M. S. STROGOVITŠ

KRIMINAALPROTSESS

ÕPPERAAMAT
JURIIDILISTELE KOOLIDELE

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“
TARTU, 1946

Tõlgitud teose järgi: М. С. Строгович, Уголовный процесс. Юридическое издательство НКЮ СССР. Москва, 1944.

NSVL Kohtu RK Õppeasutiste Valitsuse poolt lubatud tarvitada õpperaamatuna juriidilistes koolides.

A-16004

I OSA.

KRIMINAALPROTSESSI PÕHIMÕISTED.

I peatükk.

KRIMINAALPROTSESSI ESE JA ÜLDMÕISTED.

§ 1. Kriminaalprotsessiõiguse olemus. § 2. Kriminaalprotsessi mõiste. § 3. Kriminaalprotsess ja kriminaalprotsessiõigus. § 4. Kriminaalprotsessi eesmärk. § 5. Protsessuaalsed garantiid. § 6. Kriminaalprotsess ja materiaalne kriminaalõigus. § 7. Sõjakohtuorganite kriminaalprotsess.

§ 1. Kriminaalprotsessiõiguse olemus.

Nõukogude kohus on sotsialistlikku õigusemõistmist teostav organ.

NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 2 kohaselt on õigusemõistmise ülesandeks NSVL-s kaitsta igasuguste rünnete vastu: a) NSVL Konstitutsiooniga ja liiduvabariikide ning autonoomsete vabariikide konstitutsioonidega seatud NSVL ühiskondlikku ja riiklikku korraldust, sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit; b) NSVL kodanikkude poliitilisi, töösaamise, eluaseme ja teisi isiklikke ja varalisi õigusi ning huve, mis on tagatud NSVL Konstitutsiooniga ja liiduvabariikide ning autonoomsete vabariikide konstitutsioonidega; c) riiklike asutiste, ettevõtete, kolhooside, kooperatiivsete ja teiste ühiskondlikkude organisatsioonide õigusi ja seadusega kaitstud huve. Õigusemõistmise ülesandeks NSVL-s on ka nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise kindlustamine kõigi NSVL asutiste, organisatsioonide, ametiisikute ja kodanike poolt.

Neid õigusemõistmise ülesandeid teostab kohus seaduse poolt sätitud eriilistes vormides. Seadus määrab kindlaks vormid, milles toimub kogu kohtu ja kohtust osavõtvate isikute tegevus. Asja kohtuliku arutamise kord, tunnistajate ülekuulamine, poolte sele-

tuste ärakuulamine ja kontrollimine, kohtunikkude nõupidamine otsuse tegemisel, kohtuotsus ise jne. — kõik see allub seaduses rangelt sätitud erilistele vormidele. Neid vorme, milles kohus asjade arutamist toimetab, nimetatakse *protsessuaalseiks vormideks*. Protsessuaalsed vormid moodustavad õigusemõistmise olulise ja paratamatult tarviliku tunnuse. Nad on erinevad teiste riigiorganite, näiteks haldusorganite menetluse vormidest.

Sellele kohtu kui õigusemõistmist teostava organi menetluse küljele, s. o. protsessuaalseile vormidele, protsessikorrale, juhib otseselt tähelepanu NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus. Seaduse § 4 määrab, et kohus teostab õigusemõistmise ülesandeid:

„a) kohtuistungitel kriminaalasjade arutamisega ja seaduses ettenähtud karistusvahendite kohaldamisega kodumaa reetjatele, kahjuritele, sotsialistliku omandi riisujatele ja teistele rahvavaenlastele, samuti ka röövijatele, varastele, huligaanidele ja muudele kurjategijatele;

b) kohtuistungil kodanike, riiklike asutiste, ettevõtete, kolhooside ja teiste ühiskondlike organisatsioonide õigusi ja huvisid puudutavate vaidlusasjade arutamisega ja lahendamisega".

Protsessuaalsed vormid ei puuduta mitte üksnes kohtu menetlust asja arutamisel ja lahendamisel kohtuistungil, vaid ka nende organite tegevust, kes kriminaalasju algatavad ja nende uurimist toimetavad enne kohut, s. o. prokuratuuri- ja uurimisorganite (uurija, miilitsa jt.) menetlust. Nende organite menetlus toimub samuti kindlate protsessuaalsete vormide ning protsessikorra kohaselt. Seega kogu kriminaalasja menetlus alates asja algatamisest kuni kohtuotsuse täitmisele pööramiseni liigub protsessuaalseis vormides ja korras.

Neid seaduses ettenähtud reegleid, mille kohaselt toimub kriminaalasjade uurimine ja lahendamine, nimetatakse kriminaalprotsessi normideks.

Vastavas riigis kehtivate kriminaalprotsessinormide kogumit nimetatakse *kriminaalprotsessiõiguseks*.

Kohtu, uurimis- ja prokuratuuriorganite menetlust kriminaalasjas, samuti ka nende isikute tegevust, kellele laieneb kohtu, uurimis- ja prokuratuuriorganite menetlus (süüalune, kannatanu, tunnistaja jne.), nimetatakse *kriminaalprotsessiks*.

§ 2. Kriminaalprotsessi mõiste.

Kriminaalasja, s. o. kuriteoasja uurimine ja lahendamine koosneb uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite toiminguist. Kriminaalasjas tuvastavad uurimis- ja prokuratuuriorganid ning kohus kuriteo fakti ja kuriteo toimepannud isikud, lahendavad asjasse tõmmatud isikute vastutuse küsimuse, koguvad ja kontrollivad tõendeid ning sooritavad rea teisi seaduses ettenähtud toiminguid. Neid toiminguid teostavad uurimis- ja prokuratuuriorganid ning kohus rea isikute — süüaluste, kannatanute, tunnistajate, ekspertide jne. suhtes. Need isikud teostavad seaduse põhjal samuti mitmesuguseid toiminguid kriminaalasjas, näiteks annab süüalune temale esitatud süüdistuse kohta seletusi, esitab enda kaitseks tõendeid, tunnistaja annab tunnistuse, jms. Kriminaalasja menetlemisel astuvad uurimis- ja prokuratuuriorganid ning kohus seega teatud suhetesse isikutega, kodanikega, kellele nende organite tegevus laieneb. Seeläbi kujunevad arutatava kriminaalasja puhul nende organite ja kodanike vahel kindlad, seadusega korraldatud õigussuhted. Need seaduses fikseeritud uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite suhted asjast osavõtvate kodanikega on õiguslikeks suheteks, nimelt kriminaalprotsessiõiguslikeks suheteks. *Kriminaalprotsessuaalsed suhted on seega kriminaalprotsessinormidega (seadustega) korraldatud kohtu, uurimis- ja prokuratuuriorganite suhted kodanikega, kellele laieneb nende organite tegevus kriminaalasjas.*

Kriminaalprotsessuaalsed suhted on oma laadilt mitmesugused. Kõigepealt tekivad kriminaalprotsessuaalsed suhted sundkorra toiminguist, s. o. neist sundvahendeist, mida uurimisorganid, prokuratuur ja kohus kohaldavad seaduse põhjal isikuile, kes kriminaalasjast osa võtavad: süüdistuse esitamine, süüaluse suhtes tõkkeabinõu määramine, ülekuulamisele kutsumine, süüaluse kohtu alla andmine jne. Kriminaalprotsessuaalsed suhted tekivad seega uurimisorganite, prokuratuuri ja kohtu nende õiguste teostamisest, mis neile seaduse poolt on antud võitluseks kuritegude vastu.

Edasi tekivad protsessuaalsed suhted neist toiminguist, mida asjast osavõtvad isikud teostavad oma huvide ja oma õiguste kaitseks; sellisteks on näiteks süüaluse poolt oma süütuse tõendamine, poolte edasikaebamine kohtuotsuse ja mitmesuguste muude kohtu toimingute peale.

Lõppeks kuuluvad protsessuaalsete suhete süsteemi ka need suhted, milledes avaldub kodanike ja ametiisikute mitmekujuline

kaastöö uurimisorganitele, prokuratuurile ja kohtule. Säärased on näiteks kohtu, süüdistaja ja kaitsja vahelised suhted, või kuriteost teatanud kodaniku suhted uurimisorganiga, kellele see teadaanne tehti.

Kõik need kriminaalprotsessuaalsed suhted on üksteisega tihedalt seotud. Nad on seadusega korraldatud niiviisi, et nad ühelt poolt tagavad kriminaalasjades kuriteo faktide ja neid kuritegusid toimepannud isikute tuvastamise ja samal ajal kindlustavad kodanikke, kellele laieneb uurimisorganite, prokuratuuri ja kohtu tegevus, nende õiguste ebaseadusliku kitsendamise vastu.

Neist kriminaalprotsessuaalseist suhetest kujunebki *kriminaalprotsess.*

Nüüd võime anda kriminaalprotsessi mõiste määrangu:

Kriminaalprotsess on seadusega (õigusnormidega) sätitud kord, mis määrab kohtu-, prokuratuuri- ja uurimisorganite suhted kodanikega, kellele laieneb nende organite tegevus, ning tagab kriminaalõiguses kuritegudena käsitatavaid tegusid toimepannud isikute tuvastamise ja karistamise.

Lähtudes nõukogude kohtu ja sotsialistliku õigusemõistmise olemusest võib nõukogude kriminaalprotsessi määrata järgmiselt: *nõukogude kriminaalprotsess on nõukogude võimu seadustega sätitud ja sotsialistliku riikluse põhimõtetele rajatud kord, mis määrab nõukogude kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite suhted kodanikega, kellele laieneb nende organite tegevus, ning tagab sotsialistlikule riigile ja selle õiguskorrale ohtlike ning tema seaduste poolt karistatavaid tegusid toimepannud isikute tuvastamise ja karistamise.*

Sellest järeldub, et kriminaalprotsess sisaldab järgmisi elemente: a) kohtu, uurimisorganite ja prokuratuuri menetlus kriminaalasjades; b) nende organite õigused ja pädevus; c) kriminaalasjade uurimisest ja lahendamisest osavõtvate kodanikkude õigused ja kohustused.

§ 3. Kriminaalprotsess ja kriminaalprotsessiõigus.

Kriminaalprotsessi mõistega on lahutamatult seotud *kriminaalprotsessiõiguse* mõiste (selle kohta vt. § 1). Need mõisted on teineteisele sedavõrd lähedased, et sageli käsitatakse neid samatähenduslikena ja kohaldatakse ühte mõistet teise asemel. Kuid nad ei ühti teineteisega ja nende vahel on erinevus.

Nagu kõigest ülalkirjeldatust nähtub, tähendab kriminaalprotsess kriminaalasja liikumist ennast, uurimisorganite, prokuratuuri ja kohtu ning kriminaalasja menetlusest osavõtvate kodanikkude vaheliste suhete korda kui niisugust. Kriminaalprotsessiõigus on aga teatav õiguse haru, s. t. *õigusnormide kogum,* mis reguleerivad kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite menetlust ning nende suhteid kodanikega.

Seda erinevust võib väljendada lühidalt järgmiselt: kriminaalprotsess on kriminaalprotsessiõiguse poolt *reguleeritav* kohtu, prokuratuuri-, uurimisorganite ja kodanikkude tegevus kriminaalasjas, kriminaalprotsessiõigus aga on nende organite ja isikute tegevust *reguleerivate* õigusnormide kogum.

Nõukogude kriminaalprotsessiõigus moodustab sotsialistliku õiguse haru. *Nõukogude kriminaalprotsessiõigus on nõukogude võimu seadustes väljendatud õigusnormide kogum, mis määravad sotsialistliku õigusemõistmise teostamise korra tööliste ja talupoegade sotsialistlikku riiki ja selle poolt seatud sotsialistlikku õiguskorda ründavate ning seetõttu nõukogude materiaalse kriminaalõiguse poolt kuritegudena käsitatavate tegude asjades.*

Nõukogude kriminaalprotsessiõigus moodustab seega seaduses ettenähtud eeskirjade (normide) kogumi, mis määravad nõukogude kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite tegevuse korra, õigused ja kohustused, nende suhted sellest tegevusest osavõtvate kodanikega ning viimaste õigused ja kohustused. Siit järeldub kõigi protsessinormide kui nõukogude seaduse sätete kohustav jõud.

§ 4. Kriminaalprotsessi eesmärk.

Kriminaalprotsess, nagu kogu õigus oma tervikus, taotleb antud riigi õigussüsteemi osana üht ühist ja põhimist eesmärki — kindlustada selle klassi ülevõimu, kellele kuulub riiklik võim, kaitsta tema huvisid ja tema poolt seatud õiguskorda. Sellelt vaatekohalt on nõukogude kriminaalprotsessi eesmärgiks nõukogude riigi ja sotsialistlike ühiskondlike suhete kaitse neile suunatud rünnete vastu. Kuid kriminaalprotsessil on oma kitsam ja vahetum eesmärk — *iga antud kriminaalasja faktilise olustiku tuvastamine, kuriteo avastamine, süüdlase paljastamine ja karistamine.* Kriminaalprotsess on võitlusvahend, võitlusviis kuritegude vastu, mispärast ta lähimaks eesmärgiks on selle faktilise olustiku tuvastamine, mis on vajalik kuriteo toimepanekus süüdi-

olevale isikule karistuse kohaldamiseks. Selles seisnebki kriminaalprotsessi eesmärk.

Kuid kriminaalprotsessi eesmärgi saavutamine nõuab paratamatu tingimusena seda, et mõistetaks süüdi ja karistataks ainult *tõeliselt toimunud kuritegude tõelisi süüdlasi*, s. t. et ei kitsendataks põhjendamatult ja ebaseaduslikult süütute, ausate kodanike õigusi, et ei mõistetaks süüdi ega karistataks neid ebaõiglaselt. Kriminaalprotsessi selle sihi saavutamiseks on nõutav, et kriminaalprotsess sisaldaks teatava hulga *protsessuaalseid garantiisid*.

§ 5. Protsessuaalsed garantiid.

Kriminaalprotsessiõigus, sättides kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite menetlust, määrab ühtlasi rea õigusi, mis antakse isikuile, keda kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite tegevus haarab, nimelt — süüalustele, kannatanuile, tunnistajaile jne. Andes neile isikuile teatavad õigused, varustab kriminaalprotsessiõigus neid õigusi vastavate garantiidega, mis tagavad nende õiguste teostamist. *Protsessuaalseiks garantiideks nimetatakse* seega *neid seaduses ettenähtud vahendeid, mille abil kriminaalprotsessist osavõtvad kodanikud võivad kaitsta oma õigusi ja huvisid*. Protsessuaalsed garantiid haaravad kõiki protsessi osalisi. Eriline tähtsus on neil protsessuaalseil garantiidel, mis tagatakse kriminaalvastutusele võetavaile isikuile, s. o. süüalustele, kuna just süüalune on see isik, kelle suhtes kohus, prokuratuur ja uurimisorganid rakendavad seaduses ettenähtud sundvahendeid ja just tema saatus oleneb kriminaalasja lahendusest, milles ta vastutusele on võetud. See on väljendatud Stalinlikus Konstitutsioonis, mille § 111 tagab *süüaluse õiguse kaitsele* kui konstitutsioonilise põhimõtte. Sama põhimõte on sotsialistliku õigusemõistmise juhtiva printsiibina formuleeritud ka NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 8.

Nõukogude kodaniku isikupuutumatuse tähtsaim protsessuaalne garantii on samuti konstitutsioonilise põhimõttena fikseeritud Stalinlikus Konstitutsioonis § 127, mille kohaselt kedagi ei tohi vahistada muidu kui kohtumääruse põhjal või prokuröri sanktsiooniga. Protsessuaalsed garantiid kindlustavad kodanikku põhjendamata süüdistamise vastu, tema vabaduse aluseta kitsendamise vastu, nende organite ja ametiisikute igasuguste ebaseaduslike ja põhjendamata toimingute vastu, kes peavad võitlust kuritegudega.

§ 6. Kriminaalprotsess ja materiaalne kriminaalõigus.

Kriminaalprotsess on tihedalt seotud materiaalse kriminaalõigusega. Kriminaalõigus määrab, mis on kuritegu, ja fikseerib kuritegusid toimepannud isikuile kohaldatavate õiguslike vahendite süsteemi; kriminaalprotsess määrab õiguslikkude vormide süsteemi, milledes toimub kuritegude ning neid toimepannud isikute tuvastamine, ja kriminaalõiguslike vahendite kohaldamise tingimused igal konkreetsel juhtumil.

Kriminaalprotsessi ja kriminaalõiguse vahel valitseb seega katkematu side ja vastastikune sõltuvus. Kriminaalprotsess ei ole mõeldav kriminaalõiguseta, nagu ka kriminaalõigus ei ole mõeldav kriminaalprotsessita, mis sätib eelmise rakendamise tingimused ja korra.

Materiaalse kriminaalõiguse ja kriminaalprotsessiõiguse vahekorra küsimust on Karl Marx valgustanud oma silmapaistvas varasemas töös „Vaidlused puudevarguse-vastase seaduse puhul". Selles töös andis Marx kriminaalprotsessi ja materiaalse kriminaalõiguse vahekorra hiilgava analüüsi, tehes kindlaks nende orgaanilise seose ning vastastikuse sõltuvuse, ja lükkas kategooriliselt tagasi igasugused katsed neid teineteisest eraldada.

„Kui protsess ei tähenda midagi peale sisutu vormi, siis säärane formaalne tühiasi ei evi mingit iseseisvat väärtust. Sellelt vaatekohalt hiina õigus muutuks prantsuse õiguseks, kui seda oleks surutud prantsuse menetluse vormi; *materiaalsel õigusel on aga omad paratamatult tarvilikud temale omased protsessuaalsed vormid,* ja nagu hiina õigusele on hädavajalik kaigas, nagu drakoonilise keskaegse õiguse sisu jaoks on protsessi vormina hädavajalik piinamine, niisama hädavajalikult on avaliku, vaba protsessiga ühenduses oma loomuselt avalik, vabaduse, mitte aga erahuvi poolt dikteeritud sisu. Protsess ja õigus on niisama tihedalt teineteisega ühenduses, nagu näiteks taimede ja loomade kujud on ühenduses loomade liha ja verega. *Üks* vaim peab hingestama protsessi ja seadusi, sest protsess on vaid *seaduse elu vorm,* järelikult ta siseelu avaldus" [1].

See selge ja ilmekas iseloomustus lahendab ammutatult küsimuse protsessuaalsete vormide osast ja tähtsusest ning nende seosest materiaalse õigusega. Nad on lahutamatud, sest üksnes kriminaalprotsessi kaudu leiab materiaalne kriminaalõigus teostamist ja rakendamist elus.

---

[1] Marx ja Engels, Teosed, I k., lk. 257.

Kriminaalprotsessiõigus ja materiaalne kriminaalõigus on ühtse õigussüsteemi osad, kusjuures nad mõlemad korraldavad riigi ühe ja sama tegevuse — õigusemõistmise teostamise — erisuguseid külgi.

§ 7. Sõjakohtuorganite kriminaalprotsess.

Nõukogude riigis on põhimised protsessuaalsed vormid ja põhimine protsessi kord nii üld- kui ka sõjakohtuorganitel ühesugused. See põhimõte väljendub selles, et sõjatribunalid, sõjaprokuratuur ja sõjaväe uurimisorganid tegutsevad sama kriminaalprotsessi koodeksi alusel kui üldkohtuorganidki. Võrreldes üldkohtuorganite kriminaalprotsessiga omab sõjakohtuorganite kriminaalprotsess siiski teatavaid iseloomulikke jooni ja erisusi.

Rahuajal, samuti aga ka sõjaseisukorda mittekuulutatud paikkondades sõjaajal, on erinevus sõja- ja üldkohtuorganite kriminaalprotsessi korra vahel väike: põhiolult on see kord üks ja seesama, erinevus seisneb Punaarmees toimetatava juurdluse mõnes iseärasuses ja väeülemuse õiguses anda oma nõusolek juhtkonda kuuluvate isikute kohtu alla andmiseks.

Sõjaajal omandab sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades ja sõjategevuse piirkondades sõjakohtuorganite kriminaalprotsess uusi olulisi iseärasusi. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 22. juuni 1941. a. seadluse järgi, mis kinnitas Määrustiku sõjatribunalide kohta sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja sõjategevuse rajoonides, on säärasteks iseärasusteks sõjatribunalide otsuste peale edasikaebamise ja otsuste tühistamise kord ning lühendatud tähtaeg süüalusele süüdistuskokkuvõtte enne kohtuistungit kätteandmiseks (kolme ööpäeva asemel üks ööpäev).

Kriminaalasjade läbivaatamisel ja lahendamisel rindel asuvais sõjakohtuorganites muutub ühtlasi teataval määral ka protsessitoimingute metoodika, mis on tingitud protsessi kiirusest ja olukorra muutlikkusest rindel asuvais Punaarmee osades ja koondistes.

Need iseärasused aga ei muuda kriminaalprotsessi olemust ega ta põhimõtteid, mistõttu kriminaalprotsess osutub üld- ja sõjakohtuorganites ühtseks.

KRIMINAALPROTSESSI OLEMUS, SÜSTEEM JA PÕHIMÕTTED.

§ 8. Kriminaalprotsessi klassiolemus. § 9. Nõukogude kriminaalprotsess. § 10. Nõukogude kriminaalprotsessi vormi tähtsus. § 11. Nõukogude kriminaalprotsessi süsteem. § 12. Nõukogude kriminaalprotsessi allikad. § 13. Nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtted.

§ 8. Kriminaalprotsessi klassiolemus.

Ülalesitatud väited kriminaalprotsessi loomuse kohta annavad võimaluse mõista tema klassiolemust. Kriminaalprotsess moodustab seaduses ettenähtud vahendite kogumi, mille abil riik teostab võitlust kuritegude vastu: kuriteofaktide tuvastamine, kurjategijate s. o. isikute paljastamine ja karistamine, kes ründavad riiklikku võimu eviva valitseva klassi huvisid, kes desorganiseerivad tema poolt seatud õiguskorda, kes rikuvad riigi seadusi. Need kuritegudevastased võitlusvahendid, nende iseloom ise ja nende süsteem sõltuvad ühiskonna sotsiaalsest ja majanduslikust struktuurist ning riigi poliitilisest korrast.

Kriminaalprotsessi ajaloos on tuntud nn. *inkvisitsiooniprotsess*. See inkvisitsiooniprotsess kehtis peamiselt XVI—XVIII sajandini ja oli omane politsei- ja aadliriigile. Seda protsessi iseloomustasid avalikult väljendatud terroristlikud jooned: ta oli üks terrori teostamise viise kohtu tegevuse erilise organiseerimise kaudu. See protsess oli salajane ja toimus kohtukantseleide sügavustes, kuhu ei tunginud võõras silm, publik, rahvas; asju ei arutanud kohus avalikult, vaid kinnistel istungitel. Asjade lahendamine kohtu poolt toimus kogutud kirjalike materjalide põhjal, ilma et tunnistajaid oleks kohtus üle kuulatud, tavaliselt kohtu poolt isegi süüaluse seletusi ära kuulamata. Süüalune oli inkvisitsiooniprotsessis asetatud õigusteta seisukorda, tal polnud kaitseõigust ja tal puudus võimalus end kaitsta süüdistuse vastu, mille põhjusi ta sageli ei teadnudki. Inkvisitsiooniprotsessis leidis laialdast rakendamist piinamine kui süüaluselt süütunnistuse väljapinnimise vahend, olgugi et süüalune tõeliselt süüdi ei olnud. Mõnikord tarvitati piinamist ka tunnistajate suhtes. Säärane kriminaalprotsessi korraldus oli kujunenud järgmistel põhjustel. Kohus oli sel ajajärgul aadlikkude klassi tööriistaks ja teostas terroristlikku survet laialdastele talurahva ja käsitööliste hulkadele. Just maata talurahva ja tootmisvahenditeta jäetud käsitööliste vastu oligi suunatud kohtuliku surve teravik. Sellele kohtu ülesandele vastaski inkvisitsiooniprotsess kogu oma salajase ja bürokraatlikult kantseleiliku asjaajamise süsteemiga, süüaluse kaitseõiguseta jätmisega, piinamisega jne. Inkvisitsiooniprotsess kujunes kapitali esialgse kuhjumise ajajärgul ühiskondlikkude suhete alusel kogu ta veriste terroristlikkude joontega, millest nii ilmekalt kirjutas Karl Marx oma „Kapitalis"[1].

[1] Marx, Kapital, I k., 1936, lk. 612—632.

Inkvisitsiooniprotsess kaotati Prantsusmaal kodanliku Prantsuse revolutsiooniga 1789. a. Teistes maades toimus see hiljem, kui nendes pandi kehtima kodanlik riigikord (ainult Inglismaal ei olnud inkvisitsiooniprotsessi ta täielikul kujul ka varemalt). Revolutsioonieelsel Venemaal kestis inkvisitsiooniprotsess kuni 1864. a. kohtureformini (piinamise tarvitamine oli vormiliselt kaotatud juba 1801. a., kuid tegelikult tarvitati seda ka hiljem).

Riikides, kus kujunes välja kodanlik-demokraatlik kord, tekkis XIX sajandil teissugune kriminaalprotsessi tüüp, nimelt *võistkondlik protsess.* Selles protsessis arutatakse asja kohtu poolt avalikult, publiku juuresolekul, kohus kuulab ära asjast osavõtvate isikute suulised seletused ja tunnistajad. Võistkondlikus protsessis omandas süüalune kaitse õiguse ja temale omistati rida protsessuaalseid garantiisid. See kriminaalprotsessi demokraatlik vorm oli võrreldes inkvisitsiooniprotsessiga tähtis progressiivne nähtus ja hiiglasuur samm edasi kohtulik-protsessuaalsete vormide arenemises.

Võistkondlik protsess oli kodanlik-demokraatlikule riigile omane protsess ja väljendas kõiki kodanliku demokraatia põhijooni. Selle protsessi väliselt demokraatlikkude vormide all varjas end kodanliku kohtu klassiolemus; süüalusele antud formaalsed õigused ja garantiid ei kõrvaldanud ega saanudki kõrvaldada kodanliku kriminaalprotsessi kui kodanliku klassiriigi ja kodanliku klassiõiguskorra kindlustamist tagava tööriista osa.

Säärast võistkondlikku protsessi nimetatakse kriminaalprotsessi teoorias tavaliselt „segaprotsessiks", sest kõrvuti kohtuliku arutamise võistkondliku korraga säilivad eeluurimisel mõningad inkvisitsiooniprotsessi jooned.

Võistkondlik protsess esineb praegu kodanlik-demokraatlikes riikides. Riikides, kus võimu haaras barbaarne fašistlik klikk, kaotati kõik progressiivsed protsessuaalsed põhimõtted ja vormid, muudeti süüalune õigusteta objektiks, jäeti ta kaitseõiguseta, seati sisse kõige laialdasem piinamiste tarvitamine, ühe sõnaga — kõhklematult laenati protsessuaalseid vahendeid feodaalse keskaja inkvisitsiooniprotsessist, tugevdades veelgi selle terroristlik-barbaarseid jooni.

Fašistlike riikide kriminaalprotsessist võib üldse kõnelda vaid väga tingivas mõttes. Kriminaalprotsess, kui ta väärib seda nimetust, on alati õigusliku tegevuse vorm, õiguslike suhete kord; järelikult on kriminaalprotsessi olemasoluks paratamatult tarvilik mingisugunegi õiguslik pind, mingisugunegi seaduslikkuse režiim. Õiguslikust pinnast ega ka seaduslikkuse režiimist pole fašistlikes riikides jälgegi. Metsik kriminaalkurjategijate jõuk, nimetades end valitsuseks, purustas ja hävitas kõik kodanliku seaduslikkuse alused ning pani kehtima õigusetuse ja otse elajaliku terroristliku režiimi, et õiendada arveid kõikidega, kes ei olnud rahul fašistliku „korraga". Kohus lakkas olemast kohus, vaid muutus politseiasutiste, gestapo abiorganiks. Seepärast on ka selle kohtu menetlust väga raske nimetada kriminaalprotsessiks. Eriti ei pidanud selles suhtes piiri fašistlikud „juristid" röövsõja ajal NSVL vastu. 1942. a. septembris Saksa kohtuministriks nimetatud Thierack sai kõige laialdasemad volitused selleks, et omal suval meelevaldselt lõhkuda ja hävitada protsessuaalseid vorme, arvestamata vormiliselt veel kehtivaid seadusi.

Thierack algaski oma tegevust sellega, et kuulutas kõik Saksamaal vormiliselt kehtivad koodeksid „akadeemiliseks vanakraamiks" ja tegi kohtutele ülesandeks „mitte kitsendada ennast mitmesuguste protsessuaalsete tingimustega, pidades meeles, et Saksamaal on ainult üks seadus — see on Hitleri seadus". Mis kriminaalprotsess see on?

Nagu eespool märkisime, hangib fašistlike riikide kriminaalprotsess laialdaselt protsessuaalseid vahendeid keskaegse inkvisitsiooniprotsessi arsenalist, kaasa arvatud piinamiste kohaldamine ülekuulamistel. Kuid fašistliku protsessiga võrreldes paistab keskaegne inkvisitsiooniprotsess kaunis süütuna: säärast inimese piinamise ja mõnitamise piiritut levikut, säärast tõendite võltsimist ja sääraseid lavastatud kohtukomöödiaid, mida fašistlikud uurimis- ja kohtuorganid on praktiseerinud, ei tundnud kõige süngemal keskajal isegi feodaalkohus.

§ 9. Nõukogude kriminaalprotsess.

Nõukogude kriminaalprotsess on sotsialistliku õiguse haru, mis tugineb töölisklassi diktatuurile ja väljendab töötava rahva tahet ja huvisid. Nõukogude kriminaalprotsess on sotsialistliku riigi protsess, mis rajaneb sotsialismi ja sotsialistliku demokratismi põhimõtetel. Nõukogude kriminaalprotsessi ehituses võib leida formaalse sarnasuse jooni kodanlike demokraatlike riikide võistkondliku kriminaalprotsessiga. See on seletatav sellega, et nõukogude kriminaalprotsess omandab kõik parema ja progressiivse, kõik inimkonna kultuurilised saavutused õigusemõistmise alal, ja töötab ümber, kohandab need saavutused vastavalt sotsialistliku õigusemõistmise tingimustele. Kuid kõigi sarnaste joonte juures erineb nõukogude kriminaalprotsess kodanlik-demokraatlikust kriminaalprotsessist samal määral, nagu sotsialistlik demokraatia erineb kodanlikust demokraatiast.

§ 10. Nõukogude kriminaalprotsessi vormi tähtsus.

Kriminaalprotsessuaalseil vormidel (s. o. uurimis- ja kohtulike toimingute teostamise korral) on ülisuur tähtsus kohtu-, prokuratuuri- ja uurimisorganite praktilises töös. Need vormid aitavad kaasa kuriteo faktide õigele tuvastamisele ja süüdlaste õiglasele karistamisele. Nad kindlustavad kriminaalrepressiooni kohaldamise tabavust ja eksimatust. Võitluse edukus diversantidega, reetjatega, Punaarmee rinde ja tagala desorganiseerijatega, sotsialistliku omandi riisujatega, nõukogude seaduste ja sotsialistliku korra rikkujatega saavutatakse kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite täpse ja korraliku töö abil. Nende organite käes on kriminaalprotsessi vorm võimsaks tööriistaks, mis tagab nende tegevuse tõhusust.

Suure Isamaasõja ajal, kui meie sotsialistlik kodumaa sai fašistlike barbarite röövkallaletungi osaliseks, olid mitte üksnes sõjatribunalid, vaid kõik sotsialistliku riigi kohtud kutsutud karmilt karistama kõiki neid, kes kahjustasid meie maa kaitset või

soodustasid vaenlast. Nüüd aitas kriminaalprotsessi vorm kaasa, et nõukogude kohtud täitsid edukalt oma ülesanded rahvavaenlaste, diversantide, reetjate, argpükside ja paanikatekitajate, rinde ja tagala desorganiseerijate paljastamisel ja karistamisel.

Nõukogude kriminaalprotsessiõiguse üldine ja põhiline tähtsus seisneb seega sotsialistliku riigi huvide kaitsmises ja kindlustamises.

Nõukogude kriminaalprotsessi vormi tähtsuse määravad ta konkreetsed ülesanded. Neid ülesandeid võib märkida neli.

1. Sotsialistliku seaduslikkuse teostamine kohtu- ja uurimismenetluses. Kriminaalprotsessi koodeks näeb kriminaalasjade uurimisel ja lahendamisel ette kindla ja üksikasjaliselt sätitud korra. NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 5 kohaselt on ühtne ja kõigile kohtutele kohustuslik protsessiseadusandlus üks neid aluseid, mille kohaselt teostub õigusemõistmine NSVL-s. Seega põhinevad kogu kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite menetlus, kõik nende poolt kriminaalasjade uurimisel ja lahendamisel teostatavad toimingud protsessuaalseil seadustel ja liiguvad neis vormides, mis nende seadustega on kehtima pandud.

Selles mõttes on kriminaalprotsessi vorm uurimis-, kohtu- ja prokuratuuriorganite menetluses revolutsioonilise sotsialistliku seaduslikkuse teostamise meetodiks. Teiste sõnadega: range protsessivormi järgmine loob kohtuorganite tegevuses *protsessiseaduslikkuse* režiimi. Sellest režiimist peetakse kinni igal tingimusel. Mitmesugustes tingimustes, näit. sõjaolustikus võivad protsessuaalsed vormid muutuda. Kuid muudetud kujulgi säilitavad nad oma jõu ja neist range kinnipidamine isegi raskeis sõjaaja tingimustes kõrvaldab ja teeb mittesallitavaks protsessi labastamise, mis pole lubatav mitte mingil tingimusel ega mitte mingil kujul. Selles seisneb kriminaalprotsessi vormi esimene ülesanne ja tähtsus.

2. Asja uurimise ja sisulise lahendamise õigsuse kindlustamine. Õigesti uurida asja, avastada tõde, välja selgitada ja õigesti tuvastada kogu asja tõeline olustik; kindlaks teha kuriteo fakt ja nimelt nõnda, nagu ta tegelikult aset leidis, mitte ära lasta tõelisi kurjategijaid ja mitte omistada kellelegi kuritegu, mida ta tõeliselt pole toime pannud, — selles peamiselt seisnebki uurimis- ja kohtutöö kõrge kvaliteet.

Selle ülesande lahendamiseks ongi kriminaalprotsessi vorm ja selles seisneb ta teine ülesanne. Kriminaalprotsessi koodeksis ei

leidu ühtki paragrahvi, mis ei taotleks eesmärki — kindlustada asja õige sisuline lahendus.

Kogu protsessuaalsete vormide süsteem on tähtsaimaks vahendiks, mis kindlustab tõe tuvastamise igas üksikus kriminaalasjas.

See on protsessivormi teine ülesanne.

3. Nõukogude kohtu menetluse ühiskondlik-kasvatusliku osa kindlustamine. Kasvatuslikke sihte ei taotle mitte üksnes karistus. Kohtuliku arutamise protseduuril endal, mille juures kodanikud viibivad või mida nad jälgivad, on määratu suur kasvatuslik tähtsus; ta kõvendab kodanikkude teadvuses vaenlase vihkamist, kurjategija põlgamist, suurendab kodanikkude valvsust, mobiliseerib nende aktiivsust võitluseks sellega, mis kahjustab kodumaad või nõrgendab ta kaitsevõimet ja mis kõigutab nõukogude korra tugevust.

Kriminaalprotsessi küsimustele andis Lenin tõsiseima tähtsuse. Lenin hindas eriti protsessivormi ühiskondlik-kasvatuslikku osa. Asutiste asjaajamise venivusega võitlemise kohta kirjutas Lenin: „. . . põhimõtteliselt seisukohalt on tungivalt tarvilik säärased asju mitte jätta bürokraatliku asutise piiridesse, vaid viia avalikku kohtusse, mitte sedavõrd karmi karistuse pärast (võibolla jätkub noomitusest), vaid avalikkusele teatavakssaamise pärast ja et hävitada üldist veendumust süüdlaste mittekaristatavuses“ [1].

Lenin rõhutab siin protsessivormi, kohtuprotsessi enda tähtsust, sõltumatult karistusmääradest, mis kohtu poolt võidakse kohaldada.

Ühes oma kirjas, nõudes asjaajamise venivuses süüdlaste isikute kohtu alla andmist ja halastamatult naeruvääristades neid, kes püüdsid asju kinni matta ja nende teravust kaotada, kirjutas Lenin:

„Kui Teie mõtlete, et VNFSV-s ei leidu *ühtegi* tarka süüdistajat ja kolme tarka kohtunikku, tõeliselt tarka (mitte kärsikut, mitte kisakõri, mitte lobisejat), siis ma süüdistan Teid veel pessimismis Nõukogude võimu suhtes. Käesoleva kirja ärakirja (koos Teie kirjaga) saadan ma sm. Kurskile erilise palvega, et ta need läbi loeks ja annaks laiemalt juristidele läbi lugeda ja et eriliselt tema, Kurski, vastutusel arvasin lasuvat *selle* protsessi jaoks tingimata *targa* süüdistaja ja *tarkade* kohtunikkude leidmise. Ja et Kurski isiklikult vastutaks (1) kohtu maksimaalse kiirendamise eest ja (2) minule selle protsessi *stenograafilise* aruande esitamise

[1] Lenin, XXIX k., lk. 412.

eest (järelduseks: kas hakkab lõppeks meie *nõrgake* KohtuRK *õppima* käima panema ja pidama asjaajamise venivust käsitlevaid avalikke asju). Aeg on hakata õppima.

Ei saa aru, miks tark süüdistaja ei või kõikide ees pihuks-põrmuks teha, naeruvääristada ja häbistada bürokraatliku viivitamise „bogdanovlikku" ja „ossinlikku" kaitset ja korraldada süüdistust arukalt, õigesti, mõõdukalt?" [1]

Need Vladimir Iljitši näpunäited on kokkusurutud kujul terveks käsiraamatuks kohtu ja prokuratuuri töötajaile ja näitavad, kuidas kohaldada protsessuaalseid vorme praktikas, kuidas tuleb korraldada kriminaalprotsess, et ta kindlustaks suurimat ühiskondlikku efekti ja kriminaalasjade õiget sisulist lahendust.

4. Kodanike õiguste ja seaduslike huvide kindlustamine. Kindlustades uurimisorganite, prokuratuuri ja kohtu menetluses sotsialistliku seaduslikkuse teostamist (vt. ülalpool), püstitab kriminaalprotsessi vorm ühtlasi rea garantiisid protsessist osavõtvate isikute õiguste ja huvide kaitseks.

Kriminaalprotsessi koodeks sisaldab kodanike jaoks teatud garantiide süsteemi nende õiguste ebaõige, ekslikku ja aluseta kärpimise ja kitsendamise vastu, ebaõige vastutusele võtmise ja kohtu alla andmise vastu ning ebaõiglase süüdimõistmise vastu. Säärasteks on eeskirjad süüalusele süüdistuse esitamise kohta, temale süüdistuskokkuvõtte õigeaegse kätteandmise kohta, süüaluse taotluste läbivaatamise kohta, asja arutamise kohta süüaluse juuresolekul jne. Kriminaalprotsessi koodeks annab süüalusele rea protsessuaalseid õigusi, mida kasutades süüalune võib end kaitsta temale esitatud süüdistuse vastu, vaielda selle vastu ja esitada enda kaitseks andmeid.

Selles tähenduses kujunebki protsessivorm protsessuaalsete garantiide süsteemiks, mida käsitleti juba eespool.

§ 11. Nõukogude kriminaalprotsessi süsteem.

Kriminaalprotsess, mis haarab kohtu, prokuratuuri- ja uurimisorganite menetlust ja sellest menetlusest osavõtvate isikute tegevust, moodustab kriminaalasja uurimise ja arutamise käigus tekkivate, muutuvate ja arenevate protsessuaalsete toimingute ja suhete keerulise süsteemi.

Oma praktilises teostamises on kriminaalprotsess kõigi kriminaalasja uurimise ja lahendamise osaliste arenev tegevus. Kõik

[1] Lenin, XXIX k., lk. 415.

protsessi osaliste toimingud ja nende suhted liiguvad teatavas korras, teatavas järgnevuses. Kriminaalprotsess läbib kriminaalasjas teatavad etapid. Vastavalt iga teatava etapi ülesannetele ja ta osaliste seisundile moodustavad need etapid *kriminaalprotsessi staadiume.*

Protsessuaalsed suhted, mis on ühendatavad igas protsessi staadiumis, ja nende staadiumide omavaheline ühendus moodustavad kriminaalprotsessi süsteemi.

Protsessinormid, mis kuuluvad üksikuisse staadiumidesse, ja nende normide ühendus üheks tervikuks moodustavad kriminaalprotsessiõiguse süsteemi.

Kogu protsessuaalsete toimingute ja suhete kogum, milledest kujuneb kriminaalprotsess, hargneb reaks kindlaiks staadiumideks, mis vastavad kriminaalasja arenemise etappidele nende asjade uurimise ja lahendamise käigus. Kriminaalprotsessi staadiumideks on: 1) kriminaalasja algatamine, 2) uurimine, 3) kohtu alla andmine, 4) kohtulik arutamine ja otsuse tegemine, 5) kassatsioonimenetlus, 6) kohtuotsuse täitmine. Need on tavalised, normaalsed kriminaalasja liikumise staadiumid. Peale nende on veel kaks erandlikku staadiumi: 1) kohtuotsuse uuesti läbivaatamine kohtuliku järelevalve korras ja 2) asja uuendamine uute asjaolude avastumise tõttu. Igaüht neist staadiumidest käsitletakse õpperaamatu vastavas peatükis, siinkohal märgime vaid staadiumide peamise sisu ja nende vastastikuse seose.

Esimene staadium — kriminaalasja algatamine — moodustab kriminaalprotsessi alguse. Kriminaalprotsess algab üksnes selleks õigustatud organi kindla juriidilise aktiga. See akt konstateerib, et on olemas tarvilikud faktilised ja juriidilised eeldused ning ühtlasi ei leidu faktilisi ja juriidilisi takistusi selleks, et antud konkreetsel juhtumil võiksid uurimisorganid, prokuratuur ja kohus asuda kohaldama kriminaalprotsessi seaduses ettenähtud sundvahendeid, mis on suunatud kuriteo toimepanekus süüdlase isiku jälitamisele ja avastamisele. Selles staadiumis tekib seega kriminaalasi, algab tema menetlus.

Pärast seda, kui toimus kriminaalasja algatamine, algab *teine protsessi staadium — uurimine,* mis seisneb selles, et vastavad uurimisorganid sooritavad rea uurimistoiminguid, mis on suunatud asja tehiolude selgitamisele, tõendite kogumisele ja kontrollimisele ning kuriteo toimepanekus süüdlase isiku paljastamisele. See uurimine toimub kahes vormis: a) juurdlus ja b) eeluurimine.

Juurdlus kujutab esialgseid, kiireloomulisi toiminguid, mille ülesandeks on otsekohe kriminaalasja algatamise järel koguda ja

kindlustada tarvilikud tõendid ning üles otsida kurjategija selleks, et edaspidine uurimine toimuks uurija poolt. Asjades, mis ei ole eriti keerukad, vähem tõsistes kuritegudes, viib juurdlus kogu uurimise lõpuni ilma uurijale asja üle andmata. Juurdlust toimetavad miilitsaorganid, Punaarmees aga väeosaülema korraldusel juhtkonna koosseisust selleks määratud isikud (juurdlejad).

Eeluurimine seisneb kogu asja olustiku uurimises ja toimub keerukamais ja tõsisemais asjades. Eeluurimist toimetab uurija: uurimise üldorganites — rahvauurija või vanem-uurija, sõjakohtus — sõjakohtu-uurija. Eeluurimise juhtimine ja järelevalve, samuti nagu juurdluse järelevalve kuulub prokurörile.

Pärast asja uurimise lõpetamist, kui uurimisega on hangitud küllaldased süüalust süüdistavad andmed, antakse asi edasi kohtusse. Saabub *kolmas kriminaalprotsessi staadium — kohtu alla andmine*. Kohtu alla andmine seisneb selles, et kohus erilisel ettevalmistavaks istungiks nimetatud istungil vaatab asja läbi ja otsustab, kas leidub seaduslikku alust selleks, et süüaluse üle kohut mõista. Lihtsates asjades, milles uurimist ei toimunud, määrab kohtu alla andmise rahvakohtunik ainuisikuliselt.

Neljas staadium — kohtulik arutamine, mis lõpeb otsuse tegemisega —, on protsessi kõige tähtsam staadium, mis asub kõigi protsessuaalsete toimingute ja suhete süsteemi keskkohas. Kõik, mis sellele staadiumile eelneb, on tema ettevalmistuseks ja temale vajalike tingimuste loomiseks; kõik, mis temale järgneb, moodustab kohtuliku arutamise korrapärase läbiviimise ja kohtuotsuse seaduslikkuse ning põhjendatuse kontrollimise või kohtuotsuse realiseerimise, kui otsust ei ole tühistatud. Kuid asja sisuline lahendamine ise, s. o. vastutusele võetud ja kohtu alla antud isikute süü või süütuse küsimuse otsustamine ja süüdlastele karistuse kohaldamine toimub just selles protsessi staadiumis, mis on seega põhimine, peamine ja otsustav staadium.

Seda staadiumi iseloomustab asjaolu, et temas esineb rida protsessuaalseid subjekte, kes teostavad oma õigusi ja täidavad oma kohustusi: kohus ja pooled, s. o. asja arutav kohtu koosseis; süüdistaja, keda esindab prokurör; süüalune (kohtualune), kes kaitseb end temale esitatud süüdistuse vastu; kaitsja, kes esindab süüaluse (kohtualuse) huvisid ja kes aitab temal kasutada tema protsessuaalseid õigusi; sageli veel tsiviilhageja, s. o. kahjukannatanu, kes nõuab temale kuriteoga tekitatud kahju tasumist, või viimase esindaja. Pooled kui protsessi subjektid täidavad kohtulikust arutamisest osa võttes oma ülesandeid ja kaitsevad oma seisukohti ning positsioone. Kogu kohtulik arutamine areneb seega

oma põhijoontes pooltevahelise võitluse, võistluse kujul; kusjuures tõendite uurimisest võtab aktiivselt osa ka kohus ise, kellele on antud õigus otsustada asja sisuliselt. See protsessi staadium lõpeb kohtuotsuse langetamisega. Kohtuliku arutamise keskseks ja põhimiseks osaks on *kohtulik uurimine*. Kohtulik uurimine seisneb kohtualuse seletuste ärakuulamises kohtus, kohtualuse, tunnistajate ja ekspertide ülekuulamises kohtu ja poolte poolt ning kõigi muude tõendite (asitõendite, kirjalike dokumentide) uurimises.

Viies staadium — kassatsioonimenetlus — seisneb selles, et pool, kes kohtuotsusega rahul ei ole, kaebab selle peale kõrgema astme kohtule, kes kontrollib otsust seaduslikkuse ja põhjendatuse seisukohalt.

Kuues staadium — kohtuotsuse täitmine — seisneb jõustunud kohtuotsuse realiseerimises, nende korralduste teostamises, mida ta sisaldab.

Peale tähendatud kuue normaalse staadiumi on veel kaks erilist, erandlikku staadiumi, mida kriminaalasi läbib vaid erilistel juhtumitel: *kohtulik järelevalve ja asja uuendamine uute asjaolude avastumisel*. Neid staadiume käsitleme eraldi.

§ 12. Nõukogude kriminaalprotsessi allikad.

1. Kriminaalprotsessi allika mõiste. *Kriminaalprotsessi allikaiks nimetatakse neid riikliku võimu kõrgemate organite õiguslikke akte, milles on avaldatud kriminaalprotsessi normid.*

Kriminaalprotsessi allikaiks on kriminaalprotsessi koodeks ja teised kriminaalprotsessi norme sisaldavad seadused, samuti ka NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlused, NSVL Rahvakomissaride Nõukogu määrused, sõjaajal aga Riikliku Kaitsekomitee määrused, kui need sisaldavad kriminaalasjade menetlust käsitlevaid norme.

2. Kriminaalprotsessi allikad kõigi kohtuorganite jaoks. Kriminaalprotsessi allikaiks kõigile kohtuorganeile on:

1) NSVL Konstitutsioon ja liiduvabariikide konstitutsioonid, mis määravad kõige tähtsamad protsessuaalsed põhimõtted (NSVL Konstitutsiooni IX peatükk);

2) NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus, 1938. a., mis sisaldab rea kõige tähtsamaid protsessinorme;

3) „NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kriminaalkohtupidamise alused", 1924. a.;

4) liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid;

5) muud kriminaalprotsessi küsimusi käsitlevad seadused, mis üldreeglina sisestatakse kehtivaisse kriminaalprotsessi koodeksitesse.

Kehtivaist liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksitest on kõige vanem VNFSV koodeks (1923. a.), mis oli eeskujuks rea teiste liiduvabariikide koodeksitele.

Valge-Vene NSV kriminaalprotsessi koodeks võeti vastu juba varsti pärast VNFSV koodeksi kehtestamist samal 1923. aastal ning ühtib oma sisult põhimiselt viimasega.

Ukraina NSV kriminaalprotsessi koodeks kehtib redaktsioonis, mis kinnitati UNSV KTK määrusega 20. juulist 1927. a., ning tema aluseks on samuti VNFSV koodeks, kuigi ta reas küsimustes oluliselt viimasest erineb.

Armeenia NSV (1934. a.), Azerbaidžani NSV ja Kirgiisi NSV kriminaalprotsessi koodeksid ühtivad oma põhialuses, aga ka paljudes üksikasjades samuti VNFSV koodeksiga.

Gruusias kehtib kriminaalprotsessi koodeks, mis on vastu võetud ülegruusialise KTK määrusega 17. augustist 1923. a. ning mis põhimiselt ühtib VNFSV koodeksiga. Kuid 1. märtsil 1931. a. võeti ülegruusialise KTK ja RKN määrusega vastu „Kriminaalasjade eeluurimise toimetamise ajutised eeskirjad", mis asendasid juurdlust ja eeluurimist käsitlevad osad Gruusia NSV kriminaalprotsessi koodeksis ja sättisid uurimise korra erinevalt VNFSV koodeksist.

Ülalnimetatud koodeksitest erinevad Turkmeeni NSV (11. septembrist 1932. a.), Uzbeki NSV (29. juunist 1929. a.) ja Tadžiki NSV (15. augustist 1935. a.) kriminaalprotsessi koodeksid. Need hilisemad koodeksid on mahult väiksemad ja vähem detailiseeritud kui esimene koodeksite rühm.

Üleliiduliseks kriminaalprotsessi seaduseks on „NSVL ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise alused", mis võeti vastu NSVL KTK poolt 31. oktoobril 1924. a. Selle seadusega määrati kindlaks juhtivad protsessinormid, mis peavad kuuluma liiduvabariikide protsessinormistike koosseisu.

Kehtivat kriminaalprotsessi seadusandlust iseloomustab seega asjaolu, et kohtulike organite menetlust protsessis korraldavad kahte liiki seadused: üleliidulised ja vabariiklikud seadused. Juhul, kui vabariiklik protsessiseadus on vastuolus üleliidulise protsessiseadusega, kehtib üleliiduline seadus (NSVL Konstitutsiooni § 20).

Edasisel käsitlemisel toetume selles õpperaamatus VNFSV kriminaalprotsessi koodeksile ja viitame ainult temale, kusjuures viiteid teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksitele teeme neil kordadel, kui nad mõnes küsimuses lähevad oluliselt lahku VNFSV koodeksist.

3. Sõjakohtuorganite kriminaalprotsessi allikad. Sõjakohtuorganite kriminaalprotsessi allikatena kehtib kaks õiguslike aktide

rühma: a) üldised, kõigile kohtuorganeile ja b) eriliselt sõjakohtuorganeile määratud aktid üldiste protsessinormide täiendamiseks või neist erandamiseks. Esimesse õiguslike aktide rühma kuuluvad kõik ülalloetletud aktid.

Sõjatribunalide ja sõjaprokuratuuri 20. augusti 1926. a. määrustiku § 19 kohaselt „asjade menetlusel sõjatribunalid ja samuti sõjakohtu-uurijad juhinduvad: a) NSV Liidu seadusandlusest ja b) selle liiduvabariigi seadusandlusest, mille territooriumil on arutatav kuritegu toime pandud, kaasa arvatud kriminaalkoodeks ja kriminaalprotsessi koodeks".

Sõjakohtuorganid käsitavad kriminaalprotsessi järelikult vastavate liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite põhjal kuriteo toimepaneku koha järgi.

Teise õiguslike aktide rühma, mis on kriminaalprotsessi allikaiks sõjakohtuorganeile, kuuluvad aktid, mis käsitlevad ainult sõjakohut ja näevad ette täiendused üldistele protsessinormidele ja erandid neist, arvestades sõjakohtu erisusi ja ta erinevust üldkohtust.

Need allikad on järgmised:

1) Sõjatribunalide ja sõjaprokuratuuri määrustik 20. augustist 1926. a., ühes hilisemate muudatustega protsessiküsimusi käsitlevas osas;

2) NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sõjaseisukorra kohta 22. juunist 1941. a.;

3) Määrustik sõjatribunalide kohta piirkondades, kus on välja kuulutatud sõjaseisukord, ja sõjategevuse rajoonides (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 22. juunist 1941. a.);

4) NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 6. juulist 1941. a. sõjaajal elanikkonnas ärevust tekitavate valekuulduste levitamise eest vastutuse kohta sõjatribunalide ees;

5) NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 11. augustist 1941. a. rinnete sõjatribunalide prokuröridele ja esimeestele sõjategevuse rajoonides ja sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades õiguse andmise kohta avaldada protesti sõjatribunalide otsuste ja määruste peale ja nende protestide läbivaatamise kohta rinnete sõjatribunalides;

6) NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 26. detsembrist 1941. a. sõjatööstuse ettevõtete tööliste ja teenistujate omavolilise töölt lahkumise eest vastutuse kohta sõjatribunalide ees.

Sõjaprokuratuuri ja sõjakohtu-uurijate suhtes tuleb täpselt ära näidata NSVL Prokuratuuri ja Punaarmee ning Sõjamerelaevastiku Sõjapeaprokuratuuri käskkirjad ja juhendid. Säärastest

käskkirjadest ja juhenditest märgime eriti järgmisi: 1942. a. juhend Punaarmee juurdlusorganitele, mis on kinnitatud Punaarmee Sõjapeaprokuröri poolt 12. novembril 1942. a. ja kehtestatud NSVL Riigikaitse Rahvakomissari 12. novembri 1942. a. käskkirjaga nr. 357; 1942. a. juhend juurdluse toimetamise kohta NSVL Sõjamerelaevastikus, mis on kinnitatud Sõjamerelaevastiku Peaprokuröri poolt 24. septembril 1942. a. ja kehtestatud NSVL Sõjamerelaevastiku Rahvakomissari 24. septembri 1942. a. käskkirjaga nr. 262; „Töölis-Talupoegade Punaarmee sõjaprokuröride ajutine tööjuhend", mis on välja kuulutatud Punaarmee Sõjapeaprokuröri 15. septembri 1941. a. käskkirjas nr. 53, ja „Sõjakohtu-uurija tööjuhend", mis on avaldatud Punaarmee Sõjapeaprokuröri 19. oktoobri 1942. a. käskkirjas.

§ 13. Nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtted.

1. Protsessi põhimõtete mõiste. Protsessi põhimõteteks nimetatakse neid põhialuseid, milledele on rajatud kriminaalprotsess ja mis määravad kogu antud protsessisüsteemi protsessuaalsete suhete korralduse ja selle süsteemi kõige tähtsamad iseloomujooned. Protsessi põhimõte on seega protsessi ülesehituse alus, ta protsessuaalsete vormide ja protsessuaalsete suhete süsteemi alus. On ilmne, et protsessi põhimõtted on seotud protsessi ülesannetega, moodustades nende ülesannete teostamiseks hädavajalikud tingimused. Protsessi põhimõtted on nendeks juhtivateks, suunavateks alusteks, mis määravad protsessi ta tervikus, mis tungivad kõigisse ta vormidesse, andes sellega ta üldiseloomustuse.

Säärasteks protsessi põhimõteteks on: 1) materiaalse tõe põhimõte, 2) avalikkuse põhimõte, 3) suulisuse põhimõte, 4) vahendituse põhimõte ja 5) võistkondlikkuse põhimõte.

1) *Materiaalse tõe põhimõte.* Materiaalseks tõeks kriminaalprotsessis nimetatakse uurimise ja kohtu poolt arutatavas asjas tehtud järelduste täielikku vastavust sellele, mis leidis aset tõelikult.

Kõik uurija, kohtu ja poolte protsessuaalsed toimingud tõendite uurimisel on suunatud sellele, et jõuda usaldatavaile järeldustele, et tuvastada asja tehiolud sellistena, nagu nad leidsid aset tõelikult, s. o. leida materiaalne tõde.

Üksikuis kriminaalasjades on materiaalse tõe avastamine mõnikord raske ülesanne. Asja olemus võib olla selguseta, asja tehiolud väga segased, tõendid vasturääkivad ja kahtlust tekita-

vad. Kuni aga tõde pole leitud, ei ole protsessi ülesanded antud asjas lahendatud ega tema eesmärk saavutatud.

Kohtuotsuse aluseks võivad olla ainult tõsikindlad kohtu järeldused, mis tuginevad õigesti ja tõelisusele vastavalt kindlaks tehtud asjaoludele. Järelikult võib süüalust süüdi mõista ainult ta süü kaheldamatuse korral, süüdistuse täieliku tõendatuse korral. Kohtuotsuse aluseks ei või olla umbarvamused ja oletused, vaid ainult kontrollitud ja tuvastatud faktid. Materiaalse tõe küsimust käsitleme veel edaspidi seoses tõendite õpetusega (vt. II osa).

2) *Protsessi avalikkus.* Kohtulik arutamine toimub kõigi kuuldes, s. o. avalikult, kodanikkude, publiku juuresolekul. Selle põhimõtte on fikseerinud NSVL Konstitutsiooni § 111: „Asjaarutamine on kõigis NSVL kohtutes avalik, kuivõrd seadus ei ole teinud erandeid. . .“ Kooskõlas Konstitutsiooni § 111 on sama põhimõte sätitud NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 8.

Avalikkuse põhimõtte tähtsus on kahesugune: 1) ta kindlustab kohtuliku asjaarutamise ühiskondliku efekti laialdaste rahvakihtide kasvatava mõjutamise teel; 2) kohtuliku arutamise avalikkus asetab kohtu töö rahva kontrolli alla, kõvendades kohtuliku menetluse sidet laialdaste töötava rahva hulkadega, suurendades nende usaldust kohtu vastu ja tõstes kohtu autoriteeti. Sõltuvalt arutatava asja iseloomust on aga avalikkuse põhimõttest võimalikud siiski kõrvalekaldumised: a) juhul, kui on vajalik hoida riiklikku, sõjalist või diplomaatilist saladust; b) seksuaalkuritegude asjades, kui avalik kohtulik arutamine on kannatanule äärmiselt raske ja takistab asja õiget lahendamist. Neil kordadel toimub kohtulik arutamine täielikult või osaliselt kinniste uste taga (VNFSV KrPK § 19), kuid kohtuotsus kuulutatakse igal juhul avalikult (VNFSV KrPK § 21).

Alla 14 aasta vanused lapsed ei tohi viibida kohtuistungitel (VNFSV KrPK § 20). Viimase eeskirjaga ei ole võimalust võetud alaealisi üle kuulata süüalustena kuritegudes, mis on ette nähtud 7. aprilli 1935. a. seaduses, samuti kuulata alaealisi ja lapseealisi üle tunnistajatena ükskõik millises asjas.

3) *Protsessi suulisus.* Protsessi suulisuse põhimõte seisneb selles, et kohtulik arutamine toimub kohtu poolt kõigi protsessi osaliste tunnistuste ja seletuste suulise ärakuulamise teel ja kõigi asja tehiolude, asja kohta kogutud tõendite suulise kontrollimise teel. Kohtuliku arutamise vormi nimetatakse seepärast juriidilises kirjanduses asja kohtulikuks „arutamiseks“. Iga fakt ja iga tõend, mis võiks moodustada kohtuotsuse aluse, tuleb kohtuistun-

gil suuliselt läbi arutada, nii et protsessi osalised, nende seas ka kohtualune, saaksid nende kohta oma suulisi seletusi anda.

4) *Protsessi vahenditus.* Protsessi vahenditus seisneb selles, et kohtulikul arutamisel kohus tajub andmeid uuritavate faktide kohta vahenditult nende andmete algallikast. See tähendab, et tunnistaja ütlusi tajub kohus tunnistaja enese ülekuulamise ja tema küsitlemise teel kohtus; asitõendeid tajub kohus nende vaatlemise teel kohtulikul uurimisel jne. Teiste sõnadega — kohus tajub kõiki tõendeid nende algallikast, mitte aga teiste või kolmandate käest, mitte nende kirjeldamise või tõlgendamise läbi mõnes aktis.

Protsessi suulisus ja vahenditus on omavahel lahutamatult seotud ja neid mõisteid saab piiritleda vaid tingimisi. Protsessi suulisus tähendab seda, et kohus ja pooled arutavad kõiki asja tehiolusid kohtuistungil suuliselt, et pooled annavad kohtule oma suulisi seletusi, tunnistajad annavad tunnistusi suuliselt ja kirjalikud dokumendid tehakse teatavaks ettelugemisega. Protsessi vahenditus tähendab seda, et kohus rajab oma otsuse tõendite vahenditule tajumisele kohtunike poolt, et kohtunikud kuulavad asjast osavõtvad isikud — süüalused, tunnistajad ja eksperdid — üle isiklikult, mitte aga ei piirdu nende eeluurimise toimikuis fikseeritud avalduste kasutamisega.

Suulisuse ja vahendituse piiritlust ja erinevust võib kujukalt selgitada järgmiste näidetega. Tunnistaja kuulati kohtus üle, ta andis oma seletuse isiklikult. Sel juhtumil on olemas nii suulisus kui ka vahenditus: tunnistaja andis seletuse suuliselt, pooled arutasid seda suuliselt ja kohus tajus seda asjaolu, mille kohta tunnistaja seletusi andis, vahenditult tunnistajalt eneselt. Oletame nüüd, et tunnistaja, kes eeluurimisel üle kuulati, ei olnud kohtusse kutsutud või ei ilmunud sinna ja kohus avaldas tema poolt eeluurimisel antud tunnistused. Ka sel juhtumil on olemas suulisus, s. t. tunnistaja tunnistus avaldati suuliselt ja pooled andsid selle kohta oma suulisi seletusi. Kuid vahenditust siin ei ole, sest kohus ei tajunud neid asjaolusid, mida tunnistaja seletas, mitte tunnistajalt eneselt, mitte vahenditult tema käest, vaid uurija poolt koostatud tunnistaja ülekuulamise protokollist.

Suulisus ja vahenditus on väga olulised nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtted; nad on tõhusaks vahendiks õige kohtuotsuse tegemisel.

5) *Protsessi võistkondlikkus.* Protsessi võistkondlikkuse all mõistetakse säärast protsessi ülesehitust, kus süüdistamise funktsioon on lahutatud asja sisulise lahendamise funktsioonist ja süüalusel on õigus kohtu ees süüdistuse vastu vaielda. Süüdistamise funktsioon kuulub prokuratuurile, kes ise asja ei otsusta, vaid protsessi ühe poolena esineb süüdistajana kohtu ees. Süüalune kui

teine protsessi pool kaitseb end temale esitatud süüdistuse vastu kohtu ees nii üsiklikult kui ka kaitsja abil.

Just nõnda on moodustatud kohtuliku arutamise staadium meie kriminaalprotsessis, mis osutub järelikult võistkondlikuks protsessiks. Säärane vorm kindlustab asja kohtuliku uurimise täielikkust ja igakülgsust ning garanteerib süüaluse õigused.

Protsessi võistkondlikkust iseloomustavad seega järgmised tunnused: 1) süüdistamise funktsiooni eraldamine otsustamise (s. o. kohtu) funktsioonist ja 2) süüdistaja ja süüaluse asend protsessi *pooltena.*

Kohtuliku arutamise ehitus ongi võistkondlikkuse põhimõtte kujukaks väljendajaks. Prokurör süüdistab kohtus, ta täidab süüdistamise funktsiooni, kuid ta ise ei otsusta midagi, vaid pöördub kõigis küsimustes kohtu poole, kellele ainuüksi kuulub nii kogu asja kui ka kõigi tekkivate üksikküsimuste lahendamise ülesanne. Kohus selgitab kogu asja, teeb selle kohta oma otsuse, kuid ta ei süüdista, ei asu süüdistaval positsioonil, säilitades kogu aeg asjaliku ja erapooletu õigusemõistmisorgani asendi.

Süüdistaja asub seega poole seisundis. Poole seisundis asub ka süüalune (kohtualune), kellel on õigus kohtus prokuröri poolt esitatud süüdistuse vastu vaielda.

Võistkondlikkuse põhimõte eeldab *poolte üheõiguslust,* s. o. süüdistaja ja süüaluse varustamist võrdsete protsessuaalsete õigustega. Endastmõistetavalt ei tähenda see, et süüdistaja (prokurör) ja süüalune (kohtualune) asuvad protsessis ühesuguses seisundis. See tähendab vaid seda, et süüalusele on enda kaitseks antud samad õigused kui süüdistajale süüdistuse esitamiseks. Kuna aga süüalune asub tegelikult sootu teissuguses seisundis kui süüdistaja, siis on temale antud ka mõned lisaõigused peale nende, mis on süüdistajal, nagu õigus rääkida pärast süüdistajat, viimase sõna õigus, õigus anda seletusi igal kohtuliku uurimise momendil.

Võistkondlikkuse põhimõtte tähtsus nõukogude kriminaalprotsessis on määratu suur. See põhimõte tuleneb nõukogude kohtu olemusest ja nõukogude õigusemõistmise ülesannetest, mida käsitlesime eespool. See on sotsialistliku demokratismi põhimõte, mida teostatakse kriminaalprotsessuaalsete suhete alal ja mis kindlustab asja igakülgse uurimise, kohtuprotsessi laialdase kasvatusliku mõju ja protsessist osavõtvate isikute õiguste kaitse.

Võistkondlikkuse põhimõte nõukogude kriminaalprotsessis on orgaaniliselt seotud teiste demokraatlike protsessuaalsete põhimõtetega — protsessi avalikkuse, suulisuse ja vahenduse põhi-

mõtetega. Just see põhimõte kindlustab ülimal määral materiaalse tõe saavutamist, mille leidmisele on suunatud kohtu ja poolte jõud.

Esitame protsessi võistkondlikkuse põhimõtte iseloomustuse, mille on andnud akadeemik A. J. Võšinski:

„Tõsi on, et võistkondlik protsess on raske asi. Võistkondlikkuse alusel on protsessi palju raskem läbi viia kui mingisuguses muus korras. Kui kohtualune on, nagu seda nimetatakse — õiguse subjekt, kui ta rabeleb, viskleb, võitleb, kaitseb end, — siis on säärast protsessi raske läbi viia. Palju kergem on muidugi protsessi juhtida, kui kohtualune ei ole õiguse „subjekt", vaid on see, mida juriidilises keeles nimetatakse õiguse „objektiks". See on, kui teda võib, nagu see oli inkvisitsiooniprotsessis, igat kanti pressida ja pinnida; on muidugi palju raskem protsessi läbi viia poolte protsessuaalse võrdsuse tingimustes, kui kohtualune kaitseb end, kui ta võitleb.

Kui aga, seltsimehed, protsess selle võitluse ja vastupanu tagajärjel lõpeb süüdistava poole võiduga, siis see protsess võidab avalikus arvamuses, nõnda nagu ei suuda võita ükski muu protsess"[1].

Ja edasi:

„Poolte võistkondlikkus pluss kohtu enda aktiivne osavõtt kohtulikust uurimisest kõigi protsessi osaliste avalikkuse ja võrdsuse alusel kohtu ja seaduse ees — see ongi tee materiaalse tõe tuvastamiseks, mille poole püüdmine iseloomustab ehtsat õigusemõistmist ja ehtsat kohut.

Seepärast meie nõukogude kohtule, mis tugineb samadele sotsialistliku demokratismi põhimõtetele nagu kogu nõukogude riikki, ei saagi olla ega olegi kunagi olnud võõras see võistkondlikkuse põhimõte ülaltähendatud mõttes. Võistkondlikkus — see on ka õigus. See on õigus kaitsta oma seisukohta, tõendada oma õigust vastukaaluna süüdistaja õigusele tõendada süüaluse süüd. Isegi siis, kui kohtus puuduvad prokurör ja kaitsja, jääb võistkondlikkuse põhimõte süüaluse kaitseõiguse teostamise mõttes, nagu seda on proklameerinud meie uue Konstitutsiooni § 111, täielikult kehtima"[2].

Oma välise avalduse leiab võistkondlikkuse põhimõte selles, et kohtus esineb süüdistajana prokurör, kes esitab süüdistuse, ja kaitsjana advokaat, kes kaitseb süüalust. Võistkondlikkuse põhimõte avaldub kõige täielikumalt, kui kohtust võtab osa nii süüdistaja kui ka kaitsja.

Kuid tuleb silmas pidada, et ka asja arutamisel ilma süüdistajata ja kaitsjata ei ole võistkondlikkuse põhimõtte rakendamine kõrvaldatud, olgugi et ta oma teostumises on piiratud. Ka siis on olemas süüdistav pool — prokuratuur, kes on formuleerinud oma seisukoha süüdistuskokkuvõttes, kuigi ta esindaja (prokurör, süüdistaja) kohtus ei viibi. On olemas ka teine pool — kaitse, s. o. kohtualune ise, kes isiklikult kaitseb end kohtus prokuröri poolt esitatud süüdistuse vastu, olgugi et tal kaitsja puudub. Seega säilivad võistkondlikkuse mõlemad tunnused ka neil juhtu-

[1] A. J. Võšinski, Olukorrast õiguse teooria rindel, 1937.
[2] Sealsamas.

meil, kui kohtust ei võta osa süüdistaja ja kaitsja, kuigi võistkondlikkuse põhimõte avaldub neil juhtumeil kahtlemata piiratud, lühendatud kujul.

III peatükk.

KRIMINAALPROTSESSUAALNE MENETLUS JA SELLE SUBJEKTID.

§ 14. Kriminaalprotsessuaalse menetluse mõiste. § 15. Kohus ja ta asend kriminaalprotsessuaalse menetluse süsteemis. § 16. Kriminaaljälitamine. § 17. Süüalune kriminaalprotsessuaalse menetluse subjektina. § 18. Kaitse protsessuaalse funktsioonina. § 19. Kannatanu. § 20. Tsiviilhagi kriminaalprotsessis. § 21. Protsessuaalsed aktid ja nende liigid. § 22. Protsessuaalsed tähtajad.

§ 14. Kriminaalprotsessuaalse menetluse mõiste.

Kriminaalprotsessuaalseks menetluseks nimetatakse kõigi nende protsessi osaliste protsessuaalsete toimingute kogumit, kes täidavad oma funktsioone ja kohustusi ning teostavad oma õigusi. Kriminaalasja menetlus koosnebki sääraseist toiminguist, mis on kriminaalprotsessi normidega sätitud, ja leiab kinnitamist protsessuaalsete aktide näol.

Kriminaalprotsessuaalse menetluse subjektiks nimetatakse kriminaalprotsessi osalist, kellele oma õiguste teostamiseks või oma huvide kaitsmiseks ja nende eest seismiseks on kriminaalprotsessi seaduses antud teatavad protsessuaalsed õigused.

Kriminaalprotsessuaalse menetluse subjektideks on järgmised protsessi osalised: 1) kohus, 2) süüdistaja, 3) süüalune, 4) kaitsja, 5) kannatanu.

Üksikuid kriminaalprotsessuaalse menetluse osi, mis on esiletõstetavad olenevalt nende subjektidest ja ülesannetest, nimetatakse *protsessuaalseteks funktsioonideks.* Protsessuaalseteks funktsioonideks on: 1) asja kohtulik otsustamine, 2) kriminaaljälitamine ja süüdistamine ning 3) kaitsmine.

§ 15. Kohus ja ta asend kriminaalprotsessuaalse menetluse süsteemis.

Põhiorganiks, kelle tegevus määrab kriminaalprotsessi suuna ja lõpu, on kohus. *Kriminaalprotsess on peamiselt kohtulik protsess.* Seepärast nimetatakse kriminaalprotsessi mõnikord kriminaalkohtupidamiseks. Järelikult on kohus kriminaalprotsessi pea-

subjekt. Kriminaalprotsessi normaalseks tulemuseks on jõustunud kohtuotsus.

Nõukogude kriminaalprotsessis on kogu eeluurimise staadium prokuratuuri, mitte aga kohtu käes. Hoolimata sellest on kriminaalprotsessi kui terviku peasubjektiks, „protsessi peremeheks", ikkagi kohus. Ainult kohus võib kriminaalprotsessis tunnistada inimest süüdlaseks, ainult temale kuulub õigus vastutusele võetud isiku süüd tõestada, kindlaks teha ja kohaldada tema suhtes kriminaalkoodeksis ettenähtud karistusi.

Teiste kriminaalprotsessist osavõtvate protsessi subjektide (prokurör, kaitsja, kohtualune) protsessuaalne tegevus on suunatud sellele, et tõendada ja põhjendada oma väiteid, veenda kohut oma nõuete ja taotluste õigsuses. Seejuures igaüks neist, lähtudes oma protsessuaalsetest ülesannetest, seab oma tegevuse protsessis vastavalt tema poolt täidetavale protsessuaalsele funktsioonile. Kuid kohus on protsessi otsustav subjekt, kellele on antud õigus langetada asja sisu kohta lõppotsus. Üksnes tema on õigustatud hindama kõigi teiste protsessi osaliste nõuete ja väidete põhjendatust. Järelikult ei asetu kohus protsessi subjektina kunagi mõne teise protsessiosalise positsioonile — ta kuulab ära kõik, kaalutleb kõike, hindab kõike ja lahendab asjasse puutuvad küsimused iseseisvalt, seaduse ja oma südametunnistuse põhjal, kohtu sisemise veendumuse järgi. Seepärast on objektiivsus, eelarvamusteta olek ja erapooletus kohtu kui protsessi peasubjekti kohuslikuks ja võõrandamatuks omaduseks.

Kuigi kohus alustab oma menetlust kriminaalasjas üldreeglina vaid siis, kui teised protsessi osalised (tavaliselt prokurör, mõnes asjas aga kannatanu) on pöördunud tema poole ja esitanud talle oma taotlused ja neid põhjendavad andmed, on kohus mitte passiivseks, vaid aktiivseks, toimekaks protsessi subjektiks. Kohtul lasub kohustus kindlustada kogu asja igakülgset uurimist ja kohus võib omal algatusel, olenemata poolte palvest, teostada kõiki toiminguid, välja nõuda ja kontrollida kõiki tõendeid, mis on asja õigeks lahendamiseks hädavajalikud. See põhimõte on väljendatud VNFSV KrPK § 257, mis määrab kohtu eesistuja õigused ja kohustused: „Kohtu eesistuja juhib kohtuistungi käiku, kõrvaldab kohtulikust uurimisest ja poolte vaidlustest kõik, mis ei käi arutusel oleva asja kohta, juhtides kohtulikku uurimist suunas, mis kõige enam soodustab tõe avastamist". Kuivõrd eesistuja nende oma funktsioonide täitmisel esindab kogu kohut, sedavõrd määratakse sellega ka kohtu enda asend protsessi süsteemis.

§ 16. Kriminaaljälitamine.

1. Kriminaaljälitamise mõiste. *Kriminaaljälitamiseks nimetatakse nende protsessuaalsete toimingute kogumit, mis on suunatud kuriteo toimepannud isiku avastamisele.* Kriminaalprotsessi koodeks sätib rea seda liiki toiminguid: kriminaalvastutusele võtmine, süüd kinnitavate tõendite kogumine, tõkkeabinõu kohaldamine, ülekuulamine, läbiotsimine jm.

Kriminaaljälitamine on kriminaalprotsessi põhimiseks tõukejõuks selles mõttes, et just see protsessuaalne menetlus loob ja arendab protsessuaalsed suhted ja paneb liikuma kogu protsessuaalsete suhete süsteemi.

Kriminaaljälitamise subjektideks on uurimis- ja prokuratuuriorganid, erasüüdistuse asjades aga (vt. nende kohta allpool) — kannatanu. Kohus ei ole kriminaaljälitamise subjektiks — ta ei jälita, ei paljasta, vaid mõistab kohut, otsustab asja, teeb kindlaks, kuivõrd uurimis- ja prokuratuuriorganite poolt teostatud kriminaaljälitamine oli põhjendatud.

Eeluurimisel teostavad kriminaaljälitamist uurija ja prokuratuur, kes paljastavad kuriteo toimepannud süüaluse, rakendades selleks kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud vahendeid. Kuivõrd aga uurija peab VNFSV KrPK § 111 kohaselt uurima asjaolusid ja koguma tõendeid, mis süüalust mitte ainult ei süüdista, vaid mis tõestavad ka tema süütust, moodustab kriminaaljälitamine küll osa prokuratuuri ja uurija protsessuaalsest tegevusest, kuid ei lahenda veel kõiki nende protsessuaalseid ülesandeid (juurdlust käsitleme järgnevalt eraldi).

Kriminaaljälitamise mõistega on ühenduses süüdistamise mõiste. *Süüdistamiseks nimetatakse kriminaalprotsessis kriminaaljälitamist teostava organi või isiku tegevust, mis on suunatud kriminaaljälitamise edukuse kindlustamisele.*

Kriminaaljälitamise ja süüdistamise mõisted seega oma põhiolult ühtivad ja mõlemaid neid erinevaid termineid rakendatakse vaid selles mõttes, et kriminaaljälitamine väljendub isiku süüdistamises kuriteo toimepanekus. Süüdistust, mille kohtule esitab prokurör, nimetatakse *riiklikuks süüdistuseks,* süüdistust aga, mida toetab kannatanu, — *erasüüdistuseks* (vt. selle kohta allpool).

2. Kriminaaljälitamise algatamise tingimused. Kriminaaljälitamise algatamine võib toimuda üksnes seaduses ettenähtud tingimuste esinemisel. Kriminaaljälitamise algatamise peatingimuseks on küllaldaste andmete esinemine, mis osutavad teatud isikule kui

kuriteo toimepanijale. Nimelt millised andmed osutuvad seejuures küllaldasteks, see oleneb iga konkreetse juhtumi asjaoludest. Võib kõige üldisemal kujul märkida, et kriminaalvastutusele võtmine on võimalik siis, kui: a) see fakt, mille puhul antud isik tuleb vastutusele võtta, moodustab kriminaalkoodeksi kohaselt kuriteo ja b) asja kohta on kogutud tõendid, mis annavad tõsist põhjust süüdistada antud isikut selle kuriteo toimepanekus.

3. Kriminaaljälitamist kõrvaldavad asjaolud. Kriminaalprotsessi seadus määrab eriloetelus need asjaolud, milledest kas või ühe esinemine kõrvaldab kriminaaljälitamise algatamise võimaluse.

Kriminaaljälitamist kõrvaldavaiks asjaoludeks on: 1) süüaluse surm; 2) süüaluse leppimine kannatanuga erasüüdistuse asjades; 3) kannatanu kaebuse puudumine era- ja era-avaliku süüdistuse asjades; 4) aegumistähtaja möödumine; 5) süüalusele omistatud tegudes kuriteo koosseisu puudumine; 6) amnestiaakt — üldamnestia (nende asjade kategooria suhtes, millesse antud asi kuulub) ja eriamnestia (antud asja või isiku suhtes); 7) kuriteo toimepannud isiku mittejõudmine seaduses nõutud vanuseni; 8) jõustunud kohtuotsus antud isiku kohta, keda süüdistatakse samas kuriteos (VNFSV KrPK § 3 ja 4).

Vaatleme kõiki neid asjaolusid järgemööda.

1. Süüaluse surm (VNFSV KrPK § 4 p. 1). Kui see isik suri, kelle kuritegeliku käitumise kohta prokuratuuri- ja uurimisorganid on andmeid kogunud, siis ei või loomulikult toimuda kriminaaljälitamise algatamist, sest see oleks täiesti otstarbetu. Surnud isiku kuritegude suhtes on kriminaaljälitamisel mõtet siis, kui selle asja lahendusest oleneb teiste asjade saatus, milles on vastutusele võetud ja süüdi mõistetud elavad isikud. Kui näiteks kohtuotsus on rajatud hiljem valeks osutunud tunnistaja seletusele või eksperdi arvamusele, siis algatatakse tunnistaja või eksperdi suhtes, olgugi et nad on surnud, kriminaaljälitamine ja toimetatakse uurimist, kuna olenevalt sellest, kas süüdistus leiab või ei leia kinnitust, tühistatakse või jäetakse jõusse kohtuotsus, mis oli rajatud nende seletusele või arvamusele. Täpselt samuti võib kriminaaljälitamist algatada surnud kohtuniku suhtes, kui saab teatavaks, et ta on mingi otsuse tegemisel pannud toime kuriteo (altkäemaks jms.), sest ka sel juhtumil oleneb uurimise tulemustest kohtuniku poolt tehtud otsuse tühistamise või jõusse jätmise küsimuse lahendus (VNFSV KrPK § 373 ja 375). Lõppeks, kui suri süüdimõistetu, kuid pärast seda ilmnesid uued andmed, mis tuvastasid tema kohta langetatud süüdimõistva kohtuotsuse

põhjendamatuse, siis võib surnu rehabiliteerimiseks teostada uurimist, kui seda paluvad tema sugulased, sõbrad või ühiskondlikud organisatsioonid, kuhu ta kuulus (VNFSV KrPK § 376).

Süüaluse surm on seega asjaoluks, mis kõrvaldab kriminaaljälitamise võimaluse, välja arvatud ülaltähendatud asja uuendamise juhtumid uute asjaolude avastumisel.

2. Süüaluse leppimine kannatanuga erasüüdistuse asjas (VNFSV KrPK § 4 p. 2).

3. Kannatanu kaebuse puudumine era- ja era-avaliku süüdistuse asjas (VNFSV KrPK § 4 p. 3).

Nõukogude kriminaalprotsess kannab avalikku iseloomu. *Protsessi avalikkuse all mõistetakse säärast protsessi konstruktsiooni, kus kriminaalasja algatamine, tõendite kogumine ja kriminaalvastutusele võtmine lasub riigivõimuorganeil, kes täidavad neid funktsioone oma kohustuste põhjal avalikes huvides, sõltumatult kuriteost kannatanud erakodanikkude tahtest ja suvast.* Protsessi käsitlevas kirjanduses tähistatakse terminiga „avalikkus" ka veel protsessi mittekinnist iseloomu (avalikkust selles mõttes käsitlesime eespool). Tuleb seega silmas pidada selle termini kahesugust tähendust [1].

Kuid selle üldkorra kõrval on teatud kitsastes piirides lubatud protsessi avalikkust piiravad erandid.

Kriminaaljälitamise kord on erinev sõltuvalt sellest, kuidas jaotuvad kriminaaljälitamise algatamise funktsioonid kohtu- ja uurimisorganite ning eraisikute kui kannatanute vahel.

Kriminaalprotsessis esineb kolm kriminaalasjade kategooriat:

1) avaliku süüdistuse asjad, milles kriminaaljälitamise algatamine ja kogu edasine menetlus sõltuvad riigivõimuorganitest (kohus, prokuratuur, uurimisorganid);

2) erasüüdistuse asjad, milles kriminaaljälitamist algatatakse ainult kannatanu kaebusel ja see kuulub lõpetamisele igas protsessi staadiumis, kui kannatanu peaks süüdistusest loobuma (solvamine, laim, kergete kehavigastuste tekitamine, peksmine);

3) era-avaliku süüdistuse asjad, milles kriminaaljälitamist algatatakse ainult kannatanu kaebusel, kuid mida pärast algatamist aetakse samas korras nagu avaliku süüdistuse asju, ja mis ei kuulu lõpetamisele juhul, kui kannatanu loobub süüdistusest (VNFSV KrK § 153 lg. 1 ettenähtud vägistamise asjad).

See kriminaalasjade menetluse kord on sätitud VNFSV KrPK § 10 ja 11.

---

[1] Vrdl. eespool § 13 p. 2 (Vastutava toimetaja märkus).

Kuid erasüüdistuse asjades ei anta kannatanu heaksarvamisele alati otsustavat tähtsust: oleneb prokurörist, kas astuda säärasesse asjasse avaliku huvi kaitsmise otstarbel. Viimasel juhul esineb süüdistajana ainuüksi prokuratuur ja asja ei lõpetata kannatanu ja süüalust leppimise korral.

Era-avaliku süüdistuse asjade suhtes, kuhu kuuluvad vägistamise asjad, on kriminaaljälitamise algatamist määravaks momendiks kannatanu kaebuse esinemine. See on seletatav sellega, et iga säärane asi on isegi sel tingimusel, kui seda arutatakse kinnisel kohtuistungil, seotud kannatanu vägistamise fakti teatava laialikandumisega avalikkusesse ning kannatanu raskete moraalsete elamustega. Seepärast jätabki seadus nende asjade algatamise küsimuse kannatanu enda otsustada. Aga niipea, kui kannatanu esitas avalduse asja algatamiseks, ei kuulu asi enam lõpetamisele ka sel korral, kui kannatanu teatab oma leppimisest süüalusega. See on tingitud säärast liiki kuritegude raskusest ning vajadusest nende vastu võidelda.

Kvalifitseeritud vägistamise (VNFSV KrK § 153 lg. 2), samuti nagu ka vägistamise kui sugukondliku olustiku pärimustest tingitud kuriteo asjad ei kuulu era-avaliku, vaid avaliku süüdistuse alla.

4. Aegumistähtaja möödumine (VNFSV KrPK § 4 p. 4).

Aegumine kõrvaldab kriminaaljälitamise võimaluse, kui on möödunud VNFSV KrK § 14 tähendatud tähtajad. Nende tähtaegade möödumisel ei või algatada kriminaaljälitamist; kui see aga oli juba algatatud, siis kuulub ta lõpetamisele igas protsessi staadiumis. Kuid kriminaaljälitamist võib algatada ka VNFSV KrK § 14 ettenähtud tähtaegade möödumisel nende kuritegude suhtes, milledele aegumise kohaldamine oleneb kohtu suvast, s. o. kontrrevolutsiooniliste kuritegude puhul (VNFSV KrK § 14 märkused 1 ja 2).

5. Süüalusele omistatud tegudes kuriteo koosseisu puudumine (VNFSV KrPK § 4 p. 5).

Kriminaaljälitamine võib toimuda ainult faktide suhtes, millel on kriminaalkorras karistatava teo, s. o. kuriteo tunnused. Kui aga neis faktides, s. o. süüalusele omistatavais tegudes, ei ole kriminaalkorras karistatava teo tunnuseid, s. t. puudub kuriteo koosseis, siis ei või kriminaaljälitamist algatada. Kui kriminaaljälitamine oli algatatud, kuid uurimise kestel selgus hiljem, et uuritavas käitumises puudub kuriteo koosseis, siis tuleb kriminaaljälitamine lõpetada igas protsessi staadiumis.

VNFSV KrPK § 9 kohaselt „prokuratuur on kohustatud alga-

tama kohtu- ja uurimisorganite juures kriminaaljälitamist igas toimepandud ja karistatavas kuriteos". Järelikult teos, mis ei osutu kuriteoks, ei või algatada kriminaaljälitamist.

6. Amnestia (VNFSV KrPK § 4 p. 6).

Amnestia võib olla üldine ja eriline. Üldine amnestia on teatava kategooria kuritegude karistatavuse kustutamine. Eriamnestia on süüdimõistetud isikule armuandmine või tema kohta käiva asja lõpetamine. Mõlemat liiki amnestia õigus kuulub NSVL Ülemnõukogu Presiidiumile kõigi NSVL kohtute poolt arutatavais asjades ja liiduvabariikide ülemnõukogude presiidiumidele asjades, mida arutavad vastavate liiduvabariikide kohtusüsteemi kuuluvad kohtud. Amnestia tõttu ei või kriminaaljälitamist algatada ja algatatud jälitamine kuulub lõpetamisele igas protsessi staadiumis, kui amnestia kõrvaldab süüaluse poolt toimepandu karistatavuse kas üksikuile isikuile armuandmise või nende kohta käivate asjade lõpetamise teel. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi või vastava liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumi seadlusega.

7. Vastutusele võetava isiku mittejõudmine seaduses ettenähtud vanuseni. Kriminaaljälitamist ei või algatada ja algatatud jälitamine kuulub lõpetamisele igas protsessi staadiumis, kui isik, kelle tegu on uurimise esemeks, ei ole saanud 14 aastat vanaks. Varguse, vägivallategude, kehavigastuse tekitamise, tapmise ja tapmiskatse asjades (7. aprilli 1935. a. seadus) ning rongiõnnetust põhjustada võivate tegude asjas (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 10. detsembri 1940. a. seadlus) tekib kriminaalvastutus 12. aasta vanusest alates, järelikult võib selle vanuseni jõudnud isikute suhtes algatada ka kriminaaljälitamist.

8. Jõustunud kohtuotsuse esinemine antud isiku kohta, keda süüdistatakse samas kuriteos (VNFSV KrPK § 3). Kui süüaluse kohta on jõustunud kohtuotsus (süüdi- või õigeksmõistev), siis ei või teda uuesti vastutusele võtta sama kuriteo eest, milles ta oli süüdi või õigeks mõistetud. See põhimõte tuleneb antud asjas seaduse jõudu eviva kohtuotsuse autoriteedist ja üldkohustuslikkusest. Selle põhimõtte on püstitanud VNFSV KrPK § 3. Kui aga antud asjas jõustunud kohtuotsus tühistati kohtuliku järelevalve korras või asja uuendamise korras uute asjaolude avastumise tõttu, siis võib kriminaaljälitamist algatada uuesti, kuna kohtuotsus oli tühistatud ja asjas algab järelikult uus menetlus.

§ 17. Süüalune kriminaalprotsessuaalse menetluse subjektina.

Süüaluseks nimetatakse kriminaalprotsessis isikut, kelle kohta on kogutud küllaldased tõendid, mis annavad põhjust eeldada tema süüd konkreetse kuriteo toimepanekus, ja kes nende tõendite põhjal on seadusega sätitud korras võetud kriminaalvastutusele süüdistusega antud kuriteo toimepanekus. Teisiti — süüalune on isik, kelle suhtes on algatatud kriminaaljälitamine.

Sellest hetkest peale, mil süüaluse kohta tehti kohtu alla andmise korraldus, nimetatakse süüalust *kohtualuseks.*

Nõukogude kriminaalprotsessis, mis on rajatud võistkondlikkuse põhimõttele, asub süüalune protsessuaalsete õiguste subjekti protsessuaalses seisundis. Ta evib õigust kaitsele, võtab protsessi võrdõigusliku poolena kohtulikul arutamisel osa kõigi tõendite uurimisest ning tal on kõik võimalused süüdistusele vastu vaielda.

§ 18. Kaitse protsessuaalse funktsioonina.

Kaitseks nimetatakse protsessuaalsete toimingute kogumit, mis on suunatud süüdistuse ümberlükkamisele, süüaluse süütuse tuvastamisele või tema vastutuse vähendamisele.

Tuleb eristada kaitset materiaalses mõttes kaitsest formaalses mõttes.

Kaitseks materiaalses mõttes nimetatakse süüalusele antud protsessuaalsete vahendite kogumit, mille varal ta võib end temale esitatud süüdistuse vastu kaitsta. Kaitse materiaalses mõttes määravad järelikult süüalusele antud protsessuaalsed õigused ja protsessuaalsed garantiid.

Kaitseks formaalses mõttes nimetatakse kaitsja kui süüalust esindava isiku osavõttu protsessist, kes kaitseb süüalust ja aitab kasutada tema protsessuaalseid õigusi.

Süüalusel on õigus kaitsele materiaalses mõttes kõigis protsessi staadiumides, seejuures ka juurdlusel ja eeluurimisel, kus seadus omistab temale protsessuaalseid õigusi süüdistuse vastu vaidlemiseks. Õigus kaitsele formaalses mõttes on aga süüalusel ainult neis protsessi staadiumides, kus seadus lubab kaitsja osavõttu, s. o. pärast süüaluse kohtu alla andmise toimumist. Kaitsja esineb kohtus poolena, kes seisab süüdistaja vastas võrdsete protsessuaalsete õigustega.

NSVL Konstitutsiooni § 111, mis määrab süüaluse kaitseõiguse, käsitab kaitset mõlemas tähenduses — nii süüaluse enda õiguste mõttes, mille abil ta end kaitseb, süüdistusele vastu vaid-

leb, enda kaitseks põhjendeid ja tõendeid esitab, kui ka süüalust kaitsva ja tema protsessuaalseid õigusi kasutada aitava kaitsja kohtust osavõtu mõttes.

§ 19. Kannatanu.

Kannatanuks nimetatakse isikut, kes uurimise esemena esineva kuriteo läbi kahju kannatas. Kannatanu nagu iga muugi isik võib olla kuriteo teadaandjaks, s. t. ta võib esitada prokurörile, uurijale, juurdlusorganile või kohtule toimepandud või kavatsetava kuriteo kohta avalduse (kirjalikult või suuliselt). Kui need organid keelduvad algatamast kriminaaljälitamist, võib kannatanu kaevata selle keeldumise peale. Edaspidi, juurdlusel, eeluurimisel ja kohtulikul arutamisel, asub kannatanu tunnistaja seisundis, kuigi ta erinevalt kõigist teistest tunnistajaist võib eeluurimisel (nagu ka juurdlusel) esitada tõendite väljanõudmiseks mitmesuguseid taotlusi (VNFSV KrPK § 112) ja uurija või juurdlust toimetava isiku vastu taandust (VNFSV KrPK § 122).

Kannatanu, kellele kuriteoga on ainelist kahju tekitatud, võib asjas esineda tsiviilhagejana, mida käsitleme järgnevalt. Sel juhtumil kannatanu kui tsiviilhageja on protsessi poole seisundis.

Erasüüdistuse asjades on kannatanu süüdistajaks ja kasutab kõiki poole õigusi.

Kannatanu esineb seega poolena kahel juhtumil: 1) kui ta on esitanud tsiviilhagi ja 2) kui ta esineb süüdistajana erasüüdistuse asjas.

§ 20. Tsiviilhagi kriminaalprotsessis.

1. Üldmõisted. Kui asja menetlusel selgub, et süüaluse kuritegeliku käitumisega on kannatanule ainelist kahju tekitatud, siis võib kannatanu esitada kriminaalasja arutavasse kohtusse süüaluse vastu tsiviilhagi. Seda hagi võib arutada sama kohus kriminaalasjaga üheaegselt.

Kuriteost kannatanu võib temale kahju tekitanud isiku vastu esitada hagi ka üldkorras, s. o. tsiviilprotsessi korras. Sel juhtumil toimub hagi arutamine eraldi kriminaalasjast. Kuid seadus annab kannatanule õiguse esitada seda hagi ka kriminaalasja arutamisel. Sel juhtumil arutab kohus hagi koos kriminaalasjaga viimase alluvuse järgi, olenemata hagi suurusest, hinnast (VNFSV KrPK § 14). Kriminaalasja menetlusel esitatud ja sellega koos arutatav tsiviilhagi vabastatakse riigilõivust.

Tsiviilhagi arutamine koos kriminaalasjaga on tingitud järgmistest põhjustest. Kõigepealt on see kuriteost kannatanud isikule oluliseks soodustuseks. Peale selle, et kannatanu vabastatakse sel juhtumil riigilõivu tasumisest, on tal ühtlasi hulga kergem kaitsta oma huvisid ja põhjendada oma hagi viimase arutamisel koos kriminaalasjaga kriminaalprotsessis, milles selguvad kõik nii kuriteosse kui ka selle tagajärgedesse puutuvad asjaolud. See kord on sobiv ka kohtule, sest nii kaob vajadus kaks korda arutada teineteisega lähimalt seotud küsimusi ja kohtul on võimalus ühel istungil, ühes protsessis otsustada nii kriminaalasi kui ka sellega seotud tsiviilhagi. Lõppeks on reas kriminaalasjades kuritegeliku käitumisega tekitatud kahju suuruse tuvastamine hädavajalik kriminaalasja otsustamiseks ja kuriteo õigeks kvalifitseerimiseks. Seetõttu võib kriminaalasja ja tsiviilhagi lahus arutamine mõjutada kahjustavalt ka kriminaalasja õiget lahendamist (näiteks riisumise, raiskamise jt. asjad).

2. Tsiviilhageja ja kostja. Tsiviilhagi võib kriminaalprotsessis esitada ainult kannatanu (nii isiklikult kui ka oma esindaja kaudu) ja üksnes tema võib esineda tsiviilhagejana kriminaalasjas. Teised isikud peale kannatanu võivad, kui neil on selleks alus, esitada süüaluse vastu hagi kriminaalasjast eraldi üldises tsiviilprotsessi korras, mitte aga kriminaalprotsessis.

Üldreeglina tuleb tsiviilhagi esitada süüaluse enese vastu. Neil juhtumeil on kriminaalasjas süüalune tema vastu esitatud hagi tõttu ka tsiviilkostjaks. Kuid mõnikord võib tsiviilhagi esitada ka isikute vastu, kes kannavad ainelist vastutust süüaluse tegude eest ja osutuvad nii tsiviilkostjaiks (VNFSV KrPK § 14); näiteks lapseealiste kriminaalvastutusele võtmise korral võib hagi esitada süüaluste vanemate vastu.

Kannatanu võib tsiviilhagi esitada nii eeluurimisel kui ka kohtus, viimasel juhtumil kuni kohtuliku uurimise alguseni (VNFSV KrPK § 15).

Tsiviilhageja — kannatanu või tema esindaja — kasutab kriminaalasja kohtulikul arutamisel kõiki poole õigusi ja võib kohtus osa võtta kõigi nende asjaolude uurimisest, mis on olulised hagi põhjendamiseks või ta suuruse tuvastamiseks. Kui hagi ei esitatud kohtualuse enese vastu, vaid tema tegude eest ainelist vastutust kandva isiku vastu, siis esineb see isik kohtulikul arutamisel samuti poolena (kostjana), kes esitab vastuväiteid ja vaidleb hagi vastu (praktikas esineb seda väga harva).

Kui kohus kriminaalasja arutamisel jättis kannatanu tsiviilhagi rahuldamata, kaotab kannatanu õiguse esitada seda hagi

uuesti tsiviilprotsessi korras. Samuti ei või kannatanu, kui tema poolt tsiviilprotsessi korras esitatud tsiviilhagi jäeti rahuldamata, esitada seda uuesti kriminaalasja menetlusel.

3. Kriminaalsüüdistust käsitleva kohtuotsuse vahekord tsiviilhagi lahendava kohtuotsusega. Kui kohus on kuriteost tingitud tsiviilhagi lahendanud kriminaalasjast lahus, siis toimus ühe ja sama sündmuse suhtes kahe kohtu kaks otsust: kohtuotsus kriminaalsüüdistuse kohta ja kohtuotsus tsiviilhagi kohta. Nende kahe kohtuotsuse esemeks on ühe ja sama fakti kaks külge ja kaks tagajärge: a) süüaluse süü ja karistus ja b) süüaluse kuritegeliku käitumisega kannatanule tekitatud kahju heastamine. Kui kohus arutab kriminaalasja pärast seda, kui kannatanu tsiviilhagi on tsiviilprotsessi korras juba lahendatud, siis on VNFSV KrPK § 12 kohaselt jõustunud tsiviilkohtu otsus kriminaalkohtule kohustuslik ainult küsimuse suhtes, kas sündmus või tegu aset leidis, mitte aga kohtualuse süü suhtes. Kui aga tsiviilkohus arutab tsiviilhagi pärast seda, kui kriminaalasi on juba lahendatud ja tema kohta otsus tehtud, siis on VNFSV KrPK § 13 kohaselt jõustunud kriminaalkohtu otsus tsiviilkohtule kohustuslik küsimuses, kas on pandud toime kuritegu ja kas selle pani toime kohtualune.

Seadus määrab seega kindlaks kriminaalsüüdistuse ja tsiviilhagi kohta tehtud kohtuotsuste vastastikuse seose, kui neil on üks ja sama alus, kui nad puudutavad ühte ja sedasama fakti, sündmust. Seda tuleb mõista niiviisi, et tsiviilkohus ei võta erilisele uurimisele, vaid lähtub neist faktidest kui tõendatuist, mis tuvastati kriminaalasja kohtuotsusega, ja ümberpöördult. Seda kriminaalasja ja tsiviilasja kohta tehtud kohtuotsuste vastastikust seost ei tule mõista absoluutses, tingimatus mõttes. Kui kohus pärast seda, kui tsiviilhagi on juba lahendatud, avastab kriminaalasja arutamisel uusi andmeid, mis kinnitavad mõningate faktide ebaõigsust tsiviilasjas tehtud kohtuotsuses, siis teeb ta otsuse vastavalt tema poolt tuvastatud andmetele sõltumatult tsiviilkohtu otsusest, ja selline otsus on tsiviilasjas tehtud otsuse uuesti läbivaatamise ajendiks. Täpselt samuti võidakse ka tsiviilhagi otsustamisel avastada mõne fakti ebaõiget konstateerimist kriminaalasjas tehtud kohtuotsuses. Sel juhtumil langetatakse otsus tsiviilasjas vastavalt selgunud uutele andmetele ja see otsus on kriminaalasjas tehtud kohtuotsuse uuesti läbivaatamise ajendiks.

§ 21. Protsessuaalsed aktid ja nende liigid.

1. Üldmõiste. Kõik protsessi osaliste protsessuaalsed toimingud teostuvad seadusega määratud protsessuaalseis vormides ja fikseeritakse seaduses ettenähtud protsessuaalseis dokumentides.

Protsessuaalseks aktiks nimetatakse protsessi osalise toimingut, mis on omandanud protsessuaalse vormi ja fikseeritud protsessuaalses dokumendis.

Protsessuaalsed aktid on liigitatavad oma sisult ja ülesannetelt, neid teostava organi või isiku alusel ja neile antud protsessivormilt.

Lähtudes kriminaalprotsessi staadiumist võib protsessuaalsed aktid jagada peamiselt kahte rühma: a) protsessuaalsed uurimisaktid ja b) protsessuaalsed kohtuaktid. Esimesi koostab uurija, prokurör või mõni teine uurimist teostav isik, teisi — kohus.

Uurimisaktid, millest moodustub eeluurimine (ja ka juurdlus), on kahte liiki: a) protokollid ja b) korraldused. Protokollideks nimetatakse uurimisakte, milles uurija fikseerib, kinnitab ja kujutab mitmesuguseid asjaolusid (ülekuulamisprotokoll, vaatlusprotokoll). Korraldusteks nimetatakse neid uurimisakte, milles uurija formuleerib oma otsuse uurimisel tekkivate mitmesuguste küsimuste kohta (korraldus kriminaalvastutusele võtmise kohta, korraldus tõkkeabinõu valimise kohta jne.).

Protsessuaalsed kohtuaktid on nelja liiki: a) otsus, b) määrus, c) korraldus ja d) protokoll.

Otsuseks nimetatakse kohtu poolt kohtuistungil kohtualuse süü või süütuse ja tema süü tõendatuse korral temale karistuse kohaldamise küsimuses tehtud lahendit (KrPK § 23 p. 9).

Määruseks nimetatakse igasugust muud lahendit, mille kohus teeb seoses arutatava asjaga (KrPK § 23 p. 10.).

Korralduseks nimetatakse kohtuniku poolt ainuisikuliselt tehtud määrust (KrPK § 247).

Protokolliks nimetatakse nagu eeluurimiselgi protsessiakti, millega kohus fikseerib, kinnitab mitmesuguseid asjaolusid (näiteks kohtuistungi protokoll, mis fikseerib kõik, mis toimus kohtulikul arutamisel).

Loetlesime põhimised, üldise ja tüübilise iseloomuga protsessuaalsed aktid. Peale nende on veel teisi akte: prokuröri esitis, prokuröri arvamus, prokuröri protest, kohtueesistuja korraldus (näiteks tunnistaja väljakutsumise kohta), poole kaebus, poole taotlus jt., mida käsitleme õpperaamatu vastavas osas seoses üksikute protsessuaalsete staadiumide ja instituutidega.

§ 22. Protsessuaalsed tähtajad.

Rida protsessi osaliste protsessuaalseid toiminguid on piiratud seaduses sätitud tähtaegadega. Nõnda on VNFSV KrPK järgi näiteks uurija toimingute peale kaebuse esitamise tähtajaks 7 päeva, arvates uurija vastava toimingu kaebajale teatavakssaamise päevast (VNFSV KrPK § 215), rahvakohtu otsuse peale kassatsioonikaebuse esitamise tähtajaks on 5 päeva, arvates otsuse tegemise päevast (VNFSV KrPK § 346), jms.

Protsessuaalseist tähtaegadest kinnipidamine on tarvilikuks tingimuseks, et vastav protsessuaalne toiming eviks juriidilist efekti (näiteks asja arutamine kassatsiooniinstantsis). Seadus püstitab nende tähtaegade arvutamiseks täpsed eeskirjad (VNFSV KrPK § 83—85). Tähtaegu võidakse arvutada tundidega, päevadega või kuudega (see on ära näidatud kriminaalprotsessi koodeksi vastavais paragrahvides, mis näevad ette üksikuid protsessuaalseid toiminguid).

Kui vastav kaebus või ametlik paber on antud postile enne tähtaja möödumist, siis ei loeta tähtaega möödunuks, olgugi et see kaebus või paber jõudis vastava organi (uurija, prokuröri, kohtu) kätte pärast tähtaja möödumist (VNFSV KrPK § 86).

Isik, kes on tähtaja mööda lasknud, võib pöörduda uurija, prokuröri või kohtu poole palvega ennistada tähtaeg. Kui tähtaeg oli mööda lastud mõjuval põhjusel, tuleb see tähtaeg ennistada selle uurija või prokuröri korraldusega või kohtu määrusega, kelle menetluses asi asub (VNFSV KrPK § 87).

IV peatükk.

ALLUVUS.

§ 23. Alluvuse mõiste. § 24. Alluvuse liigid. § 25. Kriminaalasjade alluvus teatavaile kohtuile. § 26. Kriminaalasjade alluvus sõjatribunalidele.

§ 23. Alluvuse mõiste.

Alluvuseks nimetatakse asja tunnuseid (või omadusi), mille tõttu asi kuulub teatava kohtu pädevusse.

Seega on alluvuse ülesandeks määrata kohus, kes on kompetentne (pädev) arutama vastavat kriminaalasja.

Alluvus on protsessuaalne mõiste ja iga üksiku asja alluvuse määramine, s. o. selle kohtu selgitamine, kellele asi allub ning

kes nimelt on pädev (kompetentne) seda asja arutama, moodustab protsessuaalse küsimuse. Lõplikult lahendatakse asja alluvuse küsimus kohtu alla andmise staadiumis, kui prokuratuur saadab asja kohtusse alluvuse järgi ja kohus enne süüaluse kohtu alla andmise küsimuse lahendamist kontrollib, kas see asi allub temale.

Kohtupraktikas ja sellesse puutuvais mitmesugustes dokumentides tarvitatakse mõnikord sääraseid väljendeid: „rahvakohtu alluvus", „oblastikohtu alluvus" jne. Need väljendid on ebatäpsed. Alluvus tähistab mitte kohtu, vaid asja tunnuseid (omadusi), mispärast õige on ütelda: „(nende ja nende) asjade alluvus (sellele ja sellele) kohtule".

§ 24. Alluvuse liigid.

Eristatakse kolme alluvuse liiki: 1) asjaalluvus (ehk materiaalne alluvus), 2) territoriaalne (ehk koha-) alluvus ja 3) personaalne alluvus.

Asjaalluvus määrab, missuguse kohtusüsteemi lüli (missuguse kohtuliigi) pädevusse kuulub antud asja arutamine (kas sõjatribunal või üldkohus; kui üldkohus, siis, kas rahva- või oblastikohus, jne.). Peamiseks tunnuseks, mille järgi määratakse asjaalluvust, on antud asja eseme moodustava kuriteo liik. Viimase määrab see kriminaalkoodeksi paragrahv, mille järgi vastavat kuritegu kvalifitseeritakse. Nii alluvad näiteks kehavigastuste tekitamise, huligaansuse ja varguse asjad rahvakohtule.

Teine alluvuse liik — *territoriaalne alluvus* — määrab, missuguse kohtu pädevusse antud liiki kohtuorganeist asi kuulub. Asjaalluvus, mida käsitlesime eelnevalt, võib kindlaks määrata, et antud asi kuulub teatavat liiki kohtu pädevusse, kuid ta ei näita, nimelt missuguse (rajooni-, oblasti-) kohtu pädevusse see asi kuulub. Nii näiteks asja kuulumine asjaalluvuse järgi rahvakohtu pädevusse (näiteks raskete kehavigastuste tekitamine) ei määra veel seda, nimelt missugusele (missuguse oblasti, missuguse rajooni) rahvakohtule see asi allub. Sellele küsimusele saame vastuse vaid asja territoriaalset alluvust määrates.

Territoriaalse alluvuse määramise üldreegel on järgmine: asja arutab see kohus, kelle tegevusrajoonis on kuritegu toime pandud, s. o. *kuriteo toimepaneku koha järgi.* Kui kuriteo toimepaneku kohta on võimatu tuvastada, siis allub asi sellele kohtule, kelle rajoonis on algatatud kriminaaljälitamine (VNFSV KrPK § 29).

Lõppeks kolmas alluvuse liik — *personaalne alluvus* — määratakse süüaluse teenistusseisundi järgi. Nii alluvad kõigi sõjaväelaste kuritegude asjad, olenemata kuriteo iseloomust (kvalifikatsioonist), sõjatribunalidele. Edasi alluvad liiduvabariikide rahvakomissaride ametialaste kuritegude asjad vastava liiduvabariigi ülemkohtule (VNFSV KrPK § 449).

§ 25. Kriminaalasjade alluvus teatavaile kohtuile.

Kohtukorralduse seaduse § 21 kohaselt alluvad *rahvakohtule* järgmised kriminaalasjad: kuritegudest kodanikkude elu, tervise, vabaduse ja väärikuse vastu — tapmine, kehavigastuste tekitamine, seadusvastase abordi tegemine, vabaduse seadusvastane võtmine, vägistamine, alimentide kuritahtlik maksmata jätmine, solvamine, huligaansus, laim; varavastastest kuritegudest — röövimine, avalik vargus, vargus, kelmus, väljapressimine; ametiisikute teenistusalastest kuritegudest — võimukuritarvitus, võimuliialdus, võimutegevusetus, raiskamine, ebamajanduslikkus, võltsimine, valekaalumine ja -mõõtmine, hinnaliialdus; valitsemiskorra-vastastest kuritegudest — valimisseaduse rikkumine, seadusega seatud maksude kuritahtlik mittetasumine, riiklikkude andamite ja koormatiste täitmisest keeldumine, sõjaväeteenistusse kutsumisest ja sõjaväeteenistuskohustustest kõrvalehoidumine, võimuorganite seaduspäraste korralduste rikkumine.

Kohtukorralduse seaduse § 32 ja 40 kohaselt alluvad *krai-, oblasti- ja ringkonnakohtule, autonoomse oblasti kohtule ja autonoomse vabariigi ülemkohtule* järgmised kriminaalasjad: kontrrevolutsioonilised kuriteod, eriti ohtlikud valitsemiskorra-vastased kuriteod, sotsialistliku omandi riisumine ja eriti tähtsad ametialased ning majanduslikud kuriteod.

NSVL Ülemkohtu 47. Pleenumi 7. juuni 1934. a. määrusega anti krai- ja oblastikohtute pädevusse kõik sovhooside, sovhoositrustide ja MTJ-de direktorite ning nende asetäitjate, samuti ka kõigi tööstusliikide üleliidulise või vabariikliku ulatusega ettevõtete direktoritest, nende asetäitjaist ja peainseneridest mitte madalamas ametis seisvate ametiisikute ametialaste ja majanduslikkude kuritegude asjad.

Seega allub rõhuv enamik kriminaalasju rahvakohtule, kuna kõrgema astme kohtutele alluvad ainult kõige ohtlikumate ja keerulisemate kuritegude asjad, eriti kõigi nende kuritegude asjad, mille eest kriminaalkoodeksi kohaselt võidakse kohaldada karistuse ülemmäära — mahalaskmist.

Säärased on alluvuse üldreeglid. Neist võidakse seadusekohaselt teha mõningaid erandeid.

Ühele kohtule alluvat asja võidakse üle anda teise samasugusesse kohtusse, kui sellega on vajalik kindlustada asja erapooletumat, kiiremat ja seejuures täielikumat läbivaatamist. Säärase asja üleandmise küsimuse otsustab kõrgema astme kohus (VNFSV KrPK § 30—32).

Asi, mis mitme süüaluse esinemise või muude aluste tõttu allub üheaegselt kahele või mitmele üheliigilisele kohtule, loetakse tervikuna alluvaks sellele kohtule, kelle rajoonis antud asi oli alustatud (VNFSV KrPK § 33).

Asju, mille esemeks on mitu kuritegu, mis on toime pandud ühe ja sama isiku poolt, kuid mitmesuguses kohas, võidakse liita üheks toimikuks ja arutada selles kohtus, kelle rajoonis asi oli alustatud (VNFSV KrPK § 34).

Seadus keelab alluvusvaidlused kohtute vahel (VNFSV KrPK § 40). Kohus, kes on saanud teiselt kohtult asja, on kohustatud selle võtma oma menetlusse ja lahendama sisuliselt. Asja saanud kohus võib järelevalve korras kaevata asjale ebaõige käigu andmise peale kõrgema astme kohtule, kuid mitte enne oma otsuse tegemist.

§ 26. Kriminaalasjade alluvus sõjatribunalidele.

Sõjaseisukorda mittekuulutatud paikkondades alluvad sõjatribunalidele järgmised kriminaalasjad:

a) kõik kuriteod, mis on toime pandud sõjaväelaste poolt, ja kõik kuriteod, mis on toime pandud sõjaväekohuslaste poolt õppekogunemistel viibimise ajal;

b) spionaaž, kodumaa reetmine, diversioon ja terroristlikud aktid;

c) tulirelva ja laskemoona riisumine ja riisutud relvade ja laskemoona hoidmine;

d) miilitsa rivi- ja administratiivkoosseisu ning NSVL SiseRK organite operatiivkoosseisu kuuluvate isikute kuriteod, mis on suunatud kehtivate teenistuseeskirjade vastu;

e) elanikkonnas ärevust tekitavate valekuulduste levitamine sõjaajal;

f) teenistujate ja tööliste omavoliline lahkumine sõjatööstusettevõttest või ettevõtetest, mis töötavad ühiselt sõjatööstus-ettevõtetega kooperatsiooni põhimõtte alusel.

Sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades ja sõjategevuse rajoonides on asjade alluvust sõjatribunalidele laiendatud.

NSVL Ülemkohtu Presiidiumi 22. juuni 1941. a. seadluse „Sõjaseisukorra kohta piirkondades, kus on välja kuulutatud sõjaseisukord, ja sõjategevuse rajoonides" § 7 kohaselt alluvad sõjatribunalidele järgmised asjad:

a) riiklike kuritegude asjad;

b) asjad kuritegude kohta, mis on ette nähtud 7. augusti 1932. a. seaduses ühiskondliku (sotsialistliku) omandi kaitsest;

c) kõik sõjaväelaste poolt toimepandud kuritegude asjad;

d) röövimise asjad (VNFSV KrK § 167 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid;

e) tahtlike tapmiste asjad (VNFSV KrK § 136—138 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid);

f) kinnipidamisasutistest ja vahi alt vägivaldse vabastamise asjad (VNFSV KrK § 81 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid);

g) üldise sõjaväeteenistuskohustuse täitmisest kõrvalehoidumise (VNFSV KrK § 68 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid) ja võimu esindajaile vastuhakkamise asjad (VNFSV KrK § 73, 73^1 ja 73^2 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid);

h) relvade ebaseadusliku ostmise, müümise ja hoidmise, samuti ka relvade riisumise asjad (VNFSV KrK § 164-a, 166-a, 182 ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid);

i) sõjaajal elanikkonnas ärevust tekitavate valekuulduste levitamise asjad (6. juuli 1941. a. seadlus);

k) asjad teenistujate ja tööliste omavolilise lahkumise kohta sõjatööstus-ettevõtetest või ettevõtetest, mis töötavad ühiselt sõjatööstus-ettevõtetega kooperatsiooni põhimõtte alusel (26. detsembri 1941. a. seadlus).

Sõjaväevõimud on õigustatud andma sõjatribunalidele arutamiseks spekulatsiooni, kuritahtliku huligaansuse ja muude kuritegude asju, mis on ette nähtud liiduvabariikide kriminaalkoodeksites, kui väejuhatus peab seda vajalikuks sõjaseisukorrast tingitud olude tõttu (22. juuni 1941. a. seadlus).

Peale selle alluvad sõjatribunalidele kuritegude asjad, millede eest on NSVL Rahvakomissaride Nõukogu ja Riikliku Kaitsekomitee poolt sõjaajal väljaantud määrustega seatud kohtulik vastutus „sõjaaja seaduste järgi" (NSVL Kohtu Rahvakomissari ja NSVL Prokuröri 28. novembri 1941. a. käskkiri nr. 25/250 ja

NSVL Kohtu Rahvakomissari 10. jaanuari 1942. a. seletus nr. A-D-2).

Kui on tegemist süüdistustega mitmes kuriteos või mitme süüalusega, kus ühed süüdistused ja süüalused alluvad sõjatribunalile, teised aga üldkohtule, siis allub kogu asi tervikuna sõjatribunalile (VNFSV KrPK § 36).

Kõrgema astme sõjatribunal võib asja alama astme tribunali menetlusest ära võtta ja anda arutamiseks teisele samasugusele tribunalile või võtta selle vahetult omaenda arutada.

II OSA.

KRIMINAALPROTSESSI TÕENDITE TEOORIA.

V peatükk.

Tõendite teooria põhimõtted.

§ 27. Tõendite üldmõiste.

§ 27. Tõendite üldmõiste.

1. Tõendiõiguse mõiste. Kriminaalprotsessiõiguse süsteemis on oluline koht protsessuaalseil normidel, mis sätivad mitmesuguseid asja kohta tähtsust evivate faktide tõendamise viise.

Materiaalse tõe tuvastamine kui kriminaalprotsessi kõige otsesem ülesanne nõuab enda lahendamiseks seda, et uurimine ja kohus teeksid igal üksikul juhtumil kindlaks tõelisusele vastavad tehiolud. Selleks tuleb igas konkreetses asjas tuvastada kõik faktid kriminaalasja eseme moodustava kuriteo kohta, s. o. *tõendada* nende faktide esinemist või mitteesinemist tõelisuses. Kuriteo fakti tuvastamine tähendab *tõendada,* et kuritegu oli tõesti toime pandud. Süüaluse süü tuvastamine tähendab *tõendada,* et just tema on selle kuriteo toime pannud ja kannab selle eest vastutust. Asja kohta tähtsust evivate faktide tõendamise aluseid ja korda sättivate protsessinormide kogumit nimetatakse *tõendiõiguseks.* Tõendiõigus on seega kriminaalprotsessiõiguse osa.

2. Tõendi mõiste. *Tõenditeks on kõik faktilised andmed, mis seaduses ettenähtud protsessuaalseis vormides teevad kindlaks või lükkavad ümber kuriteo sündmuse, tunnistavad süüdi või õigeks vastutusele võetud isikud ja määravad nende vastutuse suuruse.*

Tõenditeks on seega kogu see faktiline materjal, millega uurimine ja kohus opereerivad kogu oma menetluse kestel kriminaalasjade arutamisel ja mille alusel nad otsustavad kõiki nende asjade sisu põhiküsimusi.

Kuid kriminaalprotsessis võivad uurimine ja kohus tõendit kasutada vaid protsessiseaduse nõuete kohaselt. Kõik faktilised

andmed, mille abil uurimine ja kohus uurivad ja tuvastavad asja tehiolud ning teevad oma järeldused kuriteo tõendatuse ja süüaluse kohta, peavad vastama protsessiseaduse poolt määratud tingimustele ja peavad olema fikseeritud ning vormistatud kriminaalprotsessi koodeksi normide kohaselt. Niisiis — *tõend on kriminaalprotsessis protsessuaalne vahend tõe tuvastamiseks kriminaalasjas, vahend, mis tugineb protsessiseadusele ja mis on rakendatav sellega kooskõlas.*

3. Tõendi allikas ja tõendatav fakt. Väljendit „tõend" tarvitatakse kriminaalprotsessis kahesuguses tähenduses — tõend kui uurimise ja kohtu poolt teatava fakti kohta teadete hankimise *allikas* ja tõend kui *fakt, asjaolu* ise, mille alusel uurimine ja kohus teevad oma järeldused antud kriminaalasja kohta.

Toome näite. Tapmise asjas tunnistajana ülekuulatud Ivanov seletas, et ta nägi ja kuulis, kuidas süüalune Vassiljev veidi aega enne kannatanu Sidorovi tapmist ähvardas viimast tappa. Käesoleval korral me kõneleme, et Ivanovi kui *tunnistaja ütlus* on tõend (muidugi koos kõigi teiste tõenditega) Vassiljevi süüdistamiseks. Sel juhtumil me mõistame tõendi all teadete allikat fakti kohta, mis evib tähtsust asjas (s. o. kannatanu ähvardamise kohta süüaluse poolt). Ja edasi ütleme käesoleval korral aga ka, et *see fakt,* et süüalune veidi aega enne kannatanu vägivaldset surma ähvardas viimast tappa, võib olla süüaluse süü tõendiks (jällegi muidugi koos kõigi teiste tõenditega).

Säärasel tõendi mõistele kahesuguse tähenduse andmisel on see mõte, et uurimine ja kohus peavad tõendite kasutamisel uurima ja hindama iga tõendit mõlemas tähenduses: esiteks, kas on õige, kas on usaldusväärne see allikas, millest saadi andmed antud fakti kohta (s. o. kas tunnistaja räägib tõtt, kas ta ei eksi), ja teiseks, kui allikas on õige ja usaldusväärne, kas siis antud faktist saab teha järeldust süüaluse süü kohta. Säärast tõendi mõiste jaotamist kahte tähendusse ei saa läbi viia igal juhtumil. See on võimalik peamiselt kaudsete tõendite puhul, mida käsitleme eraldi allpool.

Tõendit kui fakti kohta käivate teadete allikat nimetatakse *tõendamisvahendiks.* Näiteks tunnistaja ütlus ühe või teise fakti kohta on vahendiks, mille abil uurija ja kohus selle fakti tuvastavad: seda fakti tõendatakse, s. o. ta tuvastatakse selle tunnistaja ütluste varal.

Tõendit kui fakti, millest uurimine ja kohus teevad järeldusi nende asjaolude kohta, mida asjas on vaja tuvastada, nimetatakse *tõenduslikuks faktiks.*

Tõenduslik fakt on asjas teada olev fakt, millest võib järeldada teise fakti esinemist või mitteesinemist, mida on vaja tuvastada antud asja lahendamiseks.

Nii on ülaltoodud tapmise asjas tõenduslikuks faktiks süüaluse poolt kannatanu ähvardamine tappa, kuna sellest faktist (koos kõigi teiste tõenditega) võib teha järeldusi teise fakti kohta — kannatanu tapmise kohta süüaluse poolt.

4. **Tõenduslik fakt ja peafakt.** Tõenduslikkude faktide varal tuvastatakse, tõendatakse see fakt, mis moodustab antud asja eseme, nimelt kuriteo sündmus, kuriteo kordasaatja ja selle süü. Seda fakti, mis moodustab kriminaalasja sisu ja mille tuvastamine tähendab asja enese lahendust, nimetatakse *peafaktiks*. Ülaltoodud näites on peafaktiks Vassiljevi poolt Sidorovi tapmise toimepaneku fakt.

Peafakt on keerukas fakt, mis koosneb reast faktidest: kuriteo fakt ise, kuriteo toimepaneku olukord, kurjategija isik, kuriteo motiivid jne.

5. Tõendamise menetlus. Iga tõendi kasutamine uurimisel ja kohtus on seotud rea toimingute sooritamisega. Nende uurimise ja kohtu toimingute kogum moodustab *tõendamise menetluse*, s. o. ühe või teise fakti — nii tõenduslikku kui ka peafakti — tuvastamise protsessi.

Tõendamise menetlus koosneb järgmistest etappidest:

1) *Tõendi avastamine.* Selleks et mõnd fakti kindlaks teha, on vaja kõigepealt avastada vastavad tõendid, näiteks leida isik, kes teab midagi sellest faktist ja keda võidakse üle kuulata tunnistajana, on vaja leida asitõendid, millel on säilinud kuriteo jälgi, jne.

2) *Tõendite protsessuaalne* kinnitamine. Kui tõend on avastatud, tuleb see seaduses ettenähtud protsessuaalsetes vormides kinnitada, fikseerida toimikus. Näiteks tunnistaja tuleb uurija poolt üle kuulata ja tema ütlused fikseerida ülekuulamisprotokollis vastavalt kriminaalprotsessi koodeksi nõuetele.

3) *Tõendite kontrollimine.* Et tõendit võidaks seada uurimise ja kohtu poolt tehtavate järelduste aluseks, selleks tuleb iga tõendit kontrollida, et veenduda selle õigsuses (või vastupidi — selle ebaõigsuses).

Tõendite kontrollimine toimub kolmel viisil:

a) *uute tõendite muretsemine, mis kinnitavad seda tõendit või selle ümber lükkavad.* Kui näiteks tunnistaja ütles, et ta nägi mingit fakti, siis küsitletakse ka teisi tunnistajaid, kes seda fakti nägid.

b) *Tõendi kõrvutamine asjas leiduvate teiste tõenditega.* Tõendi kontrollimiseks tuleb teda kõrvutada teiste tõenditega, võrrelda teda kõigi asjas tuvastatud tehioludega, avastada nende ühtsus või vastuolud ja selgitada need vastuolud.

c) *Tõendi enese sisuline analüüs.* Tõendi enese sisu tuleb läbi analüüsida, s. t. selgitada, kuivõrd täielik ja täpne on selle tõendi sisu, kas ei leidu üksikuis faktides vastuolusid, millele juhib see tõend, kas tunnistaja, eksperdi ja süüaluse üksikute väidete vahel valitseb loogiline seos. See analüüs külgneb otseselt tõendamise menetluse järgmise etapiga — tõendite hindamisega.

4) *Tõendi hindamine.* Tõendi hinnang on tõendi kontrollimise lõppkokkuvõte ja seisneb selle fakti ehtsuse või vääruse tuvastamises, mida see tõend nendib. Teiste sõnadega — tõendi hindamine seisneb tõendi usaldusväärsuse määramises, kas näiteks tunnistaja tunnistab õigesti, kas ta ei valeta, kas ta ei eksi, kas ta kirjeldab fakte õigesti.

See on üksiku tõendi hindamine. Kuid kriminaalasjas ei kuulu hindamisele mitte ainult iga üksik tõend, vaid ka nende kogum, kogu asja kohta kogutud süütõendite summa, sest iga tõendit saab täielikult hinnata mitte eraldi, vaid koos kõigi asjas leiduvate tõenditega, seoses kõigi asja tehioludega. Ainult niiviisi võib asja kohta kogutud tõendite põhjal asja lahendada õigesti ja tuvastada tehiolud täpses kooskõlas tõelisusega, s. o. teha kindlaks materiaalse tõe.

Eristatakse tõendite *esialgset* ja *lõplikku hindamist.* Tõendite esialgset hindamist toimetavad uurimis- ja prokuratuuriorganid, kes teevad eeluurimisest oma järeldused süüaluse süü kohta. Ise nad asja ei otsusta, vaid annavad selle kohtusse, mille tõttu nende tõendite hindamisel on tõepoolest ainult esialgne iseloom. See tõendite hinnang, mille andsid uurija ja prokurör, võib kujuneda ka lõplikuks, kui nad lõpetavad asja eeluurimisel, kuid see lõplik hinnang võib süü tõestamatuse, süüdistusandmete puudulikkuse mõttes olla vaid eitavat laadi. Tõendite lõplik hindamine kuulub kohtule otsuse langetamisel, kui kohus asja kohtuliku arutamise tulemusena jõuab kohtualuse süü või süütuse kohta lõplikule järeldusele. Üksnes kohtulik tõendite hindamine võib olla positiivset laadi, s. o. tuvastada süü, tunnistada isiku kuriteo kordasaatjaks ja kuriteo eest vastutavaks. See tõendite kohtuliku hindamise lõplik iseloom ei kõrvalda kohtuotsuse peale edasikaebamise ja kohtuotsuse tühistamise võimalust.

TÕENDIÕIGUSE SÜSTEEM.

§ 28. Üldmõisted. § 29. Formaalsete tõendite teooria. § 30. Vaba kohtuliku hindamise teooria.

§ 28. Üldmõisted.

Nagu eelnevalt näitasime, on tõendiõigus kriminaalprotsessiõiguse süsteemi tähtsaim osis. Tõendeid käsitlevad protsessuaalsed normid on lahutamatult seotud antud ajastu ja antud maa kogu kriminaalprotsessi süsteemiga ja tuginevad neile protsessuaalsetele põhimõtetele, mis iseloomustavad kogu vastavat kriminaalprotsessi süsteemi. Tõendiõiguse süsteemiks nimetatakse tõendite iseloomu ja tõendite kasutamist määravate põhimõtete ja eeskirjade kogumit. Tõendiõiguse süsteemi nimetatakse tavaliselt *tõendite teooriaks*. Tõendite teooria all ei tule mõista üksnes mõnesuguseid teoreetilisi juhtlauseid ja vaateid, vaid ka põhimõtteid, millele on rajatud kehtiv kriminaalprotsessiõigus, kehtiv protsessiseadusandlus ja kohtupraktika.

§ 29. Formaalsete tõendite teooria.

Inkvisitsiooniprotsessis, mida käsitlesime eespool (§ 8), esines nõndanimetatud „formaalsete tõendite teooria". Selle teooria järgi oli iga tõendite liigi väärtus määratud seaduses, mis fikseeris juba ette iga tõendi usaldusväärsuse astme. Kõige täiuslikumaks tõendiks peeti süüaluse ülestunnistust, s. t. oma süü tunnustamist süüaluse poolt („tõendite kuninganna"). Kahe tunnistaja kooskõlalisi ütlusi loeti „täielikuks" tõendiks ja nende poolt tõestatud asjaolu loeti kahtlematult tuvastatuks. Ühe tunnistaja ütlusi peeti „poolikuks" tõendiks ja mitteküllaldaseks, et põhjendada süüdimõistvat kohtuotsust, kuid küllaldaseks niinimetatud „kahtluse alla jätmiseks". Kahtluse alla jätmine seisnes selles, et kohus jättis süüaluse süü küsimuse lahendamata: süüalust ei tunnistatud süüdi, sest ta süü tuvastamiseks puudusid seaduslikud tõendid, kuid ei tunnistatud teda ka süütuks, ei mõistetud õigeks, sest ta süütus ei olnud tõendatud. Kahtluse alla jätmine oli ühenduses süüaluse õiguste ja vabaduse olulise kitsendamisega määramatuks ajaks ja moodustas faktiliselt karistuse kohaldamise süü mittetuvastamisel. Olenevalt tunnistaja isikust hinnati tunnistaja ütlusi mitmeti. Kuid ka see mitmesugune suhtumine tunnistajasse ei tulenenud mitte konkreetse asja tehioludest, vaid juba ette määratud seaduse eeskirjadest. Nimeka isiku tunnistusi eelistati tähtsuseta isiku tunnistustele, vaimuliku tunnistusi ilmaliku isiku tunnistustele, meeste tunnistusi naiste tunnistustele. Selles seisnebki formaalsete tõendite teooria põhiolu, milline teooria kehtis Prantsusmaal XVIII sajandi lõpuni, teistes Lääne-Euroopa maades XIX s. keskpaigani, Venemaal aga 1864. aastani.

Selle süsteemi klassiloomus on ilmne. Ta on selge kas või ülalnimetatud mitmesugusest suhtumisest tunnistajate ütlustesse olenevalt tunnistajate

sotsiaalsest seisundist. Kuid ka kogu tõendite hindamise karm seadusandlikult korraldatud süsteem vastas inkvisitsiooniprotsessi põhimõtetele politseilikus aadliriigis. Formaalsete tõendite süsteemi (teooria) juures ei kujunenud kohtu osa õieti mitte tõendite hindamiseks, vaid nende ülelugemiseks. „Täiuslikud" tõendid, nagu süüaluse ülestunnistus või kahe „usaldusväärse" tunnistaja ütlused, määrasid ette ära süüdimõistva kohtuotsuse, kuigi asja tehiolude põhjal kohus ei olnud üldse veendunud säärase järelduse õigsuses. Teisest küljest aga ei võinud kohus üheainsa tunnistaja ütlustele, kui veenvad need ka olid, rajada süüdimõistvat otsust.

Formaalsete tõendite teooria ei suutnud kindlustada materiaalse tõe saavutamist protsessis, sest ta andis formaalsete tunnuste põhjal üksikuile tõendite liikidele juba ette selle jõu, mida neil iga antud asja olustiku põhjal olla ei võinud. Säärast eesmärki see teooria ei taotlenudki. Tema eesmärgiks ja mõtteks oli kindlustada süüdimõistva kohtuotsuse langetamist; kui aga see ei õnnestunud, siis jätta süüalune vähemalt kahtluse alla, mis faktiliselt moodustas samuti karistuse kohaldamise.

§ 30. Vaba kohtuliku hindamise teooria.

Formaalsete tõendite teooria, mis aheldas kohtu suva juba ette määratud seaduse vormelitega, kukutati Prantsuse kodanliku revolutsiooniga 1789. a. Võidukas kodanlus, kes hävitas feodaalsete suhete süsteemi ja absolutistliku riigi, purustas oma kohtu jaoks ka raamid, mis kitsendasid kohtunike vaba veendumust ja vaba suva. Kodanluse kohtunikele, kes olid tervikuna köidetud oma klassi huvidega, andis kodanlik riik täieliku vabaduse tõendite hindamisel. Seaduse formaalsed ettekirjutused asendati tõendite hindamisel kohtu sisemise veendumuse vabadusega.

Tõendite vaba kohtuliku hindamise teooria oli kohtu ja kriminaalprotsessi ajaloos äärmiselt tähtis progressiivne nähtus. Võrreldes formaalsete tõendite teooriaga, mis mehhaniseeris tõendite hindamise ja sidus selle juba ette määratud formaalsete tunnuste ja tingimustega, oli tõendite vaba kohtuliku hindamise teooria hiiglasuur samm edasi. Kohtuniku vaba veendumuse põhimõte kui tõendite hindamise alus, mis annab kohtule võimaluse vabalt uurida kõiki asja tehiolusid ja neist teha neid järeldusi, mille õigsuses on kohtunikud veendunud, — see on õige põhimõte, mis osutub vaieldamatuks kultuurisaavutuseks.

Kuid käsitledes tõendite vaba kohtuliku hindamise teooriat kodanlikus kriminaalprotsessis, tuleb silmas pidada järgmist. Tegemist on tõendite hindamisega kodanlike kohtunike veendumuse põhjal. Kodanlike kohtunike sisemine veendumus on üks kodanliku klassikohtu reageerimise vorme neile konkreetsetele faktidele, mis rikuvad kodanliku klassi huvisid. See kohtunikkude veendumus ei erine klassihuvidest, vaid vastab neile ja soodustab neid.

Marx kritiseeris teravalt kodanlike kohtunike — vandekohtunike — sisemist veendumust, näidates, et nende südametunnistusel, mis juhib neid kriminaalasjade lahendamisel, on klassiiseloom. Artiklis „Gottschalki ja tema seltsimeeste protsess" (1848. a.) kirjutas Marx, et vandekohus ei suuda kindlustada selle asja õiget otsustamist.

„Kuid vandekohtunike *südametunnistus,* — väidetakse meile, — *südametunnistus* — on's vaja veel suuremat garantiid? Ah, mon dieu, südametunnistus oleneb inimese teadvusest ja kogu ta eluviisist.

Vabariiklasel on teissugune südametunnistus kui kuningriiklasel, jõukal teissugune kui kehval, mõtlejal teissugune kui sellel, kes iialgi ei

mõtle. Inimesel, kes on vandekohtuniku kohustusi täitma kutsutud ainult tsensuse tõttu, on ka südametunnistus tsensuslik.

Selles asi ongi, et privilegeeritute „südametunnistus" on privilegeeritud südametunnistus"[1].

Kuid kõigi nende omaduste juures moodustab vaba kohtuliku hindamise teooria progressiivse nähtuse ja kultuurisaavutuse. Ta on seotud kohtu ja protsessi demokraatlike vormidega ja on üks kodanliku demokraatia avaldusi kohtu alal.

Just sellepärast ongi kodanliku jurisprudentsi tagurlike voolude esindajad asunud tõendite vaba kohtuliku hindamise teooriaga alati vaenujalal.

Fašistlikes riikides, kes hävitasid kodanlik-demokraatlikud õigusvormid, ei jäänud midagi järele ka vaba kohtuliku hindamise teooriast: kohtunikkude vabadus tõendite hindamisel on muudetud omavoliks ja seadusetuseks. Nii seadusandluses kui ka kohtupraktikas hakati kõige laialdasemalt kasutama mitmesuguseid tõendamisvahendeid keskaegse formaalsete tõendite teooria arsenalist: süüaluse ülestunnistuse kui „parima tõendi" taotlemine, piinamiste kohaldamine ülekuulamisel, loobumine süütuse presumtsioonist (millist käsitleme allpool eraldi). Valitsevat ja ülekaalukat osa etendavad kunstlikult loodud, häälestatud ja võltsitud tõendid, teadlike valetunnistajate, politseinuhkide ja provokaatorite tunnistused ja süüdimõistmine üldse ilma ühegi tõendita. Nii ei või siin üldse kõnelda mingisugusest tõendite „teooriast".

Ex bibl. univ.

VII peatükk.

NÕUKOGULIK TÕENDITE TEOORIA (SÜSTEEM).

§ 31. Nõukoguliku tõendite teooria põhialused. § 32. Tõendid ja materiaalne tõde. § 33. Tõendamise ese. § 34. Tõendamiskoormus. § 35. Süütuse presumtsioon. § 36. Tõendamisvahendid. § 37. Tõendite klassifikatsioon.

§ 31. Nõukoguliku tõendite teooria põhialused.

Nõukogude kriminaalprotsess suhtub formaalsete tõendite teooriasse järsult eitavalt. Nõukogude kriminaalprotsessi ehitus, protsessi olemus ise kõrvaldab kategoorilisel kujul võimaluse kohaldada mingisugustki selle teooria elementi ükskõik millises vormis. Mitte ükski tõend ei või evida kohtu suhtes juba ette määratud tähtsust; nad kõik kuuluvad seoses kogu antud asja olustikuga kontrollimisele ja hindamisele kohtu poolt. Kohtu sidumine tõendite hindamisel formaalsete tunnustega ja tingimustega, tema sisemise veendumuse vabaduse kitsendamine tähendaks nõukogude sotsialistliku õigusemõistmise osa ja tähtsuse kärpimist. Nõukogude kriminaalprotsess võtab seepärast tõendite vaba kohtuliku hindamise teooriast kogu selles leiduva

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII k., lk. 495, 496.

paremiku — kohtunikkude elava veendumuse kui kohtuotsuse aluse, kohtu aktiivse, loova osa iga tõendi uurimisel ja hindamisel nii eraldi kui ka tõendite kogumina.

See põhimõte on täpselt formuleeritud NSVL ja liiduvabariikide protsessuaalses seadusandluses.

1924. a. „NSVL ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise aluste" § 20 määrab: „Kohus ei ole piiratud mingite formaalsete tõenditega ja temast oleneb vastavalt asjaoludele ühe või teise tõendi lubamine. Vanne ja tõotus tõendina ei ole lubatud." Selle põhimõttega on kõige lähemalt seotud „Aluste" § 23 sätitud põhimõte: „Kohus rajab oma otsuse asjas leiduvaile andmetele, mis on kohtuistungil läbi vaadatud. Asjas leiduvaid tõendeid hindavad kohtunikud oma sisemise veendumuse järgi, mis on rajatud kõigi asja tehiolude läbivaatamisele nende kogumis."

Analoogilised põhimõtted on formuleeritud ka liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites (VNFSV KrPK § 57 ja 319).

Kuid tõendite vabal kohtulikul hindamisel, kohtunikkude vabal sisemisel veendumusel on nõukogude kriminaalprotsessis teissugune sisu kui kodanlikus kriminaalprotsessis.

Nõukogude kohtunikkude sisemine veendumus on nende sotsialistlik veendumus, sotsialistlik südametunnistus, mis on lahutamatult seotud sotsialistliku õigustundega, s. o. kohtunikkude arusaamisega nõukogude sotsialistliku õigusemõistmise ülesannetest ning oma ülesannetest sotsialismi ehitamisel ja võitluses nõukogude võimu ning sotsialistliku õiguskorra vastu sihitud rünnetega.

Kohtuniku sisemise veendumuse kui tõendite hindamise aluse põhimõtte õigeks mõistmiseks tuleb silmas pidada järgmist. Kohtunikkude sisemine veendumus, mille põhjal nad tõendeid hindavad ja asjale olulisi fakte tuvastavad, ei ole ega või olla meelevaldset laadi, ta ei või olla kontrollita, vaid peab rajanema kogu asjasse puutuvate faktiliste tehiolude kogumil, vastama neile ja tulenema nendest. Kohtunikkude põhjendamatu veendumus ei ole üldse veendumus, vaid on juhuslik, nõrk mulje. Kuid mulje põhjal ei või kohtunikud tõendeid hinnata ega asja otsustada. Järelikult peab kohtunikkude veendumus antud asja tõendite jõu ja tähtsuse kohta olema põhjendatud, peab olema õige, peab tegema kindlaks materiaalse tõe, s. t. tuvastama asja tehiolud täielikus vastavuses tõelisusega.

Tõendite hindamise aluseks nõukogude kriminaalprotsessis on kindlustada objektiivset, tõelist kohtu järelduste usaldusväärsust, mitte aga ainult kohtunike subjektiivset sisemist veendu-

must. Kohus hindab iga üksikut tõendit ja tõendite kogumit igas konkreetses asjas olenevalt sellest, kuivõrd teatav tõend on suuteline tuvastama fakte ja sündmusi sel kujul, nagu need leidsid aset tõeliselt. Seepärast on täiesti lubamatu, kui kohus hindab tõendeid ja püstitab mõnesuguseid väiteid ning järeldusi vastuolus kogutud materjaliga ja asja objektiivsete andmetega. Nõukogude kriminaalprotsess tunnustab *vaba* tõendite hindamist, s. t. hindamist, mis on vaba kohtunikkude südametunnistust kitsendavaist välistest, formaalsetest tingimustest, kuid ta ei tunnusta *meelevaldset* tõendite hindamist.

Kokku võttes nõukogude kriminaalprotsessi tõendite teooriat tuleb märkida selle teooria alusena nõuet, et *kohtu järeldused tema poolt läbivaadatud tõenditest oleksid täiesti usaldusväärsed, et see olustik, mille esinemist kohus konstateerib, vastaks objektiivsele tõele.*

Tõendite hindamine kohtu poolt moodustab keerulise kohtuliku menetluse. See menetlus sisaldab nii subjektiivse kui ka objektiivse momendi: subjektiivseks momendiks on kohtuniku sisemine veendumus, objektiivseks momendiks kohtu poolt läbivaadatud tõenditest tehtud järelduste objektiivne usaldusväärsus.

Nõukogulik tõendite teooria nagu nõukogude kohtu tegevuski peab need mõlemad momendid ühendama ja kindlustama nende dialektilise terviklikkuse. Seda saavutatakse nõudes iga kohtuotsuse vastavust järgmistele põhitingimustele: *kohtunikkude veendumus oma otsuse õigsuses, kohtu poolt tehtud järelduste veenvus, nende põhjendatus ja täielik vastavus tõelisuse objektiivsetele faktidele.*

§ 32. Tõendid ja materiaalne tõde.

Eelnevalt käsitlesime seda ülisuurt tähtsust, mida kriminaalprotsessis omab materiaalse tõe printsiip, mis on üks nõukogude kriminaalprotsessi põhiprintsiipe (§ 13).

Materiaalne tõde kriminaalprotsessis tähendab läbivaadatava asja tehiolude kohta uurimise ja kohtu poolt tehtud järelduste täielikku vastavust sellele, mis leidis aset tõeliselt.

Konkreetsetes kriminaalasjades tuvastatakse materiaalne tõde tõendite varal, mida kogutakse ja kontrollitakse uurimise poolt ja uuritakse poolte osavõtul kohtulikul arutamisel ning hinnatakse kohtu poolt kohtuotsuse tegemisel.

Kogu tõendite kasutamise kord, kõik tõendite kogumise, kindlustamise, kontrollimise ja hindamise protsessuaalsed toimingud

teenivad ühte eesmärki — tuvastada asjas materiaalne tõde. Materiaalse tõe tuvastamiseks peavad kõik tõendid olema hoolikalt kogutud, kontrollitud ja analüüsitud. Neist tuleb kõrvaldada kõik, millel pole tõelist tõendavat jõudu ja mis ei vii kindlatele järeldustele. Siit tuleneb nõue, et iga tõendi ja tõendite kogumi aluseks oleksid konkreetsed faktid ja et nende faktide tõestamine oleks täpne, selge ja kontrollitav, kuna kriminaalasja esemena esineva *süüdistuse põhjendatuse kohta võib kindlaid järeldusi teha vaid kindlatest faktidest.* Kuid oletustel ja igasugustel arvamustel, kui tõenäolistena nad ka tunduksid, ei ole mingit tõendavat jõudu. Seepärast ükskõik kelle, kas uurija, prokuröri, kohtuniku, tunnistajate või teiste oletused ja arvamused ei või mingil kujul esineda süüdistuse alusena, ei või olla aluseks järeldustele süüaluse süü kohta. Süüdistus peab põhinema üksnes rangelt kontrollitud ja täpselt tõestatud faktidel.

Asjale oluliste faktide tuvastamisel tuleb eristada *tõenäolisust* ja *usaldusväärsust.* Tõenäolisus tähendab antud fakti esinemise võimalust. Usaldusväärsus aga on fakti vaieldamatus, tõelisus, tema tuvastamine täielikus vastavuses reaalsusega. Protsessi üksikuil staadiumidel — juurdlusel, eeluurimisel — võivad tuvastamisele kuuluvad faktid olla real juhtumeil ainult tõenäolised: on tõenäoline, on väga võimalik, et süüalune pani toime kuriteo, et ta on süüdi. Kuid süüaluse (kohtualuse) mõistmine süüdi, tema kohta süüdimõistva kohtuotsuse langetamine ei või toimuda, ükskõik kui suur olekski süüaluse süü tõenäolisus; siin ei nõuta mitte tõenäolisust, vaid usaldusväärsust, s. t. tõe tuvastamist.

Materiaalse tõe põhimõte leiab nõukogude kohtupraktikas laialdast rakendamist ja visalt rõhutatakse teda reas NSVL Ülemkohtu otsustes. Nii määratakse NSVL Ülemkohtu Pleenumi 31. detsembri 1939. a. määruses „Kohtupraktika kohta spekulatsiooni asjades", et kohus rajagu oma järeldused mitte oletustele, vaid konkreetsetele faktidele. NSVL Ülemkohtu Pleenumi konkreetseid asju käsitlevais määrustes sisaldub samuti põhimõttelist laadi juhiseid tõendite küsimuse kohta: kohtu otsus peab rajanema rangelt kontrollitud ja põhjendatud materjalidele (määrus 3. maist 1939. a. Vassiljevi asjas); kohtuotsust ei või jõusse jätta, kui asja materjalides esineb kõrvaldamatuid vastuolusid (määrus 28. detsembrist 1939. a. Dreizini asjas) jms.

§ 33. Tõendamise ese.

Tõendamise esemeks nimetatakse neid fakte, mida tuleb tõendada asja lahendamiseks. Nendeks tõendamisele kuuluvaiks faktideks, nagu ülalpool tähendatud, on tõenduslikud faktid ja peafakt (§ 27). Tõendamise ese koosneb seega igas asjas peafaktist, s. o. faktist, mille tuvastamine moodustab asja olemuse, ja reast tõenduslikest faktidest, s. o. faktidest, millest järeldatakse peafakti esinemist või mitteesinemist. Igas asjas tuleb tuvastada see tõendamisele kuuluvate faktide ring, s. o. määrata tõendamise ese. Seega tähendab tõendamise eseme määramine uurimise piiride (raamide) määramist. See on väga tähtis praktiline ülesanne, mis kerkib üles kriminaalasja uurimisel ja kohtulikul arutamisel: asja õigeks uurimiseks ja lahendamiseks tuleb tõmmata asja faktilise olustiku uurimise täpsed piirjooned, selleks et uurimise, kohtu ja poolte tähelepanu ja jõupingutusi keskendada asja tõeliselt olulistele tehioludele.

Millised asjaolud on seoses arutatava asja olemusega, see oleneb selle kuriteo iseloomust, milles kriminaalvastutusele võetud isikut süüdistatakse, ja paljudest muudest antud asja eriomastest joontest. Seepärast on võimatu juba ette kindlaks määrata kõigi kriminaalasjade tõendamise eset. Kuid võib püstitada kõige üldisemal kujul rea küsimusi, mida tuleb uurida kõigi kriminaalasjade puhul ja mille selgitamiseta ei saa asja õigesti lahendada. Säärasteks küsimusteks on järgmised:

1. Kuriteo fakt ja kõik selle juriidilised tunnused. Kõigepealt kuulub tõendamisele kuriteo sündmus, s. o. tuleb tuvastada, et kuritegu on tõesti toime pandud. Kuna aga kuritegu kvalifitseeritakse kriminaalkoodeksi eriosa teatava paragrahvi järgi, siis tuleb igal juhtumil tõendada kõigi nende asjaolude esinemine, mis moodustavad antud kuriteo koosseisu juriidilised tunnused. Näiteks süüdistamise korral VNFSV KrK § 116 lg. 1 põhjal, s. o. ametialases omastamises, tuleb tõendada, et ametiisik kasutas enda kasuks tema käes olevat riigi vara. See on asja peafakt ja kui see on tõendatud, siis on tõendatud ka kuriteo toimepaneku fakt.

Kuriteo fakti tuvastamisel tuleb uurida ja tõendada kõik faktid, mis iseloomustavad kuriteo olustikku: kuriteo koht, aeg, toimepaneku viis ja muud kuriteo toimepaneku asjaolud.

2. Kõik asjaolud, mis süüalust antud kuriteo toimepanekus süüdistavad või süütuks tunnistavad. Tõendamisele kuuluvad järelikult kõik asjaolud, mis lubavad järeldada, et kuriteo pani toime

antud isik või, vastupidi, et kriminaalvastutusele võetud isik seda kuritegu toime ei pannud.

Neid asjaolusid tuleb uurida täie põhjalikkusega, et asi oleks uuritud igakülgselt ja objektiivselt ja et temas oleks tuvastatud kõik, mis süüdistust kinnitab, mis süüalust süüdistab, ja kõik, mis süüdistuse ümber lükkab, mis süüalust õigustab. Üksnes sel tingimusel võidakse peafakti konstateerida kindlalt.

3. Süüalusele tema käitumise süüksarvamise võimalus. Tõendamisele kuuluvad kõik asjaolud, mis puudutavad kuriteo subjektiivset külge: tahtluse või ettevaatamatuse esinemine, isiku võime juhtida oma tegusid ja endale nendest aru anda (VNFSV KrK § 10 ja 11).

Kuriteo subjektiivsesse külge puutuvail faktidel on kriminaalasjas äärmiselt oluline tähtsus ja nende tuvastamiseta on võimatu asja õigesti lahendada. Süüaluse poolt kriminaalkoodeksis ettenähtud teo toimepaneku fakt ise ei otsusta veel süüaluse süü küsimust. Nõukogude kriminaalõigus ei luba nõndanimetatud objektiivset süüksarvamist (s. o. vastutust ainult fakti, sündmuse eest). Järelikult esineb kriminaalvastutus kuriteo eest ainult siis, kui tuvastatakse süü, s. o. säärane kuriteo toimepannud isiku suhtumine oma tegudesse ja nende tagajärgedesse, mis väljendub tahtluses või ettevaatamatuses. Seepärast ei pea olema tõendatud mitte üksnes see, et süüalune pani toime temale inkrimineeritava teo (või tegevusetuse), vaid ka see, et ta tegutses tahtlikult või ettevaatamatult ja et ta selle tõttu antud teo eest vastutust kannab.

Tahtlike kuritegude asjades ei tule tõendada mitte ainult tahtluse esinemine süüaluse tegudes, vaid ka selle tahtluse sisu, s. o. *kuriteo motiiv*. Kuriteo motiiv iseloomustab kuritegu ennast ja real juhtumeil määrab ta kvalifikatsiooni. Oma väliselt avalduselt ühetaolisi tegusid võidakse olenevalt kuriteo motiivist käsitada täiesti erinevate kuritegudena. Nii kvalifitseeritakse tapmist omakasu motiivil VNFSV KrK § 136 järgi, kuna kontrrevolutsioonilise motiivi puhul käsitatakse seda terroristliku aktina, s. o. kontrrevolutsioonilise kuriteona VNFSV KrK § 58[8] järgi, olgugi et väline sündmustik oli ühetaoline.

Ettevaatamatus kuriteos süüdistamise korral peab olema tõendatud ettevaatamatuse esinemine ja see, milles just ettevaatamatus avaldus.

Kuriteo subjektiivsesse külge kuuluvad ka süüdivuse küsimused. Kui süüaluse süüdivuses ei teki kahtlust, siis süüaluse süüdivust iseloomustavaid asjaolusid eriti ei uurita. Kui aga säärased

kahtlused kerkisid, siis kuuluvad tõendamisele kõik süüaluse süüdivust või süüdimatust iseloomustavad faktid.

4. Süüaluse käitumise õigusvastane iseloom. Iga kuritegu on õigusvastane tegu, s. o. õigusele vastukäiv, õigust rikkuv seadusvastane käitumine.

Paljudel juhtumitel tuleneb teo õigusvastane iseloom juba käitumise sooritamise faktist ja tahtluse sisust, kuid real juhtumeil kuuluvad teo õigusvastast iseloomu tuvastavad või ümberlükkavad asjaolud erilisele uurimisele ja tõendamisele. Nii kuuluvad tõendamisele kõik asjaolud, mis tuvastavad või lükkavad ümber hädaseisundi või hädakaitse esinemise (VNFSV KrK § 13).

5. Kuriteo tagajärjed. Uurimisele ja tõendamisele kuuluvad kuriteoga tekitatud kahju raskus, kannatanule tekitatud kahju suurus jm.

Kui kuriteoga on tekitatud kahju riigile, armeele, maa kaitsehuvidele, kodanikkude elule ja väärikusele, siis võib kuriteo tagajärgede tuvastamisel olla äärmiselt suur tähtsus. Real juhtumeil võib kahju suurus määrata kuriteo kvalifikatsiooni (näiteks 7. augusti 1932. a. seaduse järgi või VNFSV KrK § 116 lg. 2 või § 116 lg. 1 järgi).

Tõendamisele ei kuulu mitte üksnes raskete tagajärgede saabumise fakt, vaid, kui need tagajärjed ei saabunudki, ka raskete tagajärgede võimalus, nende saabumise oht (vt. näiteks VNFSV KrK § 109).

6. Süüaluse vastutust raskendavad ja kergendavad asjaolud. Need asjaolud on loetletud VNFSV KrK § 47 ja 48. Neil on tähtsus süüdlaseks tunnistatud isiku karistuse suuruse määramisel ja teatud juhtumeil ka kuriteo kvalifitseerimisel. Seepärast kuuluvad ka nemad uurimisele ja tõendamisele.

7. Süüaluse isiksus. Tuleb uurida ja kuuluvad järelikult tõendamisele asjaolud, mis iseloomustavad süüaluse isiksust, kuivõrd see on tähtis asja õigeks lahendamiseks. Kohtul peab olema selge, mida kujutab endast süüalune, milline on ta tõeline osa kodumaa kaitsmisel, ta osavõtt sotsialistlikust ehitustööst, ta käitumine tööl ning igapäevases elus jne.

Kõik see kuulub tõendamisele, kuna see on oluline asja otsustamiseks. Süüaluse isikusse puutuvad asjaolud ristuvad ja osalt ühtivad p. 6 tähendatud raskendavate ja kergendavate asjaoludega. Kuid nad on viimastest avaramad, moodustades üldse kõik asjaolud, mis oma kogumis annavad süüaluse isiku iseloomustuse.

8. Kuritegu soodustavad asjaolud. Teatavail juhtudel võib uurimine ja kohus tuvastada asjaolusid, mis antud kuriteo tekkimist

soodustasid. Need asjaolud kuuluvad tõendamisele, selleks et antud konkreetse asja otsustamise kõrval võtaksid vastavad organid tarvitusele vahendeid nende asjaolude kõrvaldamiseks ja seesuguste kuritegude edaspidise kordumise tõkestamiseks. Nii on halb arvepidamise ja kontrolli korrastus asjaoluks, mis soodustab riisumisi ja raiskamisi. Selliste faktide avastamisel teatavad prokuratuur ja kohus nendest vastavaile organeile vajalike vahendite tarvitusele võtmiseks.

Säärased on põhimised asjaolud, mis kuuluvad kriminaalprotsessis tõendamisele ja mis oma kogumis moodustavad *tõendamise eseme.*

Selles loetelus on esitatud vaid tõendamisele kuuluvate asjaolude põhirühmad. Konkreetsete asjade puhul võib aga alati esile kerkida ka muid asjaolusid, mida ei ole käsitletud, kuid mis asja erilisuste tõttu kuuluvad uurimisele ja tõendamisele. *Tõendamise esemena esinevat asjaolu nimetatakse asjasse kuuluvaks tehioluks.*

§ 34. Tõendamiskoormis.

Tõendamiskoormis on protsessi osalise kohustus tõendada tõendamiseset moodustavad asjaolud. Kriminaalprotsessi doktriinis ja praktilises protsessis on peamine tähtsus küsimusel — kellel protsessi osalistest lasub kriminaalvastutusele võetud isiku süü tõendamise koormis? See küsimus lahendatakse niiviisi, et *süüaluse süü tõendamise koormis lasub süüdistajal.* See on tingitud asjaolust, et nõukogude kriminaalprotsessis kehtib võistkondlikkuse põhimõte ja protsessis on süüdistamise funktsioon lahutatud otsustamise funktsioonist. Eeluurimisel lasub süüaluse süü tõendamise koormis uurijal ja uurimist jälgival prokuröril ühes kohustusega mitte üksnes tõendada süüaluse süüd, vaid uurida ka kõiki asjaolusid, mis kõnelevad süüaluse kasuks, mis teda õigustavad, mis süüdistust ümber lükkavad. Kohtulikul arutamisel lasub tõendamiskoormis prokuröril (riiklikul süüdistajal).

Samast protsessi võistkondlikust konstruktsioonist tuleneb, et süüalusel ei lasu *oma süütuse tõendamise koormist.* Temale antakse kaitse õigus, järelikult võib ta tõendada neid asjaolusid, mis kõnelevad tema kasuks, mis süüdistust ümber lükkavad, mis ta vastutust kergendavad, kuid ühtki fakti ei ole ta kohustatud tõendama. Just süüdistaja peab süüaluse süüd tõendama, kuid süüalune ei ole kohustatud tõendama oma süütust, ja oma *süütuse tõendite mitteesitamine süüaluse poolt ei ole tema süü tõendiks.*

Süüalune on näiteks varguse pärast kohtu alla antud. Süüdistuse aluseks on tunnistajate ütlused, mis on segased, vasturääkivad, põhinevad oletustel ja arvamustel ning tekitavad oma usaldatavuses kahtlusi, mille tõttu kohus ei saa neid süüdistamise jaoks küllaldaseks pidada. Sel juhtumil peab kohus süüdistuse tagasi lükkama ja kohtualuse õigeks mõistma ega või temalt nõuda, et ta tõendaks, et ta vargust toime ei pannud või et ta sel ajal, kui vargus toimus, oli teises kohas (alibi) jne. Kuigi kohtualune ei ole saanud esitada mingeid õigeksmõistvaid tõendeid, tuleb tema süüdistamist lugeda siiski mittetõendatuks, kui tema süüdistamiseks puuduvad küllaldased tõendid.

Süüaluse süü tõendamise koormis lasub seega süüdistajal, s. o. prokuröril. Kuid see ei tähenda, et kohus otsustab asja ainult süüdistaja poolt süüdistuse kinnitamiseks esitatud tõendite ja süüaluse poolt enda kaitseks esitatud andmete alusel. Kohus on õigustatud ja ühtlasi kohustatud aktiivsena tarvitusele võtma kõik abinõud, mis on tarvilikud asja täielikuks uurimiseks ja õigeks lahendamiseks. Kui süüdistaja ei esitanud kohtule kõiki tarvilikke tõendeid ega küllalt veenvaid põhjendeid, siis peab kohus täiendama süüdistaja poolt jäetud tühikud ja omal algatusel välja nõudma uusi tõendeid ning selgitama süüdistaja poolt tähele panemata jäetud asjaolud.

Täites süüdistuse tühikud peab kohus samuti omal algatusel täitma ka süüaluse ja ta kaitsja poolt jäetud tühikud nende asjaolude suhtes, mis kõnelevad süüaluse kasuks, selleks et süütu ei kannataks seetõttu, et ta seaduse poolt temale antud kaitsevahendeid ei suutnud nõnda ära kasutada, nagu asi nõudis.

Toome näite. Naiskolhoosnik Gubanova oli mõistetud süüdi tööpäevade kohustusliku miinimumi mittesooritamise pärast. Süüalune selgitas kohtus, et mittesooritamist põhjustas tema haiglane olek. NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium tühistas kohtu süüdimõistva otsuse järgmistel põhjenditel: „Kohus ei võtnud arvesse Gubanova seletusi, toetudes sellele, et Gubanova ei esitanud oma haigust tõendavaid dokumente. Kohus pidi Gubanova avaldust kontrollima. Ta oli igal juhul kohustatud asja edasi lükkama, andes süüalusele võimaluse kinnitada oma väidet tõenditega või tunnistajate seletustega“ („NSVL Ülemkohtu praktika“, 1942. a., I, lk. 17).

§ 35. Süütuse presumtsioon.

Põhimõte, et tõendamiskoormis lasub süüdistajal, on seotud teise tähtsa printsiibiga, mida kriminaalprotsessi teoorias nimetatakse *süütuse presumtsiooniks*. Süütuse presumtsioon seisneb selles, et *iga kodanik loetakse süütuks, kuni seadusega määratud korras ei ole tõendatud tema süü.*

Süütuse presumtsioon on üks juhtivaid protsessi põhimõtteid nõukogude kriminaalprotsessis. Ta tähendab seda, et isik, kelle suhtes on algatatud kriminaaljälitamine (süüalune), loetakse süütuks, kuni tema suhtes ei ole avastatud kaalukaid ja veenvaid tõendeid. Süüdlaseks loetakse seejuures ainult see, kelle suhtes süüdistus on kohtu poolt tõendatuks tunnistatud (pärast kohtuotsuse jõustumist); kuni aga süü pole tõendatud, *loetakse isik süütuks*. Süütuse presumtsioon kõrvaldab seega vastutusele võetavate isikute suhtes eelarvamusliku ja ühekülgselt süüdistava suhtumise. See põhimõte ei tähenda mitte mingil viisil võitluse nõrgenemist kuritegudega, ei põhjusta ega võigi põhjustada uurimis- ja prokuratuuriorganite valvsuse ja energia raugemist kurjategijate jälitamisel ja avastamisel, küll aga kindlustab see kodanikke aluseta vastutusele võtmise ja süüdimõistmise vastu.

Spioonid, diversandid, reeturid, desertöörid ja pelgurid, sotsialistliku omandi riisujad ja teised kurjategijad ei või süütuse eelduse alusel arvestada mingit heatahtlikkust enda suhtes. Süütuse presumtsioon ei tähenda kurjategijaisse suhtumises „liberalismi", vaid ta kindlustab repressiooni kohaldamist tõelistele süüdlastele. Teiste sõnadega — süütuse presumtsiooni praktiline tähtsus seisneb selles, et ta lubab isikuid kuritegude toimepanekus süüdlasteks tunnistada alles siis, kui see süü on tõendatud, s. o. kaalukate ja veenvate tõenditega põhjendatud. Kuigi süütuse presumtsiooni põhimõte ei ole meie protsessiseadusandluses otseselt väljendatud, tuleneb ta ometi otseselt NSVL Konstitutsiooni § 111 ja Kohtukorralduse seaduse § 8, mille kohaselt süüalusele tagatakse kaitse õigus. Kui süüalune omab kaitse õigust, siis ei loeta teda nähtavasti veel süüdlaseks ja talle on jäänud õigeksmõistmise võimalus, milleks seadus annabki temale terve hulga protsessuaalseid õigusi ja garantiisid. Samuti leiab süütuse presumtsioon põhjenduse VNFSV KrPK § 111, mille kohaselt uurija peab uurima nii süüalust süüdistavaid kui ka teda kaitsvaid asjaolusid.

Süütuse presumtsiooni põhimõttest tuleneb teine protsessi põhimõte: *iga kahtlust tõlgendatakse süüaluse kasuks*. See tähendab, et kui asja tõendid on vaieldavad ja vasturääkivad, kui kohus ei veendu süü tõendatuses tervikuna või mõnes üksikus asjaolus, kui mõni fakt võimaldab mitmesugust tõlgendamist, siis tuleb leida säärane lahendus, mis on süüalusele soodus, mis kõneleb tema kasuks. Kõik kahtlused, mis kohtul võivad tekkida, tuleb kõrvaldada kõiki asja tehiolusid hoolikalt uurides ja kõiki tõendeid süvenenult ning kriitiliselt hinnates. Kui aga

kahtlust ei saa vaieldamatult kõrvaldada nende tõendite varal, mis on kohtu käsutuses, siis tõlgendatakse kahtlust süüaluse kasuks.

See praktilisele protsessile väga tähtis põhimõte kõrvaldab otsustavalt tolle mõnikord praktikas esineva suhtumise tõenditesse, mille puhul iga kahtlust ja selgitamata jäänud asjaolu tõlgendatakse süüaluse vastu. Säärane suhtumine kui tõendamiskoormise ja süütuse presumtsiooni põhimõtete rikkumine näitab uurija ja kohtu süüdistavat kallakut ja ühekülgset, eelarvamuslikku suhtumist asjasse. Ümberpöördult — põhimõte, et iga kahtlust tõlgendatakse süüaluse kasuks, tähendab seda, et süüalusele võidakse süüks arvata vaid neid fakte, mis on kaheldamatult tõendatud. A. J. Võšinski väidab õigesti, et „kui kohtul on olemas kahtlus mõne fakti kohta, siis kohus ei pea lähtuma sellest faktist nagu kaheldamatust“ [1]. Teiste sõnadega — see, mis ei ole kaheldamatult tõendatud, ei tohi esineda ka süüdistuse alusena. Selles ongi põhimõtte „iga kahtlust tõlgendatakse süüdlase kasuks“ mõte, mis ühelgi viisil ei või olla tõeliste kurjategijate suhtes mingi heatahtlikkuse avaldamise ajendiks.

§ 36. Tõendamisvahendid.

Tõendamisvahendid on need tõendid, mille abil tuvastatakse asjaolud, mis moodustavad tõendamise eseme. Seadus esitab tõendamisvahendid nende tõendite loetelu kujul, mida kasutavad uurimine ja kohus. Nii sätib VNFSV KrPK § 58: „Tõenditeks on tunnistajate ütlused, ekspertide arvamused, asitõendid, vaatluste protokollid, teised kirjalikud dokumendid ja süüaluse isiklikud seletused“. Järgnevalt käsitleme iga tõendite liiki üksikasjaliselt.

§ 37. Tõendite klassifikatsioon.

Kriminaalprotsessi teoorias tarvitatakse kolmesugust tõendite klassifikatsiooni: 1) süüdistavad ja õigustavad tõendid, 2) algsed ja tuletatud tõendid ning 3) otsesed ja kaudsed tõendid.

1. Tõendid jagunevad süüdistavaiks ja õigustavaiks tõendeiks *nende eseme järgi.*

Tõendid jagunevad süüdistavaiks ja õigustavaiks olenevalt sellest, kas nad on suunatud süüaluse vastu, süüdistavad teda,

[1] A. J. Võšinski, Kohtulike tõendite teooria nõukogude õiguses, 1940, lk. 169.

raskendavad ta vastutust, või on suunatud süüaluse kasuks, lükkavad süüdistuse ümber, kergendavad vastutust. See tõendite jaotus on tingimuslikku laadi, sest täpset piiri nende kahe tõendite liigi vahel ei ole ja iga tõend võib sisaldada nii süüdistavaid kui ka õigustavaid momente.

Näiteks ühe ja sama tunnistaja ütlustes võib sisalduda andmeid, millest ühed kinnitavad süüdistust, teised aga kõnelevad süüaluse kasuks. Edasi võib sageli juhtuda, et esialgu süüdistamiseks kasutatud ja süüdistuse kinnitamiseks esitatud tõend muutub kohtuliku uurimise käigus oma iseloomult ja osutub süüalust kaitsvaks tõendiks. Raiskamise asjas andis näiteks raamatupidamise ekspertiis arvamuse, et süüalusel on tunduv puudujääk temale teenistusalal usaldatud väärtustest. See eksperdi arvamus on süüdistavaks tõendiks. Kuid asja uurimise käigus teeb ekspertiis uute dokumentide saamisega kindlaks, et süüalusel tegelikult puudujääki ei ole ja varem arvestatud puudujääk oli tingitud sellest, et ei oldud arvesse võetud kõiki dokumente. Eksperdi arvamus muutub sel korral õigustavaks tõendiks.

Ei saa aga siiski eitada tähtsust, mis on tõendite jaotamisel süüdistavaiks ja õigustavaiks.

VNFSV KrPK § 111 püstitab juhise: „Eeluurimist toimetades peab uurija välja selgitama ja uurima süüalust süüdistavaid kui ka teda kaitsvaid asjaolusid, samuti kõiki asjaolusid, mis kas raskendavad või kergendavad tema vastutuse iseloomu ja määra". Kuigi see paragrahv on paigutatud eeluurimist käsitlevasse peatükki ja käib seega vormiliselt vaid viimase kohta, püstitab ta sisuliselt nõude, mida tuleb rakendada ka protsessi teistes staadiumides, nimelt — kõigi asja tehiolude uurimise objektiivsuse ja igakülgsuse nõude. Sellest tulenebki tõendite süüdistavaiks ja õigustavaiks jaotamise mõte.

Süüdistavad tõendid on need tõendid, mis tuvastavad süüaluse süüd määravad ja tema vastutust raskendavad asjaolud; õigustavad tõendid on need tõendid, mis tuvastavad süüalust õigustavad ja tema vastutust kergendavad asjaolud. Uurija ja kohus peavad koguma mõlemaid tõendeid ja tegema oma järeldused neile mõlemaile toetudes, mitte aga talitama ühekülgselt ja eelarvamusega.

Süüdistavaid tõendeid nimetatakse ka süüstisteks — sõnast „süüstama".

2. Tõendite jagunemine algseiks ja tuletatuiks (nimetatakse ka primaarseiks ja sekundaarseiks) põhineb nende erinevusel *allika järgi.*

Algsete tõendite all mõistetakse tõendeid, mis on võetud „algallikast" (algdokumendid, pealtnägija kui tunnistaja ütlused jms.), kuna tuletatud tõendite all mõistetakse tõendeid, mis on

saadud „teisest käest" (dokumendi ärakiri, tunnistaja ütlused selle kohta, mis ta kuulis teiselt isikult). Sel jaotusel on suur tähtsus. Ta väljendab põhiolult väga tähtsat nõuet, et uurija ja kohus toetuksid tõenditele, mis on saadud algallikast, ilma vahelülideta, sest teisest käest saadud tõendid alistuvad kergemini moondumisele. Kuivõrd see on võimalik igas üksikus asjas, seda otsustavad uurija ja kohus olenevalt asja konkreetsest olustikust, kuid põhimõte on, et *igasuguse tõendusmaterjali saamisel tuleb otsida antud teadete algallikat.*

Kui näiteks tunnistaja seletas midagi teise isiku sõnade põhjal, siis tuleb viimane tunnistajana üle kuulata. Tuletatud tõend asendatakse niiviisi algse tõendiga. Kui toimikusse on võetud tõendava tähtsusega dokumendi ärakiri, siis tuleb välja nõuda ja lisada sinna algupärand. See põhimõte tugineb kõigepealt ühele kriminaalprotsessi juhtivale printsiibile — vahendituse põhimõttele, mille kohaselt kohus peab asja tehiolusid tajuma algallikast, aga mitte vahendajate kaudu. Kuid sama põhimõte tuleneb ka puhtpraktilistest kaalutlustest: dokumendi ümberkirjutamisel võib sellesse sattuda mõni ebatäpsus või viga; tunnistaja, kes seletas seda, mis talle endale oli teadmata ja mida ta vaid teiselt isikult kuulis, võib kuuldust sageli ekslikult aru saada ja seda seega ebaõigelt ka edasi anda.

Endastmõistetavalt ei saa alati kasutada ainult algseid tõendeid; üksikuil juhtumeil võivad algsed tõendid olla kadunud või mõnesugustel muudel põhjustel uurijale ja kohtule kättesaamatud ja siis tuleb kasutada tuletatud tõendeid.

Tapmisel nimetas näiteks lasust tabatud kannatanu enne surma juuresolevaile isikuile mõrvari nime. Kannatanut ei läinud korda tema raske haigestumise ja peatselt järgnenud surma tõttu üle kuulata, kuid tunnistajad seletasid, et kadunu nimetas neile mõrvari nime. Nende tunnistajate ütlused on kahtlemata tuletatud tõendeiks, kuid nad on väga tähtsad ja tarvilikud seetõttu, et on täitsa võimatu saada algset tõendit.

Alati, kui pole võimalik muretseda algseid tõendeid ja tuleb seepärast kasutada tuletatud tõendeid, vajavad viimased eriti hoolikat kontrollimist ja kinnitamist teiste tõendite varal.

3. Tõendite jagunemine *otsesteks* ja *kaudseteks* põhineb sellel, kuidas nad erinevad *peafakti suhtes,* s. o. fakti suhtes, mille tuvastamine moodustab kriminaalasja eseme.

Tõendite jagunemine otsesteks ja kaudseteks evib suurimat huvi ja tähtsust. Otsesed tõendid on need, mis otse ja vahenditult osutavad süüaluse süüd temale omistatavas kuriteos (näiteks süütunnistusele ilmumine, süüaluse ülestunnistus, kuriteokohalt tabamine, pealtnägijate kui tunnistajate ütlused). Kaudsed tõendid on need, mis küll ei tuvasta otseselt süüaluse süüd, kuid teevad kindlaks mitmesugused kõrvalised, vahepealsed asjaolud, mis kõigi teiste andmetega koos lasevad järeldada antud isiku süüd kuriteo toimepanekus (näiteks kuritahtlikus süütamises süüdis-

tamise korral — süüaluse poolt kannatanu vastu sihitud ähvardused veidi aega enne tulikahju, vaenulised suhted nende vahel, süüaluse viibimine selle koha läheduses, kus peagi puhkes tulikahju, jne.).

Otsene tõend seob seega kuriteo toimepanekus süüdistatava isiku otseselt selle kuriteo faktiga. Kaudne tõend (kaudne süüstis, süütõend) aga ei seo süüalust mitte kuriteo faktiga, vaid mõne teise, kõrvalise faktiga, millest võidakse järeldada kuriteo toimepanekut süüaluse poolt. Teiste sõnadega — *kaudne tõend ei tee kindlaks mitte peafakti kui otsest tõendit, vaid tõendusliku fakti ja selle viimase varal, s. o. vahendlikult, kaudsel teel viib järeldustele peafakti kohta.*

Seda otseste ja kaudsete tõendite erinevust võib kujukalt selgitada järgmise skeemi abil:

a) Tunnistaja nägi, kui süüalune tulistas kannatanut (otsene tõend).		Süüalune tappis kannatanu (peafakt).
b) Tunnistaja nägi, kui süüalune põgenes kuriteo kohalt (kaudne tõend).	Süüalune põgenes kuriteo kohalt (kõrvalfakt ehk tõenduslik fakt).	Süüalune pani toime antud kuriteo (peafakt).

Esimeses, otsese tõendi skeemis on kaks liiget — tõend ja vahenditult tema abil tuvastatav peafakt. Teises, kaudse tõendi skeemis lisandub keskmine, vahepealne liige, nimelt kõrvalfakt ehk tõenduslik fakt, mille kaudu kaudsel teel, koos kõigi teiste tõenditega võib jõuda peafaktini.

Sellest järeldub, et tõend ise kui fakti kohta käivate teadete allikas võib olla nii otseseks kui ka kaudseks tõendiks olenevalt sellest, kas tema poolt tuvastatav fakt osutub peafaktiks või tõenduslikuks faktiks. Otsese ja kaudse tõendi erinevus ei peitu seega mitte nende loomuses ega nende allikas, vaid ainult selles, mida nimelt, millist fakti tuvastatakse selle tõendiga ja milline on selle suhe peafaktiga. Võib öelda, et iga kaudne tõend on otseseks tõendiks selle fakti suhtes, mida ta vahetult tuvastab. Ta erineb otsesest tõendist nimelt seetõttu, et see kaudse tõendi poolt tuvastatav fakt ei ole peafakt, s. o. kuriteo toimepanek süüaluse poolt, vaid on tõenduslik fakt, kõrvalfakt, mille kaudu võib peafakti tuvastada. Seepärast võivad samasugused tõendid olla ühes asjas kaudseteks, teises otsesteks tõenditeks.

Võib tuua näite. Tapmise asjas seletas tunnistaja, et ta kuulis, kui süüalune ähvardas kannatanut tappa. See on kaudne tõend, sest ta tuvastab ähvarduse fakti (s. o. kõrvalfakti, tõendusliku fakti), millest koos kõigi teiste faktidega võib järeldada süüaluse süüd tapmise toimepanekus (peafakt). Asjas, mis käsitleb ühiskondliku töötaja ähvardamist tapmisega seo-

ses ta ühiskondliku tegevusega (VNFSV KrK § 73[1]), on aga samasugune tunnistaja ütlus otseseks tõendiks, sest antud korral on ähvarduse fakt peafaktiks.

Kirjeldatust järeldub, et süüaluse süüd ei saa ilmgi tuvastada ainult kaudse tõendiga. *Kaudne süütõend üksi ei ole süütõend. On tarvis kaudsete süütõendite kogumit, sest üksnes üksteist kinnitavate tõenduslike faktide kogumist võib järeldada peafakti esinemist.*

Kaudsed tõendid ei ole õieti sugugi halvemad, vähem väärtuslikud kui otsesed tõendid, sest tõendi omadus sõltub tunduval määral iga asja tehioludest. Teatavais asjades moodustavad kaudsed tõendid tugeva ahela, milles üks lüli seondub nii tihedalt teisega, et selle tulemusena kujuneb kaalukam ja veenvam tõendamismaterjal kui mõnede otseste, ent väga kahtlaste tõenditena esinev materjal (näiteks ühe süüaluse rõõnamine teise süüaluse poolt, süüalusega vaenujalal seisva kannatanu tunnistus).

Kaudsete tõendite kasutamise pearaskus on selles, et siduda ühte tervikusse rida üksikuid, sageli pealtnäha tähtsusetuid, kuid tõeliselt väga olulisi fakte. Siin varitseb oht asendada fakte arvamuste ja oletustega või siduda omavahel seda, millel side tõeliselt puudub. Kaudsete tõendite kasutamisel lasub uurijal ja kohtul väga keerukas töö — uurida iga säärast tõendit eraldi, võrrelda teda teiste tõenditega, kontrollida nendevahelist seost, kuivõrd nad üksteisega sobivad või on üksteisega vastuolus, tuvastada, kas üksikute faktide vahel esineb objektiivne kausaalne seos või üksnes juhuslik kokkusattumus jms. Kui aga see töö on tehtud, siis kujuneb üksikute faktide seos küllalt ilmekaks ja selle tagajärjeks on selge pilt kuriteost, nii et kaudsed tõendid osutuvad kohtu käes tõsiseks materjaliks. Tuleb silmas pidada, et just kõige ohtlikumate kuritegude asjad ei sisalda alati otseseid tõendeid, vaid kõige sagedamini just kaudseid (näiteks tapmised, kuritahtlikud süütamised jms.).

Otseste tõendite kasutamisel seisneb kogu raskus selle tõendi enda hindamises ta allika järgi, näiteks kas tunnistaja seletas õigesti, kas ta ütlustes pole viga või valet, kas ta õigesti andis edasi tema poolt täheldatud fakti. Kui tõend osutus õigeks, siis on asi sisuliselt lahendatud, sest järeldus tuleneb iseenesest. Kui aga otsest tõendit hinnati ekslikult, siis on asja lahendamisel viga vältimatu, sest sel juhtumil tuleneb iseendast ka ebaõige järeldus.

Kaudsete tõendite kasutamisel kerkib kahekordne raskus. Kõigepealt on vaja hinnata tõendit ennast ta allika järgi ja ühtlasi ta suhet otsese tõendiga. Kui aga hinnang on tehtud ja tõend

usaldusväärseks arvatud, siis ei otsusta see veel asja. Tuleb hindamisele võtta selle tõendiga (näiteks tunnistaja ütlusega) tuvastatud fakt (tõenduslik ehk kõrvalfakt) sellelt seisukohalt, kas tuleneb temast koos kõigi teiste faktidega peafakt (inkrimineeritava kuriteo toimepanek süüaluse poolt). Kaudse tõendi hindamine moodustab seega kaks etappi ja järelikult on oht eksida mõlemal etapil. Kuid kaudsete tõendite tugevaks küljeks on võimalus kontrollida tõenduslikke fakte nende vastastikuse võrdlemise teel ja nende vastastikune kontrollimine ja kinnitamine võib tuvastada nende faktide objektiivse seose, mis viib usaldatavaile ja veenvaile järeldustele.

Kaudsete tõendite kasutamisel on väga oluliseks momendiks *asjaomaste tehiolude objektiivse seose ja nende asjaolude juhusliku ühtimise või kokkusattumise eristamine igal üksikjuhul.* Tõeliste kaudsete tõendite esinemisest kõnelda ja nende alusel asja otsustada võib ainult siis, kui kaudsete tõendite võrdlusest ja analüüsist kokku tuleneb süüaluse süü kohta põhjendatud järeldusele viivate tehiolude *objektiivse seose* tuvastamine. Vastupidisel korral, s. t. kui esinevad vaid üksikud, omavahel mitte seoses olevad, laialivalgunud ja juhuslikud faktid, kuivõrd väliselt veenev olekski nende hulk, on siin tegemist üksnes juhusliku kokkusattumusega, millest ei saa põhjendatud järeldust teha süüaluse süü kohta.

Kaudsete tõendite korral kriminaalasjas ei või seega isoleeritud kaudset süütõendit üksi pidada küllaldaseks, vaid selleks on vaja sääraste süütõendite kogumit.

Mida tuleb siis mõista objektiivse seose all? Asja tehiolude objektiivse seose all tuleb mõista *kausaalset seost tõenduslike faktide ja peafakti vahel.* Kaudsetest tõenditest võib usaldatavat järeldust süüaluse kohta teha vaid siis, kui kaudsete tõenditega tuvastatavate tõenduslike faktide ja asjas lahendamisele kuuluva peafakti vahel on tehtud kindlaks kausaalne seos. Faktide kausaalne seos on säärane seos faktide vahel, kus üks fakt on teise fakti põhjuseks, viimane aga esimese tagajärjeks, või kui mõlemal faktil on ühine põhjus, s. o. mõlemad on kolmanda fakti tagajärgedeks.

Toome näite. Tapmise asjas tuvastati, et süüaluse rõivail on inimese vere jälgi, mis vererühmalt ühtivad kannatanu verega. See fakt, s. o. verejäljed süüaluse rõivail, on kaudseks tõendiks (tõenduslikuks faktiks), et süüalune on süüdi tapmises. Kuid süüaluse süü kohta järeldust teha võib alles siis, kui kõigi asja tehioludega tuvastatakse, et vereplekid süüaluse rõivail tekkisid just seetõttu, et süüaluse poolt kannatanule surmava haava löömisel purskus viimasest verd, mis määris tapja rõivad. Sel juhtumil on

tapmise fakt (peafakt) põhjuseks vereplekkide tekkimisele kannatanu rõivail (kaudne tõend, tõenduslik fakt), viimane fakt aga (vereplekkide esinemine) on tapmise toimepaneku (peafakt) tagajärjeks.

Teissugune näide. Süütamise asjas tuvastati, et veidi aega enne tulikahju süüalune ähvardas kannatanut selle vara (maja jm.) süütamisega. See on kaudne tõend. Sellest võib järeldada süüaluse süüd ainult siis, kui ähvarduse fakti ja tulikahju fakti vahel tuvastatakse kausaalne seos. Kuid milline kausaalne seos võikski olla nende faktide vahel? Tulikahju ei saa kuidagi olla ähvarduse põhjuseks, nagu ka ähvardus ei saa olla tulikahju põhjuseks. Siin on nähtavasti teissugune kausaalse seose vorm kui esimeses näites. Süütamisega ähvardamise fakt on kaudseks tõendiks seepärast, et ta tuvastab vaenu esinemist süüaluse ja kannatanu vahel ja süüaluse kavatsuse süüdata kannatanu vara. See vaenu ja süütamise kavatsuse fakt võis olla ühtaegu kahe fakti — esiteks süütamise ähvarduse, teiseks aga süütamise toimepaneku põhjuseks. Järelikult võib antud kaudsest tõendist — süütamisega ähvardamisest — järeldada süüaluse süüd vaid siis, kui kõigi asja tehioludega tuvastati, et just kannatanu vara süütamise kavatsuse ja vaenu esinemine süüalusel, mis ilmnes ähvarduse faktist, oli nii süütamise ähvarduse kui ka süütamise enese põhjuseks.

Väga huvitavaks kaudsete süütõendite kasutamise näidiseks on Sementšuki ja Startsevi süüdistuse asi VNFSV KrK § 59[3] järgi, mis vaadati VNFSV Ülemkohtu poolt läbi 16.—23. maini 1936. a.

Selles asjas olid olemas ainult kaudsed süütõendid ja nende põhjal taastati kuriteo pilt — doktor Wulfsoni tapmine, mis pandi toime kaugel põhjas, Wrangeli saarel. Analüüsides asjas kogutud tõendeid andis riiklik süüdistaja A. J. Võšinski neile järgmise iseloomustuse:

„Ainult kaudsete süütõendite esinemine asjas tekitab tohutuid protsessuaalseid raskusi, kuid nad on vältimatud, neid on vaja arvestada ja neid tuleb osata ületada. Jah, selles asjas on olemas vaid kaudsed süütõendid, üksikud joonekesed, üksikud täheldused, mõtete või faktide katkendid. Kõik need tükikesed ja katkendid tuleb ühte koguda, neid tuleb vastastikku ja teiste faktidega võrrelda, teha nende analüüs ja süntees, viia nad ühte süsteemi, ühte harmoonilisse tervikusse. Harmooniliselt süsteemi seatud, kasvavad kaudsed süütõendid kohutavaks, paratamatuks jõuks, muutuvad tõendite ahelaks, mis ümbritsevad süüalust kinnise müürina, millest võimatu on läbi murda, millest võimatu on kuhugi pääseda. Kuid selleks peavad süütõendid olema iseendast laitmatud ja harmoonilised, loogiliselt omavahel seotud, peavad omavahel seotud olema kõigis oma lülides"[1].

Käsitledes otseseid ja kaudseid tõendeid peetakse tavaliselt silmas süüd tõendava iseloomuga tõendeid, s. o. süüdistavaid tõendeid, süütõendeid. Selles mõttes kaudsete tõendite kasutamise küsimuse kohta on näiteid toodud eespool. Kuid kaudsed tõendid nagu otsesedki võivad olla ka õigustavad, s. o süüdistust ümberlükkavad, süüaluse süütust tuvastavad. Protsessi käsitlevas kirjanduses nimetatakse sääraseid tõendeid mõnikord vastu-süütõendeiks. Näiteks on süüdistust ümberlükkavaks otseseks tõendiks alibi (ladina k. — „teises kohas"). (Alibi on tuvastatud fakt, et hetkel, mil kuritegu toimus, süüalune viibis teises kohas ja järelikult polnud tal füüsiliselt võimalik kuritegu toime panna.) Süü-

[1] A. J. Võšinski, Kohtukõned, 1938, lk. 267, 268.

aluse alibit tõendada tähendab süüdistust ümber lükata, süüaluse süütust tõendada. Mõistagi, et alibi võib süüaluse süütuse otseseks tõendiks olla vaid siis, kui on tegemist süüdistusega kuriteo vahenditus täideviimises, ei või aga laieneda kihutamise, kaasaaitamise ja varjamise juhtudele, kus alibi ei saa midagi tõendada. Õigustav kaudne tõend on säärane tõend, mis, mitte tõendades süüaluse süütust otseselt, tuvastab kõrvalfaktid, mille kogumikust võib järeldada süüaluse süütust, näiteks ametiisiku süüdistamisel lohakas suhtumises teenistusse on õigustavaiks kaudseiks tõendeiks tõendatud faktid süüaluse alalisest distsiplineeritusest ja tema kohusetruust suhtumisest oma teenistuskohustesse.

Lõppeks tähendame, et paljudes kriminaalasjades on ühtaegu ühendatud nii otsesed kui ka kaudsed tõendid. Näiteks võidakse süüaluse poolt kuriteo toimepaneku fakt tuvastada otsese tõendiga (tunnistajaga — kuriteo pealtnägijaga), kuid selle kuriteo tahtlik iseloom ja ta toimepaneku ajendid — kaudsete tõenditega (süüaluse käitumine enne kuriteo toimepanekut, tema mitmesugused avaldused jne.).

VIII peatükk.

TUNNISTAJATE ÜTLUSED.

§ 38. Tunnistajate ütluste tähtsus tõendite süsteemis. § 39. Tunnistajate ütluste hindamise põhimõtted. § 40. Tunnistajate ütluste psühholoogia alused. § 41. Tunnistaja protsessuaalne asend. § 42. Isikud, kes ei või olla tunnistajaiks. § 43. Tunnistaja ülekuulamine eeluurimisel. § 44. Suunavad küsimused. § 45. Tunnistajale esitatavate küsimuste liigid. § 46. Lapseealiste tunnistajate ülekuulamine. § 47. Tunnistaja ülekuulamine tõlgi kaudu. § 48. Tummade, kurtide ja pimedate ülekuulamine. § 49. Tunnistaja ülekuulamise protokoll. § 50. Ülekuulamine äratundmiseks esitamisel. § 51. Tunnistaja ülekuulamine kohtulikul uurimisel.

§ 38. Tunnistajate ütluste tähtsus tõendite süsteemis.

Tunnistajate ütlused on rõhuvas enamikus kriminaalasjades põhimiseks tõendusmaterjaliks. Samal ajal on tunnistajate ütluste hindamine kõige keerulisemaid ülesandeid.

Peamine raskus, millega uurijal ja kohtul tuleb tunnistajate ütluste kasutamisel kokku põrgata, seisneb selles, et tunnistajad ei anna kaugeltki mitte alati täiesti õigeid ja tõelisusele vastavaid seletusi. Tunnistajate ütlustesse poetuvad sageli vead ja ebatäpsused, mõnikord aga leiab aset ka vale, teadlik tõe moonutamine.

Tunnistajate ütlustesse tuleb igal tingimusel suhtuda kõige rangema *kriitikaga.* Tunnistajate ütlustes võib esineda vigu, võib esineda ka valet ja südametunnistusetust. Kui uurija ja kohus teataval juhul ei suuda tunnistaja ütlustes avastada vigu ja ära tunda valet, siis kujunevad ekslikuks ja ebaõigeks ka uurija ja kohtu järeldused, mis rajati säärasele tunnistusele. Uurimis- ja kohtupraktikas tuleb seepärast tunnistajate ütlustesse suhtuda alati karmilt *arvustavalt,* arvestades seda, et üksiku tunnistaja ütlustes on võimalikud vääratused ja vale.

§ 39. Tunnistajate ütluste hindamise põhimõtted.

Põhiküsimus seisneb selles, et kindlaks teha, mille alusel hinnatakse tunnistajate ütlusi, millise kriteeriumiga peab kohus neile lähenema. Kohtupraktikas mõnikord esinevad tunnistaja ütluste hindamise juhtumid tema poolt kohtunikule avaldatud mulje põhjal on ilma igasuguse põhimõttelise aluseta. Mulje on küllaltki kõikuv ja petlik alus; ausameelne ja tõearmastaja tunnistaja võib oma ütlustes segi minna ja endale vastu rääkida, sest temale ebatavalises kohtu miljöös ta hämmeldub ja satub ähmi, kuna valetunnistaja, kes on oma osa selgeks õppinud, võib anda tunnistusi, mis oma kategoorilisuselt ja selguselt on väga võluvad.

Tunnistajate ütluste hindamisel eristatakse kahte momenti: 1) tunnistajate ütluste tõepärasuse või valelikkuse küsimus ja 2) selle tunnistaja ütluste objektiivse usaldusväärsuse küsimus, kelle kohta pole andmeid, et ta teadlikult tunnistab ebatõtt.

Esimene küsimus — kas tunnistaja räägib tõtt või valetab — lahendatakse eelkõige tunnistaja ütluste ja teiste küllalt kindlalt tuvastatud tehiolude võrdlemise teel. See võte annab sageli häid praktilisi tulemusi, kuid sellest üksi on muidugi vähe. Tunnistaja ütluste iseloom, ütluste tõepärasus või valelikkus on tingitud peamiselt sellest seisukohast, mille tunnistaja omab keerukas suhete ja faktide ristumises, mis moodustab kriminaalasja faktiliste tehiolude kogumi. Tuleb iga kord kindlaks teha tunnistaja tõeline seisund asja tehiolude ahelikus, tema suhtumine asjast osavõtvaisse isikuisse ja kuriteo sündmusse. Sõltuvalt sellest võibki koos kõigi leiduvate tõenditega lahendada tunnistaja ütluste tõepärasuse küsimuse. Teiste sõnadega — tunnistaja ütluste hindamisel arvessevõetavaiks põhimomentideks on tunnistaja vastastikused suhted süüalusega ja kannatanuga, ta huvitatus või mittehuvitatus asja lahendusest, allikad, millest tunnistaja sai asja kohta teateid, ta ütluste motiivid jms.

Nii võib tunnistaja ütlustes valet tuvastada ainult sel teel, et uurija ja kohus ammutavad niihästi tunnistaja enda ütlustest kui ka kõigist asja tehioludest andmeid selle kohta, kas tunnistajal on olemas või puudub aje valetunnistuste andmiseks, kas tunnistaja on huvitatud või mitte huvitatud asja lahendusest, kas ja millised suhted on tal asjas süüalusega ja kannatanuga. Kasutades sääraseid andmeid ja võrreldes tunnistaja ütlustes sisalduvaid väiteid üksteisega ja asjas tuvastatud tehioludega, võrreldes eriti ühe tunnistaja ütlusi teiste tunnistajate ütlustega samas küsimuses, on alati võimalus avastada tunnistaja ütlustes valet või, vastupidi, veenduda tunnistaja tõearmastuses.

Pesljakovi süüdistuse asjas VNFSV KrK § 58[10] lg. 2 järgi (kontrrevolutsiooniline agitatsioon) oli süüdistus rajatud mitme tunnistaja ütlustele. Mõned neist olid süüaluse üürnikud, kellega tal oli korteriüüri pärast tülisid. Kõik tunnistajad olid omavahel seotud kas huvide ühtsusega kui üürnikud, või sugulusega, või sõprusega. NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi määruses, millega süüdimõistev kohtuotsus tühistati, on sel puhul seletatud: „See asjaolu juba omaette sisendab tugevat kahtlust tunnistajate ütluste usutavuses. Need kahtlused kasvavad tunduvalt ja annavad põhjust järeldada süüdistuse tõendamatust, kui arvestada vastuolusid tunnistajate ütlustes, mis tekitavad mulje, et tunnistajad ei rääkinud omavahel kokku nagu vaja ja püüdsid neid vastuolusid kõrvaldada pärast kahte ülekuulamist asjas"[1].

Teine küsimus käsitleb tunnistaja ütluste objektiivset usaldusväärsust (kui ei ole põhjust arvata, et tunnistaja ütleb ebatõtt). Täitsa ausameelne tunnistaja, kes siiralt soovib seletada ainult tõtt, võib eksida, sündmusi ära segada, fakte tajuda võõriti jms. Tunnistaja ütluste hindamine peab toimuma arvestades kõiki neid momente, mis avaldavad mõju tunnistaja ütluste objektiivsele usaldusväärsusele ja võivad tekitada tema väidetes vääratusi. Tunnistaja ütluste usaldusväärsust mõjutavaid tegureid, samuti ka nende vääratuste avastamise viise käsitleme üksikasjaliselt allpool.

§ 40. Tunnistaja ütluste psühholoogia alused.

1. Tunnistaja ütluste psühholoogia üldmõiste. *Tunnistaja ütluste psühholoogia on üldpsühholoogia andmete rakendamine tunnistajate ütluste kontrollimisel ja hindamisel.* Tunnistaja seletus uurijale ja kohtule mõningaist tema poolt tajutud faktidest on seotud tunnistaja psüühilise tegevuse mitmesuguste külgedega, tunnistaja poolt saadud muljete kiilunemisega ja ümbertöötamisega tunnistaja teadvuses. Just selle tõttu sõltub tunnistaja ütluste

[1] „NSVL Ülemkohtu praktika", 1942, II, lk. 17—19.

õigsus või ekslikkus paljudes asjades niihästi mitmesugustest välistest teguritest, mis mõjutavad tunnistaja hingeelu, kui ka vastava tunnistaja psüühika individuaalseist omadustest. Esitame ainult põhimised ja kõige üldisemad tunnistaja ütluste psühholoogiat käsitlevad juhtlaused.

2. Tunnistaja ütluse kujunemise staadiumid. Tunnistuse andmise menetlus uurimisel ja kohtus, s. o. selle seletamine tunnistaja poolt, mis tal on asja suhtes teada, ei ole sugugi nii lihtne, nagu see esimesel pilgul võib paista: „Tunnistaja nägi seda ja seda ning jutustas sellest uurijale ja kohtule." Selleks et tunnistaja võiks anda ütlust, peab see ütlus tunnistaja enda teadvuses formuleeruma, välja kujunema.

Iga tunnistaja ütluse kujunemine läbib kolm staadiumi ja igas staadiumis võib esineda puudusi ja vigu, mis võivad kajastuda ütluste õigsuses tervikuna. Need staadiumid on järgmised: a) teatava fakti tajumine tunnistaja poolt, b) tajutud fakti meelespidamine tunnistaja poolt ja c) selle fakti taastamine (reprodutseerimine) tunnistaja poolt ülekuulamisel. Käsitleme iga staadiumi eraldi.

a) *Fakti tajumine tunnistaja poolt.* Et tunnistaja võiks uurijale ja kohtule teatava fakti kohta seletust anda, selleks peab ta seda fakti oma meeltega tajuma, s. o. antud sündmust nägema, seda kuulma jne. Sellest, kuidas tunnistaja seda fakti tajus, oleneb suurel määral ta ütluste omadus, õigsus. Tunnistaja võis midagi näha, kuid seda mitte õigesti ära tunda, ta võis kuulda ja kuuldes mitte aru saada või kuuldut ekslikult mõista. Seepärast võivad tema ütlusedki nähtust ja kuuldust olla ebatäpsed ja ebaõiged, hoolimata tunnistaja enda täielikust ausameelsusest, kes siiralt soovib tunnistada ainult tõtt. Psühholoogia õpetab, et kõike, mida tunnistaja näeb või kuuleb, ei taju ta kaugeltki ühteviisi täpselt ja täielikult. Kui tunnistaja tajus seda fakti, mille kohta ta seletusi annab, siis tajumise hetkel ta tavaliselt ei teadnud, et tal tuleb selle fakti kohta tunnistust anda, ja kuigi ta oletaski seda, siis ta tõenäoliselt ei teadnud, mis just, millised asjaolud huvitavad uurijat ja kohut. Ta võis seepärast tähele panemata jätta väga olulisi asjaolusid, mis ta pilgu eest möödusid, või mitte kuulatama jääda mõnda sõna. Viimased aga just võivadki asjale väga oluliseks osutuda, aga mitte see, mis tõmbas endale tunnistaja tähelepanu. Kõige täpsemalt ja täielikumalt tajub inimene seda, millele ta tähelepanu on pööratud; tähelepanu on aga tavaliselt pööratud just sellele, mis tekitas enda vastu *huvi*. Erinevate tunnistajate juures, kes ühtaegu ja ühetaolistes tingimustes vaatlesid ühte ja

sama sündmust, võivad seepärast huvi tekitada selle sündmuse erisugused asjaolud ja seepärast on ka nende tähelepanu koondatud mitmesugustele asjadele, mille tõttu nad aga tajuvadki seda sündmust erinevalt. Selles muuseas peitubki nende tunnistajate ütlustes esinevate rohkearvuliste vasturääkivuste põhjus, mis mõnikord panevad uurija ja kohtuniku mõtlema, et tegemist on valetunnistusega, kuna aga vastukäivad ütlused võivad olla antud ausameelselt. Üks tunnistaja pööras tähelepanu lihtsalt ühele, teine tunnistaja aga teisele asjale.

b) *Tajutud fakti meelespidamine tunnistaja poolt.* Teatavat fakti tajunud tunnistaja peab selle fakti meeles, säilitab seda oma mälus. Tajutud fakti kohta ei anna tunnistaja oma seletusi mitte tajumise silmapilgul ega tavaliselt mitte ka otsekohe pärast selle fakti tajumist, vaid mõne aja pärast, kui tunnistaja kutsutakse uurija juurde või kohtusse ülekuulamisele. Ajavahemik tunnistaja poolt fakti tajumise hetke ja tema poolt tunnistuse andmise hetke vahel võib olla pikemaajaline. Selle ajavahemiku kestel püsib tunnistaja poolt tajutud fakt tunnistaja mälus ja kujutlus sellest võib mitmeti muutuda. Selle ajavahemiku kestel tajub tunnistaja muid kõige erinevamaid sündmusi, millest saadud muljed ladestuvad esialgsele muljele, mis saadi tollest tajutud faktist, mille kohta tunnistaja tunnistab, mistõttu see mulje võib moonduda. Tunnistaja võib unustada rea asjaolusid, mis puudutavad seda fakti, mille kohta ta seletusi annab, ja ta võib vastupidi omistada sellele faktile mitmesuguseid asjaolusid, mis puudutavad tõeliselt mitte seda fakti, vaid teisi, järgnevaid, hiljem tajutud fakte. Mõnda sündmust õigesti tajunud tunnistaja võib mitte küllalt kindlalt ja täpselt seda oma mälus säilitada. Nii võib tunnistaja unustada mõne sündmuse kuupäeva, võib segi ajada sündmuste järjekorra jne.

c) *Tajutud fakti taastamine (reprodutseerimine) tunnistaja poolt.* Tajutud ja meelespeetud fakti taastab tunnistaja ülekuulamisel oma ütlustes, s. t. tuletab selle endale meelde ja jutustab edasi, kirjeldab uurijale ja kohtule.

Et anda õigeid, tõelisusele vastavaid seletusi, peab tunnistaja olema suuteline ülekuulamisel õigesti ja täpselt taastama seda, mida ta nägi, kuulis ja meeles pidas. Mõni tunnistaja, olles õigesti tajunud teatud fakti ja hästi meeles pidanud, võib sellest hoolimata hädas olla selle taastamisega, s. t. selle kirjeldamisega, edasijutustamisega. Põhjused võivad seejuures olla mitmesugused: tunnistaja erutus temale ebatavalises ülekuulamise olustikus, oska-

matus oma mõtteid loogiliselt esitada jne. See võib samuti eitavalt mõjuda tunnistaja ütluste kvaliteedile.

Tunnistada ülekuulamisel, jutustada seda, mida ta antud fakti puhul teab, ei ole tunnistajal mõnikord kerge ülesanne. Mitte iga tunnistaja ei oska täpselt jutustada ja selgelt esitada seda, mida ta teab. Mõned tunnistajad võivad nende poolt tajutud sündmusi kirjeldada üldiselt hästi, kuid ebatavalises ülekuulamise olukorras, eriti kohtus, satuvad nad ähmi, ei leia vastavaid sõnu, unustavad olulisi asjaolusid ja peatuvad pisiasjadel, väljenduvad ebatäpselt. Suurt osa etendab seejuures tunnistaja kultuurilise arenemise tase, ta vilumus või vilumatus esitada oma mõtteid iseseisvalt ja üksikasjaliselt.

Nii võivad mõnesugused ebatäpsused tunnistaja ütlustes tingitud olla mitmesugustest asjaoludest, mis puutuvad igaühesse tunnistaja ütluse kujunemise kolmest staadiumist, ja tunnistaja ütluste kontrollimisel ning hindamisel võib ja tulebki nende vigade võimalusi uurija ja kohtu poolt arvestada.

3. Tunnistaja ütluste usaldusväärsust mõjutavad tegurid. Vastavalt eelnevalt käsitletud tunnistaja ütluse kujunemise käigule võib määrata need põhitegurid, mis mõjutavad tunnistaja ütluste usaldusväärsust. Neid tegureid võib olla rohkesti ja kõiki neid arvestada on võimatu. Kuid põhimised neist ja kõige sagedamini esinevad võib koondada järgmistesse rühmadesse, millest osa käsitleb tunnistaja enda individuaalseid omadusi, osa aga väliseid tingimusi ja asjaolusid, milles toimus mingi sündmuse tajumine tunnistaja poolt.

a) *Tunnistaja taju ja mälu omadused.* Tunnistaja lühinägevus või hea nägemisvõime, halb või hea kuulmisvõime, ta kiire või aeglane tajumine, tähelepanelikkus või hajameelsus, arukus või vähene taibukus, hea või halb mälu — need ja nendetaolised teised asjaolud, mis iseloomustavad tunnistaja psüühilisi võimeid, võivad väga suurel määral mõjutada tunnistaja ütluste kvaliteeti. Nende tegurite mõju ei ole sugugi mitte muutumatu ja ületamatu. Arukas inimene, kes on teadlik, et sellised tegurid temale mõjuvad, võib alati avastada eksimisvõimaluse oma tajus või mälus ja niiviisi paralüseerida selle eksimuse toimet. Näiteks halva kuulmisega inimene püüab tähelepanelikult kuulatada seda, mis talle räägitakse, ja nii tasa teha oma kuulmisvõime puudusi, kuid peale selle arvestab ta oma eksimisvõimalust, kui räägib edasi seda, mida ta kuulis. Kui aga sellele asjaolule pööravad tähelepanu ka uurija ja kohtunik, kes seda tunnistajat üle kuulavad, siis eksimus ütluses avastatakse ja see ei jäta mingit eitavat tagajärge. Ümber-

pöördult võib mittekriitilise suhtumise tõttu tunnistaja ütlustesse tekkida eksimus uurija ja kohtu järeldustes, mis neil ütlustel põhinevad.

b) *Patoloogilised nähtused tunnistaja hingeelus ja närvikavas.* Kui tunnistajaks kutsutud isik kannatab mõne närvirikke või psüühilise puuduse all, siis võib see väga oluliselt kajastuda tema ütluste kvaliteedis. Võib esineda haigestumisi, kus asjaomane isik kaotab täiesti võime olla tunnistajaks, kuid leidub ka säärast liiki haigestumisi, mis küll ei võta inimeselt võimalust tajuda nähtusi õigesti, kuid teatavail tingimustel võivad tema tajumisel ja tema poolt teatava nähtuse taastamisel tekitada mitmesuguseid moondusi (äge neurasteenia, hüsteeria, psühhopatoloogilised häired). Küsimusi, mis on seotud tunnistaja ütluste hindamisega, kelle suhtes võib oletada hingeelu ja närvikava rikete esinemist, võib igal üksikul juhtumil lahendada kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi abil.

c) *Tunnistaja seisund sel hetkel, kui ta tajus sündmust, mille kohta ta tunnistab.* See seisund võib avaldada olulist mõju antud sündmuse õigele tajumisele tunnistaja poolt. Tugev erutus, samuti ka hirmutunne (tuntud vanasõna „hirmul on suured silmad") võib tunnistajal tekitada liialdatud mulje. Tunnistaja haiglane või joobnud olek võib tugevasti moonutada vastava fakti tajumist tunnistaja poolt. Tunnistaja ütlusi kontrollides ja hinnates tuleb seepärast alati selgitada ja arvestada seda seisundit, milles tunnistaja viibis hetkel, kui ta tajus seda fakti, mille kohta ta tunnistab.

d) *Olustik, milles tunnistaja tajus vastavat nähtust.* Mitmesugused objektiivsed tegurid, mis puudutavad olustikku, milles tunnistaja tajus sündmust, mille kohta ta tunnistab, võivad mõju avaldada vastava sündmuse tajumisele tunnistaja poolt. Kaugus, milles tunnistaja asus sellest, mida ta nägi või kuulis, valgus, milles ta mingit eset nägi, ilmastik (näiteks udus paistavad kõik esemed suurematena, kui nad tõeliselt on) ja paljud muud seda laadi tegurid võivad õiget tajumist niihästi soodustada kui ka takistada.

e) *Aeg, mis möödus tunnistaja poolt fakti tajumise hetkest kuni tema poolt tunnistuse andmise hetkeni.* Mida lühem on see ajavahemik, seda täielikumalt säilib sündmus tunnistaja mälus. Pikema ajavahemiku kestel võib tunnistaja paljugi unustada ja ära segada.

f) *Tunnistaja ülekuulamise olustik uurimisel ja kohtus.* Nagu ülalpool mainisime, võib tunnistaja ülekuulamisel ebatäpseid tunnistusi anda seetõttu, et ta on temale ebatavalises ülekuulamise miljöös erutatud, või seetõttu, et tal endal ei ole küllaldast üle-

vaadet sellest, mis uurijale ja kohtule huvi pakub ja mis osutub tühiseks ning ebaoluliseks. Selle asjaolu mõju võidakse kõrvaldada tunnistaja ülekuulamise õige *metoodikaga,* mida käsitleme allpool.

4. Fantaasia tunnistaja ütlustes. Fantaasia võib inimestel olla arenenud mitmesugusel määral. Üleliigse fantaseerimise kalduvus võib mõnikord ütluste õigsusele mõjuda äärmiselt kahjulikult. Kuid ka normaalselt arenenud fantaasiaga tunnistaja võib väljamõeldud ja olematuid asjaolusid esitada isegi tunnistaja täieliku subjektiivse ausameelsuse korral. See ilmneb eriti laste kui tunnistaja puhul. Kuid ka täisealine tunnistaja võib endale märkamatult kanda oma ütlustesse fantaasia sugemeid. Tunnistaja näiteks vaatles mingit sündmust, kuid selle sündmuse mingisugust üksikasja ta ei märganud või unustas selle. Kui see tunnistaja hakkab seda sündmust meenutama ja taastama, siis püüab ta puuduvaid asjaolusid sageli tahtmatult täiendada, talle näib, et see oli nii, ja ta võib end veendagi selles, et oli tõepoolest just nii. Teine näide. Vastavat fakti tunnistaja isiklikult ei näinud või teatavaid sõnu ise ei kuulnud. Tunnistajale, kes lähikondseilt on korduvalt kuulnud, et oli nii ja räägiti seda, võib tunduda, et ta ise just nägi ja kuulis neid asjaolusid. Sääraste fantaasiast tekkinud väärarutuste võimalust tuleb tunnistaja ütluste kontrollimisel ja hindamisel alati arvestada.

5. Tunnistaja kaalutlused ja arvamused. Tunnistaja ülesandeks ja kohuseks on uurijale ja kohtule teatada kõik tema poolt tajutud faktid ja ainult faktid, aga mitte oma arvamust faktide kohta, mitte oma järeldusi ja kaalutlusi. Kuid mingisuguse fakti tajumisele ja taastamisele tunnistaja poolt kaasub paratamatult teataval määral kaalutlusi ja järeldusi. Tunnistaja ei suuda kaugeltki mitte alati jutustada lihtsalt seda, mis sündis tema silma all või mida ta tajus kuulmisega. Tunnistaja poolt tajutu töötatakse tunnistaja teadvuses pisut ümber. Sellest tekivad siis paratamatult tunnistaja ütlustesse arvamused faktide kohta ja ta teeb neist ka omapoolseid järeldusi. Tunnistaja näiteks ütleb, et ta nägi kõrge kasvuga inimest. See pole enam lihtsalt fakti tajumine, vaid on ka kaalutlus: tunnistaja võrdles mõttes selle inimese kasvu teiste inimeste kasvuga ja jõudis järeldusele, et selle inimese kasv on tavalisest suurem. Teine näide. Tunnistaja iseloomustab süüalust töötajana, inimesena, seltsimehena jne. See ei ole muidugi üksnes süüalust iseloomustavate faktide esitamine, vaid ka tunnistaja arvamus ja kaalutlus nende faktide kohta. Tunnistajale ei saa sugugi keelata oma ütlustes esitada oma arvamusi ja järeldusi,

sest vastasel korral ei saaks paljud tunnistajad üldse tunnistada. Kuid tunnistaja ütluste kontrollimisel ja hindamisel on alati *vajalik neis ütlustes faktid eraldada arvamustest ja kaalutlustest ning need tunnistaja arvamused ja kaalutlused taandada faktideks, mille põhjal tunnistaja neid on koostanud.* Kui näiteks tunnistaja ütleb, et õnnetus juhtus tehases teatava isiku süü läbi, siis on see tunnistaja kaalutlus, järeldus. Sel juhtumil on tarvis tuvastada, nimelt millistest faktidest teeb tunnistaja selle järelduse, ja uurida ning kontrollida just neid fakte. Kui tunnistaja ütleb, et süüaluse ja kannatanu vahel valitsesid vaenulikud või sõbralikud suhted, siis on see samuti tunnistaja järeldus, ta kaalutlus. Sel juhtumil tuleb tunnistaja ütluste varal tuvastada, milliseid konkreetseid fakte, mis iseloomustavad süüaluse ja kannatanu vahekorda, teab siis tunnistaja, ja kontrollida neid fakte. Teiste sõnadega — tunnistaja ütlusi kontrollides ja hinnates võivad uurija ja kohus tugineda vaid tunnistaja abil tuvastatavaile faktidele, mitte aga järeldustele, mida tunnistaja neist faktidest teeb, ja mitte arvamustele, mida tunnistaja nende faktide puhul avaldab. Järeldused neist faktidest teevad uurija ja kohus ise.

§ 41. Tunnistaja protsessuaalne asend.

1. Tunnistaja kohustused. Tunnistaja põhimine funktsioon seisneb asjale tähtsate faktide ja teadete avaldamises uurijale ja kohtule. Vastavalt sellele omab tunnistaja kriminaalasjas kindlat protsessuaalset asendit. Ta kohustuseks on ilmuda kutse peale uurija juurde ja kohtusse ning anda õigeid tunnistusi. Mitteilmumise korral võib tunnistaja kuuluda sundtoomisele, kusjuures teda võib ühtlasi võtta kriminaalvastutusele VNFSV KrK § 92 lg. 1 (ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavate paragrahvide) põhjal. Tunnistuse andmisest keeldumise eest kannab tunnistaja kriminaalvastutust sama § 92 lg. 1 põhjal, valetunnistuse andmise eest aga KrK § 95 põhjal.

Tunnistaja põhimiseks kohustuseks on jutustada uurijale ja kohtule kõik, mis tal on asja kohta teada, kusjuures tunnistaja ütlustega selgitamisele kuuluvate küsimuste ulatuse määravad uurija ja kohus. Kriminaalprotsessi koodeks on püstitanud põhimõtte, et *tunnistajat võidakse üle kuulata ainult faktide suhtes, mis antud asjas on tarvis kindlaks teha, ja süüaluse isiku iseloomustamiseks* (VNFSV KrPK § 166). Tunnistaja ülekuulamisel tuleb ühtlasi tuvastada *tema suhted asjaga ja pooltega* (VNFSV KrPK § 284).

2. **Tunnistaja õigused.** Mis puutub tunnistaja protsessuaalseisse õigustesse, siis käsitlevad need kõigepealt tunnistaja kaitset temalt ähvarduste ja vägivallaga tunnistuse väljapressimise vastu, mille eest uurimist toimetav isik kannab kriminaalvastutust (VNFSV KrK § 115 lg. 2).

Edasi on tunnistajal eeluurimisel õigus nõuda oma ütluste kirjapanekut selles sõnastuses, nagu ta peab seda vastavaks tema poolt öeldule. Ta võib seega nõuda paranduste ning täienduste kandmist ülekuulamisprotokolli, millist nõuet ülekuulaja peab täitma. Tunnistajal on õigus ülekuulamisele ilmumisega seoses olevate kulude katteks ja tema tavalisest tööst eemaldamise eest tasu nõuda (VNFSV KrPK § 65).

Kui tunnistaja leiab, et uurija toimingutega on tema õigusi rikutud, siis võib ta nende toimingute peale kaevata prokurörile (VNFSV KrPK § 212).

§ 42. Isikud, kes ei või olla tunnistajaiks.

Tunnistajana võidakse üle kuulata iga isikut, kelle suhtes on andmeid, et ta asja kohta midagi olulist teab.

Meie kriminaalprotsessiseadus ei näe ette tunnistaja taandamise võimalust juhtudel, kui tunnistaja on asja lõpplahendusest huvitatud või kui ta on erilises (sugulus- või muus) vahekorras süüalusega, kannatanuga ja teiste isikutega (tsiviilprotsessis on teisiti — vt. VNFSV TsPK § 130). Neid asjaolusid tuleb kriminaalprotsessis uurijal ja kohtul tunnistaja ütluste hindamisel arvestada, kuid nad ei põhjusta tunnistaja kõrvaldamist tunnistuse andmisest. See põhimõte on tingitud sellest, et uurija ja kohus peavad kriminaalasjas avastama kõik asja tehiolud, kõik kuriteo põhitunnused ja tuvastama asjaosaliste isikute tõelise iseloomu. Selle sihi saavutamiseks ei või uurijat ja kohut tõendusmaterjali kogumisel piirata ega kitsendada.

VNFSV KrPK § 61 kohaselt ei või tunnistajaina üle kuulata: a) süüaluse kaitsjat asjaomases asjas ja b) isikuid, kes kehaliste ja vaimsete puuduste tõttu ei ole võimelised õigesti tajuma asja suhtes tähtsust omavaid nähtusi ega andma nende kohta õigeid seletusi.

Keelul süüaluse kaitsjat tunnistajana üle kuulata on järgmine mõte. Kõigepealt ei ole lubatud olla samaaegselt kaitsjaks ja tunnistajaks. Seepärast, kui selgub, et kaitsja teab asja kohta midagi olulist, sõltumatult oma funktsioonide teostamisest kaitsjana selles asjas, tuleb ta kaitsest kõrvaldada ja üle kuulata tunnistajana.

Kuid *isegi siis, kui kaitsja on vastavas asjas kaitsja funktsioonidest vabastatud, ei või teda tunnistajana üle kuulata nende asjaolude suhtes, mis talle said teatavaks oma funktsioonide teostamisel kaitsjana (näiteks jutlemisel süüalusega).* See tuleneb sellest, et kui kaitsjat võidaks tunnistajana üle kuulata selles asjas, mida ta sai teada süüaluselt, selle sugulastelt ja teistelt isikutelt, kes pöördusid tema kui kaitsja poole juriidilise abi saamiseks, siis kõigutaks see oluliselt usaldust kaitsjate vastu. Nõukogude kaitse korraldus oleks siis diskrediteeritud nende silmis, kes vajavad kaitse abi. Kuna aga nõukogude kaitse funktsioon on ühiskondlikult tähtis ja sotsialistliku õigusemõistmise abistamiseks vajalik, siis seadus piirabki niiviisi tunnistajaina ülekuulatavate isikute ringi.

Seda põhimõtet nimetatakse juriidilises kirjanduses mõnikord „advokaadisaladuseks" ehk „advokaadi kutsesaladuseks". See nimetus ei ole küllalt õnnestunud: küsimus ei seisne mitte advokaadisaladuses, vaid selles, et süüalusele, kes kasutab advokaadi kui kaitsja abi, anda garantii, et seda, mida tema või ta omaksed kõnelesid advokaadile kui süüaluse huvide esindajale, ei kasutata süüaluse vastu. Sellest põhimõttest tuleb kindlasti kinni pidada. Ainus erand sellest on järgmine: kui kaitsja saab oma kohustuste täitmisel teada ettevalmistatavast või toimepandud kontrrevolutsioonilisest kuriteost, siis on ta Nõukogude Liidu kodanikuna kohustatud teatama sellest uurimis- ja prokuratuuriorganeile, tõmbudes tagasi vastava asja kaitsmisest. Vastava eeskirja sisaldab Ukraina NSV KrPK (§ 62 märkus 1). Teistes kriminaalprotsessi koodeksites ta puudub, kuid on endastmõistetav.

Teise kitsenduse suhtes ei maini seadus, millised kehalised ja vaimsed puudused just nimelt takistavad tunnistajana ülekuulamist, sest ühe või teise puuduse tähtsus oleneb selle nähtuse iseloomust, mida tunnistaja ütlustega tuleb tuvastada. Näiteks pimedat võidakse tunnistajana üle kuulata nende asjaolude kohta, mida ta võis kuulda, kurti aga nende kohta, mida ta võis näha.

Mitmesugused vaimuhaigused võivad avalduda erineval kujul ja erinevas ulatuses, seetõttu oleneb siingi küsimus sellest, et tuvastataks tunnistaja vaimne seisund vastava nähtuse tajumise hetkel kui ka tema ülekuulamise ajal.

Kuivõrd mõni kehaline või vaimne puudus võib asjaomast isikut takistada tunnistajana üle kuulamast, otsustab igal üksikul juhtumil uurija või kohus vastava eriala-arsti kui eksperdi kaasabil. Sääraste tunnistajate ütlustesse tuleb uurijal ja kohtul suhtuda muidugi mõista eriti ettevaatlikult ja kriitiliselt.

§ 43. Tunnistaja ülekuulamine eeluurimisel.

1. Üldmõiste. Tunnistaja ülekuulamine moodustab uurimistoimingu, mis seisneb selles, et uurija saab tunnistajalt seletusi asja suhtes tähtsust omavate asjaolude kohta.

VNFSV KrPK § 166 kohaselt „tunnistajat võidakse üle kuulata ainult faktide suhtes, mis antud asjas on tarvis kindlaks teha, ja süüaluse isiku iseloomustamiseks". Sellega on võetud kokku asjaolud, mille suhtes toimub tunnistaja ülekuulamine. Märkisime juba, et tunnistaja ütluste aluseks peab olema vaid faktide teatamine, kusjuures tunnistaja poolt antav süüaluse isiku iseloomustus tuleb taandada samuti faktideks, mis iseloomustavad süüalust.

2. Tunnistaja ülekuulamise protsessuaalne kord. Tunnistaja kuulatakse üle uurimise toimetamise kohal, milleks ta kutsutakse uurija juurde. Uurija on õigustatud, kui ta peab seda sobivamaks, toimetama tunnistaja ülekuulamist tunnistaja asukohas (teenistuskohas, kodus jne.). Tunnistajad kuulatakse üle üksikult ja teiste tunnistajate juuresolekuta; seejuures võtab uurija tarvitusele abinõud selleks, et samas asjas ülekuulatavad tunnistajad ei saaks kuni ülekuulamise lõpuni olla üksteisega ühenduses. Tarbe korral uurija vastastab tunnistajaid (VNFSV KrPK § 162 ja 163).

Enne tunnistaja ülekuulamisele asumist veendub uurija tunnistaja isiku samasuses, küsitledes teda ankeetandmete põhjal (perekonnanimi, nimi ja isanimi, vanus, sünnikoht, töökoht, parteilisus, senine karistatus, suhted süüaluse ja kannatanuga). Need andmed kantakse ülekuulamisprotokolli ankeetossa, kus on selleks vastavad lahtrid. Pärast seda hoiatab uurija tunnistajat tunnistuse andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest, mille kohta võtab tunnistajalt allkirja.

Hoiatus tunnistajale tunnistuse andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest tuleb uurija poolt teha säärasel kujul, et tunnistajal ei saaks tekkida muljet, nagu eeldaks uurija valetunnistuse andmise võimalust just tunnistaja poolt. Hoiatamise õigeks vormiks on seepärast selline pöördumine tunnistaja poole, mis algab tunnistajale tema kohustuste selgitamisega anda seaduse nõudel tunnistus ja tunnistada ainult tõtt, mille järel osutatakse vastutusele, mis on tunnistajal seaduse põhjal (VNFSV KrK § 92 ja 95), kui tunnistaja ei täida oma kohustusi, s. o. keeldub andmast ütlusi või tunnistab ebatõtt. Säärasel uurija suhtumisel tunnistajasse on selge, et uurijal ei ole mingisuguseid eelarvamusi tunnistaja suhtes ja et uurija ainult selgitab tunnistajale viimase

seaduslikud kohustused. Pärast seda algab tunnistaja ülekuulamine.

Tunnistaja ülekuulamine jaguneb kahte ossa. Esimene osa on tunnistaja vaba seletus kõigest, mis tal asja kohta teada on. Teise osa moodustavad uurija poolt tunnistajaile esitatavad küsimused ja tunnistaja vastused neile.

Tunnistaja ütlused kantakse ülekuulamisprotokolli esimeses isikus, s. t. tunnistaja nimel, ja võimalikult sõna-sõnalt. Tunnistajale esitatud küsimused ja neile antud vastused märgitakse protokollis tarbe korral täht-tähelt (VNFSV KrPK § 165). Pärast ülekuulamist loetakse protokoll tunnistajale ette, kusjuures viimasel on õigus nõuda protokolli täiendamist ja parandamist kooskõlas tema poolt antud seletustega. Vastava palve korral on tunnistajal õigus protokollida oma seletusi omakäeliselt. Protokollile kirjutavad alla tunnistaja ja uurija (VNFSV KrPK § 168).

3. Tunnistaja ülekuulamise metoodika. Ülekuulamise metoodika all mõistetakse ülekuulamisel rakendatavate võtete kogumit, mille ülesandeks on teha ülekuulamist kõige tõhusamaks ja saada kõige täielikumaid ja õigemaid tunnistusi. Need võtted, kuigi nad enamikus ei ole väljendatud protsessiseaduses, vaid on välja töötatud uurimiskogemuste ja tunnistaja ütluste psühholoogia andmete alusel, tulenevad kogu oma sisus protsessinormidest ega või viimastest kõrvale kalduda või nendega vastuolus olla.

Nagu VNFSV KrPK § 165 sätib, algab ülekuulamine ettepanekuga tunnistajale seletada kõik, mis ta asjast teab. Kuid ikka juhtub, et tunnistaja asja ennast ei tunne ja säärase üldise ettepaneku korral mitte midagi seletada ei oska. Uurija peab seepärast juhtima tunnistaja neile asjaoludele, mille tuvastamiseks tunnistaja on kutsutud (näiteks lasta tunnistajat seletada, kuidas õnnetus juhtus, iseloomustada teatavat isikut, kirjeldada vara kadumist jne.). Teiste sõnadega — uurija tähistab tunnistajale nende faktide ala, mille kohta tunnistajal tuleb tunnistada.

Seejärel algab tunnistaja vaba jutustus sellest, mis tal nende faktide kohta teada on. Jutustus peab olema täiesti vaba, tunnistaja jutustab, mida ta teab, ja kuidas oskab. Uurija ei tohi tunnistajat katkestada, ei tohi küsimusi vahele esitada, ei tohi tunnistajat kitsendada manitsustega, et üks või teine fakt ei käi asja kohta, jne. Selles ülekuulamise osas uurija ainult kuulab tunnistajat ja mustandina märgib üles seda, mida tunnistaja räägib. Säärane passiivne uurija seisukoht selles ülekuulamise järgus on tingitud kahest põhjusest: tunnistaja vaba jutustamise katkestamine ja peatamine võib teda esiteks kõrvale juhtida ja desorien-

teerida — ta kaotab jutulõnga ja läheb segi, see aga mõjub kahjulikult ta tunnistusele. Teiseks ei või uurija tunnistaja ülekuulamise hetkel alati täpselt teadagi, millised asjaolud võivad osutuda oluliseks. Seepärast annab uurija selles ülekuulamise järgus tunnistajale võimaluse jutustada vabalt, kuigi seletus oli mitmetigi segane ja poolik ning võis uurija arvates puudutada tähtsuseta asjaolusid. Üksnes siis, kui tunnistaja ilmselt asja sisust kõrvale kaldub, võib uurija teda peatada ja anda talle õige suuna.

Pärast seda, kui tunnistaja on oma seletused vaba jutustuse kujul esitanud, algab uurija poolt küsimuste esitamine ja tunnistaja poolt neile vastuste andmine. Siin läheb kogu aktiivsus uurija kätte. Uurija oskusest esitada tunnistajale küsimusi oleneb paljuski kogu ülekuulamise edukus.

Esitatavad küsimused peavad täitma kahte põhinõuet: a) nad peavad toimuma loogilise järjekindlusega ja b) nad peavad olema lühikesed ja konkreetsed. See tähendab, et ei ole õige esitada küsimusi läbisegi, sidumata neid eelmiste küsimustega, ja huupi, vaid neid tuleb esitada nõnda, et järk-järgult valgustada nende varal asja tehiolud, mis jäid valgustamata või on puudulikult valgustatud tunnistaja seletuste vabal esitamisel ülekuulamise esimeses osas. Teine nõue — küsimuste lühidus ja konkreetsus — seisneb selles, et küsimused ainult nimetaksid tunnistajale seda, mida ta peab ütlema, ja et tunnistaja saaks igale küsimusele anda konkreetse vastuse. Seepärast on väär, kui uurija ise seletab mõnda asjaolu, pikalt ja üksikasjaliselt formuleerib oma kaalutlusi, siis aga küsib tunnistajalt, kas asi oli nii või mitte.

Mõnikord esineb arvamusi, et on olemas kaks erinevat ülekuulamismeetodit — ausameelsete ja ebaausate tunnistajate jaoks, s. o., et ülekuulamisviisid on erinevad sõltuvalt sellest, kas tunnistaja räägib õigust või valetab [1]. See ei ole õige. Pole õige kõigepealt seepärast, et enne ülekuulamist ei või uurija üldse teada, kas vastav tunnistaja on aus või mitte. Uurija saab seda teada alles tunnistaja ülekuulamise tagajärjel, võrreldes ta ütlusi teiste asja tehioludega, sagedamini aga alles edasise uurimise käigus. See pole õige ka seepärast, et kui uurijal ongi andmeid tunnistaja ebaaususe kohta, siis ei saa ta kuni ülekuulamiseni selles veenduda ega või seepärast oma oletusi ja kahtlustusi tunnistajale ülekuulamise ajal mõista anda. Kui uurija talitab teisiti, siis juhul, kui ta oma oletuses tunnistaja ebaaususe kohta eksib, ta desorienteerib, solvab või heidutab ausameelse tunnistaja ja muudab vii-

[1] Kriminalistika. Kuritegude uurimise tehnika ja taktika, 1938, lk. 122.

mase ütlused väärtusetuks. Kui aga uurija oletused on õiged, siis ta, andnud tunnistajale mitteõigeaegselt mõista oma kahtlustusi, võimaldab valetunnistajal oma ütlusi ümber seada ja vastutusest pääseda.

§ 44. Suunavad küsimused.

Esineb üks tunnistajale küsimuste asetamise viis, mida tuleb pidada vääraks ja mille kasutamist seetõttu mitte kunagi ei tule lubada: see on *suunavate küsimuste* esitamine.

Suunavaks küsimuseks nimetatakse säärast küsimust, mille sõnastuses sisaldub oodatav, soovitav vastus. Suunav küsimus seega „suunab" tunnistaja teatavale vastusele, ütleb temale ette selle vastuse, sisendab tunnistajale selle vastuse. Seepärast ongi suunavad küsimused lubamatud. Näiteks säärane küsimus: „Kas süüalune oli riietatud musta ülikonda?" — on suunav küsimus. Küsimus aga säärasel kujul: „Kuidas oli süüalune riietatud?" — ei ole suunav, vaid on õigesti seatud küsimus. „Kas te ei kuulnud süüaluselt neid ja neid sõnu?" — on suunav küsimus. „Kas kõneles süüalune midagi ja mida nimelt?" — see ei ole suunav, vaid on õige küsimus.

Suunavad küsimused on lubamatud, sest sääraste küsimuste varal saavutatav tunnistaja suunamine vastusele, mis on uurijale soovitav, juhib tunnistaja sageli ebaõigele teele ja tunnistaja ei ütle seda, mida ta ise teab, vaid ütleb seda, mis talle uurija ette ütles. Eriti kehtib see siis, kui tunnistaja ise asjaomast fakti ei mäleta või mäletab seda segaselt, kui ta ei ole kindel selles, mis oli tõeliselt.

§ 45. Tunnistajale esitatavate küsimuste liigid.

Need küsimused, mis uurija esitab tunnistajale ülekuulamise teises järgus, võib jagada nelja liiki: 1) täiendavad küsimused, 2) täpsustavad küsimused, 3) meenutavad küsimused ja 4) kontrollküsimused.

1. Täiendavad küsimused. Need on küsimused asjaolu kohta, millest tunnistaja ise oma vabas seletuses midagi ei lausunud. Kui tunnistaja ütles, et ta nägi süüalust teatavas kohas, siis on näiteks täiendavaks küsimuseks, kuhu süüalune sealt läks. Täiendavad küsimused võivad tuleneda sellest, mis tunnistaja ütles (nagu käesolevas näites), kuid võivad puudutada ka iga fakti, millest tunnistaja üldse midagi ei rääkinud (seepärast, et jättis

selle tähele panemata, ei teadnud, et see uurijat huvitab, ei tahtnud rääkida jne.).

2. Täpsustavad küsimused. Need on küsimused, mille ülesandeks on tunnistaja poolt juba mõne fakti kohta antud seletusi täpsustada, konkretiseerida. Kui tunnistaja näiteks ütles, et süüalune ähvardas kannatanut tunnistaja juuresolekul, siis täpsustavaks küsimuseks on küsimus selle kohta, milles ähvardus seisnes, milliseid sõnu just lausus süüalune kannatanu kohta.

Täpsustavad küsimused puutuvad väga lähedalt kokku täiendavate küsimustega, nii et mõnikord on raske nende vahele piiri tõmmata. Nende erinevus seisneb vaid selles, et täiendav küsimus käsitleb asjaolu, millest tunnistaja veel ei jutustanud, kuna aga täpsustav küsimus puudutab asjaolu, mille kohta tunnistaja andis seletusi, kuid mitte küllalt täpseid ja konkreetseid. Kui tunnistaja näiteks ütles, et ta nägi süüalust teataval kuupäeval päevaajal, siis küsimus selle kohta, mis kellaajal see oli, on täpsustav küsimus.

3. Meenutavad küsimused. Need on küsimused, mille otstarbeks on aidata tunnistajal meelde tuletada asjaolu, mis tunnistaja on unustanud. Meenutada tunnistajale unustatud asjaolu võib ka suunava küsimusega, kuid see on väär. Kui tunnistaja näiteks ei mäleta, mida süüalune tegi teataval ajal ja teatavas kohas, ja kui talle meenutada seda säärase küsimusega: „Kas süüalune ei pannud mitte oma kotti uusi saapaid?" (saabaste varguse asjas), siis on see suunav küsimus ja järelikult lubamatu. Seepärast tuleb meenutavate küsimustena kasutada muid, aga mitte suunavaid küsimusi.

Meenutavad küsimused seisnevad selles, et kui tunnistaja unustas mõne fakti, siis esitatakse talle küsimusi teiste faktide kohta, mis on selle faktiga seoses, mis sellega üheaegselt aset leidsid, mis sellele eelnesid või järgnesid. Just niiviisi võib tunnistaja mälus ennistada tema poolt unustatud fakti, ilma et samal ajal esitataks suunavaid küsimusi.

Näide: Ühes asjas toetus süüalune oma alibi kinnitamiseks tunnistajale. Sel ajal kui kuritegu toime pandi, viibis süüalune omaenda sõnade järgi koos selle tunnistajaga teises kohas. Kuritegu oli toime pandud teisipäeval. Tunnistaja kinnitas süüaluse väidet, kuid ei suutnud täpselt meelde tuletada, mis päeval see oli. Asjaolude järgi lükkaksid tunnistaja seletused süüdistuse ümber vaid siis, kui ta kohtumine süüalusega oli teisipäeval, kuid just seda asjaolu tunnistaja ei mäletanudki. Uurija küsis siis tunnistajalt, kas kohtumine oli juhuslik või rääkisid nad kokku. Tunnistaja vastas, et nad rääkisid kokku. „Millal?" — „Eelmisel päeval." — „Kus?" — „Kohtusime juhuslikult tänaval ja leppisime kokku veeta järgmisel päeval koos õhtu." — „Mis kellaajal see oli?" — „Kell 12 päeval." — „Mis te tegite

sel ajal tänaval?" — „Jalutasin." — „Miks just see aeg oli jalutamiseks valitud?" — „Oli pühapäev ja läksin ennelõunal jalutama." Seejärel tuli tunnistajal otsekohe meelde — ja see järeldus ka ta vastusest —, et süüalusega veetis ta õhtu esmaspäeval: pühapäeval rääkisid kokku järgmisel päeval s. o. esmaspäeval koos viibida. Süüaluse toetumine alibile ei leidnud seega kinnitust.

4. Kontrollküsimused. Kontrollküsimusteks nimetatakse tunnistajale esitatavaid küsimusi, mis kontrollivad tema poolt mõne fakti kohta antud seletuste õigsust.

Kontrollküsimuste esitamise viisid on mitmesugused, millest peamised on järgmised:

a) Tunnistajale esitatakse küsimus allika kohta, kust ta teate sai faktist, millest ta seletab. Seletuste andmisel kohtus peab tunnistaja VNFSV KrPK § 285 kohaselt hoiduma nende andmete esitamisest, mille allikat ta ei saa nimetada. See on väga tähtis juhis ja kehtib täies ulatuses ka eeluurimisel toimuva ülekuulamise suhtes. Millisest faktist tunnistaja seletakski, milliseid andmeid ta ülekuulamisel esitakski, ta peab täpselt ära näitama, mil viisil sai ta teada seda, millest ta seletab: kas nägi ta seda ise, kas kuulis kellegi käest, kas sai teada mõnel muul viisil jne. Tunnistaja poolt teatatud andmete allika tuvastamine annab võimaluse kontrollida tunnistaja ütluste õigsust mõnikord juba ülekuulamise kestel, mõnikord aga hiljem edasise eeluurimise jooksul.

b) Tunnistajale esitatakse küsimusi olustiku kohta, milles ta tajus fakti, millest ta tunnistab. Kui tunnistaja nägi mõnda sündmust, siis uurija küsib talt, kus ta seisis, kui kaugel temast toimus see, millest ta seletab, milline oli valgustus jne.

c) Tunnistajale esitatakse küsimusi nende andmete kohta, mille varal saab tema ütlust kinnitada, näiteks kes oli tunnistajaga ühes, kui juhtus see, millest ta seletab. Kui tunnistaja nimetab mõnda eset või dokumenti, siis küsitakse, kus see ese või dokument asub, jne. Kui tunnistaja ütleb, et ta kuulis teatavaid süüaluse sõnu, siis küsitakse, kes veel võis neid kuulda.

d) Tunnistajale esitatakse küsimusi toimikus leiduvate tõendite kohta, mis tunnistaja ütlusi kinnitavad või neile vastu räägivad. Tarbe korral esitatakse tõendeid endid, näiteks loetakse ette teise tunnistaja ütlus, esitatakse dokument.

Olenevalt asjast võib esineda ka muid kontrollküsimuste esitamise viise.

Kõik eelnevalt käsitletud neli küsimuste liiki (täiendavad, täpsustavad, meenutavad ja kontrollivad) puutuvad üksteisega praksises lähedalt kokku. Sageli võivad ühes küsimuses ühineda üht-

aegu mitmesuguste liikide elemendid, näiteks täiendavad ja täpsustavad, täpsustavad ja kontrollivad, nii et ülalesitatud klassifikatsioon kannab tingimuslikku iseloomu.

§ 46. Lapseealiste tunnistajate ülekuulamine.

Kriminaalprotsessi koodeks ei sea tunnistajate ülekuulamiseks vanuse piire. Tunnistajaina võidakse üle kuulata ka lapseealisi. Millisest vanusest peale võidakse tunnistajana üle kuulata last, see oleneb tema individuaalseist eriomadustest, tema arengust. Lapseealise tunnistaja ülekuulamisel tuleb arvesse võtta ühest küljest tema kalduvust fantaseerimiseks ja suurt mõjutatavust, teisest küljest aga suurt tähelepanelikkust. Lapseealise tunnistaja ütlused võivad seepärast real juhtumeil olla väga väärtuslikuks tõendiks, kuid neisse tuleb suhtuda eriti ettevaatlikult ja arvustavalt ning kontrollida neid hoolikalt teiste tõendite varal.

Ühes asjas, kus süüdistus röövimises oli rajatud peamiselt 11-aastase tunnistaja ütlustele, milles leidus selgusetust ja vastukäivusi, tühistas NSVL Ülemkohtu Kohtukolleegium süüdimõistva kohtuotsuse, tähendades oma määruses, et „ei ole võimatu, et laps võis tõe ära segada väljamõeldisega, mis on sageli omane selleealistele lastele“ [1].

Eriti kuulub selgitamisele küsimus, kellega, millises keskkonnas viibis lapseealine (tunnistaja) enne ülekuulamist, kas ta ei võinud sattuda asjast huvitatud isikute mõjustuse alla. Selle selgitamiseta ei saa iialgi hinnata lapseealise tunnistaja ütlusi õigesti ja võib kergesti sattuda eksiteele. Lapseealise tunnistaja ülekuulamise iseärasused on järgmised:

a) Tunnistajat ei hoiatata vastutuse suhtes ütluste andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest, sest tema kriminaalvastutus nende tegude eest algab 14 aasta vanusest.

b) Ankeetandmed täidetakse ülekuulamisprotokollis lapse isiku kohaselt ja need ei ühti täiskasvanute kohta käivate andmetega (ei seata näiteks küsimust senise karistatuse kohta või parteilisuse kohta).

c) Ülekuulamist toimetatakse tingimustes, mis on võimalikult lähedased kodule või koolile.

d) Küsimused esitatakse ülekuulatava vanuse kohaselt lihtsal, vestlemise kujul, et need oleksid lapsele arusaadavad.

e) Ülekuulatava kohtlemine uurija poolt peab olema lihtne, formaalsusteta, säärane, millega ülekuulatav on harjunud oma koduses elus või koolis.

[1] „NSVL Ülemkohtu praktika“, 1942. a., II v., lk. 14—16.

f) Ülekuulamisel on vajalik pedagoogi ja arsti-psühhiaatri juuresolek, kes abistavad uurijat ülekuulamisel (oma nõuannetega, mitte aga ülekuulamisest osa võttes) ja avaldavad uurijale oma arvamusi lapseealise tunnistaja ütluste kui tõendite väärtuse kohta.

Sellise nõude püstitab Ukraina NSV KrPK § 162. Teistes kriminaalprotsessi koodeksites see puudub, kuid tegelikult arvestatakse seda ja see on ka põhiolult õige.

g) Ütlused kantakse ülekuulamisprotokolli lapse jutustamise stiilile vastavas vormis, protokollile kirjutavad alla peale uurija ja ülekuulatava (kui ta oskab lugeda ja kirjutada) ülekuulamisel viibiv pedagoog ja arst.

Praktikas tekib mõnikord küsimus, kas lapseealise tunnistaja ülekuulamisel võivad viibida lapse vanemad ja sugulased. Lapse vanemate juuresolekut võidakse lubada üksnes siis, kui uurija on täiesti kindel lapse vanemate täielikus mittehuvitatuses ja erapooletuses. Kui see veendumus puudub, tuleb lapse vanemate juuresolekust loobuda, sest nende kohalolek, miimika, žestid jne. võivad ülekuulatavale avaldada sisendavat mõju.

Eelnevalt märgitud röövimise asja kohta on NSVL Ülemkohtu Kohtukolleegiumi määruses tähendatud: „Jegor Makrušini (11-aastase tunnistaja) ütlustesse tuleb suhtuda erilise ettevaatlikkusega seda enam, et VNFSV KrPK § 163 rikkumisega kuulati poisike üle mitte pedagoogi, vaid oma õe juuresolekul, kes asjas esines samuti tunnistajana."

§ 47. Tunnistaja ülekuulamine tõlgi kaudu.

Isiku ülekuulamiseks, kelle keelt uurija ei oska, kutsutakse tõlk, kes tõlgib uurijale kõik, mida kõneleb ülekuulatav, ja ülekuulatavale — uurija küsimused. Protokollis märgitakse tõlgi osavõtt, kes kirjutab ka alla ülekuulamisprotokollile (VNFSV KrPK § 140). Kui ülekuulamisprotokoll on koostatud keeles, mida ülekuulatav ei oska, siis viimane loomulikult protokollile alla ei kirjuta ja protokollile kirjutavad alla ainult uurija ja tõlk. Sellele protokollile võidakse lisada ülekuulatava enda käega tema emakeeles kirjutatud seletus, mis on tema poolt alla kirjutatud.

Tõlgi perekonnanimi ja muud andmed tema kohta (töökoht, amet jne.) tehakse enne ülekuulamist teatavaks ülekuulatavale, kellel on õigus tõlki taandada (VNFSV KrPK § 48).

§ 48. Tummade, kurtide ja pimedate ülekuulamine.

Tummade ja kurtide ülekuulamine toimub analoogiliselt isiku ülekuulamisele, kes kõneleb keelt, mida uurija ei oska. Sel juhtumil kutsutakse isik, kes saab aru kurdi või tumma märkidest (VNFSV KrPK § 140). Kui ülekuulatav suudab ülekuulamisprotokolli lugeda, siis kirjutab ta sellele ka alla.

Kriminaalprotsessi koodeks ei sisalda juhiseid pimedate ülekuulamise kohta (viimaseid võib üle kuulata asjaoludes, mis on kuulmisega tajutavad). Nende ülekuulamisel ei ole erijooni peale selle, et ülekuulamisprotokollile ei kirjuta alla tunnistaja, vaid selleks kutsutud isik — manukas, kes oma allkirjaga tõendab ülekuulatava ütluste õiget kirjapanekut. Kui aga pimedal tunnistajal oli võimalik oma ütlusi üles kirjutada omaenda käega, siis kirjutab neile alla tema ja manuka osavõtt pole tarvilik.

§ 49. Tunnistaja ülekuulamise protokoll.

Tunnistaja poolt ülekuulamisel antud seletused protokollitakse. See tunnistaja ülekuulamise protokoll, mis fikseerib tunnistaja ütlused eeluurimisel, peab rahuldama seaduses püstitatud nõudeid ja täielikult ning täpselt väljendama seda, mida tunnistaja tõeliselt seletas.

VNFSV KrPK § 165 kohaselt protokollitakse tunnistaja seletused esimeses isikus (s. o. koostatakse tunnistaja nimel) ja võimalikult sõna-sõnalt; tunnistajale esitatud küsimused ja neile antavad vastused kantakse protokolli tarbe korral täht-tähelt. Ülekuulamisprotokoll peegeldab seega kogu toimepandud ülekuulamist sel kujul, nagu see oli tõeliselt.

Protokoll algab tunnistaja ülekuulamise koha ja aja ning ülekuulamist toimetanud uurija nimetamisega. Siis märgitakse ankeetandmed ja tunnistaja isik. Edasi märgitakse tunnistajale tehtud hoiatus vastutuse kohta ütluste andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest. Seejärel esitatakse tunnistaja seletused asja sisu kohta: alguses tunnistaja vaba jutustusena temale asjas teadaolevaist faktidest, siis uurija poolt seatud küsimused ja tunnistaja vastused neile. Pärast ülekuulamist kirjutab tunnistaja protokollile alla. Tunnistajal on õigus nõuda protokolli täiendamist ja parandamist kooskõlas tema poolt antud seletustega. Vastava palve korral on tunnistajal õigus protokollida oma seletusi omakäeliselt. Protokollile kirjutavad alla tunnistaja ja uurija (VNFSV KrPK § 168).

Tunnistaja poolt (nii vaba jutustusena kui ka vastustena) antud seletuste esitamine toimub ülekuulamisprotokollis niiviisi, et ei oleks mitte üksnes õigesti protokollitud ütluste endi sisu, vaid et oleks säilitatud ka tunnistaja ütluste *stiil*, s. t. et ütlused esitataks vastavalt sellele, nagu tunnistaja kõneles, nagu ta oma mõtteid väljendas oma kultuurilise taseme kohaselt. Uurija ei saa tunnistaja ütlusi muidugi mõista stenografeerida, kuid ülekuulamisprotokoll tuleb koostada ikkagi nõnda, et ei oleks kirja pandud mitte ainult see, *mida* tunnistaja ütles, vaid ka see, *kuidas* ta ütles. Tunnistaja seletusi formuleerib uurija (välja arvatud juhtumid, mil tunnistaja paneb oma ütlused kirja omakäeliselt), kuid kõige olulisemaid asjaolusid käsitlevad seletused tuleb protokollida sõna-sõnalt.

Protokollimise tehnika ise oleneb asja laadist, tunnistaja seletustest ja uurija harjumusest. Kõige sagedamini tarvitatav võte on järgmine. Kui tunnistaja seletused on ulatuslikud ja üksikasjalised, siis tuleb need protokollida ositi, vastavalt sellele, kuidas tunnistaja mõnda asjaolu valgustab, ja need tunnistajale ka osade kaupa ette lugeda. Kui seletused ei ole pikad, võidakse need protokollida otsekohe pärast küsitlemist. Enne kui protokoll antakse tunnistajale allakirjutamiseks, *tuleb kõik seletused tervikuna avaldada tunnistajale, olgugi et enne seda nad esitati temale juba ositi.* Kui tunnistaja nõuab oma seletuste mõne osa muutmist, siis peab uurija need muudatused protokollima. Seejuures tuleb kõik protokolli parandused säilitada ja kõik paranduste kohta käivad märkmed uurija ja tunnistaja poolt alla kirjutada. Kui tunnistaja peab vajalikuks oma ütlusi täiendada, siis kantakse need täiendused samuti protokolli.

Kui tunnistaja soovib oma seletusi kirja panna omakäeliselt, siis uurija võimaldab tal seda teha alles pärast suulise ülekuulamise toimetamist. Tunnistaja paneb oma ütlused kirja otsekohe pärast suulist ülekuulamist ja ülekuulamise toimetamise kohal. Seejärel loeb uurija seletused läbi ja esitab tarbe korral tunnistajale täiendavaid küsimusi, mis koos neile antud vastustega kantakse protokolli.

Kui ülekuulamisprotokoll on koostatud mitmel lehel, siis kogu protokollile allakirjutamise kõrval kirjutab tunnistaja alla ka igale lehele eraldi.

§ 50. Ülekuulamine äratundmiseks esitamisel.

Eriliseks ülekuulamise vormiks on ülekuulamine, kus ülekuulatava poolt toimub *äratundmine*. See võib esineda kahel kujul: a) inimeste äratundmisena ja b) esemete äratundmisena.

Inimeste äratundmine seisneb selles, et tunnistajale (või tunnistajana ülekuulatavale kannatanule) esitatakse mõnda isikut (tavaliselt süüalust), et tunnistaja kinnitaks, kas see on sama isik, keda ta varem nägi ja kelle kohta ta seletusi andis. Nii näiteks röövimise (või banditismi) läbi kannatanule esitatakse süüalune, et kannatanu näitaks, kas kallaletungi sooritas just see isik.

Äratundmine on tunnistaja ütluseks ja antakse tunnistaja ülekuulamise näol. Kuid see akt erineb tavalisest ülekuulamisest selle poolest, et tema teostamisel esitatakse tunnistajale teine isik, kelle suhtes temale tehakse ettepanek ütelda, kas ta tunneb esitatud isikus ära selle isiku, kelle kohta ta varem seletusi andis.

Äratundmise toimetamise juhised on järgmised.

1) Tunnistajat küsitletakse üksikasjaliselt isiku kohta, keda temale äratundmiseks esitatakse, selle isiku äraolekul. Seejuures küsitletakse tunnistajat eriti üksikasjaliselt selle isiku välimuse suhtes, tema rõivastuse, igasuguste tunnusmärkide (näojoonte, juuste värvuse, kasvu jne.) kohta, et määrata selle isiku tunnused.

2) Asjaomane isik (süüalune) esitatakse tunnistajale isiklikult, kuid tingimata koos teiste, asja suhtes teadlikult valitud kõrvaliste isikutega, ja tehakse tunnistajale ettepanek näidata, kas ta tunneb ära ja nimelt keda temale esitatavate isikute hulgast selle isikuna, kelle kohta ta seletusi andis (näiteks kallaletunginud röövlina).

3) Äratundmiseks esitamisel viibivad manukad.

4) Koostatakse protokoll, milles märgitakse (peale tavalise koha ja aja nimetamise) kogu äratundmiseks esitamise menetlus ja tunnistaja poolt sellega seoses antud seletused (kas ta tundis ära või ei tundnud, milliste tunnuste järgi tundis jne.).

5) Protokollile kirjutavad alla tunnistaja, uurija ja manukad.

Tunnistaja kirjeldab seega isikut, kelle kohta ta seletusi annab, kaks korda — enne äratundmiseks esitamist ja esitamise ajal. See sünnib selleks, et äratundmise korral võidaks tunnistaja poolt enne esitamist mainitud tunnusmärke võrrelda esitatud isiku nende tunnusmärkidega, mis viimasel olid tõeliselt. Niiviisi saab kontrollida äratundmise õigsust.

Edasi ei esitata äratundmiseks isikut (süüalust) mitte üksinda, vaid koos teiste, kõrvaliste isikutega. Kui tunnistajale esitataks

vaid süüalune üksi ja uurija seejuures küsiks tunnistajalt, kas ta tunneb selles ära vastava isiku, siis oleks see tüübiline suunav küsimus kõige riskeeritumal kujul. Kuid süüaluse esitamine koos teiste isikutega kõrvaldab selle ohu, sest sel juhtumil näitab tunnistaja süüaluse vaid siis, kui ta on kindel, et see on tõesti tema; vastasel korral aga osutab ta teisele, kõrvalisele isikule või ei tunne ära kedagi.

Erinevalt tavalisest ülekuulamisest viibivad äratundmiseks esitamisel manukad, sest äratundmisel on mõningaid ühiseid jooni vaatlusega ja manukad tõendavad, kas tunnistaja tõesti tundis ära temale esitatud isiku.

Esemete äratundmist toimetatakse siis, kui on tarvis tuvastada, kellele antud ese kuulub, näiteks varguses süüdistatava juurest leitud ese, et veenduda, et vastav ese tõesti oli varastatud kannatanult. Esemete äratundmise juhised on samad mis inimeste äratundmiselgi: tunnistaja enne kirjeldab eset ja siis esitatakse see temale äratundmiseks teiste esemete seas.

§ 51. Tunnistaja ülekuulamine kohtulikul uurimisel.

Tunnistaja ülekuulamine kohtulikul uurimisel erineb ülekuulamisest eeluurimisel nii tingimustelt, milles ülekuulamine toimub (kohtuistung), kui ka ülekuulamise osalistelt (kohtunikud, süüdistaja, kaitsja, kohtualune).

Tunnistaja ülekuulamine toimub järgmiselt. Alguses lastakse teda jutustada kõik, mis tal on asja kohta teada, kusjuures ta peab hoiduma nende andmete esitamisest, mille allikat ta ei saa nimetada. Selle järel esitatakse temale küsimusi. *Küsimusi esitab alguses see pool, kelle taotlusel tunnistaja on kohtusse kutsutud, ja seejärel teised pooled.* Selle juhise mõtteks on see, et kuna tunnistaja on kutsutud asjaomase poole algatusel selleks, et kinnitada mõningaid viimase poolt esiletõstetud asjaolusid, siis peabki sellel poolel olema võimalus toimetada tunnistaja ülekuulamist esmajärjekorras. See põhimõte on üks poolte protsessiõiguste garantiisid. Peale selle on iga pool õigustatud tunnistajale esitama täiendavaid küsimusi nende vastuste selgitamiseks või täiendamiseks, mis olid antud teise poole küsimustele (VNFSV KrPK § 285—289, UNSV KrPK § 264—268).

Kui tunnistaja oli kutsutud kohtu algatusel (ilma ühe või teise poole taotluseta), siis küsitleb teda esimesena süüdistaja (VNFSV KrPK § 287).

Kohtu osavõtu suhtes tunnistajate ülekuulamisest püstitavad VNFSV ja Ukraina NSV kriminaalprotsessi koodeksid erinevaid juhiseid. VNFSV KrPK järgi võivad kohtu eesistuja ja liikmed tunnistajale küsimusi esitada nii sel ajal, mil pooled tunnistajat küsitlevad, kui ka pärast tunnistajate küsitlemist poolte poolt (§ 289). Ukraina NSV KrPK järgi võivad kohtu eesistuja ja liikmed tunnistajale küsimusi esitada ainult pärast tunnistaja küsitlemist iga poole poolt ja pärast tunnistaja küsitlemist kõigi poolte poolt (§ 269). VNFSV KrPK järgi võivad seega kohtunikud oma küsimustega katkestada poole poolt toimetatavat tunnistaja küsitlemist, kuna aga UNSV KrPK järgi võivad kohtunikud tunnistajale küsimusi esitada alles pärast seda, kui pool oli küsitlemise lõpetanud.

Kui asja arutatakse süüdistaja osavõtuta, siis küsitleb tunnistajaid esimesena kohtu eesistuja, välja arvatud need tunnistajad, kes on kutsutud kohtualuse või kaitsja taotlusel. Viimastele on jäetud õigus küsitleda neid tunnistajaid esimestena.

Tunnistaja ülekuulamine jaguneb seega ka kohtulikul uurimisel (nagu eeluurimiselgi) kahte järku — tunnistaja vaba jutustus temale teadaolevaist asja tehioludest ja poolte ning kohtu küsimused ja tunnistaja vastused neile.

See tunnistaja ülekuulamise teine järk kohtulikul uurimisel sisaldab *ristküsitluse.*

Ristküsitluseks nimetatakse ühe ja sama isiku (tunnistaja) küsitlemist samade asjaolude kohta mõlema poole (s. o. süüdistaja ja kaitsja) poolt. Seega ristuvad siin ühe ja sama isiku ja asjaolu suhtes vastakailt pooltelt tulevad küsimused. Säärane ülekuulamine tagab iga tõendi hoolikat ja igakülgset uurimist — nii süüdistava kui ka kaitsva poole vaatekohast — ja järelikult on tõhusaks vahendiks tõe selgitamisel ja poolte õiguste kindlustamisel. See vahend võib muidugi mõista häid tagajärgi anda ainult tingimusel, et küsitlemine toimub tõsiselt, põhjalikult, rahulikul ja korrektsel kujul. Vastasel korral võib ristküsitlus ülekuulatavaid isikuid segadusse ajada ja desorienteerida ning moonutada nende ütlusi.

Tunnistajaile nii poolte kui ka kohtu poolt esitatavate küsimuste iseloom, nende küsimuste vorm ja liigid on samad mis eeluurimiselgi (täiendavad, täpsustavad, meenutavad ja kontrollivad). Samuti nagu eeluurimiselgi, ei ole lubatud esitada suunavaid küsimusi.

Kohtulikul uurimisel toimuva tunnistajate ülekuulamise juurde tuleme veel tagasi, kui asume käsitlema kohtulikku uurimist.

IX peatükk.

SÜÜALUSE ÜTLUSED.

§ 52. Üldmõisted. § 53. Süüaluse poolt oma süü ülestunnistamine. § 54. Rõõn. § 55. Süüaluse ülekuulamine eeluurimisel. § 56. Vastastamine. § 57. Süüaluse ülekuulamine kohtulikul uurimisel.

§ 52. Üldmõisted.

Süüaluse, s. o. kriminaalvastutusele võetud isiku ütlused, mida ta annab tema vastu esitatud süüdistuse kohta, on tõendiks, mis kuuluvad kontrollimisele ja hindamisele koos asja kõigi teiste tehioludega. VNFSV KrPK § 58, andes kriminaalprotsessi tõendite loetelu, nimetab nende hulgas „süüaluse isiklikke seletusi". Rida teisi VNFSV KrPK paragrahve räägib aga süüaluse ütlustest (VNFSV KrPK § 138, 282 jt.). Protsessiseadus käsitab seega tõenditena nii süüaluse seletusi kui ka ütlusi.

Süüaluse ütlusteks on tema poolt ülekuulamisel antavad teated asja sisu kohta, faktide esitamine tema poolt, s. t. jutustus temale teadaolevaist faktidest ja sündmustest. Süüalune annab ütlusi, s. t. jutustab, kuidas asi oli, mida ta tegi, mis juhtus, mida ta ei teinud jne. Süüaluse ütlused sarnanevad selle poolest tunnistaja ütlustega: nad mõlemad teatavad ülekuulamisel neile asjas teadaolevaist faktidest, nad esitavad asja faktilise olustiku. Vahe süüaluse ütluste ja tunnistaja ütluste vahel seisneb aga süüaluse ja tunnistaja põhjalikult erinevas protsessuaalses asendis. Tunnistaja on vaid tõendite allikaks, ta osa protsessis seisneb vaid kohustuses anda uurijale ja kohtule tõepäraseid teateid selle kohta, mis ta asjast teab. Seejuures tunnistaja teatab faktidest, mis puutuvad teise isiku, nimelt süüaluse süüdistusse. Süüaluse asend protsessis on võrratult keerukam. Ka tema on nagu tunnistajagi tõendite allikaks, sest ta annab ütlusi temale teadaolevaist faktidest. Kuid mitte see asjaolu ei iseloomusta esmajoones ta asendit protsessis, vaid see, et ta on protsessuaalse menetluse subjektiks, kes evib õigusi, mille abil ta võib end kaitsta temale esitatud süüdistuse vastu. Erinevalt tunnistajast ei kanna süüalune vastutust ütluste andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest, sest

ütluste andmine on süüaluse õigus, aga mitte tema kohustus. Samuti annab süüalune tunnistajast erinevalt ütlusi iseenda kohta, oma tegude kohta ja temale süüks arvatava kuriteo kohta. Sellest süüaluse protsessuaalsest asendist tuleneb see, mida nimetatakse süüaluse seletusteks.

Süüaluse seletusteks nimetatakse kõiki neid põhjendusi, argumente ja kaalutlusi, mis süüalune esitab tema vastu tõstetud süüdistuse puhul uurijale ja kohtule. Süüalune võib süüdistusega nõustuda, sellele vastu vaielda, esitada enda kaitseks põhjendusi, osutada asjaoludele, mis teda õigustavad, arvustada ja ümber lükata tunnistaja ütlusi ja muid tõendeid, avaldada oma arvamust ja esitada kaalutlusi kõigi asja tehiolude kohta. Seda tähendavadki süüaluse seletused. Tunnistaja sääraseid seletusi ei anna, vaid piirdub temale teadaolevate faktide kirjeldamisega.

Süüaluse ütlusi ja seletusi ei saa üksteisest tegelikult lahutada. Ükskõik millise fakti kirjeldamisel, s. o. *ütluste* andmisel esitab süüalune ka oma põhjendeid ja kaalutlusi, s. t. annab *seletusi.* Ja ümberpöördult — seletusi andes, s. o. enda kaitseks põhjendusi esitades, süüdistuse vastu vaieldes kirjeldab süüalune ühtlasi paratamatult mõnda fakti, esitab neid fakte ja juhib neile tähelepanu, s. t. annab ütlusi. Järelikult ei ole süüaluse ütlused ja ta seletused erinevaiks tõendite allikaiks. Süüaluse seletused kuuluvad ta ütlustesse kui nende lahutamatu osa. Järgnevalt me seepärast kõneleme süüaluse ütlustest kui tõenditest, pidades silmas, et neil on kahesugune tähendus, ja nimelt, et nad on: a) süüaluse seletused kohtu poolt uuritava ja arutatava asja kohta käivate faktide ja asjaolude üle ja b) ütlused (tõelises tähenduses), s. o. süüalusele teadaolevate faktide esitamine.

Süüaluse ütlused nagu kõik tõendid kuuluvad kontrollimisele ja hindamisele kõigi asja tehiolude abil. Oma ütlusi andes võib süüalune end mitte süüdi tunnistada ja süüdistuse ümber lükata. Ütlusi andes võib süüalune tunnistada end süüdi, kuriteo üles tunnistada. Süüalune võib ka end osaliselt süüdi tunnistada, s. o. ühes süüdistuse osas, kuid muus osas selle vastu vaielda. Kõigil neil juhtudel tuleb süüaluse ütlusi kontrollida ja uurijal ning kohtul suhtuda neisse arvustavalt.

Süüaluse ütluste äärmiselt olulisest tähtsusest hoolimata tuleb asja olustik selgitada ja tuvastada kõigi asjasse puutuvate võimalike tõenditega, mitte aga ainult süüaluse ütluste varal.

§ 53. Süüaluse poolt oma süü ülestunnistamine.

Kui süüalune tunnistab end süüdlaseks, kui ta tunnistab üles kuriteo toimepaneku tema poolt, siis ei ole uurija ja kohus selle ülestunnistusega veel vabastatud kohustusest süüaluse ütlusi igakülgselt kontrollida, et asja kohta tehtud järeldustes tugineda mitte ainult süüaluse süütunnistusele, vaid kõigile asja kohta kogutud tõenditele, olles neid enne hoolikalt ja igakülgselt kontrollinud ja hinnanud.

Formaalsete tõendite süsteemi puhul peeti süüaluse ülestunnistust kuriteos „parimaks tõendiks maailmas", „tõendite kuningannaks". Nüüd on usk süüaluse ülestunnistuse absoluutsesse õigsusse tunduvalt kõigutatud: süüalune võib ülestunnistamisel valetada (tahtes näiteks teist isikut hädast päästa või juhtida kerget kuritegu üles tunnistades endalt kõrvale süüdistust raskes kuriteos, või süüdistada end hingelise masenduse ja surutuse olekus jms.). Süüaluse ülestunnistus nagu iga muugi tõend kuulub kontrollimisele ja hindamisele kõigi asja tehiolude varal.

Mitte mingil kujul ei vasta nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtetele süüaluse ütluste kui tõendite tähtsuse ülehindamine ja nende käsitamine põhimiste ja tähtsaimate tõenditena. Süüaluse ütlused, eriti tema ülestunnistus, kuuluvad nagu iga muugi tõend kontrollimisele ja hoolikale hindamisele ning neid tuleb võrrelda kõigi asja kohta kogutud teiste tõenditega.

Kohtupraktika tunneb juhtumeid, kus süüalune mitte õigesti ja valetades tunnistab üles kuriteo, mida ta tõeliselt toime ei pannud. Süüaluse poolt oma süü ülestunnistamine vastavas kuriteos võib süüdistuse aluseks olla vaid siis, kui see leiab kinnitust kõigi asja tehiolude poolt ega tekita kahtlust oma õigsuses.

Nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtetega oleks kindlasti vastuolus igasugune katse seada kriminaalasjade arutamisel ja lahendamisel peasihiks süüaluse süü ülestunnistamise saavutamine ja käsitada seda ülestunnistust vaieldamatu ning parima tõendina. Säärased laenud formaalsete tõendite teooriast on nõukogude kriminaalprotsessiga täiesti sobimatud. Seepärast tuleb lugeda vääraks, kui uurija juhib uurimist taotlusega iga hinna eest saavutada süüaluselt ta süü ülestunnistamine, lastes seejuures käest võimaluse koguda muid asja tehiolusid selgitavaid objektiivseid tõendeid.

Kui me süüaluse ütlusi ei teegi kogu tõendussüsteemi keskuseks ega käsita neid „tõendite kuningannana", siis ei järeldu veel sellest, et süüaluse ütlused ei ole üldse tõendid või et nad on hal-

vimat liiki tõendid. Igasuguse tõendi osa sõltub kõigepealt iga antud asja konkreetsest olustikust, konkreetseist tehioludest. See kehtib ka süüaluste ütluste kohta. Kahtlemata tuleb süüaluse ütlusi hoolikalt kontrollida ja võrrelda kõigi asja tehioludega ja iga tema ütluse suhtes tuvastada need põhjused, mis sundisid süüalust andma mõnda ütlust tema enese või teiste süüaluste kohta.

Nii näiteks võidakse riiklike kuritegude, kontrrevolutsioonilise vandenõu asjas vandeseltslaste teod, nende suhted, osade jaotus jms. tuvastada just süüaluste eneste ütluste varal; kirjalikud dokumendid ja asitõendid võivad neis asjus ka puududa, sest vandeseltslased loomulikult ei fikseeri oma tegusid dokumentides ja kõrvaldavad oma tegude igasugused esemelised jäljed. Nii oligi küsimus nõukogudevastase trotskistliku tsentrumi asjas, mida arutas NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegium 23.—30. jaanuarini 1937. a. Riiklik süüdistaja A. J. Võšinski käsitles üksikasjaliselt oma kõnes asjas esinevate tõendite jõu küsimust, seletades, et vandenõu asjas ei saa nõuda, et tõenditena esineksid vandeseltslaste kirjalik programm, nende koosolekute protokollid, liikmekaardid jne. Käesolevas asjas tunnistasid süüalused end süüdi ja andsid oma kuritegude kohta ütlusi. Kui puuduvad motiivid, mille põhjal süüalused oleksid võinud anda valetunnistust, kui nende ütlused on kontrollitud ja leiavad kinnitust rea kaudsete süütõendite varal (käesolevas asjas esinesidki säärased süütõendid, nimelt trotskistide möödunud tegevus, mis oli dokumentaalselt tuvastatud, pädeva tehnilise ekspertiisi arvamus jne.), siis võivad end süüdi tunnistavate süüaluste ütlused olla kaheldamatuiks, vastuvaidlematuiks tõendeiks[1].

§ 54. Rõõn.

Süüaluse ütluste erilise liigi moodustab nõndanimetatud rõõn, s. o. ühe ülestunnistanud süüaluse ütlused, mis tõendavad teise süüaluse või kõrvaliste isikute süüd. Sisult on see tunnistaja ütlus, sest süüalune ei anna ütlusi enese kohta, vaid teiste isikute kohta. Teist isikut rõõnava süüaluse ütluste hindamisel on nõutav eriline ettevaatlikkus ja eriti arvustav suhtumine, sest süüalune käitub säärastel kordadel sageli isikliku huvi ajel, tahtes osa oma süüst veeretada teise isiku peale ja oma vastutust seega kergendada. Uurijal ja kohtunikul tuleb igal üksikul juhtumil tuvastada, mil määral püüab süüalune oma saatust rõõnamise teel kergendada ja mil määral ta ütlused on tõepärased ning objektiivseile asja tehioludele tõelikult vastavad. Igatahes *rõõn üksi, mida ei ole asjas mitte millegagi kinnitatud, ei ole küllaldaseks tõendiks, millele võib rajada süüdistust.*

Rõõna kui tõendi hindamisel tuleb alati silmas pidada kahte asjaolu: 1) süüaluse võimalikku huvi selle vastu, et valerõõna

[1] A. J. Võšinski, Kohtukõned, 1938, lk. 442, 443.

teel kergendada oma vastutust, ja 2) et süüalune ei kanna valerõõna eest kriminaalvastutust (erinevalt tunnistajast ei vastuta süüalune VNFSV KrK § 95 järgi). Sellest tulenebki ülalpool toodud juhis: *rõõn üksi, mis ei ole kinnitatud teiste tõenditega, ei ole küllaldaseks tõendiks süüdistamisel.*

Esitame NSVL Ülemkohtu poolt konkreetsete asjade puhul antud juhendeid rõõnaküsimuse kohta. Kohus peab eriti kriitiliselt suhtuma ühe kohtualuse poolt teise suhtes antud ütlustesse, mis on suunatud tema enda süü kõrvaldamisele või kergendamisele (Pleenumi määrus 26. aprillist 1939. a. Karaulovi asjas ja 3. juulist 1939. a. Mišini asjas); ühe kohtualuse süüdistust ei või rajada teise, oma süü kergendamisest huvitatud kohtualuse tühisõnalistele ja vastuolulistele ütlustele (Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi määrus 5. aprillist 1939. a. Molotško asjas).

§ 55. Süüaluse ülekuulamine eeluurimisel.

Süüaluse ülekuulamist toimetatakse eeluurimisel pärast seda, kui süüalusele on esitatud süüdistus, s. o. kui uurija on teinud temale teatavaks, milles teda konkreetselt süüdistatakse, millist kuritegu temale süüks arvatakse. Sellega määrataksegi *ülekuulamise raamid.* Süüaluse ülekuulamine toimub kõigi süüalusele omistatavasse kuriteosse puutuvate asjaolude suhtes.

Vastavalt süüaluse ütluste kahesugusele tähendusele, mida eelnevalt käsitlesime, on ka tema ülekuulamisel kahesugune tähendus. Uurija tuvastab esiteks süüaluse ülekuulamise teel olulised tehiolud ja selgitab mitmesugused uurimismenetluses kerkinud küsimused. Sellelt seisukohalt moodustab süüaluse ülekuulamine olulise vahendi, mille abil uurija kogub ja kontrollib tõendeid. Teiseks on süüaluse ülekuulamine temale ühtlasi ka kaitsevahendiks: ülekuulamisel annab süüalune temale esitatud süüdistuse puhul seletusi, esitab enda õigustamiseks tõendeid. Süüalusel on õigus anda ütlusi, kuid ta ei ole seda kohustatud tegema. Ütluste andmisest keeldumise eest ja samuti ka valetunnistuse andmise eest ei kanna ta erinevalt tunnistajast kriminaalvastutust. Süüaluse sundimine ütluste andmisele on keelatud ja kui ülekuulamisel tarvitatakse selleks ebaseaduslikke vahendeid (vägivalda, ähvardusi, hirmutamist, petmist jms.), siis tuleb uurimist toimetav isik kriminaalvastutusele võtta VNFSV KrK § 115 lg. 2 järgi.

Süüaluse ülekuulamise peatähtsus seisneb süüaluse seletustes temale esitatud süüdistuse kohta; seepärast on korrapärase ülekuulamise põhimiseks protsessuaalseks tingimuseks säärane ülekuulamise teostamine, kus süüalust küsitletaks temale esitatud süüdistuse kõigi momentide, kõigi faktide ja asjaolude kohta.

Süüaluse ülekuulamise protsessuaalne kord on ette nähtud VNFSV KrPK § 135—140.

Asudes ülekuulamisele teeb uurija kindlaks süüaluse isiku samasuse, pärides tema ankeetandmed (nimi, isanimi, perekonnanimi, vanus, töökoht jm.) ja kandes need protokolli ankeetossa. Seejärel seletab uurija süüalusele temale esitatud süüdistuse sisu. See on tarvilik selleks, et anda süüalusele ülevaadet neist asjaoludest, mis moodustavad temale süüks arvatava kuriteo koosseisu ja mille kohta ta annab oma ütlusi.

Ülekuulamine algab süüaluse vaba, iseseisva jutustusega temale esitatud süüdistuse sisu kohta, mille järel uurija esitab süüalusele küsimusi (VNFSV KrPK § 138).

Süüaluse ülekuulamine nagu tunnistajagi ülekuulamine jaguneb seega kahte järku: 1) oma ütluste vaba esitamine süüaluse poolt ja 2) uurija küsimused ja süüaluse vastused neile.

Süüalusele esitatavate küsimuste iseloom on sisult teissugune kui tunnistaja ülekuulamisel. Kui uurijale selgub, et süüalune varjab tõtt ja püüab niiviisi vastutusest pääseda, siis muutuvad uurija küsimused süüdistavaks ja suunduvad sellele, et süüdistada süüalust vales ja tõendada tema süüd. Seda saavutatakse kas sel teel, et ülekuulamise toimetamisel uurija avastab vastukäivused süüaluse ütlustes ja juhib neile süüaluse tähelepanu, või sel teel, et uurija esitab süüalusele asjas leiduvad tõendid, mis lükkavad süüaluse ütlused ümber. Kui süüalusele esitatakse mõni tõend (tunnistaja ütlus, asitõend), siis märgitakse see ülekuulamisprotokollis.

Süüaluse ütlused kantakse ülekuulamisprotokolli. Süüaluse ütluste üleskirjutamist toimetab uurija, kusjuures ütlused fikseeritakse protokollis süüaluse nimel (esimeses isikus) ja, nagu sätib VNFSV KrPK § 138, „võimalikult sõna-sõnalt". See tähendab, et uurija kannab ütlused protokolli just sel kujul, nagu need faktiliselt süüaluse poolt anti, ilma omapoolse ümbersõnastuseta, mis ei vastaks sellele, mida süüalune tõelikult ütles, vaid uurija sõnastusele. Süüalusel on ühtlasi õigus kirjutada oma ütlusi omakäeliselt.

Edasi nõuab kriminaalprotsessi koodeks, et ülekuulamisprotokollis „võimalust mööda märgitaks ära süüalusele esitatud küsimused ja tema poolt antud vastused" (§ 138). See nõue ei kehti muidugi kõigi küsimuste kohta, mis uurija esitab ülekuulatavale süüalusele. Oleks lausa ekslik muuta ülekuulamisprotokoll ainult süüalusele esitatavate küsimuste ja igale küsimusele antud vastuse loeteluks. Säärane ülekuulamisprotokolli koosta-

mise viis, mis uurimispraktikas mõnikord esineb, kaotab süüaluse ütluste tervikluse ja pidevuse. Üldiselt tuleb süüaluse vastused küsimustele lülitada ülekuulamisprotokollis üldisse süüaluse ütluste järk-järgulisse kirjeldusse. Küsimusi ja vastuseid tuleb protokollida eraldi vaid siis, kui ülekuulamisel tekib tarvidus kõige olulisemate momentide kohta fikseerida nii küsimuse enese kui ka selle vastuse sõnastus.

Ülekuulamisprotokoll loetakse süüalusele ette; kui ta aga soovib, võib ta selle ka ise läbi lugeda. Süüalusel on õigus oma ütluste kirjapanekut täiendada, teha neis parandusi ja muudatusi, mis kõik tuleb tingimata kanda ülekuulamisprotokolli. Ülekuulamisprotokollile kirjutavad alla süüalune ja uurija.

§ 56. Vastastamine.

Vastastamiseks nimetatakse kahe isiku üheaegset ülekuulamist teineteise juuresolekul ühe ja sama asjaolu kohta.

Vastastamist võidakse toimetada: a) kahe süüaluse suhtes, b) süüaluse ja tunnistaja suhtes ja c) kahe tunnistaja suhtes. Vastastamise ajendiks on kahe isiku poolt varem antud ütluste oluline vastukäivus ühe ja sama fakti kohta.

Vastastamist korraldatakse seega ainult *pärast seda,* kui mõlemad vastastamisele viidavad isikud on tavalises süüaluse ja tunnistaja ülekuulamise korras enne üksikult üle kuulatud.

Kriminaalprotsessi koodeks näeb vastastamise ette eeluurimisel (VNFSV KrPK § 137 ja 163).

Üldreeglina kuulatakse iga ülekuulatav isik (süüalune, tunnistaja) üle üksikult, teiste isikute juuresolekuta. Vastastamine moodustabki erandi üldreeglist kui eriline ülekuulamisviis (samuti nagu äratundmiseks esitaminegi). Kohtulikul uurimisel ei ole tavaliselt tarvidust erilise vastastamise korra järele, sest kogu kohtulik uurimine on sisult süüaluse vastastamine kõigi tunnistajatega, keda kuulatakse üle süüaluse juuresolekul ja tema osavõtul, samuti ka kõigi süüaluste (kui neid on mitu) vastastamine üksteisega. Ainult mõnikord võib tekkida tarvidus kohtus üle kuulata kaks tunnistajat üheaegselt, teineteise juuresolekul; neil juhtumeil toimub vastastamine ka kohtulikul uurimisel.

Süüaluse ja tunnistaja vastastamine on eeluurimisel eriti tarvilik ja tähtis neil juhtumeil, kui ei olda kindel, kas tunnistajat, kelle ütluste vastu süüalune vaidleb, suudetakse kohtusse kutsuda.

Vastastamise toimetamise kord on järgmine. Kummalegi vas-

tastamisele toodud isikule tehakse ettepanek jutustada seda, mis neil on teada selle asjaolu kohta, millest nad varem andsid üksteisele vastukäivaid seletusi. Enne annab ütlusi üks isik, siis teine. Mõlemad ütlused protokollitakse. Kumb isik hakkab andma ütlusi esimesena, kumb teisena, see oleneb asjast ja uurija äranägemisest. Üks kriminalistika õpperaamat sisaldab säärase väite: „Alati on tarvis, et vastastamisel annaks esimesena vastust see ülekuulatav, kelle ütluste õigsuses on uurija kindel“ [1]. See on täiesti meelevaldne väide. Enne vastastamise läbiviimist ei tea uurija esiteks peagu iialgi, kelle ütlused on õiged; selleks korraldabki ta vastastamise, et selgitada, kes kõneleb õigust, kes mitte. Teiseks, kui uurija millegipärast ongi ühe ülekuulatava ütluste õigsuses ja teise ütluste valelikkuses veendunud, siis on väga sageli otstarbekohane võimaldada ütlusi anda esimesena just viimasel isikul, siis aga anda teisele (tõearmastajale, ausameelsele) võimalus juba ütlusi andnud isikut süüdistada vales. Mingit üldreeglit selles küsimuses seega püstitada ei saa; kõik sõltub asja tehioludest ja lähtuda tuleb kõige mitmekesisemaist kaalutlusist. Kui näiteks mingit fakti ühe isiku poolt kinnitatakse, teise poolt aga eitatakse, siis on parem võimaldada enne anda ütlusi sellel, kes seda fakti kinnitab, ja siis sellel, kes fakti eitab. Kui üks isik andis varemalt üksikasjalisi seletusi, teine aga lühidaid ja poolikuid, siis on esimesena parem üle kuulata isik, kes andis üksikasjalisi ütlusi. Ent ka see ei ole kohustuslik reegel, sest mõnikord võib talitada ka vastupidiselt.

Mitte ühelgi juhul ei tule vastastamist alata nende isikute poolt varem antud ütluste avaldamisega. Säärane avaldamine võib toimuda hiljem, kui mõlemad isikud on vastastamisel andnud juba suulisi seletusi. Vastastamist tuleb ikka alustada vastastamisele kutsutud isiku vabade seletustega ja vaba jutustamisega. Pärast seda esitab uurija samad küsimused vaheldumisi ühele ja teisele isikule, siis järgmised küsimused jne., kuni on selgitatud kõik vajalik.

Iga vastastamisele kutsutud isik võib teise isiku ütluste puhul seletusi anda ja temale uurija loal ühtlasi ka küsimusi esitada.

Vastastamise tulemus võib olla kolmesugune: 1) uurija tuvastab ühe ülekuulatava isiku vale ja kõrvaldab niiviisi ütluste vastuolud; 2) üks ülekuulatavaid isikuid või mõlemad saavad aru eksimusest, mille nad tegid endistes ütlustes, ja parandavad selle; 3) mõlemad ülekuulatavad jäävad oma ütluste juurde. Viimasel

[1] B. M. Šaver ja A. J. Vinberg, Kriminalistika, 1940, lk. 124.

juhul uurija kas jõuab veendumusele, milles lahkheli peitub, kumma ütlus on õige, kumma oma aga ebaõige, või leiab tee, mille abil seda saab edasisel uurimismenetlusel uute tõendite avastamise ja uurimise varal tuvastada.

Vastastamine vormistatakse ühe üldprotokolli kujul, millesse kantakse mõlema ülekuulatava ütlused, uurija küsimused ja ülekuulatavate vastused. Iga ülekuulatav kirjutab oma ütlustele ja oma vastustele alla. Uurija kirjutab alla üldprotokollile. Ülekuulamise ja protokollimise eeskirjad on samad mis süüaluse ja tunnistaja tavalise ülekuulamise puhul.

§ 57. Süüaluse ülekuulamine kohtulikul uurimisel.

Süüaluse (kohtualuse) ülekuulamist kohtulikul uurimisel iseloomustavad järgmised asjaolud: a) seda ülekuulamist toimetavad kohus ja pooled (süüdistaja, kaitsja, teised kohtualused) ja b) see ülekuulamine võimaldab süüaluse (kohtualuse) kui protsessi poole aktiviteeti, kellel on kohtulikul uurimisel õigus küsitleda tunnistajaid, eksperte ja teisi kohtualuseid ja anda oma seletusi nii kogu asja sisu kohta kui ka üksikute asjaolude kohta igas kohtuliku uurimise järgus (VNFSV KrPK § 277). Ülekuulamine algab sellega, et süüalune kannab vabalt ette oma seletused temale esitatud süüdistuse sisu kohta. Seejärel algab päris ülekuulamine, s. o. kohtu ja poolte poolt küsimuste esitamine süüalusele ja süüaluse vastamine neile küsimustele.

Süüaluse (kohtualuse) ülekuulamist ühe ja sama asjaolu kohta toimetavad pooled vastavalt tunnistajate ülekuulamisele ristküsitlusel.

Kohtualuse ülekuulamist kohtulikul uurimisel toimetavad VNFSV KrPK järgi eesistuja ja teised kohtunikud, seejärel süüdistaja, tsiviilhageja, kaitsja ja teised kohtualused samas asjas (§ 283). Ukraina NSV KrPK määrab teissuguse korra: kohtualust küsitlevad esmajoones süüdistaja, siis tsiviilhageja, kaitsja ja teised kohtualused ning kõigi nende järel eesistuja ja kohtuliikmed (§ 263).

Üksikasjalisemalt käsitleme kohtualuse ülekuulamist kohtulikku arutamist käsitlevas peatükis.

EKSPERTIIS.

§ 58. Üldmõisted. § 59. Eksperdi erinevus tunnistajast. § 60. Ekspertiisi määramise alused. § 61. Ekspertiisi liigid. § 62. Ekspertide arvamuste hindamine. § 63. Ekspertide protsessuaalne asend. § 64. Ekspertiisi toimetamine eeluurimisel. § 65. Ekspertiisi toimetamine kohtus.

§ 58. Üldmõisted.

Kui mõningate asjale tähtsate küsimuste lahendamiseks on vaja eriteadmisi teaduse, kunsti või käsitöö alalt, siis määratakse eksperdid, s. o. asjatundjad, kes uurivad vastavaid asjaomaseid tehiolusid ja annavad oma arvamuse.

Tuleb eristada järgmisi mõisteid:

Ekspert on asjatundja isik, teatavas teadusharus eriteadlane, kes mõne neid teadmisi nõudva küsimuse selgitamiseks kutsutakse osa võtma eeluurimisest või kohtulikust uurimisest.

Eksperdi arvamus on eksperdi järeldus, millele ta uurija või kohtu poolt temale seatud küsimuses jõudis ja mille ta avaldab kui sellesse küsimusse puutuvate asjaolude uurimise tulemuse.

Ekspertiis on menetlus, milles eksperdi abil uuritakse mõnda eriteadmisi nõudvat asjaolu või küsimust.

Tõendiks kriminaalasjas on õieti eksperdi arvamus, s. t. eksperdi järeldused ja väited tema poolt uuritud asjaolude kohta.

§ 59. Eksperdi erinevus tunnistajast.

Eksperdi seisund protsessis erineb kardinaalselt tunnistaja seisundist. Tunnistaja saab teated, mis ta kohtule edasi annab, väljaspool antud asja menetlust ja olenemata uurimis- või kohtulikust materjalist. Ta kutsutakse tunnistust andma just seepärast, et ta teab midagi, mis on asja kohta tähtis. Eksperdil aga ei ole väljaspool asja menetlust asja tehiolude kohta mingeid teateid; ta tutvub nende asjaoludega esmakordselt uurimis- ja kohtuliku menetluse põhjal neis piirides, milles see temale on arvamuse esitamiseks vajalik. Kui aga eksperdina kutsutud isik teab midagi asja kohta väljaspool selle asja menetlust, kui ta on midagi varem näinud või kuulnud mõne fakti kohta, mis huvitab uurijat või kohut, siis ei või ta selles asjas esineda eksperdina, vaid teda võidakse üle kuulata üksnes tunnistajana. Üldreeglina on tunnistaja

seega *asendamatu:* tunnistaja valik ei sõltu uurijast või kohtust; tunnistaja on isik, kes asja kohta mingeid teateid sai sõltumatult uurijast ja kohtust. Ekspert aga on, vastupidi, alati asendatav: uurijast ja kohtust oleneb valida ekspert oma heaksarvamise järgi sellekohaselt, kuivõrd teatav eriteadlane on kohane täitma eksperdi funktsioone; uurija ja kohus võivad ühe eksperdi asendada teisega.

§ 60. Ekspertiisi määramise alused.

Ekspertiisi määramine oleneb kriminaalasjas lahendamisele kuuluvate ja selgitamiseks eriteadmisi nõudvate küsimuste iseloomust. Kuid ekspertiisi määramine ei olene sellest, kas vastav uurija või kohtunik isiklikult omab mingeid eriteadmisi, mis on arutatavas asjas orienteerumiseks tarvilikud. On võimalik, et kohtu koosseisu kuulub rahvakaasistujana arst. See asjaolu ei kõrvalda veel kohtumeditsiinilise ekspertiisi määramise vajadust tapmise või raske kehavigastuse tekitamise asjas. Raiskamise asja jälitav uurija võis varemalt töötada raamatupidamise alal. See asjaolu ei kõrvalda raamatupidamise ekspertiisi määramise vajadust, kui raiskamise summa ja mõningate süüaluse poolt tehtud kulude vormistamine tekitab vaidlusi. See tuleneb sellest, et ekspertiis kui tõend kuulub kohtu kontrollimisele poolte osavõtul. Kui ülalmainitud juhtumeil ei oleks ekspertiisi määratud neil kaalutlustel, et uurija ja kohus suudavad antud eriküsimusest ise jagu saada, siis oleks pooltelt võetud võimalus antud asjaolu kontrollimisest osa võtta. Sel juhtumil oleksid ekspert ja kohtunik (või uurija) faktiliselt ühtinud ühes isikus, s. o. kohtunikust oleks saanud ühtlasi ekspert. Kuid just selle tõttu oleks säärane omapärane ekspert andnud oma arvamuse ainult nõupidamistoas kohtuotsuse tegemisel. Pooled ei oleks kohtulikul uurimisel teadnud eksperdi arvamust antud küsimuses, ei oleks eksperti küsitleda saanud, ei oleks saanud osa võtta eksperdi arvamuse kontrollimisest. Kriminaalprotsessi koodeks peab kohtuniku funktsioone ja eksperdi funktsioone sobimatuiks: VNFSV KrPK § 43 p. 3 kohaselt kuulub kohtunik taandamisele, kui ta on asjast osa võtnud eksperdina. Ekspertiis tuleb järelikult määrata ka siis, kui asjas kerkinud küsimuse lahendamiseks on tarvis eriteadmisi (teaduse, kunsti või käsitöö alal) olenemata sellest, kas sääraseid teadmisi on uurijal või mõnel kohtunikul.

Üldreeglina oleneb ekspertiisi määramine uurijast ja kohtust vastavalt asja tehioludele.

Seadus näeb ette kaks juhtu, kus eksperdi kutsumine on kohustuslik: 1) surmapõhjuste ja kehavigastuste iseloomu kindlakstegemine ja 2) süüaluse või tunnistaja vaimse seisundi kindlaksmääramine, kui kohtul või uurijal tekib selle kohta kahtlus (VNFSV KrPK § 63 märkus 1). Ukraina NSV KrPK lisab neile kahele juhtumile veel kohustusliku ekspertiisina 14 kuni 16 aasta vanuse kannatanud isiku suguküpsuse tuvastamise suguliselt mitteküpsede isikutega sugulise läbikäimise asjus (§ 64).

See tähendab, et mainitud asjaolusid (surmapõhjusi, kehavigastuste raskust, süüaluse ja tunnistaja vaimset seisundit, kannatanu sugulist küpsust või ebaküpsust) võib tuvastada ainult ekspertiisi abil. Neid ei või kindlaks teha muude tõenditega, näiteks tunnistajate ütlustega, mis sellistel juhtudel võivad olla vaid ekspertiisi materjaliks.

Mainitud juhtumeil on ekspertiisi määramine kohustuslik, olenemata konkreetseist asjaoludest. Teistel juhtudel oleneb ekspertiisi määramine asja iseloomust, asjas esinevaist tõenditest ning üldse arutatava asja tehioludest.

§ 61. Ekspertiisi liigid.

Praktikas on kõige sagedamaiks ekspertiisi liikideks: a) kohtumeditsiiniline (surmapõhjused, haavade iseloom jms.), b) kohtupsühhiaatriline (süüaluse või tunnistaja vaimne seisund), c) keemiline (mitmesuguste ainete, plekkide jms. uurimine), d) graafiline (käekirjade uurimine), e) majanduslik (mitmesugused majandusküsimused), f) tehniline (katastroofide, õnnetusjuhtumite, avariide jms. põhjused) ja g) raamatupidamise ekspertiis (bilansi analüüs, kahjusummade selgitamine jms.). Kuid ekspertiisi võib määrata ka igas teises küsimuses, kus vajatakse eriteadmisi.

Ekspertiisid, mille sisuks on kuriteo jälgede või kurjategija identifitseerimine (samasuse kindlakstegemine) ja asitõendite uurimine, liituvad *kriminalistika ekspertiisi* üldmõisteks. Mis puutub kriminalistika ekspertiisi, samuti ka kohtumeditsiinilise ekspertiisi spetsiifilistesse joontesse, siis käsitletakse neid kõiki vastavais kriminalistika ja kohtumeditsiini kursustes (õpikuis).

Ekspertiisi aluseks on teatav teaduslik distsipliin, ekspertiis moodustab teaduse andmeil põhineva tõendi. VNFSV KrPK § 63 kohaselt määratakse ekspertiis juhtudel, kui asja uurimisel ja arutamisel vajatakse eriteadmisi teaduse, kunsti või käsitöö alalt. Seda paragrahvi ei tule tõlgendada nõnda, et kunst ja käsitöö on

vastandatud teadusele ning et ekspertiis võib ka mitte põhineda teaduse andmeil. Kõik kunsti ja käsitöö küsimused võivad ise olla teadusliku uurimise objektiks ja seepärast peab iga ekspertiis olema rajatud teaduse andmeile, kuigi ta käsitleks kunsti ja käsitöö küsimusi.

Uurimis- ja kohtupraktikas esineb sageli juhtumeid, kus ekspertideks kutsutakse isikuid, kel puudub teaduslik ettevalmistus, kuid kes omavad teatud kutseoskust. Näiteks lukumurdmise viisi uurimiseks kutsutakse eksperdiks lukussepp, püssilasu aja tuvastamiseks — relvameister, käekirjade võrdlemiseks — joonistamise ja ilukirja õpetaja jne. Tuleb märkida, et sellised nähtused on tingitud vaid sellest, et koha peal ei ole veel vajalikul määral loodud teadusliku ekspertiisi korraldust, mistõttu uurimis- ja kohtuorganeil tuleb kasutada ekspertiisi, mis sisult moodustab vaid puhtteadusliku ekspertiisi surrogaadi. Kuid loomulikuks ei saa seda pidada. See ei tähenda muidugi seda, et ekspertideks võivad olla vaid teadlased. Eksperdiks võib olla ka praktiline töötaja — arst, keemik, insener, raamatupidaja jne., kuid üksnes tingimusel, et see isik omaks oma alal küllaldasi teadmisi. .

§ 62. Ekspertide arvamuse hindamine.

Teadusliku tõendina (ülaltähendatud mõttes) evib ekspertiis spetsiifilisi jooni, mis eristavad teda teistest tõenditest. Ekspertiis nagu iga muugi tõend allub kohtunike vabale hindamisele nende sisemise veendumuse järgi, seepärast ei ole ekspertide arvamus kohtule kohustuslik; kohus võib selle arvamusega ka mitte nõustuda. Kuid just ekspertiisi kui teaduslikele andmeile rajatud tõendi erilise iseloomu tõttu püstitab seadus kindla põhimõtte, et kohus peab ekspertide arvamusega mittenõustumise korral oma mittenõustumist põhistama, s. o. esitama oma otsuses või määruses konkreetsed põhjendused, mille tõttu ta ekspertiisiga ei nõustu (VNFSV KrPK § 298).

Millistel ajenditel võib kohus ekspertide arvamusega mitte nõustuda, on kaunis keeruline küsimus, sest et kohtunikud tavaliselt ise ei evi seda eriharidust, mida omavad eksperdid. Kuid tuleb silmas pidada, et kohus ei või ekspertiisi järgida ega uskuda pimesi, vaid peab teda kontrollima poolte osavõtul, ekspertide kirjaliku arvamusega tutvuma, nende suulisi seletusi kuulama, neile küsimusi esitama ja ekspertide arvamust võrdlema teiste tõenditega. Ekspertide arvamuse sellisel käsitamisel võidakse

kohtu mittenõustumist ekspertiisiga rajada reale põhjendustele. Esitame neist peamised.

1. *Ekspertide käsutuses olnud materjalide puudulikkus.* Kui kohus jõuab veendumusele, et ekspertide käsutuses ei olnud kõiki materjale, mis on arvamuse avaldamiseks vajalikud, siis võib see asjaolu kaasa tuua kohtu mittenõustumise ekspertide arvamusega.

2. *Viga ekspertide arvamuses.* Kohus ei tutvu mitte üksnes ekspertide lõppjäreldusega, vaid kontrollib ka ekspertide tööprotsessi ja nende mõtteavalduste käiku. Selle tagajärjel ta võib avastada ekspertide poolt tehtud vea — põhjendamatu väite, ebatäpsuse — ja sel põhjusel nendega mitte nõustuda.

3. *Antud teadusharu mitteküllaldane arengutase.* Kohus võib konstateerida, et antud teadusharu (arstiteadus, psühhiaatria, keemia jne.) ei ole veel omandanud sellist meetodit, mis võiks lahendada arutatavas asjas kerkinud küsimuse eksimatult ja seepärast on ekspertide arvamus antud korral teataval määral oletatavat laadi, väites vaid vastava asjaolu tõenäolisust, mitte aga kindlust, ning ei ole veenev.

4. *Ekspertide puudulik teaduslik kvalifikatsioon.* Kohus võib leida, et antud korral ei evi eksperdid ise seda teadmiste taset, mis on neile esitatud küsimuste otsustamiseks tarvilik, ja seepärast on nende arvamus puudulikult põhjendatud.

Need on peamised ajendid, millest lähtudes kohus võib ekspertide arvamusega mitte nõustuda; kuid selliseid ajendeid võib olla ka teisi, mida üldkujul ette näha on võimatu. Kuid kõigil juhtumeil, mil kohus ei nõustu ekspertide arvamusega, peab mittenõustumise motiveering kohtu poolt olema täpne ja tuginema ekspertide arvamuse hoolikale kontrollimisele kõigi tehiolude suhtes, mitte aga kohtu lihtsale umbusaldusele ekspertiisi vastu, mis on tingitud sellest, et kohus ei tunne antud teadusharu, ekspertiisi võimalusi ja ekspertide töötingimusi.

Kohtupraktikas on kerkinud küsimus, kas kohtu mittenõustumist ekspertiisiga võib põhjustada see, et ekspertide arvamus on vastuolus asjas esinevate teiste tõenditega (näiteks tunnistajate ütlustega) ja teiste tuvastatud tehioludega. Peab ütlema, et ekspertiisi vastuolu teiste asjaoludega võib põhjustada vaid ekspertide arvamuse kui ka teiste tõendite hoolikamat kontrollimist. Kui ekspertide arvamus on teiste asja tehioludega vastuolus, siis tähendab see kas seda, et ekspertide arvamus on ekslik, või seda, et teised tehiolud on uurimine ja kohus tuvastanud ekslikult. Seepärast ainult see fakt üksi, et ekspertide arvamus on asja tehi-

oludega vastuolus, ei või põhjustada kohtu mittenõustumist ekspertide arvamusega. Kohus peab sel juhtumil selgitama, miks see vastuolu kujunes, milles on selle vastuolu põhjus ja mille poolest on ekspertide arvamus ekslik; ning alles siis, kui kohus on selle kindlaks teinud, võib ta ekspertide arvamusega mitte nõustuda, motiveerides seda ülalmainitud nelja põhjenduse kohaselt.

§ 63. Ekspertide protsessuaalne asend.

Ekspertide kohustuseks on avaldada uurijale ja kohtule oma teadmiste põhjal arvamust nende küsimuste kohta, mida uurija ja kohus loevad asjale oluliseks ning ekspertiisi kaudu selgitamisele kuuluvaks. Uurija või kohtu kutse peale mitteilmumise eest, ekspertiisi toimetamisest keeldumise eest ja valearvamuse avaldamise eest vastutavad eksperdid samas korras nagu tunnistajadki. Oma kohustuste täitmisel võivad eksperdid tutvuda vastavate kriminaalasja materjalidega (VNFSV KrPK § 171). Kui ekspertide kasutada olevad materjalid on arvamuse avaldamiseks puudulikud, siis koostavad nad arvamuse avaldamise võimatuse kohta akti ja küsimus antakse prokuratuuri lahendada (VNFSV KrPK § 171 märkus). Kui ühes ja samas asjas kutsutud ekspertide vahel valitseb lahkarvamus, siis annab igaüks neist oma arvamuse eraldi.

Samuti nagu tunnistajal, on eksperdil õigus ilmumisega seoses olevate kulude katteks ja tavalisest tööst eemaldamise eest tasu nõuda; eksperdil on õigus tasu saada ka oma kohustuste täitmise eest (VNFSV KrPK § 65).

Eksperdilt nõutakse samasugust erapooletust ja objektiivsust nagu kohtunikultki. Ekspert kuulub seepärast samadel põhjustel taandamisele kui kohtunikki. Eksperdi taandamise põhjused on järgmised: a) kui ta on pooleks või mõne poole sugulane, b) kui ta ise või tema sugulased on asja tulemusest huvitatud ja c) kui ta on asjast osa võtnud tunnistajana, süüdistajana või kannatanu või tsiviilhageja huvide esindajana. Peale selle kuulub ekspert taandamisele neil juhtumeil, kui üks pooltest näitab asjaolud, mis tekitavad kahtlust eksperdi erapooletuses (VNFSV KrPK § 43, 45, 48). Erinevalt kohtunikust võib ekspert osa võtta asja teiskordsest arutamisest kohtus pärast seda, kui esimene kohtuotsus tühistati (VNFSV KrPK § 48).

Ekspertide protsessuaalset asendit iseloomustab see, et iga ekspert saab oma volitused teda määravalt uurijalt, prokurörilt ja kohtult ning kannab oma tegevuse eest personaalset vastutust.

See tähendab, et kui asjas on määratud mitu eksperti, siis ei moodusta nad juriidiliselt mingit komisjoni või kolleegiumi ja vastutavad oma arvamuse eest igaüks ise. Kui nad jõudsid ühisele tulemusele ja kirjutasid ühiselt arvamusele alla, siis tähendab see, et *nende ühine arvamus on ühtlasi nende igaühe arvamus eraldi.* Kui aga nad ühisele tulemusele ei jõudnud, siis esitab igaüks neist oma arvamuse eraldi, nagu eelnevalt märkisime. See tähendab, et ei või olla kollektiivseid ekspertiise, et ekspertiis jääb individuaalseks, olgugi et sellest võttis osa mitu eksperti. Sellest järeldub, et eksperdiks võib olla ainult üksik füüsiline isik, mitte aga asutis ega organisatsioon või juriidiline isik.

Tõepoolest esineb hulk mitmesuguseid asutisi, kus toimetatakse ekspertiise, — psühhiaatrilised, kohtumeditsiinilised, kriminalistika asutised jms. Säärased asutised on tarvilikud seepärast, et paljude ekspertiiside toimetamine nõuab keerulist aparatuuri, keerulisi tööprotsesse, mida saab teostada vaid teaduslikes asutistes, kelle käsutuses on teaduslikud kaadrid ja kes on varustatud vastava materiaalse ja teadusliku baasiga. Need asutised, instituudid ja laboratooriumid teevad teaduslikku uurimistööd vastavas teadusharus, valmistavad ette eriteadlaste kaadreid jne. Kuid ekspertiisi toimetamisel kriminaalasjas esineb eksperdina ainult teatud isik, mitte aga asutis. Asutise osa seisneb antud juhul selles, et ta soovitab uurijale või kohtule ekspertiisi toimetamiseks kohase isiku ja kindlustab viimasele vajalikud töötingimused teadusliku aparatuuri jne. näol. Kuid vastutust arvamuse eest kannab ekspert ise personaalselt ja ta esineb eksperdina kriminaalprotsessis omaenda nimel, mitte aga selle asutise nimel, kus ta töötab.

§ 64. Ekspertiisi toimetamine eeluurimisel.

1. Ekspertiisi toimetamise protsessuaalne kord. Ekspertiis määratakse *uurija korraldusega,* mis määrab ekspertiisi objektid ja ekspertide koosseisu. Ekspertiisi määramisest teatab uurija süüalusele ja selgitab viimasele tema õiguse nimetada eksperti peale uurija poolt määratud eksperdi (VNFSV KrPK § 169) ja esitada kirjalikult need küsimused, mille kohta tema kui süüalune peab tarvilikuks saada eksperdi arvamust. Uurija formuleerib küsimused, mille kohta eksperdil tuleb anda arvamus, ja esitab need eksperdile (kirjalikult).

Ekspertiisi lõpetamise järel koostatakse *protokoll,* milles märgitakse: kelle korraldusel oli ekspertiis määratud, ekspertidele

esitatud küsimused, ekspertiisi objekt, ekspertide koosseis, ekspertiisi käsutuses olnud materjalide loetelu, ekspertide poolt sooritatud toimingud, ekspertide töö kestus ja muud asjaolud (süüalu se osavõtt ekspertiisi toimetamisest jms.). Protokollile kirjutavad alla ekspert ja uurija.

Ekspert formuleerib oma järeldused, s. o. vastused esitatud küsimustele *arvamuse* kujul, millele kirjutab alla ainult ekspert ise. Eksperdi kirjalik arvamus lisatakse ekspertiisi protokolli juurde. Kui on mitu eksperti, siis tuleb neile enne arvamuse andmist anda võimalus omavahel nõu pidada, kui nad seda nõuavad (VNFSV KrPK § 172). Eelnevalt märkisime juba, et ühine arvamus antakse ekspertide poolt ainult siis, kui nad kõigis küsimustes on täielikus üksmeeles. Ühe eksperdi mittenõustumise korral teiste ekspertidega annab ta oma arvamuse eraldi.

Ekspertide arvamusega tuleb tutvustada süüalust, kes võib uurijalt paluda teiskordse ekspertiisi määramist. Pärast eksperdi poolt kirjaliku arvamuse andmist võib uurija eksperti mõnes eksperdi arvamuse küsimuses üle kuulata. Eksperdi *ülekuulamine* fikseeritakse protokollis, mis kirjutatakse alla eksperdi ja uurija poolt.

Ekspertiisi toimetamine eeluurimisel kujuneb seega järgmisteks protsessuaalseteks aktideks:

1) uurija korraldus ekspertiisi määramise kohta;
2) süüalusele ekspertiisi toimetamisest kuulutamise protokoll;
3) ekspertiisi toimetamise protokoll ja eksperdi arvamus;
4) eksperdi ülekuulamise protokoll.

Kolm esimest akti on kohustuslikud igal juhul, kuna neljas on fakultatiivne: uurija kuulab eksperdi üle pärast viimase poolt arvamuse andmist, kui selleks on vajadus (kui näiteks arvamus on segane, süüalune vaidleb selle vastu jms.).

2.. **Süüaluse õigused ekspertiisi toimetamisel.** Olulise tähtsusega on süüaluse õiguste küsimus ekspertiisi toimetamisel. Nagu eelnevalt märgiti, peab uurija ekspertiisi määramise süüalusele teatavaks tegema. Oma korralduse ekspertiisi määramise kohta ühes ekspertideks määratud isikute nimetamisega teeb uurija süüalusele teatavaks allkirja vastu ja selgitab talle ta õiguse nõuda lisaekspertide võtmist ekspertide koosseisu süüaluse enda nimetamise kohaselt ja esitada kirjalikult need küsimused, mille kohta süüalune peab tarvilikuks saada ekspertide arvamust. Selle akti täitmise üle koostab uurija protokolli, milles märgitakse ka nende küsimuste kohta süüaluse poolt tehtud avaldused; protokollile kirjutavad alla süüalune ja uurija (protokolli vormi vt. NSVL

Prokuröri 13. mai 1939. a. käskkirjas nr. 90—3 ajakirjas „Sotsialistitšeskaja zakonnost" 1939. a., nr. 6). Ka on süüalusel õigus taandada eksperti neil põhjustel, mida eelnevalt käsitlesime.

Uurimispraktika kasutab laialt süüaluse isiklikku osavõttu ekspertiisi toimetamisest ja süüaluse isiklike seletuste andmist ekspertidele, samuti ekspertide küsimuste esitamist süüalusele neist asjaoludest, mida eksperdid uurivad, ning süüaluse tutvumist ekspertiisi arvamusega ja süüalusele võimaluse andmist teha oma märkusi selle arvamuse kohta.

Säärane kord on täiesti otstarbekohane, sest ta kindlustab ekspertiisi täielikkuse ja õigsuse ning garanteerib süüaluse õigused eeluurimisel.

3. Ekspertiis ja ametkondlik revisjon. Üksikud ekspertiisi liigid puutuvad lähedalt kokku ametkondliku revisjoniga. Nii toimetatakse raamatupidamise ekspertiisi raiskamiste ja riisumiste asjas tavaliselt nende revideerimise materjalide ja andmete põhjal, mis majanduslikus organisatsioonis tähistasid puudujääke ja kuritarvitusi. Julgestustehnika eeskirjade rikkumise asjas toimetatakse ekspertiisi tavaliselt selle ettevõtte tehnilise inspektsiooni materjalide ja andmete põhjal, kus õnnetusjuhtum aset leidis. *Mitte mingil juhul ei ole lubatav määrata eksperdiks isikut, kes toimetas asutises või ettevõttes revideerimist või tehnilist järeleuurimist.* Revideerimise või järeleuurimise akt on esiteks *ajend* kriminaalasja algatamiseks ja teiseks *tõend* kirjaliku dokumendina (nende kohta vt. allpool), kuid ei mingil juhul *ekspertide arvamus.* Revideerimist või järeleuurimist toimetavad isikud on vastava ametkondliku organisatsiooni esindajad ja tarviduse korral võib neid üle kuulata ainult tunnistajaina, kuid neid ei või määrata ekspertideks. Ekspertideks aga võivad neis asjus olla antud asjale ja antud majanduslikule organisatsioonile võõrad isikud, kellel tuleb oma arvamus anda revideerimise või järeleuurimise akti väidete põhjendatuse ja õigsuse kohta. Kui aga asjas annab eksperdi arvamuse isik, keda õieti peab temale teadaolevate asjaolude kohta üle kuulatama tunnistajana, siis on see protsessinormide oluline rikkumine (seda küsimust käsitles NSVL Ülemkohtu Pleenum oma määruses 3. maist 1940. a. Sutjagini asjas, vt. ajakirja „Sovetskaja justitsija" 1940. a., nr. 13; vt. samuti VNFSV Kohtu RK 1937. a. käskkirja nr. 39 julgestustehnika eeskirjade rikkumisega seotud asjade uurimise kohta ja NSVL Kohtu RK ja NSVL Prokuröri 28. veebruari 1939. a. juhendit nr. 49/1-A-21 raiskamiste ja riisumiste asjade uurimise ja arutamise kohta).

4. **Ekspertiisi toimetamise metoodika.** Juhtudel, mil ekspertiis on vajalik, tuleb see uurija poolt määrata *õigeaegselt,* sest ekspertiisi määramise hilinemise korral võivad uurimisele kuuluvad objektid (asitõendid) muutuda ning osutuda ekspertiisi jaoks kõlbmatuks või mõjutada ekspertide arvamuse täielikkust ja täpsust (näiteks toidumürgistuse asjas). Teisest küljest võib ekspertiisi määrata mõnes küsimuses, mis nõuab eriteadmisi, alles pärast seda, kui uurija on sellesse küsimusse puutuvaid asjaolusid uurinud kõigi teiste tõendite abil (süüaluse ja tunnistajate ütlused, asitõendid ja dokumendid), s. o. kui antud küsimuse kohta olid kogutud kõik tõendid, kuid küsimus jäi eriteadmiste puudusel siiski selgitamata. Ekspertiisi võib seega määrata *ainult pärast vajalikku ettevalmistust,* kui uurimise käsutada on kõik ekspertiisiks tarvilikud materjalid ja andmed. Ekspertiisi toimetamisel võib muidugi alati tekkida tarvidus koguda ja ekspertide käsutusse anda uusi materjale, millisele asjaolule juhib ekspert tähelepanu ja mida uurija teostab. Kuid *uurija ei tohi mingil juhul oma kohustusi asetada ekspertidele,* s. o. neile ülesandeks teha koguda asjasse puutuvat materjali. Ekspertiisi toimetatakse üksnes uurimistoimikus leiduva ja sellega liidetud materjalide põhjal ja neid materjale peab koguma ja ette valmistama uurija ise.

Erilise tähtsusega on *eksperdi valik* uurija poolt. Peale kõigi seaduse poolt püstitatud nõuete, millele ekspert peab vastama (taanduse ajendite puudumine), tuleb igal juhul kindlustada eksperdi *asjatundlikkus,* tema vastav kvalifikatsioon. Formaalseist tingimustest (haridus, ametiseisund jne.) siin üksi ei piisa. Uurija peab olema veendunud, et antud isik võib vastavas asjas olla eksperdiks (tema teaduslik staaž, ekspertiisialase tegevuse vilumus, teaduslikud tööd jne.). Kui ekspertiisi toimetatakse vastava asutise (instituutide, laboratooriumide) kaudu, siis uurija ülesanne lihtsustub sellega, et eksperdi annab selle asutise administratsioon. Kuid ka siin ei vabane uurija kohusest veenduda isiklikult eksperdi asjatundlikkuses ega lootma jääda vaid sellele, et instituudi või laboratooriumi administratsioon teab paremini, kes võib antud asjas eksperdiks olla.

Pärast seda kui uurija on oma korraldusega määranud ekspertiisi, teatanud sellest süüalusele ja koostanud vastava protokolli (vt. ülalpool), esitab ta ekspertidele küsimused, millele need peavad vastuse andma, ning võimaldab neile vastavaid asja materjale (asitõendeid, uurimistoimikut) tundma õppida ning uurida.

Koostada *küsimusi, millele peavad eksperdid vastama* ja for-

muleerida neid osutub kaunis keeruliseks ülesandeks. Uurijalt ei saa loomulikult nõuda, et ta täielikult tunneks seda teadusharu, millesse ekspertiis puutub; kuid küllaltki täielik ülevaade peab tal sellest olema, sest muidu ei suudaks ta õigesti formuleerida ega esitada küsimusi ekspertidele ega ka õigesti hinnata ekspertide arvamust. Uurimispraktikas esineb sageli juhtumeid, kus uurija koostab küsimused ekspertidele koos eksperdi endaga, tema kaasabil. Ei saa üldiselt vaielda selle vastu, et uurija ekspertiisi teel lahendamisele kuuluvate küsimuste koostamisel peab nõu eksperdiga, et ühe või teise küsimuse püstitamisel mitte eksida. Säärane nõupidamine on real juhtumeil väga kasulik. Kuid mõnikord on sellise nõupidamise tulemuseks see, et küsimuste koostamine läheb faktiliselt eksperdi kätte, kes ise püstitab küsimused ja ise ka neile vastab. See on täiesti lubamatu nähtus. Küsimused peab seadma uurija, vastused aga neile andma ekspert. Uurija nõupidamine eksperdiga võib seepärast kanda vaid kõige esialgsemat laadi, kuna küsimuste lõpliku püstitamise ja nende formuleerimise teostab ainult uurija.

Küsimused, mis uurija eksperdile esitab, peavad rahuldama järgmisi tingimusi: 1) nad peavad vastama sellele teadusharule, mida ekspert esindab, ja 2) nad peavad olema selged, täpsed ja konkreetsed, et neile saab anda kas jaatava või eitava vastuse.

Kunagi ei tohi uurija eksperdile esitada juriidilisi küsimusi, näiteks süü küsimusi jne., s. t. küsimusi, mille lahendamiseks on pädevad kohtulikud organid ise. Ekspertidele võib esitada üksnes neid küsimusi, mis tervikuna ja täielikult tulenevad sellest teadusharust, milles eksperdid on pädevad, ja mis on lahendatavad üksnes selle teadusharu vahenditega, mitte aga mõnesuguste muude andmete ja teadete põhjal.

Küsimused seatakse ekspertidele kirjalikult.

Küsimuste püstitamise järel annab uurija ekspertidele tutvumiseks ja uurimiseks kõik ekspertiisi jaoks tarvilikud materjalid (asitõendid, uurimisaktid jm.). Asja materjalidega tutvumises ei pea uurija eksperte kitsendama, andes neile ekspertiisi iseloomust olenevalt tutvumiseks kogu asja tervikuna, kõik uurimisaktid (tunnistajate ja süüaluste ütlused jm.).

Kui ekspertiisi toimetamisel eksperdid leiavad, et neile kasutada antud materjalid on puudulikud ja et on tarvis teisi andmeid, siis uurija annab ka need ekspertidele. Kui uurimistoimikus neid andmeid ei ole, peab uurija neid täiendavalt koguma. *Uurija ei või ekspertiisi jaoks vajalike lisaandmete kogumist panna ekspertidele, vaid peab seda tegema ise.* Eriti ei või raamatupidamise

ekspertiisi toimetamisel uurija lubada ekspertiisil muutuda teiskordseks, s. t. uueks asutise või ettevõtte tegevuse revideerimiseks. Ekspertiis võib toimuda ainult nende andmete ja materjalide suhtes, mis esinevad uurimistoimikus või on sellega liidetud, kuna revisjon toimub igasuguste dokumentaalsete andmete suhtes, mis leiduvad revideeritavas asutises või ettevõttes.

Kui ekspertiis on pikaajalist laadi (näiteks raamatupidamise ekspertiis, tehniline jm. ekspertiis), siis peab uurija ekspertide tööga kursis olema, peab seda jälgima. Kuid see uurija suhtumine ekspertiisi, mida mõnikord ekslikult nimetatakse „kontaktiks", ei tohi iialgi muutuda uurija vahelesegamiseks ekspertide poolt uuritavaisse küsimustesse ega ekspertide käsutamiseks: *eksperdid jäävad alati uurija suhtes täiesti sõltumatuks ja iseseisvaks.*

Eksperdid annavad oma arvamuse nende küsimuste kohta, mis neile esitas uurija. Kui aga eksperdid jõuavad järeldusele, et nende poolt uuritavaist materjalidest võib tuleneda veel teisi olulisi küsimusi, siis teatavad nad sellest uurijale, kellest oleneb täiendavate küsimuste esitamine ekspertidele. Eksperdid võivad seega eeluurimisel avaldada aktiivsust ja algatust järgmisel kujul: a) nõuda uurijalt lisamaterjale, mis on arvamuse andmiseks vajalikud, ja b) juhatada uurijale uusi küsimusi, millele eksperdid võiksid vastust anda peale nende, mis neile esitati uurija poolt. Kuid ekspertide aktiivsus ja algatus ei tohi kunagi minna niikaugele, et ekspertiis muutuks paralleelseks uurimiseks, mis uurib tehiolusid ja kogub tõendeid iseseisvalt. See oleks vastuolus ekspertiisi loomusega.

Ekspertiisi protokolli koostab üldreeglina uurija ekspertide osavõtul (vt. ülalpool). Arvamuse koostavad eksperdid ise ilma uurija osavõtuta.

Olles tutvunud ekspertide arvamusega võib uurija: a) eksperte üle kuulata ja b) neile täiendavaid küsimusi esitada.

Ekspertide ülekuulamine uurija poolt toimub tunnistaja ülekuulamise eeskirjade järgi ning taotleb täpsustada ekspertide arvamust, selgitada uurijale ebaselgetena näivaid kohti ja (mis on kõige tähtsam) *kontrollida ekspertiisi arvamuse sisulist õigsust.*

Kui uurija leiab ekspertide arvamuse või nende ülekuulamise põhjal tarviliku olevat laiendada ekspertiisi raame, s. o. selgitada veel uusi asjaolusid, siis esitab ta ekspertidele täiendavaid küsimusi, millele eksperdid annavad vastused samas korras, nagu nad andsid vastuseid eelmistele küsimustele (s. t. toimetavad täiendava uurimise ja annavad täiendava arvamuse).

5. **Täiendav ja korduv ekspertiis.** Tuleb vahet teha täiendava ja korduva ekspertiisi vahel.

Täiendav ekspertiis on täiendava uurimise toimetamine ja täiendava arvamuse andmine uute küsimuste kohta *samade ekspertide* poolt, kes juba toimetasid (alg-)ekspertiisi ja andsid oma arvamuse.

Korduv ekspertiis on *uute ekspertide* poolt toimetatud ekspertiis samade küsimuste kohta esimese ekspertiisi õigsuse kontrollimiseks. Korduvat ekspertiisi kasutab uurija siis, kui tal on põhjust arvata, et esimeste ekspertide arvamus oli ebaõige, ekslik, kahtlusi tekitav. Korduv ekspertiis peab seepärast olema eelmisest pädevam, kvalifitseeritum. Korduva kohtumeditsiinilise ekspertiisi määramise korral saadab uurija uute ekspertide saamise nõude VNFSV KrPK § 174 kohaselt Tervishoiu Rahvakomissariaadi vastavaile kohalikele organitele. See ei võta sugugi uurijalt õigust valida ja määrata eksperte ise (näiteks professorite, arstiteadlaste hulgast, kes ei tegelegi eriliselt ekspertiisi toimetamisega). Korduva ekspertiisi toimetamisel võib uurija suurendada küsimuste arvu, mille kohta eksperdid peavad arvamuse andma, võrreldes küsimustega, milles arvamuse andis eelmine ekspertiis.

Pärast seda kui eksperdid annavad oma arvamuse (alg-, täiendava või korduva arvamuse), tutvustab uurija selle arvamusega süüalust ja võimaldab tal esitada oma seletusi ning vaideid. Seda põhimõtet seadus ette ei näe (VNFSV KrPK § 206 kohaselt tutvub süüalune kõigi uurimismaterjalidega alles pärast uurimise lõpetamist), kuid selle arendas välja uurimispraktika ja ta on end täiesti õigustanud. Kui süüalune ekspertide arvamusele vastu vaidleb ja esitab põhjendusi selle ebaõigsuse kohta, siis kontrollib uurija neid vaideid nende olulisuse korral: a) ekspertide ülekuulamise või b) täiendava ekspertiisi teel. Kui seejuures tehakse kindlaks, et ekspertide arvamus oli tõesti ebaõige, ekslik, siis toob see kaasa uue ekspertiisi toimetamise.

§ 65. Ekspertiisi toimetamine kohtus.

Ekspertiisimenetlus kohtus erineb realt protsessuaalseilt momentidelt ekspertiisi toimetamise korrast eeluurimisel.

Kui eksperdid on kutsutud kohtuistungile, siis toimetavad nad kohtuistungil ekspertiisi uuesti ja annavad uuesti oma arvamuse, kuigi nad samade küsimuste kohta andsid oma arvamuse juba eeluurimisel. Eksperdi osa kohtus ei kujune seega tema poolt eeluurimisel antud arvamuse kordamiseks, vaid seisneb selles, et

ekspert, osa võttes kohtulikust uurimisest, annab selle põhjal, mis kohtulikul uurimisel selgitatud, oma arvamuse, milline võib tema poolt eeluurimisel antud arvamusega ühtida või sellest erineda, sõltuvalt kohtulikul uurimisel selgunud uutest andmetest ja kohtu ning poolte poolt eksperdile esitatud uutest küsimustest.

Eksperdi funktsioone eeluurimisel täitnud isik võib esineda eksperdina ka kohtulikul arutamisel. Nõnda ongi tavaliselt, sest eeluurimisest osavõtnud ekspert tunneb juba asja tehiolusid ja võib kohtule arvamuse anda kergemini kui uus ekspert. Eksperdid, kes eeluurimisest osa ei võtnud, kutsutakse tavaliselt kohtusse kas siis, kui ekspertide eeluurimisel antud arvamus tekitab kohtus kahtlusi ja vajab kontrollimist uue ekspertiisi teel, või siis, kui eeluurimisel ekspertiisi ei teostatud, kuid kohus pidas omal algatusel või mõne poole taotlusel tarvilikuks toimetada ekspertiisi, või siis, kui eksperti, kes andis oma arvamuse eeluurimisel, ei ole mõnesugustel põhjustel võimalik kohtusse kutsuda.

Eksperdi osa kohtuistungil on aktiivsem kui eeluurimisel. Kuigi ka siin on eksperdid peamiselt tõendite allikaks ja nende arvamust kasutatakse kohtu poolt nagu iga muud tõendit (VNFSV KrPK § 298 kohaselt on kohtul võimalus sellega mitte nõustuda ainult motiveeritud määruse põhjal), kuid eksperdid ise viibivad kogu aeg kohtulikul uurimisel (kui ainult kohus ei vabasta neid sellest mõne uurimise järgu ulatuses) ja võtavad kohtuistungist aktiivselt osa. Üldreeglina viibivad eksperdid kohtulikul uurimisel kogu selle kestes. Kohus võib poolte arvamust ära kuulates vabastada eksperdi sellel kohtuliku uurimise järgul viibimisest, kus arutatakse asjaolusid, mis ekspertiisi ei puutu.

Ekspertiisi toimetamine kohtus jaguneb järgmistesse etappidesse:

1. *Ekspertide osavõtt tõendite uurimisest.* Kohtus viibides võtab ekspert osa kohtualuse ja tunnistajate küsitlemisest, esitades neile küsimusi kõrvuti kohtu ja pooltega, ning kõigi teiste tõendite uurimisest neis asjaoludes, mis talle on tarvilikud arvamuseandmiseks.

2. *Küsimuste seadmine eksperdile.* Pärast seda kui kohtus on selgeks tehtud kõik asjaolud, mis on olulised ekspertidele arvamuse andmiseks (selle momendi määrab kohus, kuulates ära poolte ja eksperdi enda arvamuse), esitavad kohus ja pooled ekspertidele küsimused, millele nad peavad tarvilikuks saada vastuseid.

Kui asjast võtavad osa süüdistaja ja kaitsja, siis esitavad nad kohtule kirjalikult need küsimused, mille kohta ekspert peab

arvamuse andma. Samasuguseid küsimusi võib esitada ka kohtualune. Praktikas kujunenud reegli kohaselt ei ole kohtualune kohustatud esitama oma küsimusi kirjalikult ja võib need seada suuliselt, kuna nende kirjalik formuleering toimub kohtualuse kaitsja poolt; kui aga kaitsjat ei ole, siis kohtu enda poolt. Kohus vaatab poolte esitatud küsimused läbi, kõrvaldab need, mis ei kuulu asjasse või eksperdi pädevusse, ning täiendab neid oma küsimustega.

Kui süüdistaja ja kaitsja asjast osa ei võta, siis toimetab eksperdile esitatavate küsimuste seadmist ja formuleerimist kohus, jättes kohtualusele õiguse seada ka omi küsimusi.

Esitades kohtule küsimusi eksperdi jaoks avaldab pool need suuliselt. Samuti talitab ka kohus oma küsimuste esitamisel.

Kõik küsimused antakse eksperdi kätte kirjalikul kujul, kusjuures nende küsimuste loetelus peab olema näidatud, millised küsimused on pärit süüdistajalt, millised kaitsjalt ning kohtualuselt ja millised kohtult.

3. *Arvamuse ettevalmistamine eksperdi poolt.* Pärast küsimuste kätteandmist lahkub ekspert kohtusaalist temale eriti määratud ruumi, kus ta toimetab vastavaid uurimisi ja koostab kohtu ja poolte küsimuste põhjal kirjalikult oma arvamuse motiveeritud ja argumentidega varustatud kujul. Kui on mitu eksperti ja nad jõuavad üksmeelsele arvamusele, siis koostatakse nende poolt ühine, nende kõigi poolt allakirjutatud arvamus. Kui eksperdid lähevad arvamustes lahku, siis koostab arvamuse igaüks eraldi ja varustab oma allkirjaga. Nagu eelnevalt märkisime, peab ekspert koostama arvamuse uuesti, kuigi ta juba andis oma arvamuse sama küsimuse kohta eeluurimisel.

4. *Eksperdi arvamuse esitamine kohtule.* Pärast arvamuse koostamist pöördub ekspert tagasi kohtuistungisaali. Eesistujalt sõna saamise järel avaldab ekspert oma arvamuse ja annab selle kohtule üle. Kui eksperte on mitu ja nad jõuavad üksmeelsele arvamusele, siis võib arvamuse avaldada üks ekspert nende omal valikul. Kui eksperdid lähevad arvamustes lahku või annavad arvamuse erisuguste küsimuste kohta, siis avaldab igaüks neist oma arvamuse. Saanud eksperdi arvamuse, tutvub kohus sellega ja annab selle edasi pooltele, nende seas ka kohtualusele tutvumiseks.

5. *Eksperdi ülekuulamine.* Pärast seda kui kohus ja pooled on eksperdi arvamusega tutvunud, võetakse ekspert tema poolt antud arvamuse sisu kohta ülekuulamisele. Eksperti küsitlevad järjestikku kohtunikud, süüdistaja, kaitsja ja kohtualune, tsiviilhageja

osavõtu korral — ka tema. Eksperdi ülekuulamise eesmärgiks on kontrollida tema arvamuse õigsust ja täpsustada tema poolt antud vastuseid. Eksperdi ülekuulamine poolte poolt toimub ristküsitluse korras.

Eksperdi protsessuaalne asend kohtus muutub seega oluliselt tema osavõtu erisugustel etappidel. Nii võtab ekspert esimesel etapil osa tõendite uurimisest ja küsitleb kohtualust ning tunnistajaid, kuid teisel etapil kontrollitakse eksperdi arvamust nagu iga muudki tõendit ja eksperti küsitlevad kohus ja pooled, kaasa arvatud ka kohtualune.

6. *Täiendav ekspertiis.* Kui eksperdi ülekuulamise käigus selgub tarvidus esitada eksperdile täiendavaid küsimusi, mille kohta ta ei ole veel arvamust andnud, siis esitatakse talle need küsimused ja ekspert annab nende kohta arvamuse samas korras, milles ta andis arvamuse põhimistes, temale alguses seatud küsimustes.

Ekspertiisi toimetamisel kohtus ei koostata ekspertiisi eriprotokolli (erinevalt eeluurimisest) ning kogu ekspertiisi toimetamise menetlus fikseeritakse kohtuistungi üldprotokollis.

XI peatükk.

ASITÕENDID JA KIRJALIKUD DOKUMENDID.

§ 66. Asitõendi mõiste. § 67. Asitõendite liigid. § 68. Asitõendite fikseerimine. § 69. Asitõendite säilitamine. § 70. Asitõendite läbivaatamine kohtus. § 71. Asitõendite saatus pärast asja lahendamist. § 72. Kirjalikud dokumendid.

§ 66. Asitõendite mõiste.

Asitõendiks nimetatakse iga eset, mis protsessinormide poolt ettenähtud tingimuste kohaselt võib olla asjas tõendiks, s. o. võib esineda tõendusliku või peafakti kohta käivate andmete allikana ning seega tuvastada asjale olulisi tehiolusid. Asitõendid on seega esemed, mis on tõenditeks, s. o. asjaoludeks, mis tuvastavad kuriteo fakti ja kuriteo toimepannud isiku või, ümberpöördult, lükkavad kuriteo fakti ümber ning tõestavad süüaluse süütust.

Asitõenditeks on peamiselt kuriteo materiaalsed jäljed, s. o. jäljed, mis kuritegu ja kurjategija on jätnud mitmesugustele materiaalsetele esemetele, mille järgi võibki taastada kuriteo sündmuse ja avastada kurjategija.

Asitõendeid nimetatakse mõnikord „tummadeks tunnistajateks"; nagu tavalised „kõnelevad" tunnistajadki, annavad nad seletusi asjale tähtsate faktide kohta.

A. J. Võšinski iseloomustab asitõendite tähtsust kriminaalprotsessis järgmiselt:

„Nende nähtuste, asjade, esemete, jälgede jne. uurimisega on uurimisorganitele antud vahendid kuritegude avastamiseks ja kurjategijate paljastamiseks. Nende nähtuste ja esemete teadusliku uurimise meetodiga varustatud uurija käes taastuvad sündmuse katkendid oma tervikluses, surnud faktid, sageli faktide osakesedki elavnevad ja muutuvad paljastavaks jõuks, millele ei ole võimelised vastu panema ka oma kuritegude jälgede kaotamises vilunuimad ja osavaimad kurjategijad. Sellega ongi seletatav eriline protsessuaalne tähtsus, mida evivad asitõendid, need „tummad tunnistajad", mis teatavais tingimustes oskavad kõnelda ja paljastada võimsamalt kui paljud „kõnelevad tunnistajad" [1].

§ 67. Asitõendite liigid.

Asitõenditena käsitatavad esemed jagunevad nelja liiki (VNFSV KrPK § 66):

1) esemed, mis olid kuriteo toimepanemise riistadeks (näiteks tapmise korral — tulirelv või külmrelv, millega kannatanu tapeti);

2) esemed, milledel leidus kuriteo jälgi (näiteks tapmise korral — süüaluse juurest leitud vereplekkidega rõivad);

3) esemed, mis olid kuriteo objektideks (näiteks riisumise korral — süüaluse juurest leitud riisutud väärtasjad);

4) muud esemed, mis võivad olla kuriteo või süüdlaste avastamise vahenditeks (näiteks mitmesugused süüalusele kuuluvad esemed, mis leiti kuriteo toimepaneku kohalt).

Küsimuse lahendamiseks, kas antud ese võib asjas olla asitõendiks, on vaja kindlaks määrata, kas ese kuulub mõnesse neist neljast rühmast.

§ 68. Asitõendite fikseerimine.

Et ühte eelnevalt loetletud rühma kuuluvat eset võidaks kasutada asitõendina, selleks tuleb tema esinemine seaduses sätitud protsessuaalses vormis fikseerida. Selleks tuleb eeluurimisel koostada järgmised protsessuaalsed aktid:

[1] A. J. Võšinski, Kohtulike tõendite teooria nõukogude õiguses, 1941, lk. 194—195.

1. **Asitõendina esineda võiva eseme avastamise protokoll.** Sellesse protokolli tuleb kanda need asjaolud, millistel uurija on selle eseme saanud. Kui ese avastati näiteks läbiotsimisel, siis märgitakse see ese läbiotsimisprotokolli; kui eseme esitas uurijale tunnistaja, siis fikseeritakse see tunnistaja poolt uurijale eseme esitamise protokollis, kusjuures nad mõlemad kirjutavad protokollile alla. See põhimõte on väga tähtis, sest esemel iseenesest ei või olla tõenduslikku jõudu, kuni ei ole tuvastatud, kus ese asus, millisel viisil ja millistel asjaoludel ta avastati jne.

2. **Uurija korraldus antud eseme asitõendina asja juurde võtmiseks.** Pidades antud eset asjale tähtsaks asitõendiks teeb uurija korralduse võtta ese asja juurde. Just see korraldus muudabki antud eseme asitõendiks, sest asja juurde ei võeta mitte kõik avastatud esemed, vaid üksnes need, mis asja tehiolude suhtes omavad tõenduslikku jõudu, s. t. mis kuuluvad ühte ülalmainitud nelja rühma. Selles korralduses uurija ühtlasi näitab, miks antud ese on asjale tähtis.

Kui ese ei saa asjas esineda asitõendina, siis teda asja juurde ei võeta, vaid ta antakse kuuluvuse järgi tagasi.

3. **Asitõendi vaatluse protokoll.** Iga asitõendit peab uurija vaatlema ja vaatlusel üksikasjaliselt kirjeldama, märkides kõik asitõendi eritunnused. See on tähtis selleks, et igas protsessi järgus saaks veenduda, et asitõend on sama ese, mis avastati ja asja juurde võeti. See protokoll on tarvilik ka asitõendi kadumise, ta riknemise jne. võimaluse puhuks. Uurija toimetab vaatlust manukate juuresolekul, kes koos uurijaga vaatlusprotokollile alla kirjutavad.

Vaatlusprotokollis tuleb üksikasjaliselt kirjeldada asitõendeid, märkida nende nimetus, suurus, seisukord ja kõik eritunnused. On äärmiselt tähtis ja real juhtumeil isegi otseselt hädavajalik fotografeerida asitõendeid, eriti neid, mis võivad muutuda. Fotograafiline ülesvõte lisatakse vaatlusprotokolli juurde ja märgitakse protokollis.

§ 69. Asitõendite säilitamine.

Iga asja juurde võetud asitõend tuleb vastavalt pakkida ja pitseerida ning säilitada kas toimiku juures pakis või erilises hoiuruumis. On esemeid, mida nende kogukuse tõttu või muil põhjusil ei ole tehniliselt võimalik säilitada uurija toimikus (näiteks kelmuse teel muretsetud mööbel, varastatud loomad jne.).

Säärasel korral antakse need esemed hoiutähe vastu nende säilitamise eest vastutava isiku kätte ja märgitakse see uurija korralduses asitõendi asja juurde võtmise kohta.

Üldreeglina hoitakse asitõendit seal, kus asub asi ise (uurija juures, kohtus), välja arvatud ülaltähendatud juhud.

Asja üleandmise korral ühelt uurijalt teisele või ühelt kohtult teisele saadetakse ühes toimikuga tingimata ka asitõendid (VNFSV KrPK § 68). Asitõendid säilitatakse asja juures kuni selle lõpliku lahendamiseni (s. t. kuni kohtuotsuse jõustumiseni või asja lõpetamiseni). Üksikuil juhtudel võidakse asitõendeid kuni asja lõpetamiseni tagastada nende valdajaile, kui viimased seda taotlevad ja kui selle taotluse rahuldamine on võimalik menetlust kahjustamata (VNFSV KrPK § 67). Asitõendi tagastamine valdajale kuni asja lõpetamiseni toimub uurija korraldusega. Kiiresti riknevad asitõendid, kui neid ei saa valdajale tagastada, antakse viivitamata vastavale asutisele tarvitusele võtmiseks. Asja lahendamise järel, kui ese tuleb valdajale tagasi anda, saab viimane teise samasuguse eseme või selle rahalise ekvivalendi (VNFSV KrPK § 71).

§ 70. Asitõendite läbivaatamine kohtus.

Asja arutamisel kohtus peavad asja juurde võetud asitõendid asuma kohtuistungil. Nad tuleb paigutada nii, et kohus ja pooled saaksid igal kohtuliku arutamise hetkel neid kasutada ja vaadelda. Asitõendite vaatlust võidakse toimetada niihästi kohtu algatusel kui ka poolte taotlusel kohtuliku uurimise igas järgus, olenevalt selle käigust (VNFSV KrPK § 299). Asitõendite vaatlus ja kõik sellega seoses olevad poolte avaldused ja süüaluse (kohtualuse) seletused kantakse kohtuistungi protokolli (VNFSV KrPK § 80).

§ 71. Asitõendite saatus pärast asja lahendamist.

Kui kohus teeb asja kohta otsuse või avaldab lõpetamise määruse või kui asi lõpetatakse uurija või prokuröri korraldusega, siis märgitakse nendes ühtlasi, kuidas tuleb talitada asja juurde võetud asitõenditega.

Asitõendite saatus määratakse järgmiselt (VNFSV KrPK § 69):

1) Kuriteo toimepaneku vahendid konfiskeeritakse.

2) Esemeid, mille käibelelaskmine on keelatud, ei anta välja nende valdajaile, vaid kuuluvad üleandmisele vastavaile asutistele või hävitamisele.

3) Esemed, millel ei ole mingit väärtust ja mida ei saa kasutada, hävitatakse; kui asjast huvitatud isikud ja asutised taotlevad nende esemete väljaandmist neile, siis võidakse taotlus kohtumäärusega või uurija korraldusega rahuldada, kui need leiavad, et väljaandmiseks ei ole takistusi.

4) Ülejäänud esemed antakse välja nende valdajaile. Kui tekib vaidlus nende kuuluvuse küsimuses, siis lahendatakse asi tsiviilkohtupidamise korras. Sel juhtumil hoitakse asitõendid kohtus kuni selles küsimuses tsiviilprotsessi korras tehtud otsuse jõustumiseni (VNFSV KrPK § 70).

§ 72. Kirjalikud dokumendid.

Peale asitõendite käsitab VNFSV KrPK § 58 tõenditena ka vaatlusprotokolle ja muid kirjalikke dokumente. Vaatlusprotokolle käsitleme eraldi, praegu peatume ainult kirjalikel dokumentidel.

Kirjaliku dokumendi kui tõendi moodustab igasugune dokument, mis kinnitab mingit asjale tähtsat tehiolu. Sääraste dokumentide hulka kuuluvad igasugused teatised, tunnistused ja tõendid mitmesugustelt asutistelt ja organisatsioonidelt, asutise või ühiskondliku organisatsiooni juhatuse poolt süüaluse kohta antud iseloomustused, kviitungid, teatelehed, aruanded, väljavõtted isiklikust arvest jne.

Kirjalikud dokumendid võivad olla samuti asitõenditeks. Siis kehtib nende kohta kõik see, mida eelnevalt märkisime asitõenditest. Kuid kirjalikud dokumendid võivad moodustada ka iseseisva tõendite liigi, ilma et nad esineksid asitõenditena.

Vahe dokumendi kui asitõendi ja dokumendi kui iseseisva tõendi vahel on järgmine. Asitõendiks on dokument siis, kui ta omab tõenduslikku tähtsust esemena, objektina, ja on just seetõttu antud asja suhtes asendamatu (võltsitud kviitung, süüaluse omakäeliselt kirjutatud kiri kannatanule jne.). Neil juhtumeil tuleb dokumenti kirjeldada, vaadelda, uurija korraldusega asja juurde võtta ja toimikus alal hoida eriliste tingimuste kohaselt, mis kindlustavad ta säilitamise. Kui aga dokument on ainult mõnd fakti tõendavaks tunnistuseks, mis on pärit mingilt asutiselt või isikult (revideerimisakt, lõppbilans jne.) ning teda seetõttu võib asendada teise, analoogilise dokumendiga või ta ärakirjaga, siis käsitatakse teda iseseisva tõendina ja lisatakse ta asja materjalide juurde koos ülekuulamisprotokollide ja muude uurimisaktidega.

VAATLUS JA LÄBIVAATUS.

§ 73. Vaatluse mõiste. § 74. Kuriteo koha vaatlus uurimisel.
§ 75. Kuriteo koha kohtulik vaatlus. § 76. Asitõendite vaatlus.
§ 77. Läbivaatus. § 78. Uurimiseksperiment.

§ 73. Vaatluse mõiste.

Vaatluseks nimetatakse protsessitoimingut, mis on suunatud mitmesuguste esemete tunnusmärkide ja seisukorra avastamisele ja fikseerimisele.

Vaatluse otseseks eesmärgiks on avastada paikkonnas, ruumis ja esemeil sääraseid tunnuseid, mis võivad tuvastada ja selgitada asjale olulise tähtsusega tehiolusid. VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks näeb vaatlust ette järgmistel juhtudel: 1) läbiotsimistel ja väljavõtmistel äravõetud dokumentide ja esemete vaatlus uurija poolt (§ 189), 2) laiba vaatlus uurija poolt koos kohtumeditsiinilise eksperdiga (§ 193) ja 3) kuriteo koha vaatlus kohtu poolt (§ 301). Kuid praktikas toimub vaatluse rakendamine faktiliselt hulga suuremas ulatuses, kui seda otseselt mainib seadus. Kriminaalprotsessi koodeks näeb kõigepealt ette kuriteo koha vaatlust üksnes kohtu poolt. Asja arutamisel kohtus aga rakendatakse seda tegelikult väga harva. Kuriteo koha vaatlus uurija poolt, mida Kriminaalprotsessi koodeks otseselt ette ei näe, osutub seevastu väga laialdaselt tarvitatavaks ning äärmiselt tõhusaks uurimistoiminguks. Edasi nimetab Kriminaalprotsessi koodeks uurija poolt toimetatava vaatluse raamides ainult läbiotsimisel ja väljavõtmisel äravõetud esemete vaatlust ning laipade vaatlust, kuna tegelikult tuleb vaatlust toimetada iga asitõendi suhtes, ükskõik mil viisil see ka avastati.

Vaatluse käsitlemisel tuleb seega arvesse võtta kõiki uurimis- ja kohtupraktikas toimetatavaid vaatluse liike.

VNFSV KrPK § 58 kohaselt on asjas tõenditeks koos muude tõenditega ka vaatlusprotokollid.

Vaatlused võib kõigepealt jagada kahte liiki vaatlust toimetava *organi järgi:* 1) vaatlus uurimisel (uurija poolt toimetatav) ja 2) kohtulik vaatlus (kohtu poolt toimetatav).

Edasi võib vaatlused jagada *vaatluse objekti järgi* nelja liiki: 1) kuriteo koha vaatlus, 2) asitõendite vaatlus, 3) dokumentide vaatlus ja 4) laiba vaatlus.

Viimast vaatluse (laiba vaatluse) liiki meie ei käsitle, sest see kuulub eriteaduse (kohtumeditsiini) valdkonda.

§ 74. Kuriteo koha vaatlus uurimisel.

1. Vaatluse tähtsus. Kuriteo koha vaatlus uurija poolt on uurimispraktikas äärmiselt tähtis ja tõhus tõe selgitamise, kuriteo avastamise ja kurjategija leidmise viis. Paljusid asju on kuriteo koha vaatluseta üldse võimatu uurida. Õigeaegselt ja taibukalt toimetatud kuriteo koha vaatlusel on asja kohta sageli otsustav tähtsus, avastades äärmiselt olulisi tõendeid.

Kõige sagedamini toimub ja ülimalt tähtis on kuriteo koha vaatlus sääraseis asjus nagu tapmised, murdvargused ja riisumised, süütamised, raudteeõnnetused, autokatastroofid jt. Kuid olenevalt asja tehioludest võib kuriteo koha vaatluse vajadus tekkida ka igas teises asjas.

Kuriteo koha vaatluse eesmärgiks on tuvastada asjaolud, millistel kuritegu toime pandi, ja kuriteo toimepaneku olustik ning leida kuriteo ja kurjategija jälgi kui ka muid asitõendeid. Kuriteo koha vaatlus on igal tingimusel *kiireloomuline* uurimistoiming, sest vaatluse toimetamise vähimagi viivituse tagajärjeks võib olla see, et olukord kuriteo kohal muutub, jäljed tasanduvad ja asitõendid hävivad.

Kuriteo koha vaatlus on väga keerukas ja raske uurimistoiming, mis nõuab uurijalt oskust, vilumust, tähelepanelikkust, leidlikkust ja põhjalikku kriminalistika (teadusliku kriminaaltehnika) tundmist, sest kriminalistika võtete tundmiseta võib uurija alati väga olulisi jälgi ja tunnuseid kuriteo kohal tähele panemata jätta.

2. Kuriteo koha vaatluse toimetamise protsessuaalsed tingimused. Kuriteo koha vaatlust toimetab uurija manukate osavõtul. Manukad — arvult mitte alla kahe — kutsutakse antud asja suhtes kõrvaliste isikute hulgast. Manukaiks ei või olla asjast pooltena osavõtvad isikud või poolte sugulased (VNFSV KrPK § 74). Peale manukate võivad vaatlusest osa võtta ka eksperdid, kes seejuures täidavad oma kohuseid ja kannavad vastutust ekspertiisi toimetamise üldeeskirjade järgi (VNFSV KrPK § 192). Uurija võib lubada vaatluse juures viibida ka muudel isikutel, kelle seletused ja näpunäited võivad uurijat vaatluse toimetamisel abistada.

Vaatluse toimetamisel koostab uurija protokolli, kirjeldades kõike selles järjekorras, milles vaadeldi ning avastati, ja nimelt sel kujul, nagu see vaatluse hetkel oli (VNFSV KrPK § 192). Kuriteo kohal toimetatava vaatluse puhul võivad manukad, eksperdid ja teised vaatlusest osavõtvad isikud teha oma märkusi ja avaldusi. Kuriteo koha vaatluse protokollile kirjutavad alla uurija,

manukad, eksperdid (kui nad vaatlusest osa võtsid) ja teised isikud (kui neil lubati vaatluse juures viibida).

Vaatlusprotokoll peab täpselt esitama seda, mida ja millises järjekorras vaadeldi ja mida avastati. Kuna vaatlusprotokoll on asjas tõendiks (VNFSV KrPK § 58), siis tuleb see protokoll koostada täielikult, täpselt ja objektiivselt.

Vaatlusprotokoll koosneb järgmisest kolmest osast:

1) S i s s e j u h a t a v o s a. Selles tähendatakse vaatluse aeg ja koht, vaatlust toimetav isik, manukad, eksperdid ja teised isikud, kui nad viibisid vaatlusel.

2) K i r j e l d a v o s a. Selles kirjeldatakse üksikasjaliselt vaatluse toimetamise käiku ja kõike seda, mis vaatlusel avastati.

3) L õ p p o s a. Selles märgitakse kahte liiki asjaolud: a) mis vaatlusel välja võeti ja kuhu see saadeti ja b) vaatluse osaliste poolt tehtud avaldused ja nende puhul astutud sammud.

Protokollile kirjutavad alla uurija, manukad ja teised vaatluse osalised, kui neid oli.

3. Kuriteo koha vaatluse meetodid. Vaatluse meetodite all tuleb mõista vaatlusel tarvitatavate ja ta edukust kindlustavate võtete kogumit.

Eristatakse kahte vaatluse peastaadiumi — *staatiline vaatlus ja dünaamiline vaatlus*. Kuriteo koha vaatlus algab staatilisest staadiumist, mis seisneb selles, et uurija vaatleb ja fikseerib kuriteo kohta sel kujul, nagu ta selle eest leidis, ja kirjeldab avastatud esemeid, mitte puudutades neid ega muutes nende asendit. Vaadelnud kuriteo kohta staatilises olekus, annab uurija selle vaatluse tulemused edasi protokollis, koostades seejuures koha plaani ja tarviduse korral fotografeerides seda. Seejärel saabub vaatluse dünaamiline staadium: uurija vaatleb üksikuid esemeid, neid ümber paigutades, võtab nad kätte, otsib neilt jälgi jne. Neid võtteid võidakse tarvitada alles pärast seda, kui esimene (staatiline) vaatluse staadium on lõpule jõudnud. Kui uurija enne kuriteo koha üksikasjalist vaatlemist ja kirjeldamist staatilises olekus hakkab üksikuid esemeid puudutama ja ümber paigutama, siis rikub ja muudab ta kuriteo koha ilmet, jättes fikseerimata selle algseisundi, ja rikub seeläbi kogu vaatluse.

Vaatluse toimetamisel evib suurt tähtsust kuriteo koha üksikute osade vaatluse järjekord. On võimatu seda järjekorda üldkujul ette määrata. Mõnikord toimub vaatlus kuriteo koha piirdeist alates kuriteo koha keskuse poole (näiteks koha poole, kus lamab laip, või koha poole, kus algas tulikahju), mõnikord aga vastupidises suunas, s. o. keskkohast piirete poole. Kui vaatlus

toimub lagedas paigas, siis jagatakse vaadeldav koht ruutudeks või sektoriteks ja vaadeldakse neid järjestikku üksteise järel, et mitte midagi vahele jätta.

Kriminalistika õpperaamatuis esitatakse mõnikord vaatlusega lahendatavate küsimuste loetelu [1]. Nende küsimuste hulka arvatakse tavaliselt järgmised: mis teel kurjategija tungis kuriteo kohale, kuidas ta edasi liikus, mida ta tegi ja kaua ta seal viibis, millal kuritegu toime pandi jne. Olgugi et selliste küsimuste loetelude autorid seejuures märgivad, et purgivat loetelu ei saa anda, näivad meile need katsed ka selle märkusega äpardunuina. Ei saa üldse anda mingit vaatlusega lahendatavate küsimuste üldist loetelu kahel põhjusel: säärast küsimuste üldist loetelu ei ole esiteks olemas, kuna erinevate kuritegude puhul on ka küsimused erinevad; teiseks ei lahene vaatluse kui niisugusega mitte ainuski selgitamisele kuuluv küsimus. Iga küsimust saab lahendada kogu tõendite kogumi põhjal ja kogu uurimise käigu varal. Vaatlus ainult valmistab ette ja fikseerib lahendamiseks materjali, ega lahenda ise veel midagi. Nii ei seisne ülesanne mitte selles, et vaatlusel lahendatavaid küsimusi ette ära määrata, vaid selles, et kuriteo koha vaatluse toimetamisel avastada ja fikseerida kõik andmed, mis võivad osutuda oluliseks asja õigel uurimisel ja lahendamisel.

§ 75. Kuriteo koha kohtulik vaatlus.

Kohtulikul arutamisel kasutavad kohus ja pooled tavaliselt kuriteo koha vaatluse protokolli, mille koostas uurija ja mis kohtule on tuletatud tõendiks. Kui aga tekib tarvidus kohtul enesel vahenditult vaadelda kuriteo kohta, siis teeb kohus ühele kohtu liikmele ülesandeks toimetada vaatlust või sõidab selleks määratud ajal sinna terves koosseisus (VNFSV KrPK § 301). Kohtulikku vaatlust rakendatakse siis, kui uurimisel toimetatud vaatluse protokoll on ebatäielik või kui kohtus tekib vaatlusega seoses vaieldavaid küsimusi.

Kui kohus sõidab vaatluse kohale terves koosseisus, siis avab kohalejõudmise järel eesistuja kohtuistungi ja toimetab vaatlust, kusjuures pooltel on õigus juhtida kohtu tähelepanu teatavaile asjaoludele ning nõuda kõige selle protokolli kandmist, millele nad pidasid tarvilikuks tähelepanu juhtida.

Kogu kohtukoosseisu väljasõidu korral jätkub seega üleviі-

[1] Vt. B. M. Šaver ja A. J. Vinberg, Kriminalistika, 1940, lk. 89 ja 90.

duna vaatluse kohale kohtulik arutamine vaatluse kohal. Vastavalt sellele ei koostata erilist vaatlusprotokolli, vaid kohtuistungi üldprotokollis märgitakse, et vastav osa kohtuistungist toimus kuriteo kohal, ja kirjeldatakse üksikasjaliselt seda, mis koha peal toimus, milliseid toiminguid kohus ja pooled teostasid ja mida nende poolt avastati.

Kui kohus teeb vaatluse toimetamise ülesandeks ühele kohtu liikmele, siis katkestatakse kohtuistung vaatluse ajaks ning vaatlust toimetab üks kohtu liige, kusjuures vaatluse aeg tehakse pooltele teatavaks, kes võivad, kaasa arvatud ka kohtualune, viibida vaatlusel, kui nad seda vajalikuks peavad (kogu kohtukoosseisu väljasõidu korral kuriteo kohale on aga kõigi protsessi osaliste juuresolek kohustuslik). Vaatlust toimetav kohtu liige koostab vaatlusprotokolli, millesse juuresolijad pooled võivad kanda oma märkusi ja avaldusi. Vaatluse lõppemise järel algab uuesti kohtuistung, kus vaatlusprotokoll avaldatakse.

Kuriteo koha vaatlemist ühe kohtuliikme poolt kohtupraktikas faktiliselt ei rakendata; kui kohapealne vaatlus on vajalik, siis sõidab tavaliselt välja kogu kohtukoosseis.

§ 76. Asitõendite vaatlus.

Eeluurimisel on asitõendite vaatlus, nagu teame, kolmandaks uurimistoiminguks, mida uurija sooritab iga asitõendi suhtes. Seda käsitlesime eelnevalt eraldi.

Kohtulikul arutamisel toimub asitõendite vaatlus järgmiselt. Kohtunikud vaatlevad asjas leiduvaid asitõendeid ning kohus esitab siis asitõendid pooltele, kes juhivad kohtu tähelepanu nende asitõenditega seoses olevaile mõnesugustele asjaoludele. Poolte avaldused asitõendite kohta, samuti nagu kõik muud toimingud kohtus, kantakse kohtuistungi protokolli. Kohtualusel on õigus iga asitõendi kohta oma seletusi anda.

§ 77. Läbivaatus.

Läbivaatuseks nimetatakse protsessitoimingut, mis on suunatud mitmesuguste jälgede avastamisele inimese kehal või ta füüsilise seisundi ja tunnuste selgitamisele.

Põhiolult ei ole läbivaatus muud kui vaatlus ja erineb temast sellega, et läbivaatuse objektiks ei ole mitte ese, nagu vaatlusel, vaid elav inimene.

Läbivaatust toimetatakse tavaliselt arsti kui eksperdi osavõtul.

Uurija ei viibi teisest soost isiku läbivaatusel, kui läbivaatus on seotud läbivaadatava isiku keha paljastamisega, välja arvatud juhud, kui see isik ei vaidle säärase juuresoleku vastu.

Läbivaatuse ja protokolli koostamise protsessuaalne kord on sama mis vaatlusel (Kriminaalprotsessi koodeksis on vaatluse ja läbivaatuse eeskirjad paigutatud ühte ühisesse XV peatükki). Kuid vaatluse ja läbivaatuse vahel on vahe, mis tuleneb just nende protsessuaalsete toimingute objektide erinevusest. Kuna läbivaatuse objektiks on inimene (mitte aga ese, nagu vaatlusel), siis tuleb läbivaatust toimetada loomulikult nii, et läbivaatusele kuuluva isiku inimväärikust ei alandata.

Läbivaatusele võib kuuluda: a) süüalune, b) kannatanu ja c) tunnistaja.

Süüaluse läbivaatust võidakse toimetada sundkorras, s. o. vastu tema tahtmist. KrPK seda lausa ei maini, kuid see tuleneb vastava akti olemusest ja süüaluse seisundist (näiteks süüdistuse korral tahtlikus endavigastamises sõjaväeteenistusest kõrvalehoidumise eesmärgil).

Teisiti on lugu kannatanu või tunnistaja läbivaatusega (VNFSV KrPK § 61 märkus ja § 193). Nende läbivaatust võib toimetada üksnes nende nõusolekul. Ka see ei ole Kriminaalprotsessi koodeksis otseselt nimetatud, kuid tuleneb nende protsessuaalsest seisundist.

Nii süüaluse kui ka kannatanu või tunnistaja läbivaatus võib toimuda uurija ja prokuröri korralduse või kohtumääruse põhjal. Selle poolest erineb läbivaatus samuti vaatlusest; vaatluse toimetamiseks ei ole uurija erilise korralduse tegemine nõutav, kuid läbivaatuseks on see tarvilik, sest läbivaatus riivab vahenditult inimese isiksust.

§ 78. Uurimiseksperiment.

Uurimiseksperimendiks nimetatakse mingi tõendi kontrollimist selle sündmuse jäljendamise varal, millise sündmusega see tõend on seotud. Kui näiteks tunnistaja ütles, et ta nägi või kuulis mõnd seika ja see ütlus tekitab kahtlust, siis võidakse seda kontrollida järgmiselt: taastatakse see olukord, milles tunnistaja vastavat fakti nägi või kuulis, ja kontrollitakse nii, kas tunnistaja võis seda tõeliselt näha või kuulda. Toome näite. Ühe asja puhul ütles tunnistaja, et ta teisest toast kuulis süüalust rääkivat kõrvaltoas kaassüüalusele, kuidas kuritegu tuleb toime panna. Uurija rekonstrueeris olukorra, s. o. ta paigutas tunnistaja sellesse tuppa,

kus tunnistaja oma sõnade järgi oli viibinud, kuna aga süüalused koos teiste isikutega paigutati teise tuppa ja tehti neile ettepanek kõnelda kõvasti. Selgus, et tunnistaja ei suutnud aru saada ühestki sõnast ja ta väide osutus järelikult väljamõelduks.

Uurimiseksperiment on väga tõhus tõendite kontrollimise vahend.

Kriminaalprotsessi koodeksis ei ole uurimiseksperimendi rakendamine otseselt ette nähtud, kuid oma juriidilise loomuse poolest ei moodusta ta midagi muud kui erilise vaatluse liigi selle teises (dünaamilises) staadiumis. Uurimiseksperiment erineb tavalisest vaatlusest kahe tunnuse poolest: 1) eset või kohta vaadeldakse rekonstrueeritud (kellegi sõnade järgi), taastatud kujul, 2) vaadeldavat objekti proovitakse, kontrollitakse teda katseliselt. Kuid kõige selle juures on uurimiseksperiment alati vaatlus: vaadeldakse kohta või eset. Uurimiseksperimendi protokoll koostatakse ja vormistatakse samuti nagu vaatlusprotokoll ja ta peab sisaldama kogu jäljendatu üksikasjalise ning täpse kirjelduse.

XIII peatükk.

LÄBIOTSIMINE JA VÄLJAVÕTMINE.

§ 79. Üldmõisted. § 80. Läbiotsimise ja väljavõtmise toimetamise alused. § 81. Väljavõtmise ja läbiotsimise protsessuaalne kord. § 82. Läbiotsimise toimetamise meetodid. § 83. Läbiotsimise protokoll.

§ 79. Üldmõisted.

1. Läbiotsimiseks nimetatakse uurimistoimingut, mis on suunatud varjatud esemete või isikute avastamisele. Läbiotsimine tähendab oma olemuselt seega mingist ruumist või mõne isiku juurest nende objektide ülesotsimist, mis on varjul, mis on peidetud.

2. Väljavõtmiseks nimetatakse mõne isiku valduses või käsutuses olevate esemete (või dokumentide) eraldamist. Väljavõtmise korral ei tarvitse seega asjaomast eset üles otsida, vaid võib ta lihtsalt eraldada. Väljavõtmine võib olla sunduslikku laadi, s. o. ta võib moodustada esemete sundusliku eraldamise, kuid teda võidakse toimetada ka sunduseta, kui esemed antakse välja vabatahtlikult.

Erinevus läbiotsimise ja väljavõtmise vahel on järelikult järgmine: 1) läbiotsimisel esemeid otsitakse, väljavõtmisel esemeid

vaid eraldatakse (vabatahtlikult või sunniviisil); 2) läbiotsimist võib toimetada ka esemete suhtes, mis individuaalselt (näiteks riisutud väärtasjad) ei ole uurijale täpselt tuntud, kuna aga väljavõtmist saab toimetada üksnes täpselt kindlate ja uurijale teadaolevate esemete suhtes.

Arvatakse ekslikult, et väljavõtmine erineb läbiotsimisest seega, et läbiotsimine kannab sunduslikku laadi, kuna väljavõtmisel sund puudub. Ka väljavõtmisel võib tarvitada sundi, esemete sunduslikku eraldamist, kui neid ei anta välja vabatahtlikult. Seda sätib otseselt VNFSV KrPK § 175.

Toimingud, millest väljavõtmine ja läbiotsimine koosnevad, moodustavad üksikjuhul sageli ühtsa toimingute ahela. Uurijal on tarvis teatud eset, mis on kellegi isiku valduses. Uurija esitab sellele isikule nõude anda see ese välja. Isik annab eseme välja vabatahtlikult. See on väljavõtmine, mis on toimetatud sunduseta. Isik keeldub eset välja andmast. Uurija eraldab selle sunniviisil (väljavõtmine sundusega). Isik eitab, et ese on tema juures. Uurija paneb toime läbiotsimise ja otsib selle eseme üles.

Läbiotsimine võib seega tuleneda väljavõtmisest: uurija algab väljavõtmisega ja kui antud eset ei saa väljavõtmise teel eraldada, siirdub läbiotsimisele.

Läbiotsimine võib toimuda ka temale eelneva väljavõtmiseta, otsekohe. See leiab aset siis, kui asjale tähtsaid esemeid tuleb teadlikult üles otsida, kusjuures nad kõik on oma individuaalsete tunnuste poolest uurijale tundmatud. Kui näiteks uurijal on tõsine põhjus arvata, et riisujad on teatavasse ruumi kandnud varastatud väärtusi, siis alustab ta otseteed läbiotsimist, sest ta ei tea täpselt, mis nimelt võib antud ruumis leiduda ja mida võidakse avastada. Kui uurija oleks sel korral piirdunud väljavõtmisega või oleks alanudki sellega, siis oleks ta saanud eraldada vaid osa riisutud varast, kuna aga ülejäänu oleksid kurjategijad saanud ära peita.

§ 80. Läbiotsimise ja väljavõtmise toimetamise alused.

VNFSV KrPK § 175 kohaselt toimub läbiotsimine ja väljavõtmine tingimusel, „kui uurijal on küllalt alust arvata, et mõnes ruumis või mõne isiku juures on esemeid, milledel võib olla asja suhtes tähtsust". Nimelt millised alused on küllaldased, see oleneb asjast, kuriteo iseloomust ja leiduvaist tõenditest. Reas asjus dikteerib läbiotsimise vajaduse just kuriteo iseloom (näiteks kontrrevolutsioonilised kuriteod, banditism, spekulatsioon, sotsia-

listliku omandi riisumine, raiskamine jt.). Sääraseis asjus on läbiotsimise toimetamine süüaluse juures täiesti tarvilik. Kuid läbiotsimist võidakse toimetada ka mitte süüaluse, vaid kõrvaliste isikute juures, kui on andmeid, et nende juures asub asja suhtes tähtsaid esemeid või varjab end kurjategija. Läbiotsimise toimetamine isikute juures, kes ei ole kriminaalvastutusele võetud, võib toimuda ainult siis, kui esinevad tõsised ning kaaluvad põhjused sääraseks eelduseks, mis põhinegu uurija poolt saadud konkreetsetel andmetel. Kategooriliselt on keelatud toimetada läbiotsimisi huupi, ilma küllaldase aluseta, selle arvestusega, et võib-olla õnnestub midagi leida. Läbiotsimine moodustab väga tõsise sissetungi kodanike õiguste valdkonda ja peab toimuma järelikult üksnes tõelise tarviduse korral ning seaduslikul alusel. NSVL Konstitutsiooni § 128 kindlustab kodanikele kodu puutumatuse, seepärast on põhjendamatu ja seadusevastane läbiotsimise toimetamine kodanike konstitutsiooniliste õiguste rikkumine.

VNFSV KrPK § 176 kohaselt ei või ametiasutised, ametiisikud, eraisikud ja igasugused organisatsioonid ning ühendused keelduda uurija nõudmisel dokumentide ja teiste esemete või nende koopiate ettenäitamisest ja väljaandmisest. Riiklikku, diplomaatilist või sõjalist saladust sisaldavate dokumentide väljaandmist ja vaatlust võidakse asjast huvitatud asutiste poolt piirata eriliste tagatistega, mis on kindlaks määratud nende asutiste poolt kokkuleppel prokuröriga.

§ 81. Väljavõtmise ja läbiotsimise protsessuaalne kord.

Väljavõtmise toimetamise kohta teeb uurija korralduse, milles ta näitab kus, kelle juures, millisel alusel ja mis nimelt (millised esemed või dokumendid) kuulusid eraldamisele. Väljavõtmise korralduse esitab uurija isikule või asutise administratsioonile, kelle juures väljavõtmine toimub, ja toimetab siis väljavõtmise (eraldamise). Kui eset ei anta välja vabatahtlikult, siis eraldab uurija selle sunniviisil. Väljavõtmise juures viibivad manukad ja vastavas ruumis elunev isik või ta kodakondsed või naabrid. Väljavõtmise toimetamise kohta koostatakse protokoll, milles näidatakse, mis nimelt ja kelle juures eraldati. Protokollile kirjutavad alla uurija, manukad ja teised väljavõtmise juures viibinud isikud.

Posti- ja telegraafilise korrespondentsi väljavõtmiseks on kehtiv erikord (VNFSV KrPK § 186—188). Kui osutub vajalikuks toimetada posti- või telegraafilise korrespondentsi väljavõtmist,

siis esitab uurija oma korralduse väljavõtmise kohta kinnituse saamiseks prokurörile. Seejärel teatab uurija vastavale posti- või telegraafiasutisele, et nõutav korrespondents tuleb tema kätte toimetada või ilmub sinna ise väljavõtmise toimetamiseks. Esitades posti- või telegraafiasutise ülemale oma korralduse, mis on prokuröri poolt kinnitatud, toimetab uurija asjasse puutuva posti- või telegraafilise korrespondentsi väljavõtmist posti- või telegraafiasutise esindaja juuresolekul.

Posti- ja telegraafilise korrespondentsi väljavõtmise toimetamist võidakse lubada ainult raskete kuritegude asjus ning eriti tõsiste põhjuste ja tungiva tarviduse korral.

NSVL Konstitutsiooni § 128 kindlustab kodanikele kirjavahetuse saladuse, seepärast osutub põhjendamatu ja seadusevastane posti- ja telegraafilise korrespondentsi väljavõtmine kodanike konstitutsiooniliste õiguste rikkumiseks.

Läbiotsimise protsessuaalne kord on sama mis väljavõtmisel ja rida protsessuaalseid eeskirju käsitleb nii läbiotsimist kui ka väljavõtmist. Läbiotsimist ja väljavõtmist toimetatakse päeval, välja arvatud juhud, mis ei kannata edasilükkamist. Läbiotsimise nagu väljavõtmisegi juures viibivad manukad ja isik, kelle juures läbiotsimist toimetatakse, tema puudumise või vahistamise korral aga — ta kodakondsed või naabrid. Erakorteris toimuva läbiotsimise või väljavõtmise juures viibivad ka majavalitsuse esindajad, asutises aga selle asutise esindaja.

Läbiotsimise toimetamisel avaldab uurija oma korralduse ja näitab selle ette. Tarbe korral võib läbiotsitava koha vahtkonna või eriti selleks kutsutud isikute abil sisse piirata. Kui on vaja avada suletud ruume ja panipaiku ning valdaja keeldub seda vabatahtlikult tegemast, on uurija õigustatud avama neid sundkorras, vältides seejuures lukkude, uste ja teiste esemete liigset rikkumist. Läbiotsimise toimetamisel peab uurija hoolitsema selle eest, et ei avaldataks läbiotsimisel avastatud ja läbiotsitava eraellu puutuvaid asjaolusid, millel ei ole asjaga midagi ühist (VNFSV KrPK § 181).

Läbiotsimisel ja väljavõtmisel peab uurija rangelt piirduma esemete äravõtmisega, mis on asjaga otseselt seotud. Läbiotsimisel leitud esemed, mis seadusega on käibelt kõrvaldatud, kuuluvad eraldamisele, olenemata nende seosest asjaga.

Esemete ja teiste dokumentide eraldamine kantakse läbiotsimise või väljavõtmise protokolli. Kõik läbiotsimisel ja väljavõtmisel võetavad esemed ja dokumendid esitatakse manukaile ja teistele juuresviibivaile isikuile ja märgitakse läbiotsimise

või väljavõtmise kohal koostatud erinimestikku, mis lisatakse protokollile. Läbiotsimisel ja väljavõtmisel võetud esemed ja dokumendid pitseeritakse viivitamata koha peal.

Avaldused ja nõuded toimetatava läbiotsimise ja väljavõtmise kohta kantakse protokolli.

Eraldatud esemete ja dokumentide protokolli ja nimestiku ärakiri antakse süüalusele või ta kodakondsetele (VNFSV KrPK § 185).

§ 82. Läbiotsimise toimetamise meetodid.

Läbiotsimise toimetamise meetodid olenevad asjast, mille puhul läbiotsimine toimub, ning sellest, mida ja kus otsitakse. Üldpõhimõtteks on, et olenevalt sellest, mida ja kus otsitakse, mitte vahele jätta ainsatki kohta või panipaika, kus otsitavad esemed võivad peidetud olla.

Selles suhtes on läbiotsimine lähedane vaatlusele — vaadeldakse iga ruumi või eset ning ühtlasi otsitakse need läbi. Seejuures tuleb eristada järgmisi läbiotsimise liike: a) läbiotsimine ruumis, b) läbiotsimine paikkonnas ja c) isiku läbiotsimine.

Ruumis ja paikkonnas toimetatava läbiotsimise meetodid ühtivad peajoontes vastavate eelnevalt käsitletud vaatluse meetoditega.

Isiku läbiotsimine on inimese seljas olevate rõivaste ja kõige selle läbiotsimine, millesse ta võib peita dokumente või esemeid (taskud, vooder, juuksed jne.). Säärane läbiotsimine läheneb oma toimetamise meetoditelt läbivaatusele.

§ 83. Läbiotsimise protokoll.

Läbiotsimise protokoll koostatakse kahes eksemplaris; üks eksemplar võetakse asja juurde, teine aga antakse läbiotsitavale või ta omastele.

Läbiotsimise protokolli kantakse järgmised andmed:

1) kes läbiotsimist toimetas;

2) läbiotsimise toimetamise aeg — aasta, kuu, kuupäev, läbiotsimise algus ja lõpp;

3) kelle juures ja kus toimus läbiotsimine;

4) läbiotsimise juures viibinud isikud;

5) läbiotsimise toimetamise alus (uurija korraldus);

6) mida ja kuidas läbi otsiti, mida avastati;

7) mida leiti ja kust nimelt;
8) mis eraldati;
9) läbiotsimisel esitatud avaldused ja nõuded.

Protokollile, nagu eelnevalt märkisime, lisatakse eraldatud esemete ja dokumentide nimestik.

Läbiotsimise protokolli koostab uurija ja see kirjutatakse alla tema, manukate, süüaluse ja teiste isikute poolt, kes viibisid läbiotsimise juures.

Kui läbiotsimisele eelnes ettepanek anda esemed ja dokumendid välja vabatahtlikult, siis märgitakse protokolli, kas see ettepanek leidis süüaluse poolt täitmist.

III JAGU.

KRIMINAALPROTSESSI STAADIUMID.

XIV peatükk.

KRIMINAALASJA ALGATAMINE.

§ 84. Kriminaalasja algatamine kriminaalprotsessi algstaadiumina. § 85. Kriminaalasja algatamine ja kriminaaljälitamise algatamine. § 86. Kriminaalasja algatamiseks õigustatud organid. § 87. Kriminaalasja algatamise ajendid ja alused. § 88. Protsessuaalsed suhted kriminaalasja algatamisel. § 89. Kriminaalasja algatamise protsessuaalne kord.

§ 84. Kriminaalasja algatamine kriminaalprotsessi algstaadiumina.

Kriminaalasja algatamine on selleks pädeva uurimisorgani, prokuröri või kohtu korraldus reageerida neile teatavaks saanud fakti kui kuriteo suhtes kriminaalprotsessi seadustes sätitud protsessuaalsete toimingute teostamisega.

Kriminaalasja algatamine on kriminaalprotsessi algstaadium. Kriminaalasja algatamise protsessiõiguslik tähtsus seisneb selles, et ta on õiguslikuks aluseks kõigi edaspidiste kriminaalasja uurimise ja lahendamisega seotud protsessuaalsete toimingute teostamisele. Uurimisorganid, prokuratuur ja kohus võivad seaduse poolt ettenähtud protsessuaalseid toiminguid (ülekuulamist, tõkkeabinõude määramist, kohtu alla andmist jms.) teostada ainult seoses konkreetse kriminaalasjaga. Seega annab üksnes kriminaalasja algatamine, mis on teostatud selleks pädeva organi poolt seaduses sätitud tingimuste kohaselt, vastavale organile õiguse teostada kõiki asja uurimiseks ja lahendamiseks vajalikke toiminguid.

Kriminaalasja uurimine on alati ühendatud mitmesuguste sundvahendite rakendamisega kodanikkude suhtes (kutsed ülekuulamisele, kriminaalvastutusele võtmine jne.), ta on alati uurimisorganite küllaltki oluliseks sissetungiks asjast mitmesugusel kujul osa võtma kutsutud kodanikkude eraellu ja tegevusse. Mitte

üksnes süüaluse kriminaalvastutusele võtmine, vaid ka uurimise algus ja kõik teised asja tehiolude tuvastamisele suunatud uurimisorganite toimingud moodustavad üksikute isikute ja organisatsioonide huvisid riivavate sundvahendite süsteemi. Seepärast tuleb kriminaalprotsessi alguse akti, milleks on kriminaalasja algatamine, kohaldada teatud protsessuaalseile tingimustele ja teostada teatavais protsessuaalseis vormides, mis garanteerivad kriminaalasja algatamise põhjendatuse. Selles peitubki kriminaalasja algatamise kui protsessi esimese, protsessi algstaadiumi peamine tähtsus.

Kriminaalasja algatamise põhjendatuse vajadus on ühtlasi seotud nõudega, et uurimisorganid, prokuratuur ja kohus reageeriksid kõigile kuriteo faktidele otsustavalt, kõhklematult ja kiiresti, kuna see on vajalik edukaks võitluseks kuritegudega ning selleks, et kohtulikud organid võitluses rahvavaenlastega ja sotsialistliku õiguskorra desorganiseerijatega osutaksid valvsust ja aktiivsust.

Koondades kõik oma jõupingutused võitluseks tõeliste kuritegudega peavad uurimisorganid, prokuratuur ja kohus tagama kriminaalrepressiooni kohaldamise tabavuse. Selleks aga tuleb igal üksikul juhtumil täpselt määrata kõigi pingutuste sõlmpunkt ning keskendada oma jõud ning tähelepanu tõelistele kuriteo faktidele, kõrvale jättes kõik, mis ei nõua kriminaalkaristuste rakendamist ja mille suhtes ei ole kohaldatav kriminaaljälitamise kord.

Kriminaalasja algatamise tähtsus kriminaalprotsessi staadiumina seisneb seega selles, et: a) tagada edukat ja otsustavat võitlust kuritegudega ja b) kindlustada kodanikke nende õiguste ja huvide põhjendamatu piiramise vastu kriminaalasjade uurimisel.

Kriminaalasja algatamine on kriminaalprotsessi iseseisev staadium. Tegelikult ta sageli sulab ühte eeluurimise või juurdluse algmomendiga, kui asja algatab ja selles uurimist korraldab üks ja sama organ, kuid protsessi suhtes on ta siiski omaette protsessuaalne staadium. Asja võib algatada ka mitte see organ, kes hakkab toimetama uurimist, kriminaalasja võib algatada näiteks kohus või prokurör, kuna aga uurimist hakkab toimetama uurija. Nii ei ühti kriminaalasja algatamine ja uurimise algus ka sellelt seisukohalt. Kuid olulisem on ikkagi eelnevalt märgitud asjaolu: kriminaalasja algatamine on selleks õiguslikuks aluseks, millel uurimisorganid ja kohus teostavad igal üksikul juhtumil kõiki kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud toiminguid, mida ilma selleta uurija, prokurör ega kohus ei või teostada.

§ 85. Kriminaalasja algatamine ja kriminaaljälitamise algatamine.

Väljendi „kriminaalasja algatamine" asemel tarvitatakse uurimispraktikas mõnikord terminit „kriminaaljälitamise algatamine". Neid mõisteid ei tohi samastada. Kriminaaljälitamine võib aset leida ainult mõne kindla isiku suhtes. Kriminaalasja algatamisel aga võib kuriteos süüdlane isik olla veel teadmata ja kui ongi kahtlusi teatud isiku kui süüdlase suhtes, siis vajavad need kahtlustused alati kontrollimist, uurimist ja tõenditega kinnitamist, mida võidakse toimetada vaid järgmisel uurimise staadiumil, mitte aga juba asja algatamisel. Kriminaaljälitamise algatamine ei ole seepärast seoses mitte kriminaalasja algatamise momendiga, vaid eeluurimise erilise protsessuaalse momendiga, nimelt antud isiku kui süüaluse kriminaalvastutusele võtmisega. Teiste sõnadega — *kriminaaljälitamise algatamine ongi kriminaalvastutusele võtmine KrPK § 128 korras* (vt. allpool); kriminaalasja algatamine aga ei ole seotud konkreetse isiku kriminaalvastutusele võtmisega, vaid kohtu või uurimisorgani reageerimisega neile faktidele ja sündmustele, mille suhtes on alust arvata, et nad moodustavad kuriteo. Toimepandud või ettevalmistatava kuriteo fakti kohta käivad andmed ongi kriminaalasja algatamise aluseks, kuna aga kuriteo faktiliste tehiolude ja selle kuriteo toimepannud isikute tuvastamine on protsessi järgmise staadiumi aineks.

Seega toimub kriminaalasja algatamine kuriteo tunnuseid sisaldava *fakti* või *sündmuse* suhtes, kuna aga kriminaaljälitamise algatamine toimub kuriteo toimepanekus süüdistatava *isiku* suhtes.

Olenevalt iga üksiku juhtumi asjaoludest võivad need mõlemad momendid tegelikult teineteisele teatavas ulatuses läheneda või teineteisest kaugeneda. Kui näiteks laos on avastatud vara riisumine, siis algatatakse kriminaalasi. Kuid riisumises süüdlasi võidakse veel mitte teada. Nende avastamine ja tabamine toimub edasisel eeluurimise menetlusel ning eeluurimisel algatatakse nende vastu kriminaaljälitamine alles pärast terve rea mõnikord väga keerukate uurimistoimingute toimumist. Sel juhtumil on kriminaaljälitamise algatamise moment selgesti eraldatud ning kriminaalasja algatamise momendist tunduvalt eemaldunud.

Kuid võib esineda ka teissugune olukord. Kriminaalasi algas näiteks isiku kinnivõtmisega, kes sooritas huligaanseid tegusid. Selle isiku vahistamine põhjustaski kriminaalasja algatamise.

Isik, kelle suhtes kriminaaljälitamist tuleb algatada, on sel juhtumil teada päris algusest peale. Kriminaalasja algatamise ja kriminaaljälitamise algatamise moment lähenevad neil tingimustel seetõttu teineteisele maksimaalselt, nad peaaegu ühtivad ajaliselt. Kuid selgi juhtumil erinevad nad oma menetluselt teineteisest: uurija (või prokurör) *esiteks* algatab kriminaalasja, *siis* aga (olgugi et vahetult pärast seda, otsekohe) võtab selle isiku kriminaalvastutusele, s. o. algatab tema vastu kriminaaljälitamise ja esitab talle süüdistuse.

§ 86. Kriminaalasja algatamiseks õigustatud organid.

Kriminaalasju on õigustatud algatama järgmised organid: a) prokuratuur, b) juurdlusorganid, c) eeluurimisorganid ja d) kohus.

Ainult neil organeil on õigus otsustada kriminaalasja algatamise vajalikkuse küsimust. Kõik muud organid ja isikud teevad toimepandud ja ettevalmistatavad kuriteod ülalnimetatud organitele teatavaks, ainult teatavad neile materjali, mille põhjal prokuratuur lahendab kriminaalasja algatamise aluste esinemise või puudumise küsimuse.

§ 87. Kriminaalasja algatamise ajendid ja alused.

Kriminaalasja algatamise *ajenditeks* on need seaduses sätitud tingimused, mille alusel vastavad organid on õigustatud algatama kriminaalasja ja mille esinemine kohustab neid organeid lahendama küsimust, kas antud konkreetsel juhul on või ei ole alust reageerida antud faktile kui kuriteole ja asuda teostama kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud toiminguid.

Säärasteks kriminaalasja algatamise ajenditeks on: a) kodanikkude ja mitmesuguste ühingute ja organisatsioonide avaldused; b) valitsusasutiste ja ametiisikute teadaanded; c) süütunnistusele ilmumine (s. o. kuriteo toimepannud isiku enda avaldus); d) prokuröri ettepanek; e) uurimisorganite ja kohtu vahenditu äranägemine (VNFSV KrPK § 91).

Kriminaalasja algatamise *ajend* on seega allikaks, mille kaudu tehakse teatavaks see fakt, milles nähakse kuriteo tunnuseid ja algatatakse seetõttu kriminaalasi. Selleks et konkreetset asja algatada, on igal üksikul juhtumil tarvilik, et oleks antud ühtlasi

ka asja algatamise *alus,* mis kujutab endast selles protsessi staadiumis tarvilikku faktilist momenti.

Kriminaalasja algatamise *aluseks* on teatavate faktiliste andmete esinemine, mis osutavad kuriteo faktile, mille suhtes uurimisorganid, prokuratuur ja kohus peavad reageerima kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud toimingutega. Teiste sõnadega — kriminaalasja algatamiseks nõutakse igal üksikul juhtumil *ajendi,* s. o. avalduse, teadaande jne. ja *aluse,* s. o. toimepandud või teoksil oleva kuriteo fakti kohta käivate konkreetsete andmete esinemist.

Uurimisorganeil, prokuratuuril ja kohtul asja algatamise hetkel kasutada olevad andmed ei saa tavaliselt olla purgivalt täielikud, täpsed ja kontrollitud, sest säärane kontrollimine on asja algatamisele järgnevate protsessi staadiumide aineks. Asja algatamise hetkel võib kuriteo fakti esinemise vaieldamatu ja täielik veendumus puududagi.

Toome näite. Vägivaldse surma jälgedega laiba leidmine on kahtlemata kriminaalasja algatamise aluseks. Kuid edaspidisel uurimisel võib tapmise fakt mitte kinnitamist leida, vaid võidakse tuvastada enesetapmine, surm õnnetusjuhtumi tagajärjel jne. Need materjalid aga, mille põhjal lahendatakse kriminaalasja algatamise küsimus, peavad igal juhul looma tõsise aluse eelduseks, et on toimunud kuritegu.

Prokuratuuri- ja uurimisorganite praktikas tekitab kriminaalasja algatamise aluste küsimuse lahendamine rea raskusi seoses sellega, et kodanikkude, nõukogude asutiste ja organisatsioonide avaldused kriminaalasja algatamiseks ei sisalda sageli kõiki vajalikke andmeid, mille alusel võiks lahendada küsimust, kas kriminaalasja algatamine antud juhul on vajalik. Uurimis- ja prokuratuuriorganid leidsid mõnikord väljapääsu neist raskustest seega, et teostasid mitmesuguseid uurimistoiminguid enne kriminaalasja algatamist, s. o. toimetasid kriminaalasja algatamiseta ülekuulamisi, määrasid ekspertiisi jne. Nende uurimismaterjalide alusel lahendasid nad siis kriminaalasja algatamise küsimuse. Säärane praktika kandis nimetust „uurimiseelne kontrollimine" ja viis mõnikord selleni, et säärase „uurimiseelse kontrollimise" ettekäändel toimus kõige tavalisem eeluurimine, kusjuures seetõttu, et asja formaalselt ei algatatud, uurimist nimetati kontrollimiseks, kriminaalasja aga kirjavahetuseks. Säärane praktika oli seadusevastane, sest uurimistoimingute teostamine on kriminaalprotsessi koodeksi kohaselt võimalik alles pärast seda, kui selleks pädev organ (uurimisorgan, prokurör või kohus) on seaduses sätitud korras kriminaalasja algatamise küsimuse jaatavalt lahendanud. NSVL Prokuröri käskkirjadega on selliste „uurimiseelsete kontrollimiste" toimetamine kategooriliselt keelatud.

Kui prokurör, kes sai avalduse või teadaande kuriteo kohta, peab neid niivõrd selgusetuks või poolikuks, et see ei võimalda otsustada kriminaalasja algatamise küsimust, siis võib ta teostada mitmesuguseid kontrollivat laadi toiminguid. Need kontrolltoimingud ei ole aga protsessuaalsed toimin-

gud. Nad ei avaldu kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud protsessuaalseis aktides, vaid neid teostatakse prokuröri tavalise üldjärelevalve korras, näiteks mitmesuguste dokumentide väljanõudmise teel, mõningaist asutistest täiendavate teadete muretsemise teel jne. Reas NSVL Prokuröri käskkirjades näidatakse, et sellist kontrollimist ei või toimetada uurija, kes tegutseb üksnes kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud vormis. Kontrollimist toimetab säärasel korral prokurör, kes annab uurijale asja edasi alles pärast seda, kui kriminaalasja algatamise küsimus on tema poolt jaatavalt otsustatud (NSVL Prokuröri 20. aprilli 1935. a. käskkiri nr. 15/4 ja 25. septembri 1936. a. käskkiri nr. 58/6).

Ebaselgus kriminaalasja algatamise aluste esinemise või puudumise küsimuses tekib prokuratuuriorganite töös tegelikult kõige sagedamini juhtudel, kui majanduslikud organisatsioonid teatavad ilmnenud varalistest puudujääkidest. Neid (eriti kaubandusorganisatsioonide) teadaandeid sageli ei põhjendata ega kinnitata vajalike materjalidega, nii et nende põhjal ei saa kujutlust, kas esinevad kriminaalkorras karistatava teo tunnused. Sääraste nähtuste vältimiseks anti NSVL Prokuröri ja NSVL Sisekaubanduse Rahvakomissari poolt 3. detsembril 1936. a. ringkiri nr. 73/15134, milles määrati, nimelt milliseid materjale peavad kaubandusorganisatsioonid lisama uurimisorganeile esitatavaile kriminaalasja algatamise avaldustele seoses materiaalsete väärtuste puudujääkidega (täielik ja konkreetne revideerimisakt, aineliste väärtuste eest vastutava isiku seletused, raamatupidaja arvamus, tõestavad dokumendid, mida raamatupidamine vastu ei võtnud).

§ 88. Protsessuaalsed suhted kriminaalasja algatamisel.

Prokuratuur, juurdlus- ja eeluurimisorganid ning kohus peavad kõik avaldused toimepandud või teoksil olevate kuritegude kohta vastu võtma ega või keelduda neid vastu võtmast ja läbi vaatamast nende alusetuse, allumatuse jms. motiividel.

Igasuguse kuriteo kohta antud avalduse puhul peavad prokuratuur, juurdlus- ja uurimisorganid ning kohus tegema oma määruse (korralduse) kriminaalasja algatamise või sellest keeldumise kohta ja teatama sellest avaldajale. Avaldajal, kes kriminaalasja algatamisest on huvitatud isiklikku või ühiskondlikku laadi motiividel, on õigus kaevata asja algatamisest keeldumise korralduse peale.

Kehtiva VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi (§ 95) põhjal võidakse kriminaalasja algatamisest keeldumise korralduse peale kaevata kohtule seitsme päeva jooksul. Säärane kriminaalasja algatamisest keeldumise peale kaebamise kord kehtestati ja evis mõtet siis, kui uurijad allusid kohtule. Kui aga uurijad allutati prokuratuurile, siis muudeti kujunenud praktikas seda korda ning kaebused juurdlusorgani ja uurija keeldumise peale lahendab prokurör. Säärane edasikaebuse kord on sätitud ka Ukraina ja Gruusia NSV kriminaalprotsessi koodeksites.

§ 89. Kriminaalasja algatamise protsessuaalne kord.

Prokurör, olles temale teatavaks saanud andmete põhjal leidnud, et on tarvilik algatada kriminaalasja, teostab kriminaalasja algatamise järgmises korras: ta teeb kriminaalasja algatamise kohta korralduse ja kas annab selle korralduse ühes kõigi materjalidega uurimiseks edasi uurijale või toimetab uurimist ise.

Saanud prokuröri korralduse ja asja algmaterjalid, ei tee uurija uut korraldust asja algatamise kohta (sest see on prokuröri poolt juba algatatud), vaid võtab asja oma menetlusse ja asub eeluurimisele.

Uurija on õigustatud algatama kriminaalasja iseseisvalt, kui ta ise on saanud andmeid kuriteo kohta, ning tegema korraldust kriminaalasja algatamiseks.

Kohus algatab kriminaalasja temale teatavaks saanud kuriteo puhul, koostades kriminaalasja algatamise määruse, mis koos kõigi asjasse puutuvate materjalidega saadetakse eeluurimise toimetamiseks prokurörile.

Prokuröri ja uurija korraldus ning kohtu määrus kriminaalasja algatamise kohta peab sisaldama järgmised andmed: a) kriminaalasja algatamise korralduse või määruse tegemise koht ja aeg; b) kriminaalasja algatava organi nimetus; c) kriminaalasja algatamise ajend, s. o. nende andmete nimetamine, milledega seoses toimub kriminaalasja algatamine (avaldus, asutise teadaanne jne.); d) kriminaalasja algatamise alused, s. o. nende konkreetsete kuriteo faktide fikseerimine, millede kohta sai kriminaalasja algatanud organ teateid; e) antud kuriteo koosseisu juriidilised tunnused, s. o. kriminaalkoodeksi vastav paragrahv; f) organi või isiku nimetus, kellele algatatud kriminaalasi uurimiseks üle antakse.

Juurdlusorganid algatavad kriminaalasja samas korras nagu eeluurimisorganidki (s. t. uurija).

Nagu eelnevalt märkisime, ei ole tavaliselt kriminaalasja algatamisel asja algatava organi käsutuses ammutavaid andmeid kuriteo toimepaneku ja kuriteo toimepanekust osavõtnud isikute kohta, sest sääraseid andmeid võidakse saada alles järgneva uurimismenetluse kestel. Kriminaalasja algatamise korralduses võidakse seepärast kriminaalkoodeksi paragrahvile viidata vaid tingimisi, sest edasise uurimise käigus võib seda alati muuta. Tuleb viidata sellele kriminaalkoodeksi paragrahvile, mille kohaldamine tundub asja algatamise hetkel esinevate materjalide põhjal kõige tõenäolisemana.

JUURDLUS.

§ 90. Juurdluse mõiste. § 91. Juurdlusorganid. § 92. Kaks juurdluse toimetamise korda. § 93. Juurdluse toimetamine Punaarmees.

§ 90. Juurdluse mõiste.

Juurdluseks nimetatakse kriminaalasja uurimise algetappi, millel fikseeritakse kuriteo jäljed ja teostatakse kiireloomulisi toiminguid kuriteo avastamiseks ja kurjategija leidmiseks. Juurdlus moodustab seega kuriteo uurimise kiireloomuliste algtoimingute kogumi, kuna täielik, üksikasjaline ja põhjalik uurimine võetakse ette edaspidi, eeluurimisel, mis toimub detailiseeritud protsessuaalseis vormides ja mida järgnevalt käsitleme üksikasjaliselt, või aga lihtsate asjade puhul — otseteed kohtus.

Säärane on juurdluse osa asjades, milledes tingimata toimetatakse eeluurimist, s. o. mis pärast juurdluse lõpetamist antakse juurdlusorganite poolt üle uurijale. Need on raskemate kuritegude asjad. Ülejäänud asju aga uurib juurdlusorgan täies ulatuses (vt. selle kohta allpool).

§ 91. Juurdlusorganid.

Juurdlusorganiteks on: a) Töölis-Talupoegade Miilitsa organid; b) Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi riikliku julgeoleku organid; c) SiseRK Tuletõrje Peatalituse organid; d) finants-, sanitaar-, tehnilise, kaubandus- ja tööinspektsiooni organid asjades, mis kuuluvad nende võimkonda; e) valitsusasutised ja ametiisikud asjades, mis puutuvad neile alluvate ametiisikute ebaseadusepärasesse tegevusse (VNFSV KrPK § 97).

Miilitsaorganid on põhimisteks ja peamisteks juurdlusorganiteks ja nad võivad juurdlust toimetada igas asjas. Riikliku julgeoleku organid, olgugi et neid VNFSV KrPK § 97 nimetab juurdlusorganiteks, esinevad NSVL KTK 10. juuli 1934. a. määrusega nende pädevusse antud poliitilise iseloomuga asjades eeluurimisorganitena ja toimetavad nende asjade uurimist algusest lõpuni.

Inspektsioonid ja valitsusasutised, erinevalt teistest juurdlusorganitest, ei teosta protsessuaalseid toiminguid ja nende poolt korraldatav juurdlus piirdub kirjalike dokumentide kogumisega ja nendele alluvate isikute seletuste hankimisega.

Punaarmees on juurdlusorganiteks üksikute väeosade ja väeosade ühenduste komandörid ja sõjaväeasutiste ning -ettevõtete ülemad nende tegude suhtes, mis on toime pandud neisse väeosadesse, asutistesse ja ettevõtetesse kuuluvate sõjaväelaste poolt. Komandör (ülem) teeb juurdluse toimetamise ülesandeks juhtivasse koosseisu kuuluvaile isikuile, keda nende funktsioonide täitmisel nimetatakse *juurdlejaiks*.

§ 92. Kaks juurdluse toimetamise korda.

VNFSV KrPK § 98 kohaselt on juurdlusorganite tegevus erinev olenevalt sellest, kas nad tegutsevad asjades, milles eeluurimise toimetamine on kohustuslik, või aga asjades, mille aktid võivad olla süüaluse kohtu alla andmise aluseks ilma eeluurimise toimetamiseta.

Seega esineb kaks juurdluse toimetamise korda: 1) asjades, milles eeluurimine on kohustuslik ja milles järelikult pärast juurdlust toimetatakse eeluurimist, ja 2) asjades, milles eeluurimist ei toimetata ja kogu uurimine lõpeb juurdlusega.

Esimesse kategooriasse kuuluvad uurija poolt uuritavate raskemate kuritegude asjad (VNFSV KrPK § 108). Neis asjus on juurdlus uurimise algstaadiumiks. Teatanud juurdluse alustamisest uurijale, teostab juurdlusorgan edaspidise uurimise kindlustamiseks vajalikke kiireloomulisi toiminguid, fikseerib kuriteo jäljed ja toimetab kurjategija otsimist, mille järel annab asja kuuluvuse järgi uurijale üle (VNFSV KrPK § 99, UNSV KrPK § 97, Valge-Vene NSV KrPK § 99). Neis asjus toimub juurdlus seega ainult siis, kui juurdlusorgan sai kuriteost teada esimesena või kui prokurör tegi talle ülesandeks toimetada juurdlust. Kui aga asi oli algusest peale uurija käes, siis juurdlust ei toimetata ja kogu uurimine toimub eeluurimise vormis.

Teise kategooriasse kuuluvad vähem keerukad asjad, kergemate kuritegude asjad, s. o. kõik asjad peale nende, mis on mainitud VNFSV KrPK § 108. Juurdlusorgan toimetab neis asjus uurimist täies ulatuses, saates lõpuleviidud juurdluse prokurörile või kohtusse. Juurdlusorgan saadab prokurörile need kuriteoasjad, mille eest kriminaalkoodeks näeb ette üle üheaastase vabaduskaotuse, teised asjad aga, s. o. kuriteoasjad, mille eest kriminaalkoodeks näeb ette kergema karistuse, saadetakse juurdlusorganite poolt otseteed rahvakohtusse (VNFSV KrPK § 208).

Asjades, milledes eeluurimist ei toimetata (s. o. teine asjade

kategooria), asendab juurdlus eeluurimist ja juurdlusorgan uurib asja täies ulatuses, s. o. lõpuni, uurijale asja üle andmata. Neis asjus toimub juurdlus samas protsessuaalses vormis, samas protsessikorras, nagu toimub eeluurimine neis asjus, milles eeluurimine on kohustuslik (VNFSV KrPK § 108). Kõik see, mida järgmises (XVI) peatükis kõneldakse eeluurimise protsessuaalseist vormidest, kehtib ka juurdluse suhtes neis asjus, milles eeluurimist ei toimetata.

Juurdluse toimetamise järelevalvet teostab prokuratuur kõigis asjus — niihästi neis, milles eeluurimist ei toimetata, kui ka neis, milles eeluurimine on kohustuslik. Igas asjas, milles eeluurimine ei ole kohustuslik, võib prokurör määrata toimetada eeluurimist ja teha selle ülesandeks uurijale.

Juurdluse toimetamine võib kesta kuni ühe kuuni. Seda tähtaega võidakse üksikuis asjus pikendada veel kuni ühe kuu võrra (s. o. üldse kuni kahe kuuni) krai- (oblasti-) prokuröri põhistatud korraldusega (VNFSV KrPK § 105 ja 116).

§ 93. Juurdluse toimetamine Punaarmees.

Juurdluse toimetamise kord Punaarmees on samasugune, nagu eelnevalt kirjeldasime. Juurdluseks nimetatakse väeosa komandöri korraldusel juhtivasse koosseisu kuuluvate isikute (juurdlejate) poolt toimetatavat uurimist kuriteo või erakordse sündmuse puhul. Tarbe korral määratakse juurdlus ka sõjaväelaste poolt sõjaväe distsipliini rikkumise asjades, mis toovad kaasa distsiplinaarväeosadesse saatmise.

Juurdluse järelevalvet teostab sõjaväeprokurör, tema ülesandel aga üksikuis asjus sõjaväeuurija. Sõjaväeprokuröri ja sõjaväeuurija poolt juurdluse toimetamise kohta antavad juhendid on juurdlusorganile kohustuslikud. Kui väeosa komandör sõjaväeprokuröri või sõjaväeuurija juhenditega ei nõustu, võib ta, jätkates nende juhendite täitmist, kaevata nende peale kõrgemale sõjaväeprokurörile.

Asjades, milles eeluurimine on kohustuslik (VNFSV KrPK § 108), teostab juurdlusorgan vaid kiireloomulised uurimistoimingud ja annab siis asja üle sõjaväeuurijale. Kõigis teistes asjades uurib juurdleja asja terves ulatuses samas korras, milles toimub eeluurimine.

Põhimiste uurimistoimingute teostamise korral (kriminaalvastutusele võtmine, tõkkeabinõu valimine) peab juurdleja selleks

saama väeosa komandöri nõusoleku, vahistamise korral aga sõjaväeprokuröri nõusoleku.

Pärast juurdluse lõpetamist teeb väeosa komandör otsuse asja edasisaatmise kohta, s. o. kas annab selle üle sõjaväeprokurörile, määrab distsiplinaarkaristuse, saadab vastutusele võetud sõjaväelase distsiplinaarväeossa või lõpetab asja.

Juurdluse toimetamiseks antakse aega kuni kolme öö-päevani. Seda tähtaega võib sõjaväeprokurör pikendada kuni 14 öö-päevani. Kui juurdlus ei ole selleks tähtajaks lõpule viidud, antakse see üle sõjaväeuurijale eeluurimise toimetamiseks.

Koondades kriminaaljälitamise algatamise, kuritegude uurimise ja juurdluste lõpliku lahendamise võimu väeosa komandöri kätte, on võimalik kasutada juurdlust kui võitlusvahendit sõjaväelise distsipliini kehtivuse eest, kui tegurit, mis kõvendab komandöri autoriteeti ja soodustab tema tahteomaduste kasvatamist.

Analoogiline juurdluskord (mõningate erinevustega) kehtib ka Sõjamerelaevastikus.

XVI peatükk.

EELUURIMINE.

§ 94. Üldmõisted. § 95. Eeluurimise põhimõtted. § 96. Eeluurimisorganid. § 97. Uurimisalluvus. § 98. Erinõue. § 99. Asja võtmine oma menetlusse uurija poolt. § 100. Uurija toimingud temale saabunud juurdlusmaterjali käsitsemisel. § 101. Eeluurimise plaanistamine.

§ 94. Üldmõisted.

Eeluurimine on menetlus, milles uurija toimetab seaduses (VNFSV KrPK § 108) ettenähtud raskemaid kuritegusid käsitlevate kriminaalasjade uurimist.

Eeluurimine seisneb selles, et erilised uurimisorganid — uurijad — koguvad ja kontrollivad tõendusmaterjali, uurivad kuriteo tehiolusid ja avastavad sellesse segatud isikud. Selle protsessistaadiumi ettevalmistav laad avaldub selles, et uurimisorganid viivad oma töö läbi enne kohut ja kohtu jaoks, püüdes asja esitada kohtule küllaldaselt läbiuuritud kujul, et kohtul oleks võimalus arutada ja hinnata kõigi asja tehiolude kogumit ja langetada sisuliselt õige otsus.

Kohtule küllaldaselt täieliku ja kõlbliku materjali esitamise kindlustamisel evib eeluurimise õige korraldus tohutut tähtsust ja eeluurimise kvaliteedist oleneb tunduval määral ka kohtu töö kvaliteet, sest edukalt ja täpselt teostatud eeluurimine annab kohtule võimaluse täiel määral mõista asja sisu ja lahendada kohtu alla antud isikute süü ning vastutuse küsimus õigesti. Vastupidi ei suudeta eeluurimise staadiumis esinenud puudusi, vigu ja tühikuid parandada kohtu poolt ka kohtuliku uurimise käigus. Läbiuurimata, pooliku ja alaväärtusliku materjali esitamine kohtule toob aga endaga tavaliselt kas asja arutamise edasilükkamise ja asja täiendavaks uurimiseks saatmise või aga faktiliselt materjalilt põhjendamatu ning sisult ebaõige kohtuotsuse langetamise.

Sellest siis paratamatu tarvidus, et eeluurimisorganite töö oleks kiire, täpne ja painduv, et nende reageerimine kuriteo faktidele oleks viivitamatu ja otsustav ning nende töö samal ajal kõrgeväärtuslik.

Uurimise tõhusus, kuriteo toimepannud isikute kiire ja otsustav paljastamine — see on eeluurimise paratamatult tarvilik tingimus.

Kriminaalasja uurija aktiivsus ja algatusvõime, tema laialdased õigused asja tehiolude uurimisel, kuritegude avastamisel ja süüdlaste paljastamisel ning samal ajal kogu uurimismenetluse range seadusandlik korrastus ja seaduslikkuse režiimist kõikumatu kinnipidamine selles menetluses — säärased on nõukogude eeluurimise põhijooned.

Nõukogude uurija peab oma töös ühendama järgmisi tingimusi: 1) suurimat valvsust ja visadust kuritegusid toimepannud isikute jälitamisel ja tabamisel; 2) suurimat objektiivsust uurimisel, eelarvamuste puudumist ja kaalutud, peenetundelist suhtumist asjasse tõmmatud isikutesse; 3) oma ala tehnilise külje täielikul tundmisel põhineva töö kõrget väärtust. Need tingimused on eeluurimise õigeks korraldamiseks paratamatult vajalikud.

§ 95. Eeluurimise põhimõtted.

Eeluurimise põhimõteteks on: 1) uurimise objektiivsus, 2) uurimise täielikkus ja 3) uurimise kiirus.

Uurimise objektiivsus seisneb selles, et eeluurimist toimetades peab uurija tuvastama ja uurima nii süüalust süüdistavaid kui ka teda kaitsvaid asjaolusid, samuti ka kõiki asjaolusid, mis kas

raskendavad või kergendavad tema vastutuse suurust ja iseloomu (VNFSV KrPK § 111).

Uurimise objektiivsus, uuritavasse asjasse objektiivne suhtumine, eelarvamuste puudumine moodustab nõukogude eeluurimise algpõhimõtte. Selle põhimõtte kõige jämedamaks rikkumiseks on mõnikord uurimise praktikas esinev nõndanimetatud *süüdistav hoiak,* s. t. uurimisorgani ühekülgne suhtumine asjasse, tõendite valik, mis süüdistust ainult kinnitavad, ja kõige selle ignoreerimine ning kõrvaleheitmine, mis kõneleb süüaluse kasuks, kergendab ta vastutust ja lükkab süüdistuse ümber. Tegelikult moodustab säärane süüdistav hoiak süütuse presumtsioonist loobumise ja selle asendamise vastupidise eeldusega — süü eeldusega.

Uurimise objektiivsuse nõue kehtib nii prokuröri kui ka uurija ning kõigi teiste uurimisorganite kohta.

Nõukogude kriminaalprotsessile on süüdistav suund, süüdistav hoiak põhimõtteliselt võõras ja temale eelkõige just sotsialistliku õigusemõistmise ülesannete seisukohalt ka põhimõtteliselt vastuvõtmatu. Süüdistavat hoiakut ilmutavaid juhtumeid, mis uurimise praktikas esinevad, käsitatakse seaduse oluliste rikkumistena ja nende vastu peetakse juhtivate kohtuorganite poolt kindlat võitlust.

Uurimise objektiivsuse ja süüdistava hoiaku lubamatuse nõuet ei tule mõista mingi abstraktse ükskõiksuse nõudena. Uurimise ühekülgsuse ja eelarvamuste mittelubamisel ei ole midagi ühist küsimuse säärase asetamisega. Nõukogude uurimisorganid on sotsialistliku riigi organid ja sellistena on nad kutsutud otsustavalt võitlema rahvavaenlaste, nende agentuuri, äraandjate ja reetjate ning sotsialistliku õiguskorra desorganiseerijate vastu. Uurimise objektiivsuse nõue tähendab seda, et on lubamatu uurida eelarvamusega, et on lubamatu muretseda ühekülgselt tõendeid ainult süüaluse vastu ja ignoreerida kõike seda, mis kõneleb tema kasuks. Selline suhtumine võib endaga kaasa tuua vaid asja perspektiivi moondumise, asja olustiku ebaõige, tõelisusele mittevastava tuvastuse, uurimise väärjäreldusi, eksliku kohtuotsuse langetamise, s. o. lõppkokkuvõttes mitte võitluse kõvendamise nõukogude riigi tõeliste vaenlaste ja sotsialistliku õiguskorra rikkujate vastu, vaid selle võitluse nõrgendamise.

Eeluurimise teise põhimõtte, mis on esimesega kõige lähedamalt seotud, moodustab *uurimise täielikkus.* Asja tuleb uurida nõnda, et oleksid küllalt täielikult tuvastatud kõik olulised tehi-

olud — kuriteo olustik ja iseloomulikud jooned, süüaluse isik, ta tegude motiivid jne. Sellega on ühenduses uurimise plaanistatuse ja kavakindluse nõue.

Seda sätet väljendab otseselt VNFSV KrPK § 112: „Silmas pidades asjaolusid uurija juhib eeluurimist asja kõige täielikuma ja igakülgsema läbivaatamise suunas. Uurija ei või keelduda süüaluse või kannatanu taotlusel tunnistajate ja ekspertide ülekuulamisest või muude tõendite kogumisest, kui asjaoludel, millede kindlakstegemist taotletakse, võib asja suhtes olla tähtsust."

VNFSV KrPK § 113 kohaselt on asja suhtes tähtsust evivaiks asjaoludeks kuriteo ühiskonnaohtlikkust ja kurjategija isikut iseloomustavad tehiolud (VNFSV KrK § 45), raskendavad ja kergendavad tehiolud (VNFSV KrK § 47 ja 48) ja kõik teised asjaolud, mille selgitamine võib mõju avaldada asja õigele uurimisele.

Uurimise täielikkuse põhimõte nagu objektiivsusegi põhimõte on seega seotud süüaluse ja kannatanu protsessuaalsete õiguste garantiiga, mis on otseselt väljendatud VNFSV KrPK § 114: „Kui uurija jätab rahuldamata süüaluse või kannatanu taotluse mõne uurimistoimetuse ettevõtmise või asjaolu kindlakstegemise kohta, siis peab ta koostama põhistatud korralduse, ära tähendades selles keeldumise põhjused." Selle korralduse peale võidakse kaevata prokurörile (VNFSV KrPK § 212).

Uurimise täielikkust väljendab tema ulatus, s. o. eeluurimisel selgitamisele ja tuvastamisele kuuluvate asjaolude hulk.

Eeluurimise ulatuse määrab peamiselt iga konkreetse asja iseloom, kuid üldpõhimõte peab seejuures olema järgmine: eeluurimine peab haarama kõik olulised asjaolud, selgitama kõik tehiolud, mis võivad osutuda kohtule oluliseks kohtuliku uurimise teostamisel ja otsuse tegemisel. Nende hulka kuuluvad kõik tehiolud, mis käsitlevad kuriteo koosseisu, kuriteo motiive, kuriteo tagajärgi ja süüaluse isikut jne., s. t. kõike, mis moodustab *tõendamiseseme.*

Eeluurimise teostamisel tunnistatakse kohustuslikuks kõigi nende tehiolude tuvastamine, millel on asja suhtes oluline tähtsus kõigi uuritava kuriteo tunnuste ja kuriteo toimepannud isiku süü kindlakstegemisel. Uurimise puudulikkus, s. o. nende asjaolude selgitamata jätmine, mille selgitamine võib osutuda kohtule asja lahendamisel oluliseks, moodustab kassatsiooni ajendi, s. t. puudulikult uuritud asja kohta tehtud kohtuotsuse tühistamise ajendi (VNFSV KrPK § 414).

Sellega on seoses uurimismenetluse ulatuse küsimus.

Uurimistoimikusse mahutatakse üksnes uuritavasse kuriteosse kuuluvad materjalid. *Üheks uurimismenetluseks võidakse koondada ainult kas mitme isiku süüdistuse asjad ühest või mitmest kuriteost osavõtus või ühe isiku süüdistuse asjad ühe või mitme samalaadse või sama eesmärgiga seotud kuriteo toimepanekus* (VNFSV KrPK § 117). Ühe järgi kahest ülalmainitud tunnusest määratakse ka faktid ja isikud, millede suhtes uurimismaterjalid koondatakse üheks menetluseks (toimikuks). Sellega kindlustatakse iga uuritava asja sisu kindlapiirilisus ja kõrvaldatakse võimalus koondada üheks toimikuks erilaadseid, omavahel mitte seoses olevaid fakte ja isikuid käsitlevaid asju.

Eeluurimise kolmandaks põhimõtteks on *uurimise kiirus.* Tagajärjekat võitlust kuritegevusega võidakse kindlustada üksnes sel tingimusel, kui uurimisorganid reageerivad kuritegudele kiirelt ja kui kohtupidamine ning karistuse rakendamine maksimaalselt läheneb kuriteo toimepaneku momendile.

Uurimise kiiruse põhimõte leiab oma väljenduse *uurimistähtaegades,* s. o. tähtaegades, milledega on seotud iga asja eeluurimine.

Kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud üldkorra kohaselt ei või eeluurimismenetlus kesta üle kahe kuu. Ainult erandjuhtumeil võib prokurör eeluurimise tähtaega pikendada (VNFSV KrPK § 116).

Eeluurimise tähtaja pikendamise kord on sätitud NSVL Prokuröri käskkirjadega 2. aprillist 1937. a. nr. 18/26 ja 16. jaanuarist 1939. a. nr. 18/5.

Seaduse erijuhenditega võidakse uurimistähtaegu üksikuile asjade kategooriaile lühendada.

Nii on terroristlike organisatsioonide ja terroristlike aktide asjades, mida arutatakse vastava seaduse korras, uurimistähtaeg NSVL KTK 1. detsembri 1934. a. määrusega lühendatud kuni kümne päevani. Üksikute kriminaalasjade kategooriate jaoks võidakse uurimistähtaegu lühendada ka NSVL Prokuröri käskkirjadega.

§ 96. Eeluurimisorganid.

Eeluurimisorganiteks on: 1) prokurör, 2) uurija, 3) Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi organid nende pädevusse arvatud asjades.

1. Prokurör on isik, kes toimetab kriminaalasjade algatamist ja teostab nende uurimise järelevalvet. Prokuröri funktsioonid eeluurimise alal ei kanna üksnes valve ja kontrolli iseloomu; prokurör toimetab ka konkreetsete asjade uurimise juhtimist, võib üksikute uurimistoimingute teostamisest osa võtta ja viibida neil toiminguil ning tema poolt antavad juhendid on uurijale kohustuslikud. Prokurör võib ühtlasi endale võtta üksikute asjade otsese uurimise ja teostada kõik uurimistoimingud isiklikult. Kaebused uurimisorganite tegevuse peale vaatab läbi ja otsustab prokurör.

2. Uurija on eeluurimisorganiks ning uurib tema pädevusse arvatud asju ja nimelt kõige raskemate ja keerukamate kuritegude — kontrrevolutsiooniliste kuritegude asju (peale riikliku julgeoleku organite pädevusse kuuluvate asjade), eriti ohtlike valitsemiskorra-vastaste kuritegude, ametialaste ja majanduslike kuritegude, mõnede isikuvastaste kuritegude (tapmine, seksuaalkuriteod) ja varavastaste kuritegude asju (VNFSV KrPK § 108).

Uurija toimetab uurimist neis asjus, milles eeluurimine on kohustuslik. Viimased määratakse materiaalse tunnuse põhjal, s. o. kriminaalasja esemena esineva kuriteo iseloomu (kvalifikatsiooni) järgi. VNFSV KrPK § 108 loetleb need Kriminaalkoodeksi paragrahvid, milles ettenähtud kriminaalasjad nõuavad kohuslikult eeluurimismenetlust. Uurijast või prokurörist oleneb eeluurimismenetluse vajalikuks lugemine ka igas muus asjas, milles tavaliselt uurimine piirdub juurdlusega.

Uurija toimetab eeluurimist prokuröri valve ja juhatuse all. Prokuröri poolt uurijale konkreetses uuritavas asjas antavad juhendid on uurijale kohustuslikud. Eeluurimise korraldamisel asub uurija ühtlasi aga *iseseisvas seisundis* ja kannab asja uurimise õigsuse eest isiklikku vastutust. Seda uurija protsessuaalset iseseisvust kindlustavad järgmised nõuded: 1) kõik juhendid uurija poolt uuritavas asjas peab prokurör andma kirjalikult ja üksnes siis on need uurijale kohustuslikud; 2) kui prokurör ei nõustu uurija mõne toimingu või korraldusega, siis tuleb prokuröril see tühistada oma formaalse põhistatud korraldusega (mitte aga nõuda, et uurija teeks seda, millega tema kui uurija nõus ei ole); 3) uurijal on õigus kaevata prokuröri iga eksliku korralduse peale kõrgemale prokurörile (NSVL Prokuratuuri 25. septembri 1936. a. ringkiri nr. 58).

Uurija kuulub taandamisele samadel alustel nagu kohtunik (VNFSV KrPK § 43 ja 45).

Uurija on iseseisvaks kujuks õigusemõistmise teostamisel kohut abistavate organite süsteemis. Ta täidab teatud määral kohtulikke funktsioone, lahendades iseseisvalt kõik asja uurimisel tekkivad peaküsimused ja tegutsedes seega asjade uurimisel, kriminaalvastutusele võtmisel ja teostatud uurimisest järelduste tegemisel üksnes oma veendumuse ja seaduse põhjal. Uurija ei ole lihtne „prokuröri agent", kes tegutseb mehhaaniliselt prokuröri näpunäidete kohaselt. Uurijate instituudi asend prokuratuuri süsteemis ei põhjusta säärast uurija seisundit. Uurija on uurimisorganite süsteemi tähtsaim lüli, kes on lahutamatult seotud kohtuga, kelle jaoks ta asju uurib, ja prokuratuuriga, kelle järelevalve all ta uurimist teostab.

3. Riikliku julgeoleku organid uurivad poliitilise iseloomuga asju, mis on nende pädevusse arvatud NSVL KTK 10. juuli 1934. a. määrusega. Nad on neis asjus eeluurimisorganiteks.

§ 97. Uurimisalluvus.

Uurimisalluvuseks nimetatakse asja tunnuseid (või omadusi), mille järgi ta kuulub mõne uurija või uurijate kategooria pädevusse. Uurimisalluvus on selles suhtes analoogiline kohtu alluvusega. Materiaalset (ehk liigilist) alluvust uurimisele, s. o. asjade uurimisalluvust uurijaile käsitlesime eelnevalt. Uurimisalluvus aga territoriaalse tunnuse järgi (territoriaalne uurimisalluvus) määratakse kuriteo toimepaneku koha põhjal. VNFSV KrPK § 123 kohaselt toimetatakse uurimist selles rajoonis, kus kuritegu on toime pandud. Sellest üldjuhisest võidakse lubada kõrvalekaldumisi: uurimise suurima kiiruse, täielikkuse või hõlpsuse otstarbel võib uurimine toimuda järelevalvet teostava prokuröri loal süüaluse või kannatanu asukohas. Asja uurimisalluvuse küsimuse lahendab see prokurör, kelle rajoonis asi alustati.

Uurija, saanud andmeid kuriteo kohta, mille uurimist peab toimetama teise rajooni uurija, piirdub uurimistoimingute teostamisega, mis ei kannata edasilükkamist, ja annab siis asja üle vastavale uurijale (VNFSV KrPK § 125). Kui uurijal, kelle menetluses asi asub, on tarvis teostada üksikuid uurimistoiminguid teises rajoonis, siis võib ta nende toimingute teostamise ülesandeks teha selle rajooni uurijale (või juurdlusorganile) või teostada neid iseseisvalt, s. o. sõites isiklikult sellesse rajooni (VNFSV KrPK § 126).

§ 98. Erinõue.

Kui uurija, kelle menetluses asi asub, pöördub üksikute uurimistoimingute teostamise nõudega teise rajooni uurija poole, siis nimetatakse seda nõuet erinõudeks.

Erinõude esitab uurija, kelle menetluses asi asub, kirja vormis sellele uurijale, kellele tehakse ülesandeks teostada uurimistoiminguid, toetudes VNFSV KrPK § 126.

Erinõudes tuleb esitada uuritava asja põhilised tehiolud ja täitmisele kuuluvate toimingute loetelu. Asja tehiolud tuleb esitada niiviisi, et erinõuet täitev uurija (kes asja ennast ei tunne) saaks täielikult tuttavaks uuritava asja olemusega, omandaks ülevaate selle tehioludest ja võiks erinõude täita seetõttu õigesti ning purgivalt. Tarbe korral võidakse erinõudele lisada uurimisaktide (ülekuulamis-, vaatlusprotokollide jm.) koopiad, mis puudutavad neid asjaolusid, mida erinõude järgi on vaja selgitada. Erinõudena tehtav ülesanne ise tuleb formuleerida täitmisele kuuluvate toimingute ja nende toimingute varal selgitamisele kuuluvate küsimuste loetelu kujul. Kui erinõue puudutab näiteks tunnistaja ülekuulamist, siis peab erinõudes üksikasjaliselt märkima kõik küsimused, mis sellele tunnistajale tuleb esitada.

Erinõuet täitev uurija peab ülesande täitma täpselt. Kui uurija avastab erinõude täitmisel asjaolusid, millel võib asja suhtes tähtsust olla, kuid mida erinõudes ei nimetata, siis on uurija kohustatud selgitama need omal algatusel, avardades seega temale tehtud ülesande raame. Pärast erinõude täitmist saadab uurija kõik tema poolt koostatud aktid ja nende juurde kuuluvad materjalid viivitamatult selle uurija kätte, kellelt erinõue oli saabunud.

NSVL Prokuröri käskkirjade põhjal 5. aprillist 1938. a. nr. 348 ja 23. veebruarist 1939. a. nr. 44/5 tuleb kõik erinõuded täita viie päeva jooksul.

§ 99. Asja võtmine oma menetlusse uurija poolt.

Eeluurimise algmomendiks on uurija korraldus asja oma menetlusse võtmise ja eeluurimisele asumise kohta (VNFSV KrPK § 110, UNSV KrPK § 108). Sellest hetkest peale alustabki uurija eeluurimise toimetamist. Kui asi on uurija enda poolt algatatud, siis lisandub see korraldus kriminaalasja algatamise korraldusele. Kui aga kriminaalasja on algatanud prokurör või kohus ja asi on uurimiseks üle antud uurijale, siis viimane, võttes asja oma menetlusse, teeb eeluurimisele asumise kohta eri korralduse, vaa-

tamata sellele, et kriminaalasja algatamise korraldus on juba tehtud. Säärase korralduse teeb uurija ka siis, kui asi saabub temale uurimisalluvuse järgi juurdlusorganitelt või kui uurimistoimik anti temale üle teise uurija poolt.

Asja oma menetlusse võtmise ja eeluurimisele asumise kohta tehtud korralduse protsessuaalne tähtsus on järgmine. Asja suhtes on õigus protsessuaalseid toiminguid teostada üksnes sellel uurijal, kelle menetluses asi asub (teistel organitel aga ainult tema ülesandel). Tema on ka uurimise eest täies ulatuses vastutav. Järelikult peab antud uurija poolt asja menetlusse võtmise moment olema tingimata protsessuaalselt vormistatud ja fikseeritud, et toimikus oleks täpselt märgitud, missugune uurimisorgan toimetab uurimist, vastutab selle eest ja on kodanike suhtes õigustatud teostama neid toiminguid ja nende suhtes tarvitusele võtma neid sundvahendeid, mis kriminaalprotsessi koodeksis on ette nähtud. Seda saavutataksegi mainitud korraldusega. Seadus ütleb, et uurija teeb korralduse eeluurimisele asumise kohta (VNFSV KrPK § 110, UNSV KrPK § 108). Täpsemalt peaks ütlema — asja menetlusse võtmise ja eeluurimisele asumise kohta, sest enne kui asuda eeluurimisele, tuleb asi oma menetlusse võtta.

Pärast nimetatud korralduse tegemist teostab uurija uurimistoimingud, mis asja tehiolude tuvastamiseks tarvilikud. Need toimingud seisnevad peamiselt tõendite kogumises, fikseerimises ja kontrollimises (ülekuulamised, ekspertiis, läbiotsimiste ja väljavõtmiste toimetamine jne.). Kõigi nende toimingute süsteemi, järjekorra ja sisu määravad iga üksiku asja eriomadused; uurimise plaanistamise küsimust käsitleme aga allpool.

§ 100. Uurija toimingud temale saabunud juurdlusmaterjali käsitsemisel.

Kui asi saabus uurijale peale asja juurdlemist, siis ei ole uurija kohustatud kordama kõiki neid toiminguid, mida teostati juba juurdlusel, kui ta ei pea seda antud konkreetse asja tehiolude tõttu tarvilikuks. Sel juhtumil määrab uurimistoimingute ulatuse uurija (prokuröri kontrolli all), lähtudes antud asja eriomadustest ja läbiviidud juurdluse väärtusest: võidakse toimetada eeluurimist täies ulatuses või teostada vaid üksikuid uurimistoiminguid, mis toimetatud juurdlust täiendavad.

Kui täielikult juurdlust ka toimetati, peab uurija asjades, milles VNFSV KrPK § 108 tõttu eeluurimine on kohustuslik, ka sel

korral, mil kõik asja tehiolud on juurdlusel purgiva täielikkusega tuvastatud, teostama järgmised uurimistoimingud:

1) võtma asja oma menetlusse, 2) võtma süüaluse kriminaalvastutusele ja esitama temale süüdistuse, 3) süüaluse üle kuulama, 4) lahendama tõkkeabinõu küsimuse, 5) tutvustama süüalust lõpetatud uurimise materjalidega ja 6) koostama süüdistuskokkuvõtte.

Selline on protsessuaalsete toimingute alammäär, mida uurija on kohustatud täitma igal tingimusel, isegi kui ta arvab, et juurdlusel on asja uuritud täies ulatuses ja et kurjategija on täiesti paljastatud. Uurija võib selle protsessuaalsete toimingute alammääraga piirduda ainult neil juhtudel, kui juurdlusel on kogu asja olustik tõesti põhjalikult selgitatud; muidu aga peab uurija teostama uusi uurimistoiminguid, mis on juurdlusel teostamata jäänud, muretsema ja kontrollima uusi tõendeid, kordama juurdlusel juba teostatud toiminguid (ülekuulamisi jt.), kui need on puudulikud, vajavad kontrollimist jne. Teiste sõnadega — igal tingimusel peab olema kindlustatud asja uurimise purgiv täielikkus, igakülgsus ja objektiivsus.

VNFSV KrPK § 109, mis määrab uurija toimingud talle saabunud juurdluse puhul, ei loetle kuut uurija kohuslikku toimingut, vaid ainult kolme: 1) süüdistuse esitamine süüalusele, 2) süüaluse ülekuulamine ja 3) süüdistuskokkuvõtte koostamine. On täiesti ilmne, et see loetelu on puudulik.

Enne süüdistuse esitamist ja süüaluse ülekuulamist peab uurija asja oma menetlusse võtma; kuulanud süüaluse üle, peab uurija kaaluma ja lahendama tõkkeabinõu küsimuse (näiteks kinnitama, muutma või tühistama juurdlusel valitud tõkkeabinõu); enne kui asuda süüdistuskokkuvõtte koostamisele, peab uurija süüalust tutvustama lõpetatud eeluurimise materjaliga ja otsustama süüaluse taotlused uurimise täiendamise kohta.

Uurijale saabunud juurdluse puhul ei ole tema kohustuslike toimingute alammääraks seega mitte kolm, vaid alati kuus uurimistoimingut.

§ 101. Eeluurimise plaanistamine.

Eeluurimine moodustab väga keerulise üksikute uurimistoimingute kogumi, mille järjekord ja vaheldumine oleneb iga üksiku asja eriomadustest.

Eeluurimisele on omane *plaanistatus,* s. o. plaanikindel asja tehiolude uurimine nende täielikuks ja süstemaatiliseks tuvasta-

miseks. Plaanitu uurimine ei ole uurimine, vaid abitu ekslemine faktides ja sündmustes, millele uurija juhuslikult satub ja mida ta ei suuda siduda ega seletada.

Eeluurimise plaanistatus on eeluurimise sisemine omadus, see on kõigi üksikute, ajuti üksteisest eraldatud uurimistoimingute sihikindlus, kogu asja uurimisprotsessi läbiv, lakkamatult töötav uurija loov mõte, kes otsib tõde ja katsetab selle avastamise võimalusi. Seepärast eeluurimise plaanistamine ei väljendu ega võigi väljenduda uurimise formaalsete plaanide koostamises: kui uurimise plaanistamine toimuks niiviisi, siis uurija seoks ennast ise teatavate kujutletud skeemidega, millest uurimise käigus vältimatuid kõrvalekaldumisi tuleks käsitada plaani rikkumisena ja täitmata jätmisena.

Eeluurimine liigub ikka juba tuntust veel tundmatu poole: lähtudes uurimisele tuntud faktidest asub uurija tuvastama tundmatuid fakte, mis on tarvis leida, et avastada kuritegu ja paljastada kurjategija. See aga, mis on juba teada, eriti uurimise alguses, võib olla väga vähene ja kehv. Uurimise käigus võivad faktid, mis näisid tuntuina, osutuda ebaõigelt tuvastatuks, s. o. sisult tundmatuks. Uuritava asja pilt võib uurimise kestel üldse muutuda ja uurija võib jõuda temale täiesti ootamatuile järeldustele.

Ilmselt ei saa esineda mingeid formaalseid eeluurimisplaane, kuid ometi peab eeluurimine samal ajal olema plaanipärane. Nagu eelnevalt märkisime, saavutatakse see kõigi uurimistoimingute seesmise plaanikindluse ja sihiteadlikkusega. Säärane plaanistatus ja sihikindlus sõltub aga uurija poolt õigesti konstrueeritavaist *versioonidest*. Versioon on uurimise plaanistamise paratamatult tarvilik tingimus.

Versioonideks nimetatakse teatud sündmuse mitmeid üksteisest erinevaid seletusi (ladinakeelsest sõnast versio — *teisend).* Uurimise plaanikindlus seisnebki selles, et kuriteo fakti ja sündmust uurides vaatleb uurija mitmesuguseid uuritava sündmuse versioone ja kontrollib neid järjekindlalt, süstemaatiliselt, heites kõrvale mittetõestunud ja peatudes lõplikult sellel versioonil, mis leiab kinnitust kõigi uurimise materjalide poolt ning seletab kõik asjas tuvastatud faktid. Versioonid selgitavad kuriteo sündmust, kuid nad võivad sisaldada ka säärase seletuse, mis selle sündmuse esinemise võimaluse kõrvaldab. Näiteks väljaspool oma väeosa viibiva dokumentideta sõjaväelase kinnivõtmisel võidakse sõltuvalt juhtumi olukorrast luua järgmised versioonid: 1) sõjaväelane lahkus omavoliliselt väeosast; 2) sõjaväelane viibis eemal või oli komandeeringul ning kaotas oma dokumendid. Mõlemad

versioonid välistavad teineteist ja mõlemad tuleb kontrollida, et lõpptulemusena peatuda sellel, mis osutub õigeks ja kinnitatuks. Vara puudujäägi avastamisel äris võivad esineda järgmised versioonid: 1) riisumine või raiskamine, 2) ametiisiku lohakus, 3) viga raamatupidamise sissekandeteš (s. t. tegelikku puudujääki ei ole).

Versioonil ei ole midagi ühist uurija eelarvamustega. Eelarvamus tähendab seda, et uurija loob endale juba ette teatud seisukoha ja püüab seda iga hinna eest õigustada, uurides ja valides ainult need andmed, mis seda kinnitavad, ja ignoreerides ning kõrvale jättes vastupidised andmed. Sellised eelarvamused viivad paratamatult uurimise ühekülgsusele ja erapoolikusele. Versioon aga on garantiiks eelarvamuste ning ühekülgsuse vastu ja kindlustab just uurimise mitmekülgsust, sest nii kontrollitakse kõiki antud fakti võimalikke tõlgitsusi ja seletusi. Üksnes täielikku selguse korral uuritavas faktis, mis ei luba kahte seletust, võidakse juba uurimise alguses jääda ühe seletuse juurde.

Missuguseid versioone igas asjas luua, see oleneb asjast. Versioonid ei või igatahes olla meelevaldse fantaseerimise tulemuseks: nad peavad tulenema neist andmeist ja teateist, mida uurija kasutab. Versioon on fakti seletus, mis põhineb selle tõenäolisusel. Teda uuritakse ja kontrollitakse seni, kuni tõenäolisus muutub usaldusväärsuseks. Versioonide hulk ja sisu pole seega igas asjas muutumatud: uurimise alguses võivad esineda ühed versioonid, uurimise käigus võivad mõned ära langeda, teised muutuda, kolmandad uuesti tekkida.

XVII peatükk.

KRIMINAALVASTUTUSELE VÕTMINE JA SÜÜDISTUSE ESITAMINE.

§ 102. Üldmõiste. § 103. Kriminaalvastutusele võtmise akti tähtsus. § 104. Kriminaalvastutusele võtmise protsessuaalne kord. § 105. Süüalusena vastutusele võtmise korraldus. § 106. Süüdistuse esitamine. § 107. Süüalune, tema õigused ja kohustused eeluurimisel. § 108. Süüaluse ülekuulamine. § 109. Tõkkeabinõude rakendamine. § 110. Muud eeluurimisel kohaldatavad sundvahendid peale tõkkeabinõude.

§ 102. Üldmõiste.

Kõigi kriminaalprotsessi kujundavate protsessuaalsete toimingute süsteemis on eeluurimise staadiumis väga tõsine ja oluline tähtsus sellel aktil, millega teatav isik asetatakse süüaluse seisun-

disse. See akt ei ole veel otsustav: pärast süüalusena vastutusele võtmist jätkub veel eeluurimine, siis aga tuleb asja kohtulik arutamine, mis teatavail juhtumeil võib süüalusele esitatud süüdistuse muuta või täielikult tagasi lükata. Kuid see asjaolu ei anna põhjust vähendada ja alahinnata süüaluse vastutusele võtmise akti tähtsust. Selle aktiga *formuleeritakse antud asjas süüdistus ja kujuneb kindlaks isik, kelle suhtes algatatakse ja teostatakse süüdistuse põhjal kriminaaljälitamist ja kes kriminaalvastutusele võetakse. Eelkõige teeb uurija korralduse antud isiku vastutusele võtmiseks süüalusena, siis aga hiljemalt 48 tunni jooksul, arvates selle korralduse koostamisest, esitab süüalusele süüdistuse, s. o. tutvustab teda selle korraldusega ja teeb nii temale teatavaks, milles teda konkreetselt süüdistatakse* (VNFSV KrPK § 128).

Kehtiv protsessiseadus püstitab järgmise korra isiku süüalusena vastutusele võtmiseks eeluurimisel. VNFSV KrPK § 128 lausub:

„Küllaldaste andmete olemasolu korral, mis annavad aluse esitada süüdistust kuriteo toimepanemises, koostab uurija põhistatud korralduse vastava isiku süüalusena vastutusele võtmiseks.

Süüdistuse esitamine süüalusele peab toimuma hiljemalt neljakümne kaheksa tunni jooksul, arvates uurija poolt antud isiku süüalusena vastutusele võtmise korralduse koostamise päevast."

Analoogilise sätte sisaldavad ka rea teiste liiduvabariikide (Ukraina, Valge-Vene, Azerbaidžani) kriminaalprotsessi koodeksid. Antud küsimuse lahendab lühemalt ja kokkusurutumalt, kuid sisult samalaadselt Turkmeeni NSV KrPK: „Aluste esinemise korral koostab uurimise teostaja korralduse isiku süüalusena vastutusele võtmiseks" (§ 65). Pisut teissuguse formuleeringu annab Uzbeki NSV KrPK: „Kui on olemas küllaldasi aluseid oletuseks, et uuritava kuriteo on toime pannud kahtlustatav isik, siis uurimise teostaja koostab korralduse tema uurimisalusena vastutusele võtmiseks (süüdistuse esitamine)" (§ 40).

Süüalusena vastutusele võtmise akti sisu suhtes tuleb püstitada järgmised põhimised nõuded. Esimene nõue, mis sõnaselgelt tuleneb VNFSV KrPK § 128 ja teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite vastavaist paragrahvidest ning eriti täpselt on väljendatud Uzbeki NSV KrPK § 40, seisneb järgmises: *süüalusena vastutusele võtmine ei tähenda sugugi süüdistuse tõendatuks ja süüaluse avastatuks tunnistamist.* Süüalusena vastutusele võtmine toimub siis, kui uurijal on küllaldaselt kaaluvad andmed eeldada kuriteo toimepanemist teatud isiku poolt, mille tõttu algatatakse selle isiku suhtes kriminaaljälitamine. Kas aga süüdistus leiab või ei leia tõendust, see oleneb edasisest

eeluurimise käigust ja järgnevast asja kohtulikust arutamisest. Süüaluse, s. o. vastutusele võetud isiku suhtes kehtib süütuse presumtsioon: kuni ei ole tõendatud, et süüalune on süüdi, loetakse ta süütuks. Süüalusena vastutusele võtmine ei anna sugugi põhjust käsitada süüalust avastatud kurjategijana: eeluurimist toimetatakse edasi, selgitatakse ja uuritakse kõiki asjaolusid, nii süüalust süüdistavaid kui ka teda kaitsvaid, nii tema vastutust raskendavaid kui ka seda kergendavaid (VNFSV KrPK § 111 ja 112), ja süüalusel püsib võimalus tõestada oma süütust, vaielda süüdistuse vastu mitte üksnes kohtu ees, vaid ka eeluurimisel.

§ 103. Kriminaalvastutusele võtmise akti tähtsus.

Eeluurimisel süüalusena vastutusele võtmine evib kahesugust tähtsust: 1) ta annab uurijale rea õigusi rakendada süüaluse vastu sundvahendeid — tõkkeabinõu kohaldamine, ülekuulamisele kutsumine, ametist tagandamine; 2) ta toob endaga süüdistuse viivitamatu (48 tunni jooksul) esitamise süüalusele, s. o. süüdistuse sisu teatamise süüalusele, selleks et süüalune saaks teada, milles teda süüdistatakse ja et ta võiks kaitsta end temale esitatud süüdistuse vastu. Selles seisnebki eeluurimisel süüalusena vastutusele võtmise akti põhiolu ja tähtsus.

§ 104. Kriminaalvastutusele võtmise protsessuaalne kord.

Kriminaalvastutusele võtmine väljendub protsessuaalselt uurija põhistatud korralduses süüalusena vastutusele võtmise kohta (VNFSV KrPK § 128). Kriminaalvastutusele võtmise aluste esinemisel, milliseid käsitlesime eelnevalt, teeb uurija põhistatud *korralduse süüalusena vastutusele võtmise kohta*. Selle korralduse tegemine ongi kriminaalvastutusele võtmise akt. Uurija poolt selle korralduse tegemise momendist muutubki vastav isik süüaluseks.

Järgmiseks protsessuaalseks momendiks on *süüdistuse esitamine*. See seisneb uurija korralduse süüalusele allkirja vastu teatavaks tegemises, mida tuleb teha hiljemalt 48 tunni jooksul, arvates korralduse koostamisest. Kõige parem on esitada süüdistus kohe vastutusele võtmise korralduse tegemise järel.

Tuleb silmas pidada, et süüdistuse esitamine võib üksikuil juhtudel olla takistatud, kuna seda ei saa esitada süüaluse puudumise tõttu. Kui kriminaalvastutusele võtmisele kuuluv isik ennast

näiteks varjab, siis peab uurija välja kuulutama tema otsingu. Otsingu määramine aga on võimalik ainult süüalusena vastutusele võtmise korralduse alusel. Sellistel juhtudel võib süüdistuse esitamine järelikult toimuda alles siis, kui süüalune on leitud.

§ 105. Süüalusena vastutusele võtmise korraldus.

VNFSV KrPK § 129 kohaselt peab süüalusena vastutusele võtmise korralduses olema märgitud: kes on korralduse koostanud, koostamise aeg ja koht, süüaluse nimi, isanimi ja perekonnanimi, kuriteo toimepanemise aeg, koht ja teised asjaolud, kuivõrd need on uurijale teada, samuti ka vastutusele võtmise alused.

Põhitingimused, millele süüalusena vastutusele võtmise korraldus peab vastama, on lühidus, selgus ja konkreetsus. Süüdistus, mille põhjal süüalune vastutusele võetakse, peab olema formuleeritud selgelt. Süüdistuse formuleering peab sisaldama vastused küsimustele, millal ja kus, missugune ja kelle poolt on kuritegu toime pandud, millisel teel ja milliste vahenditega, samuti ka, kui see on uurijal juba teada, millistel motiividel see toime pandi.

Süüdistuse formuleeringus esitatakse süüalusele süüksarvatava kuriteo juriidiline kvalifikatsioon, s. o. põhjendatakse kriminaalkoodeksi eriosa vastava paragrahvi kohaldamist.

Asja faktilisi tehiolusid, kuriteo olemust ja ta toimepaneku olukorda kirjeldatakse sedavõrd, kuivõrd see on uurijale korralduse tegemise hetkel teada.

Korralduses tuleb esitada ainult need faktilised asjaolud, mis süüdistust põhjendavad ja millised on tarvis süüalusele teatavaks teha, et see võiks anda seletusi ja esitada enda kaitseks põhjendusi ning tõendeid.

Kuna kriminaalvastutusele võtmine ei lahenda vastutusele võetud isiku süü küsimust lõplikult, siis ei tule korralduses mainida, et süüalune on kuriteo toimepanijana täielikult avastatud, et tema süü on kindlasti tõendatud jms. Küllaldane on vaid märkida, milles teda konkreetselt süüdistatakse.

VNFSV KrPK § 129 nõuab, et süüalusena vastutusele võtmise korralduses oleksid märgitud vastutusele võtmise alused. See ei tähenda seda, et vastutusele võtmise korralduses tuleb esitada uurimisel kogutud tõendid, millele süüdistus on rajatud.

Vastutusele võtmise korralduses ei tule üldreeglina viidata asjas leiduvaile tõendeile, sest see võib süüaluse ees enneaegu avastada nende tõendite ulatuse, mida uurija kasutab, ja kahjus-

tada kuriteo uurimise edukust. Ainult üksikuil juhtumeil, kui süüdistus on vaieldamatu või kui uurimise huvides on vaja süüaluse seletusi saada nende tõendite kohta, millele vastutusele võtmine on rajatud, võidakse viidata neile tõendeile.

VNFSV KrPK § 129 nõuet — nimetada vastutusele võtmise korralduses vastutusele võtmise alused — tuleb mõista vastutusele võtmise juriidiliste aluste, s. o. kriminaalkoodeksi eriosa vastavate paragrahvide märkimisena, süüalusele süüksarvatava kuriteo koosseisu juriidiliste tunnuste näitamisena.

Kui asjas on vastutusele võetud mitu süüalust, siis tuleb igaühe kohta teha eri vastutusele võtmise korraldus. Ei ole lubatud koostada üht üldist mitme süüaluse vastutusele võtmise korraldust, olgugi et süüdistused on samalaadsed ja omavahel tihedalt seotud.

§ 106. Süüdistuse esitamine.

Süüdistuse esitamine seisneb selles, et süüalusena vastutusele võtmise korraldus avaldatakse süüalusele või selle loeb läbi süüalune ise, kellele niiviisi tehakse teatavaks see, milles teda konkreetselt süüdistatakse.

Süüdistuse esitamist fikseerib süüalune korraldusele allakirjutamisega.

Süüdistuse esitamisel peab uurija süüaluselt küsima, kas süüdistus on temale arusaadav, ja kui see arusaadav ei ole, siis peab selle sisu temale selgitama.

Sellega lõpebki kriminaalvastutusele võtmise menetlus.

Isiku kriminaalvastutusele võtmine vastavas asjas toimub üldreeglina üksainus kord. Hiljem, pärast eeluurimise lõpetamist, arendatakse VNFSV KrPK § 128 ja 129 korras esitatud süüdistust üksikasjalisemalt *süüdistuskokkuvõttes,* märkides seal kõik uurimisel selgitatud asjaolud ja kogutud tõendid. Kuid võib ka juhtuda, et pärast süüdistuse esitamist uurimisel tuvastatakse asjaolud, mis süüdistuse põhiolu muudavad. Säärasel korral peab uurija koostama uue korralduse süüalusena vastutusele võtmise kohta, peab endise süüdistuse tühistamiseks uuesti formuleerima ja esitama uue süüdistuse. Süüalusele oli näiteks VNFSV KrK § 111 põhjal esitatud süüdistus lohakuses. Edaspidisel uurimisel tehti kindlaks, et süüalusele süüksarvatavat tegu ei saa käsitada lohakusena, vaid teenistusliku seisundi kuritarvitusena, s. t. käitumisena, mis on ette nähtud mitte KrK § 111, vaid § 109. Sel juhtumil teeb uurija KrK § 109 põhjal vastutusele võtmise kohta

uue korralduse, mis asendab KrK § 111 põhjal tehtud ja jõu kaotanud endise korralduse. Kuid võib esineda ka teissugune olukord, mil pärast süüdistuse esitamist uurija teeb kindlaks uue kuriteofakti lisaks sellele süüdistusele, mis juba esitatud. Näiteks süüalusele oli KrK § 116 põhjal esitatud süüdistus raiskamises. Edaspidine uurimine tuvastas, et raiskamise varjamise otstarbel pani süüalune toime võltsimise, s. t. sooritas teo, mis on ette nähtud KrK § 120. Sel juhtumil peab uurija esitama süüalusele KrK § 120 põhjal uue süüdistuse, mis esialgset ei asenda, vaid esitatakse sellega kõrvuti ja mis seda täiendab.

Tuleb esitada ka uus süüdistus, kui on tuvastatud uue kuriteo fakt. See peab toimuma ka siis, kui uus kuriteo fakt käib sama kriminaalkoodeksi paragrahvi alla, mille järgi kvalifitseeriti esimest kuritegu. Süüalusele esitati süüdistus näiteks KrK § 120 põhjal selles, et ta oli koostanud võltsitud dokumendi. Hiljem tuvastati uurimisel, et süüalune võltsis veel ühe dokumendi. Sel juhtumil tuleb süüalusele esitada veel uus süüdistus teises võltsimises, olgugi et mõlemaid süüdistusi (kahes võltsimises) kvalifitseeritakse sama KrK § 120 järgi.

Süüdistus tuleb seega esitada igas kuriteos, mille toimepanekus süüalust süüdistatakse, selleks et süüalune võiks iga süüdistuse puhul seletusi anda ja enda kaitseks tõendeid esitada.

§ 107. Süüalune, tema õigused ja kohustused eeluurimisel.

Süüalune kasutab eeluurimisel protsessuaalseid õigusi, mis annavad temale võimaluse kaitsta end esitatud süüdistuse vastu, võtta teatud ulatuses osa uurimisest ja avaldada mõju selle tagajärgedele.

1. *Süüalusel on õigus teada, milles teda konkreetselt süüdistatakse.* Isiku süüalusena vastutusele võtmise korralduses tuleb seepärast esitada konkreetselt need kuriteo tehiolud, milles teda süüdistatakse. Tõendeid aga, millel süüdistus põhineb, ei ole uurija veel kohustatud süüalusele teatama. Õiguse tutvuda tõenditega, millel süüdistus põhineb, omandab süüalune hiljem, pärast eeluurimise lõpetamist (uurija võib aga teatada neid tõendeid süüalusele, kui ta peab seda otstarbekohaseks).

2. *Süüalusel on õigus anda seletusi temale esitatud süüdistuse sisu kohta.* Seda õigust teostab süüalune siis, kui teda uurija poolt üle kuulatakse, andes seletusi kõigi asjaolude kohta, mis moodustavad süüdistuse sisu. Ühtlasi võib süüalune omal algatusel paluda

uurijat kutsuda teda täiendavalt ülekuulamisele ja esitada uurijale avaldusi ühes asja sisuliste seletustega.

3. *Süüalusel on õigus taotleda uurijalt tunnistajate ülekuulamist, ekspertiisi määramist ja muude tõendite võtmist asja juurde.* Need taotlused otsustab uurija. Kui asjaolud, mille tuvastamist süüalune taotleb, on asja suhtes tähtsad, siis on uurija kohustatud taotluse rahuldama. Kas need asjaolud on tähtsad, oleneb konkreetse asja eriomadustest. Kuid üldkujul võib olulisteks nimetada sääraseid asjaolusid, mis võivad muuta süüdistuse sisu ja süüaluse vastutuse raskust või süüdistuse täiesti ümber lükata. Kui uurija jätab süüaluse taotluse rahuldamata, siis koostab ta selle kohta põhistatud korralduse, ära tähendades selles keeldumise põhjused (VNFSV KrPK § 112 — 114).

4. *Süüalune võib uurija iga toimingu peale, seejuures ka tema taotluse rahuldamata jätmise peale, kaevata prokurörile.* Kaebamise tähtaeg on seitse päeva, arvates momendist, mil süüalusele sai teatavaks tema poolt kaevatav uurija toiming (VNFSV KrPK § 212—216).

5. *Süüalusel on õigus osa võtta ekspertiisist, kui see asjas toimub.* Ekspertiisi määramisel uurija poolt on süüalusel õigus eksperte taandada. Ta on õigustatud uurijale nimetama eksperti, keda ta peale uurija poolt määratud ekspertide soovib välja kutsuda. Kõigil ekspertiisi määramise juhtudel on süüalusel õigus esitada kirjalikult neid küsimusi, mille kohta ta peab tarvilikuks saada ekspertide arvamust. Süüalusel on ühtlasi õigus varem toimetatud ekpertiisi ebaselguse või puudulikkuse põhjendusil taotleda uue ekspertiisi määramist (VNFSV KrPK § 169, 171 ja 174). Süüalune võib viibida ekspertiisi toimetamise juures ja anda ekspertidele isiklikke seletusi.

6. *Süüalune võib taanduse üldalustel taotleda uurija taandamist.* Uurija kuulub taandamisele VNFSV KrPK § 43 nimetatud juhtudel, nimelt kui ta on süüaluse või kannatanu sugulane, kui ta ise või tema sugulased on huvitatud asja lõpptulemusest, kui ta on asjast osa võtnud tunnistajana, eksperdina, kaitsjana või kannatanu või tsiviilhageja huvide esindajana. Uurija taandamise avalduse otsustab prokurör (VNFSV KrPK § 122).

7. *Pärast eeluurimise lõpetamist on süüalusel õigus tutvuda kõigi uurimismaterjalidega ja taotleda täiendavate uurimistoimingute teostamist* (VNFSV KrPK § 206).

Säärased on süüaluse protsessuaalsed õigused eeluurimisel. Nende õiguste kõrval *on süüalusel ka mõningad protsessuaalsed*

kohustused. Et neid kohustusi õigesti mõista, tuleb kõigepealt märkida, et süüalune ei ole seaduse põhjal kohustatud tunnistust andma ja seadus ei näe ette tema vastutust tunnistuste andmisest keeldumise ja valetunnistuse andmise eest (nagu see esineb tunnistajate suhtes).

Eeluurimisel on süüaluse kohustused järgmised:

1) Vabaduses viibiv süüalune on kohustatud kutse peale uurija juurde ilmuma. Mitteilmumise korral võib süüalune kuuluda sundtoomisele.

2) Kui tõkkeabinõuna valitakse allkiri elukohast mittelahkumise kohta, siis lasub süüalusel kohustus vastavast kohast mitte lahkuda. Mittelahkumise allkirjana antud kohustuse rikkumise korral võib uurija valida karmima tõkkeabinõu.

3) Süüalune peab hoiduma seadusevastaste tegude toimepanemisest, mis takistavad tõe avastamist, nagu näiteks tunnistajate ahvatlemine ja äraostmine, tunnistusi andvate isikute ähvardamine, tõendite hävitamine jne. (sellised süüaluse toimingud toovad raskema tõkkeabinõuna kaasa süüaluse vahistamise VNFSV KrPK § 158 kohaselt).

§ 108. Süüaluse ülekuulamine.

Süüaluse ülekuulamine on süüdistuse esitamisele järgnev uurimisakt. Ülekuulamine peab toimuma hiljemalt 24 tunni jooksul pärast süüaluse ilmumist või sundtoomist. Ülekuulamise tähtsus on kahesugune. Süüaluse ülekuulamise teel teeb uurija esiteks selgeks asjale tähtsad tehiolud ja selgitab mitmesugused uurimise käigus kerkinud küsimused. Sellelt seisukohalt on süüaluse ülekuulamine oluliseks vahendiks, mille abil uurija kogub ja kontrollib tõendeid. Teiseks on süüaluse ülekuulamine tema kaitsevahendiks: süüalune annab ülekuulamisel temale esitatud süüdistuse kohta seletusi ning esitab enda kaitseks tõendeid.

Süüaluse ülekuulamisega seoses tekib uurimispraktikas küsimus võimalusest süüalusena vastutusele võetavat isikut üle kuulata esialgu tunnistajana, selleks et pärast tema vastutusele võtmist kuulataks ta teiskordselt üle juba süüalusena. Mõned uurijad on sellise korra muutnud süsteemiks: enne kui isikut, kelle suhtes on andmeid kuriteo toimepaneku kohta, võtta vastutusele süüalusena, kuulavad nad ta kuriteost osavõtu küsimuses üle tunnistajana, siis aga võtavad ta vastutusele süüalusena ja kuulavad teiskordselt üle kui süüalust. Kas säärane kord on õige?

Üldiselt ei ole võimatu, et mõningate asjaolude selgitamiseks kuulab uurija mõne isiku esialgu üle tunnistajana ja et uurijal puuduvad sel ajal andmed selle isiku vastutusele võtmiseks süüalusena ja et hiljem selgitab uurimine uusi asjaolusid, mis tõendavad selle isiku süüd kuriteo toimepanekus, mistõttu viimane võetaksegi vastutusele süüalusena. Säärane tunnistaja muutumine süüaluseks võib olla täiesti seaduslik ja põhjendatud, kuid kindlal tingimusel, et see isik oli tunnistajana ülekuulamise momendil tõepoolest tunnistajaks, s. o. et ta kuulati üle mitte temale omistatavas kuriteos, vaid asjas tuvastamisele kuuluvais teistes asjaoludes. Kui see tunnistaja muutub hiljem asjas süüaluseks ja kuulatakse üle kui süüalune, siis sellise olukorra juures tema ülekuulamine süüalusena erineb mitte ainult vormilt, vaid ka sisuliselt, s. t. asetatud küsimuse sisult, tema eelnevast ülekuulamisest tunnistajana.

Hoopis iseasi on see praktika, mille on omaks võtnud rida uurijaid. Sageli kuulab uurija tunnistajana üle mitte tõelise tunnistaja, vaid isiku, kellele kuritegu omistatakse, kelle süüd tuvastab rida tõendeid ning kelle teod moodustavadki uurimiseseme. Sisuliselt ei ole selline isik tunnistaja, vaid süüalune. Kuna aga uurija ei teinud formaalset korraldust tema vastutusele võtmiseks süüalusena ega esitanud sellele isikule süüdistust, siis kuulab ta seda isikut formaalselt üle kui tunnistajat, sisult aga esitab temale küsimusi kui süüalusele, s. o. kuulab ta üle temale omistatava kuriteo suhtes. Kui hiljem uurija teeb korralduse selle isiku süüalusena vastutusele võtmiseks ja esitab temale süüdistuse, siis kuulab ta tema üle teiskordselt ja seekord kui süüaluse. Kuna asja sisu kohta süüalune oli juba varemalt üle kuulatud tunnistajana, siis sama isiku ülekuulamine süüalusena toimub tavaliselt pealiskaudselt, üldjoontes, lühidalt, kusjuures ülekuulamisprotokoll sisaldab mõnikord ainult viite sellele, et süüalune kinnitab oma varemalt (s. o. tunnistajana) antud ütlusi.

Säärase meetodi vastu tuleb vaielda kõige kindlamalt: ta on oma põhiolult ebaseaduslik ja väär.

Tunnistaja on seaduse põhjal kohustatud andma ütlusi ja tunnistama ainult tõtt. Ütluste andmisest keeldumise eest ja valetunnistuse andmise eest kannab tunnistaja kriminaalvastutust. Süüalusele aga seadus säärast kohustust ei pane ja süüalune sellist vastutust ei kanna. Kui aga uurija kuulab *faktilise* süüaluse üle tunnistajana, siis sunnib ta seda süüalust seadusevastaselt kriminaalvastutuse ähvardusel ütlusi andma. Selline tunnistaja, kes üle

kuulatakse temale omistatavas kuriteos, on faktiliselt, tegelikult süüalune. Edasi tuleb arvestada, et süüalune kuulatakse üle pärast süüdistuse esitamist, s. o. pärast seda, kui temale tehti teatavaks see, milles teda süüdistatakse. Tunnistajana ülekuulatavale faktilisele süüalusele süüdistust ei esitatud, temale ei tehtud teatavaks, milles teda süüdistatakse; see aga on süüaluse protsessuaalsete õiguste seadusevastane rikkumine.

Neil põhjustel tuleb süüaluse esialgset ülekuulamist tunnistajana pidada ebaõigeks ja ebaseaduslikuks (välja arvatud ülalnimetatud juhud).

Uurimispraktikas kasutati üksvahe laialdaselt vastutusele võtmisele kuuluvate, kuid veel mitte vastutusele võetud isikute ülekuulamist kahtlusealustena. NSVL Prokuröri 2. juuni 1937. a. käskkirjaga nr. 41/26 on keelatud üle kuulata kodanikke kahtlusealustena, sest selline ülekuulamine on seadusevastane: kui mõne isiku suhtes on olemas andmeid, mis osutavad kuriteo toimepanemisele tema poolt, siis tuleb ta vastutusele võtta ja üle kuulata süüalusena.

§ 109. Tõkkeabinõude kohaldamine.

1. **Üldpõhimõtted.** *Tõkkeabinõudeks nimetatakse neid sundvahendeid, mida uurija kohaldab süüaluse suhtes uurimisele või kohtusse ilmumisest kõrvalehoidumise vältimiseks.*

Väljend „tõkkeabinõu" moodustab lühendi täielikust nimetusest „süüaluse poolt uurimisest ja kohtust kõrvalehoidumise tõkendamise (s. o. vältimise) abinõu".

Süüaluse suhtes tõkkeabinõu tarvitusele võtmise vajaduse küsimuse otsustamisel, samuti ka igal üksikul juhtumil tõkkeabinõu liigi valikul peab uurija arvestama süüalusele omistatava kuriteo tähtsust, tema vastu esinevate süütõendite raskust, süüaluse poolt uurimisest ja kohtust kõrvalehoidumise või tõe avastamise takistamise võimalust, süüaluse tervislikku seisundit, teenistuse iseloomu ja teisi asjaolusid (VNFSV KrPK § 147).

Tõkkeabinõu kohaldatakse ainult süüalustele, s. o. isikuile, kelle kohta on tehtud korraldus nende vastutusele võtmiseks süüalustena, ja alles pärast seda, kui neile on esitatud süüdistus. Sellest üldreeglist teeb seadus ühe erandi. Erandjuhtudel võib tõkkeabinõu kohaldada enne süüdistuse esitamist mitte kauemaks kui 14 päevaks (VNFSV KrPK § 145). Sellisteks erandjuhtudeks loetakse neid juhtumeid, kui uurimine ei ole veel kogunud materjali, mille alusel võidaks esitada süüdistust, kuid on olemas juba

andmeid, kuigi puudulikult kontrollituid, mis nõuavad vastava isiku vajaduse korral uurija juurde ilmumise kindlustamist, või kui esineb materjali, mis tõendab isiku säärast ühiskonnaohtlikkust, et tema vabadusse jätmine osutub tõsiselt ohtlikuks ühiskondlikule julgeolekule. Neliteist päeva on selleks tähtajaks, mille jooksul tuleb lõpetada tõendite hankimiseks vajalik töö ja kas esitada formaalne süüdistus, mille järel tõkkeabinõu püsib üldistel alustel edasi, või see tõkkeabinõu tühistada (VNFSV KrPK § 145). Ukraina NSV kriminaalprotsessi koodeks määrab selleks tähtajaks 10 päeva (§ 143).

Tõkkeabinõu kehtivuse tähtaeg sõltub sellest, kas säilitavad kogu uurimise kestel oma jõu need ajendid, mis tingisid tõkkeabinõu valiku. Kui uurimise käigus kaob vajadus tõkkeabinõu edasiseks kohaldamiseks, siis uurimisorgan tühistab selle oma korraldusega. Uurimise käigust olenevalt võib uurimisorgan valitud tõkkeabinõu muuta.

Prokuröril on õigus anda uurimise toimetajale juhendeid tõkkeabinõu valiku, tühistamise või muutmise kohta; need prokuröri juhendid on kohustuslikud.

Tõkkeabinõu kohaldatakse vaid siis, kui see vastavalt ülalesitatud põhimõtetele on asja tehioludest tingituna tarvilik. Kõigil muil juhtudel piirdub uurimisorgan sellega, et ta võtab süüaluselt *allkirja uurimisele ja kohtusse ilmumise kohta ja kohustuse kohta teatada oma elukoha muutmisest.* Allkiri uurimisele ja kohtusse ilmumise kohta ei ole tõkkeabinõu. Erinevalt tõkkeabinõudest, nende hulgas ka allkirjast oma elukohast mittelahkumise kohta, ei kitsenda ega piira allkiri uurimisele ja kohtusse ilmumise kohta süüaluse vabadusi: ta võib vabalt talitada ja ta kohustuseks on vaid see, et kui uurija määrab talle ilmumise tähtaja, siis on ta kohustatud ilmuma määratud tähtajaks ja määratud kohta, oma elukohast lahkumise korral aga peab ta sellest uurimisorganile teatama (viimaselt luba küsimata).

Iga tõkkeabinõu kohaldamise kohta koostab uurija põhistatud korralduse. Korralduses märgib uurija kuriteo, milles süüalust süüdistatakse, ja alused, mille põhjal vastav tõkkeabinõu valitakse. Tõkkeabinõu kohaldamisest teatatakse süüalusele (VNFSV KrPK § 146). Põhistatud korralduse tegemise nõue kehtib igasuguse tõkkeabinõu, nende hulgas ka mittelahkumise allkirja valiku kohta.

Kõik tõkkeabinõud piiravad oluliselt kodanike vabadusi, mistõttu nende kohaldamine peab vastama protsessuaalseile tingi-

mustele. Selleks nõutaksegi põhistatud korralduse tegemist tõkkeabinõu valiku kohta ühes vastava abinõu kohaldamise aluste märkimisega.

2. Tõkkeabinõude liigid. Tõkkeabinõude liigid on järgmised: a) allkiri mittelahkumise kohta, b) isiklik ja varaline käendus, c) kautsjon, d) vahistamine ja e) kodune arest. Sõjaväelastest süüalaste kohta kehtib veel üks tõkkeabinõu — lähim valve väeosas.

a) *Allkiri mittelahkumise kohta.* Selle sisu seisneb selles, et süüalaselt võetakse kohustus mitte lahkuda tema enese poolt valitud või uurija poolt määratud elukohast ilma uurija või kohtu loata.

Mittelahkumise kohustuse rikkumine toob kaasa selle asendamise karmima tõkkeabinõuga.

b) ja c) *Käendus ja kautsjon.* Käendus jaguneb isiklikuks ja varaliseks. Isiklik käendus seisneb selles, et asjast eemalseisev isik võtab endale kohustuse omal vastutusel tagada süüalase ilmumine uurimisele või kohtusse. Süüalase kõrvalehoidumise korral uurimisest või kohtust võetakse isiklikud käendajad kriminaalvastutusele VNFSV KrK § 92 lg. 1 põhjal.

Varaline käendus seisneb selles, et mõni isik võtab endale kohustuse tasuda kindlaksmääratud summa või loovutada riigi heaks teatav vara, kui süüalane ei ilmu uurimisele või kohtusse.

Kautsjon seisneb selles, et süüalane või mõni teine isik maksab teatava summa või annab muu vara kohtu või uurimisorganite käsutusse süüalase uurimisele või kohtusse ilmumise tagatiseks. Kautsjon on oma sisult lähedane varalisele käendusele, erinedes viimasest vaid seega, et kautsjoni korral antakse raha või vara uurimisorganite või kohtu käsutusse, kuna aga varalise käenduse korral võtab käendaja endale kohustuse tasuda teatud summa või loovutada teatud vara, kui süüalane uurimisele või kohtusse ilmumisest kõrvale hoidub, ning jätab raha või vara uurimise ajaks enda kätte. Kui süüalane uurimisest või kohtust kõrvale hoidub, siis muutub kautsjon riigi tuludeks. Sõjaväelaste suhtes tegelikult varalist käendust ja kautsjonit ei kohaldata.

VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks ei näe ette protsessikorda, milles toimub käendusena esineva kautsjoni või vara arvestamine riigi tuludeks. Nähtavasti tuleb seda teha kohtu kaudu.

Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks määrab selle korra järgmiselt: „Kautsjoni arvestamine riigi tuluks või raha või vara sissenõudmine, milles käendus oli antud, toimub prokuröri või kohtu korraldusel olenevalt sellest, millises protsessi staadiumis süüalase kõrvalehoidumine või pagemine toimus“ (§ 154).

d) *Vahistamine.* Vahistamist võidakse tõkkeabinõuna kohaldada ainult nende kuritegude asjades, mille eest kriminaalkoodeksi kohaselt võib karistusena määrata vabaduskaotust („NSVL ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise alused", § 10).

Vahistamise peaülesandeks on vältida süüaluse pagemist uurimise ja kohtu eest. Kuid kõrvuti selle ülesandega esineb ka teisi, millel kuriteo laadist ja kurjategija isikust sõltuvalt võib olla sageli oluline tähtsus. Nii märgitakse vahistamise kohaldamise alusena seda, et süüalune võib takistada tõe avastamist, et tal on sidemeid vastava koha kuritegeliku keskkonnaga, et tal ei ole alalist elukohta ega tööd või et kuritegu ise on suure ühiskonnaohtlikkusega (VNFSV KrPK § 158).

Süüaluse poolt tõe avastamise takistamise all mõistetakse süüaluse *seadusevastaseid* toiminguid, nagu ahvatlemist, tunnistajate äraostmist, tunnistajate ja kannatanu ähvardamist, kuriteo jälgede varjamist, dokumentide hävitamist jms., mitte aga süüaluse poolt oma seaduslike protsessuaalsete õiguste kasutamist (taotluste algatamine, enda kaitseks tõendite esitamine, uurija tegevuse peale kaebuse tõstmine jne.).

Kontrrevolutsiooniliste, eriti ohtlike valitsemiskorra-vastaste, kõige ohtlikumate ametialaste, majanduslike, isiku- ja varavastaste ning sõjaväeliste kuritegude puhul on vahistamise kohaldamine lubatav ka juba üksi vastava kuriteo ühiskonnaohtlikkuse motiividel, olgugi et teised ülalpoolmärgitud alused puuduvad.

Vahistamist tuleb vormistada uurimisorgani erilise korraldusena, milles esitatakse: 1) süüdistuse sisu, s. o. kuritegu, mille toimepanekus süüalust süüdistatakse, ja 2) vahistamise kohaldamise motiivid, s. o. alused, mille põhjal uurija jõudis järeldusele selle raskeima vahendi vajaduses.

NSVL Konstitutsiooni § 127 kohaselt ei tohi kelleltki vabadust võtta muidu kui prokuröri sanktsiooniga või kohtumääruse põhjal. Sellele vastavalt võidakse eeluurimisel vahistamist kohaldada tõkkeabinõuna ainult sel tingimusel, et uurimisorgani korraldus selle abinõu valiku kohta on prokuröri poolt sanktsioneeritud.

„NSVL ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise aluste" § 10 kohaselt ei tohi vahistamine tõkkeabinõuna kesta üle kahe kuu. Kui aga asja keerukuse või muude asjaolude tõttu ei suudetud eeluurimist selleks tähtajaks lõpetada, siis võidakse tähtaega prokuröri korraldusel ühe kuu võrra pikendada.

e) *Kodune arest.* Kodune arest, s. o. süüaluse eraldamine oma

kodus ühes valve määramisega või ilma selleta (VNFSV KrPK § 157), ei ole meie uurimispraktikas seni peaaegu leidnudki kohaldamist. Mõnede asjade puhul aga, kus pole karta süüaluse pagemist, kuid on tarvilik teda siiski eraldada, et ta uurimise käiku ei segaks, võib see abinõu osutuda otstarbekohaseks. Sõjaväelaste suhtes on see abinõu kohaldatav ainult ohvitserkonda kuuluvaile isikuile.

§ 110. Muud eeluurimisel kohaldatavad sundvahendid peale tõkkeabinõude.

Kui süüaluseks on ametiisik, siis peab uurija otsustama küsimuse, kas süüalune kuulub uurimise ajaks ametist kõrvaldamisele (VNFSV KrPK § 142). Säärast kõrvaldamist tarvilikuks pidades teeb uurija selle kohta korralduse, millest teatab süüaluse teenistuskohta täitmisele võtmiseks. Kuigi seadus seda ei nõua, on praktika kindlalt omaks võtnud korra, mille kohaselt selle korralduse peab kinnitama prokurör.

Sundabinõud, mida uurija võib eeluurimisel kohaldada, on peale tõkkeabinõude järgmised: a) *sundtoomine,* s. o. süüaluse või tunnistaja sundkorras ülekuulamiskohale toimetamine. Seaduse kohaselt on tunnistaja ja süüalune kohustatud ilmuma uurija kutsel; kui aga tunnistaja või süüalune uurija nõudel ei ilmunud, siis võivad nad kuuluda sundtoomisele; b) *läbiotsimine ja väljavõtmine,* s. o. asja suhtes tähtsate esemete sunduslik erandamine; c) *läbivaatus;* d) *aresti panek* süüaluse varale, et tagada tsiviilhagi või kohtuotsusega võimalikku vara konfiskeerimist; e) *süüaluse kõrvaldamine ametist* kogu uurimise kestuseks või lühemaks ajaks.

Punktides „a" ja „b" tähendatud abinõude iseärasuseks on see, et neid võidakse tarvitusele võtta mitte üksnes süüaluse, vaid ka teiste isikute suhtes (VNFSV KrPK § 62, 131, 175—188, 189—195, 121, 121-a ja 142). Punktis „c" tähendatud abinõu (läbivaatuse) kohta tuleb märkida, et põhimõtteliselt võidakse läbivaatust kohaldada ekspertide osavõtul nii süüaluse kui ka tunnistajate ja kannatanu suhtes (VNFSV KrPK § 61 märkus ja § 193), seejuures tunnistajate ja kannatanute suhtes üksnes nende nõusolekul.

Kõiki neid abinõusid käsitlesime käesoleva õpiku tõendeid käsitlevas osas.

Mõne ülalpoolnimetatud toimingu teostamist tarvilikuks pida-

des koostab uurija sundtoomise, läbiotsimise toimetamise jne. korralduse; vastava toimingu teostamisel koostab uurija protokolli, milles fikseerib kõik, mis toimingu (läbiotsimise, läbivaatuse) teostamisel toimus. Protokollile kirjutavad alla uurija ja toimingu teostamisel viibinud asjaosalised isikud. Punktides „a" ja „e" tähendatud vahendite kohaldamisel koostatakse ainult korraldus, protokolli aga mitte.

XVIII peatükk.

EELUURIMISE LÕPETAMINE.

§ 111. Uurimise lõpetamise vormid. § 112. Eeluurimise peatamine. § 113. Asja lõpetamine. § 114. Eeluurimise lõpetamine kohtu alla andmisega.

§ 111. Uurimise lõpetamise vormid.

Eeluurimise lõpetamine võib väljenduda kolmes suunas: 1) kohtu alla andmine, 2) asja lõpetamine, 3) uurimise peatamine. Käsitleme neid kolme vormi üksikult ja vastupidises järjekorras, s. o. alates uurimise peatamisega.

§ 112. Eeluurimise peatamine.

Uurimise peatamine toimub juhul, kui uurimisel küll on hangitud andmed süüdistuse esitamiseks ja uurija on teinud kriminaalvastutusele võtmise korralduse, kuid süüdistuse esitamine või kohtu alla andmine osutub võimatuks ühel järgmistest põhjustest: 1) süüaluse asukoht on teadmata või 2) süüalusel on vaimuhaigus või mõni muu raske haigus (VNFSV KrPK § 202).

Peab tunnistama, et see uurimise peatamise põhjuste loetelu on lõplik. Uurimise peatamine võib aset leida ainult ühel nimetatud põhjustest ning seda ei või lubada mõnel muul põhjusel. Tuleb seepärast käsitada mitteseadusepärastena neid uurimispraktikas mõnikord esinevaid juhtumeid, kus uurimine peatatakse mõne olulise tunnistaja lahkumise tõttu või näiteks seetõttu, et asutises, milles kuritegu toime pandi, ei ole ametialane revideerimine lõpetatud, jne.

Süüaluse asukoha mitteteadmise tõttu võib uurimist peatada alles pärast uurimise toimetamiseks ettenähtud tähtaja möödu-

mist (juurdlusorganeile üks kuu ja uurijale kaks kuud), mille kestel tuleb süüaluse leidmiseks tarvitusele võtta kõik vajalikud abinõud. Selle aja kestel peavad kuni uurimise peatamiseni kõik asja tehiolud olema uuritud ja kõik võimalikud tõendid kogutud ning kontrollitud, nii et edasise menetluse a i n s a k s takistuseks oleks ainult süüaluse puudumine või haigus. On lubamatu peatada uurimist, jättes asja tehiolud selgitamata, lootuses selgitada seda pärast süüaluse leidmist või tervenemist, sest selleks ajaks võib rida tõendeid kaduda, kuriteo jäljed võivad tuhmuda jne. Pärast uurimise peatamist jätkub süüaluse otsimine. Süüaluse haiguse tõttu peatatakse uurimine kuni süüaluse tervenemiseni, kusjuures uurija on õigustatud süüalust paigutama haiguse kindlakstegemiseks vastavasse raviasutisse. Kui süüalune tunnistatakse vaimuhaigeks või ravimatuks, siis lõpetatakse asi või saadetakse see meditsiinilise iseloomuga vahendite kohaldamiseks kohtusse.

Uurimise peatamine kestab VNFSV KrK § 14 ettenähtud aegumistähtaegade saabumiseni. Nende tähtaegade möödumisel lõpetatakse asi VNFSV KrPK § 4 p. 4 korras, kui aegumistähtaeg ei katkenud.

Uurimise peatamine vormistatakse korraldusena, milles esitatakse asja sisu ja peatamise põhjused.

Uurimise peatamise põhjustanud asjaolude äralangemisel (süüaluse leidmine või tervenemine) algab uurimine uuesti uurimise peatanud uurimisorgani korraldusega (VNFSV KrPK § 205).

Sisuliselt ei ole uurimise peatamine asja lõpetamine. Uurimise peatamise korral ei asu asi enam uurija menetluses, vaid on peatatud asjade eriarvel ja aeg, mille kestel uurimine on peatatud, ei kuulu uurimisaja hulka.

§ 113. Asja lõpetamine.

Kui uurimisel ei ole hangitud andmeid, mis on kohtu alla andmiseks küllaldased, siis asja menetlus lõpetatakse. Asja lõpetamise aluseks on: 1) mõne asjaolu esinemine, mis kõrvaldab kriminaaljälitamise (VNFSV KrPK § 3 ja 4) ja 2) süütõendite puudulikkus süüaluse kohtu alla andmiseks (VNFSV KrPK § 204 p).

Peamisteks ja kõige sagedamini esinevaiks asja lõpetamise alusteks on järgmised: 1) süüalusele omistatavates tegudes kuriteo koosseisu puudumine (VNFSV KrPK § 4 p. 5) ja 2) süütõendite puudulikkus süüaluse kohtu alla andmiseks (VNFSV KrPK § 204

p. „b"). Mille poolest need kaks asja lõpetamise alust teineteisest erinevad?

Kuriteo koosseisu puudumine süüaluse tegudes tähendab seda, et need teod, mille toimepanekus teda süüdistatakse, ei ole kuritegelikud, isegi kui need tõepoolest tema poolt on toime pandud. Nii et säärasel korral fakt ise, see sündmus, mille puhul toimetati uurimist, võis tõeliselt aset leida, võis olla tõendatud kõigi asja tehiolude varal, kuid teda ei käsitata kuriteona. Süüalust süüdistatakse näiteks võimuliialduses. Uurimisel tuvastati, et süüalune sooritas tõepoolest need teod, mille kohta toimetati uurimist, kuid neid tegusid oli tal õigus toime panna, need kuulusid tema võimupiiridesse, nii et ta oma võimu ei ületanud. Esineb seega kuriteo koosseisu puudumine.

Sisult teissugune on teine asja lõpetamise alus — süütõendite puudulikkus süüaluse kohtu alla andmiseks (VNFSV KrPK § 204 p. „b"). Sel juhtumil toimus kuritegu, kuriteo fakt on tõendatud, kuid pole selleks küllaldasi tõendeid, et selle kuriteo pani toime just süüalune. Näiteks röövimise või bandiitliku kallaletungi asjas (VNFSV KrK § 167 või 59[3]) on kuritegu tõendatud, kallaletung tõesti toime pandud, kannatanu haavatud või tapetud, vara riisutud, kuid ei ole tõendeid, et selle kuriteo pani toime just süüalune, tema süü ei ole tõendatud. Sel juhtumil tuleb asi VNFSV KrPK § 204 p. „b" põhjal süüaluse suhtes lõpetada.

Tuleb silmas pidada, et ükskõik mis alusel ka asi lõpetati — kas kuriteo koosseisu puudumise või süütõendite puudulikkuse tõttu — tagajärg on süüalusele üks ja sama: süüdistus langeb ära, kriminaaljälitamine lõpetatakse ja süüalune tunnistatakse järelikult rehabiliteerituks. Selles mõttes on asja lõpetamine sama tähendusega kui õigeksmõistev kohtuotsuski: kui süüalune oleks kohtu alla antud, siis oleks kohus tema süüdimõistmiseks vajalike andmete puudumisel ta õigeks mõistnud; kuna aga süüdistamiseks vajalike andmete puudumine tehti kindlaks enne kohtulikku arutamist, siis asi lõpetatakse eeluurimisel.

Asja lõpetamine VNFSV KrPK § 204 p. „b" põhjal, s. o. süütõendite puudulikkuse tõttu süüaluse kohtu alla andmiseks, tähendab järelikult seda, et süüalune kuritegu toime ei pannud, et tema süüdistamiseks selles kuriteos andmeid ei ole ja et ta järelikult ei ole häbistatud. Mitte ühelgi juhul ei ole lubatav käsitada asja lõpetamist VNFSV KrPK § 204 p. „b" põhjal niiviisi, et kuna kuriteo fakt aset leidis, siis on võimalik (või tõenäoline), et süüalune kuriteo siiski toime pani, ning teda ei saa kohtu alla anda

ainult seetõttu, et ei ole õnnestunud koguda tema süü kohta küllalt tõendeid. See tähendaks seda, et süüalune oleks ka pärast asja lõpetamist kahtluse alla jäänud, et temal oleks edasi lasunud süüdistuse koorem, kuigi asi juba lõpetati. Säärane seisukoht on nõukogude sotsialistliku õigusemõistmise põhimõtetega täiesti sobimatu. Kuna kodanikule oli süüdistus kuriteo toimepanekus esitatud, siis tuleb tema süü küsimus lahendada kategoorilisel kujul — jaatavalt või eitavalt, s. o. see isik tuleb kas tunnistada süüdlaseks, mõista ta kohtus süüdi, või rehabiliteerida, teiste sõnadega — süüdistusest vabastada. Jätta aga süüaluse peale kahtlustus kuriteo toimepanekus pärast tema kohta käiva asja lõpetamist tähendab uurija ja kohtu loobumist asja sisulisest lahendamisest, mis osutub kodaniku õiguste seadusevastaseks rikkumiseks ning toob kaasa kohtu ja uurimisorganite autoriteedi languse.

Võib esineda juhtumeid, kus asi lõpetatakse süüaluse poolt sooritatud üleastumise vähese tähtsuse tõttu, ta tegude ühiskonnaohtlikkuse puudumise tõttu, kuigi need teod formaalselt vastasid kriminaalkoodeksi eriosa mõne paragrahvi tunnustele. Siin on tegemist juhtumiga, mida käsitleb VNFSV KrK § 6 märkus: „Kuriteoks ei loeta tegu, mis küll vormiliselt vastab käesoleva koodeksi eriosa mõne paragrahvi tunnustele, kuid ilmse vähese tähtsuse ja kahjulike tagajärgede puudumise tõttu ei oma ühiskonnaohtlikku iseloomu."

Kui säärased andmed on olemas ja asi tuleb lõpetada VNFSV KrK § 6 märkuse põhjal, siis on asja lõpetamise juriidiliseks aluseks kuriteo koosseisu puudumine süüaluse tegudes. Kui süüaluse vastavaid tegusid nende vähese tähtsuse ja kahjulike tagajärgede puudumise tõttu „kuriteoks ei loeta", nagu ütleb täht-tähelt KrK § 6 märkus, siis tähendab see, et neis tegudes puudub kuriteo koosseis, ja asi tuleb seega lõpetada VNFSV KrPK § 4 p. 5 alusel viitega just sellele sättele. *Asja lõpetamist süüalusele süüksarvatavate tegude vähese tähtsuse tõttu vormistatakse järelikult kui lõpetamist kuriteo koosseisu puudumise tõttu.*

Praktikas esineb juhtumeid, kus uurija lõpetab asja süüaluse kuriteo vähese tähtsuse tõttu ja teeb viite vaid VNFSV KrK § 6 märkusele. See on väär. Asja lõpetamine toimub protsessuaalse sätte, s. o. kriminaalprotsessi koodeksi, mitte aga kriminaalkoodeksi paragrahvi korras. Kriminaalprotsessi koodeksi paragrahviks aga, mis põhjendab asja lõpetamist VNFSV KrK § 6 märkuses ettenähtud tunnuste tõttu, on KrPK § 4 p. 5, millele tulebki viidata.

Asja eeluurimise staadiumis lõpetamise küsimust käsitleb NSVL Prokuröri 5. juuni 1937. a. käskkiri nr. 41/26, mille sisu on järgmine:

„Mitte lubada asja lõpetamise korraldustes ära tähendada häbistava iseloomuga asjaolusid vastutusele võetud või vastutusele võtmisele kuuluvate isikute suhtes (mitmesuguse kuritarvituse faktid jne.).

Kui asi lõpetatakse nende faktide vähese tähtsuse tõttu, mis olid uuritava asja aineks (VNFSV KrK § 6 märkus ja teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid), siis korralduses mitte ära tähendada nende või teiste faktide tõendatust, mitte ette otsustada, et need faktid tõeliselt aset leidsid ja et need tõesti pandi toime antud isikute poolt, vaid piirduda äratähendusega, et neile faktidele endile, millede kohta toimetati uurimist, ei saa nende vähese tähtsuse tõttu vaadata kui kuriteole, mispärast asi kuulub lõpetamisele."

Kui uurija leiab, et süüaluse tegudes ilmneb distsiplinaareksimuse, mitte aga kriminaalkuriteo koosseis, siis lõpetab ta asja kuriteo koosseisu puudumise tõttu süüaluse tegudes (VNFSV KrPK § 4 p. 5) ja teatab vastavaist asja materjalidest süüaluse ülemusele asja otsustamiseks distsiplinaarkorras. See uurija korraldus ei otsusta veel distsiplinaarkaristuse sunduslikkuse ja süüaluse ülemus talitab sel juhtumil oma suva kohaselt, olles uurija korraldusega mitte seotud. Korraldus on tarvilik selleks, et konstateerida kriminaalkuriteo puudumist antud asjas; kas aga esineb distsiplinaareksimus, selle otsustab lõplikult süüaluse ülemus.

Uurimispraktikas tekib veel järgmine küsimus: VNFSV KrPK § 204 p. „b" käsitleb asja lõpetamist „süütõendite puudulikkuse tõttu süüaluse kohtu alla andmiseks", s. o. korraldab neid juhtumeid, kus isik oli süüalusena juba kriminaalvastutusele võetud ja temale süüdistus esitatud, kuid edaspidine uurimine ei kogunud kohtu alla andmiseks küllaldasi süütõendeid. Kuidas aga tuleb talitada juhtudel, kui kedagi vastutusele ei olnudki võetud, s. o. kui asjas ei olnud süütõendeid, mis on vajalikud mitte ainult vastutusele võetud süüaluse kohtu alla andmiseks, vaid ka selle isiku süüalusena vastutusele võtmiseks? Kehtivas redaktsioonis § 204 sääraseid juhtumeid ette ei näe, oma endises redaktsioonis aga (enne 1933. a. 10. juunit) nimetas ta asja lõpetamise alusena ka süüdlase mitteavastamist, s. o. nägi ette just antud juhtumi. Teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid sisaldavad selle asja lõpetamise aluse. Tuleb konstateerida, et kui asjas ei ole

tõendeid mitte üksnes kohtu alla andmiseks, vaid ka kriminaalvastutusele võtmiseks, siis on asja lõpetamine võimalik sama VNFSV KrPK § 204 p. „b" korras, sest § 205 käsitleb menetluse uuendamist asjas, „mis lõpetati kuriteo toimepannud isiku mitteleidmise tõttu", s. t. süüdlase mitteavastamise tõttu. Asi kuulub samuti lõpetamisele, kui vastutusele võetud või vastutusele võtmisele kuuluv isik pani kuriteo toime süüdimatuna või kui teda tabas säärane vaimuhaigus, mis kõrvaldab kohtu alla andmise ja karistuse kohaldamise võimalikkuse (VNFSV KrK § 11).

Asja lõpetamise vormistamine toimub erilise korraldusena, milles märgitakse peamised asjaolud sel kujul, nagu need uurimisel tuvastati, ja põhjendatakse kohtu alla andmiseks vajalike andmete puudumist.

Asja lõpetamine toimub sama organi poolt, kes toimetas uurimist (uurija, miilits), uurimise järelevalvet teostava organi, s. t. prokuröri kontrolli all.

Asja lõpetamise korralduse peale võivad kannatanu ja teised asjast huvitatud isikud ning organisatsioonid kaevata viie päeva jooksul prokurörile.

Asja lõpetamise tühistamine uute andmete avastamise tõttu võib toimuda ainult prokuröri korraldusega, mitte aga selle uurimisorgani poolt, kes asja lõpetas. Asja lõpetamise korraldus tähendab süüalusele rehabiliteerumist, lähenedes seega oma tähtsuselt õigeksmõistvale kohtuotsusele, ja peabki seepärast olema stabiilsem. Erandiks võivad olla vaid juhud, kui asi lõpetati kuriteo toimepannud isiku mitteleidmise tõttu, kuid seejärel (pärast asja lõpetamist) kurjategija avastati. Neil kordadel toimub lõpetatud asja uuendamine sama uurimisorgani põhistatud korraldusega, kes asja lõpetas (VNFSV KrPK § 205).

§ 114. Eeluurimise lõpetamine kohtu alla andmisega.

Kui uurija tunnistab eeluurimise lõpetatuks ja kogutud andmed süüaluse kohtu alla andmiseks küllaldaseks, siis teatab ta süüalusele, et uurimine on asjas lõpule viidud ja asi saadetakse sisuliseks otsustamiseks kohtusse. Uurija teeb seejuures süüalusele teatavaks kohtu alla andmise alusena esineva süüdistuse lõpliku formulatsiooni ja tema õiguse tutvuda kõigi asja materjalidega, andes talle seejuures võimaluse tutvuda toimikuga ja taotleda täiendavate uurimistoimingute teostamist. Süüalune võib taotleda uurimise täiendamist, uute uurimistoimingute teostamist.

Kui tema poolt näidatud asjaolud evivad asja suhtes tähtsust, siis uurija on kohustatud uurimist täiendama; vastupidisel juhul aga jätab ta taotluse vastavalt põhistatud korraldusega rahuldamata (VNFSV KrPK § 206). Protsessuaalsete suhete seisukohalt on see moment väga oluline: just siin avaneb süüalusele esmakordselt võimalus tutvuda kõigi asjas kogutud tõendusmaterjalidega.

KrPK § 206 nõue — anda uurimise lõppedes süüalusele võimalus tutvuda kõigi uurimismaterjalidega ja esitada uurimise täiendamiseks taotlusi — evib ülisuurt tähtsust alusetu kohtu alla andmise vältimisel ja eelseisva kohtuliku uurimise täielikkuse ning kohtuotsuse õigsuse kindlustamisel. Kui süüalune tutvus uurimismaterjaliga ja esitas uurijale oma kaalutlused ning vaided esitatud süüdistuse vastu, siis on uurijal võimalus kõike seda kontrollida ja selle kohaselt määrata asja edasist suunamist.

Uurimise lõpuleviimine ja süüalusele uurimistoimiku esitamine koosneb järgmistest protsessuaalseist momentidest:

1) Uurija teatab süüalusele, et uurimine on tema asjas lõpetatud ja et tema kui süüalune kuulub kohtu alla andmisele, kuhu (prokuröri kaudu) saadetaksegi asjatoimetus.

2) Seejärel uurija seletab süüalusele, et viimane võib kõigi uurimismaterjalidega tutvuda ja uurijalt taotleda täiendavat uurimist, uute tõendite väljanõudmist ja uute uurimistoimingute teostamist (tunnistajate ülekuulamist jne.).

3) Uurija annab süüalusele vaatlemiseks uurimismaterjali, s. o. kogu toimiku, ning võimaldab temale selle materjaliga tutvuda.

4) Pärast süüaluse tutvustamist asjaga kuulab uurija ära ja kannab protokolli kõik tema taotlused uurimise täiendamiseks, kui süüalune sääraseid esitab.

5) Kõigi süüaluse taotluste puhul teeb uurija korralduse nende rahuldamise või tagasilükkamise kohta. Tagasilükkamise korral peab tingimata nimetatama motiivid, mille põhjal uurija loeb taotluse rahuldamist mittepälvivaks.

6) Kui uurija teostas süüaluse taotlusel täiendavaid uurimistoiminguid, siis tuleb hoolimata sellest, et uued andmed ei muutnud uurija arvates süüaluse kohtu alla andmise kohta tehtud järeldusi, kogu asi ühes täiendavalt kogutud uurimismaterjaliga uuesti esitada tutvumiseks süüalusele, kes võib uuesti avaldada oma taotlusi.

Selle protsessikorra täitmisel tuleb silmas pidada, et juhul, kui asjas on vastutusele võetud mitu süüalust, võimaldataks igaühele neist tutvuda kõigi uurimismaterjalidega, kogu asjaga tervi-

kuna, mitte aga üksnes nende materjalidega, mis puudutavad otseselt vastavat süüalust. See nõue tuleneb VNFSV KrPK § 117 eeskirjast, mille kohaselt üheks uurimistoimikuks võidakse koondada vaid asju, milles süüdistatakse mitut isikut ühe või mitme kuriteo toimepanekust osavõtus, või kui üks isik on toime pannud mitu üheliigilist või ühtse sihiga seotud kuritegu. Üheks toimikuks võidakse järelikult ühendada vaid süüdistusi, mis on sisult üksteisega seotud. Seepärast on igal süüalusel õigus tutvuda kõigi uurimismaterjalidega, mis puutuvad niihästi otseselt temasse kui ka teistesse süüalustesse.

Kui süüalune faktiliselt ei suuda iseseisvalt tutvuda asjaga kas kirjaoskamatuse tõttu või mõnel muul põhjusel, siis peab uurija ise teda asjaga tutvustama, lugedes ette või esitades asjas kogutud tõendite sisu, milline toiming ühtlasi protokollitakse.

Uurija lõpetab ülalkirjeldatud toimingud *uurimise lõpuleviimise protokolli* koostamisega, millesse märgib kõigi ülaltähendatud kuue protsessitoimingu täitmise, tähistades eriti, kas ja kui kaua tutvus süüalune uurimismaterjaliga (tutvumise alguse ja lõpu aeg). Protokollile kirjutavad alla süüalune ja uurija.

Pärast kõigi nende nõuete täitmist uurija leides, et eeluurimise tulemusena on süüaluse kohtu alla andmise vajadus põhjendatud, koostab asja *süüdistuskokkuvõtte.*

XIX peatükk.

SÜÜDISTUSKOKKUVÕTE.

§ 115. Üldmõiste. § 116. Süüdistuskokkuvõtte tähtsus. § 117. Süüdistuskokkuvõtte ehitus. § 118. Lisad ja teated. § 119. Süüdistuskokkuvõtte koostamise viisid. § 120. Süüdistuskokkuvõte ja esitatud süüdistus. § 121. Süüdistuskokkuvõtte kinnitamine prokuröri poolt.

§ 115. Üldmõiste.

Süüdistuskokkuvõte on äärmiselt tähtis protsessuaalne akt.

Süüdistuskokkuvõte on protsessuaalne akt, millega lõpeb eeluurimine ja milles formuleeritakse uurimise tulemused, mis põhjendavad süüaluse kohtu alla andmist [1].

[1] Asjades, mis VNFSV KrPK § 108 kohaselt ei nõua eeluurimise menetlust, lõpeb juurdlus süüdistuskokkuvõtte koostamisega.

Süüdistuskokkuvõttes väljendab uurija oma veendumuse süüaluse süüs, mis on kujunenud kogu teostatud uurimise tagajärjel, kuna ta asub seisukohal, et süüdistus on asjas kogutud tõenditega kinnitatud, süüaluse kaitsevahendid aga, s. o. tema põhjendused ja vaided esitatud süüdistuse vastu, osutunud puudulikuks ja võimetuks süüdistust ümber lükkama. Muidugi ei lahenda süüdistuskokkuvõte süüaluse süü küsimust — selle küsimuse otsustab kohus kohtuliku arutamise tagajärjel kohtuotsuses, kusjuures kohus võib süüdistuskokkuvõttes tehtud järeldustega mitte nõustuda ja süüdistuse tagasi lükata või seda muuta. Kuid kahtlemata väljendab süüdistuskokkuvõte neid süüaluse süü kohta käivaid lõppjäreldusi, millele uurija jõudis asja eeluurimisel. Kuni uurija ei ole süüaluse süüs veendunud, ei või ta koostada süüdistuskokkuvõtet. Seepärast just süüdistuskokkuvõte ongi kõige olulisem eeluurimise dokument.

§ 116. Süüdistuskokkuvõtte tähtsus.

Süüdistuskokkuvõttel on kahesugune tähtsus: tehniline ja juriidiline (protsessiõiguslik).

Süüdistuskokkuvõtte *tehniline tähtsus* seisneb selles, et ta on eeluurimise materjalide süstematiseeritud kokkuvõtteks. Süüdistuskokkuvõttes esitatakse eeluurimise materjalid süstematiseeritud kujul. See asjaolu kergendab prokuröril, kohtul ja pooltel uurimismaterjalidega tutvumist ja aitab asja tehiolusid mõista.

Ühtlasi tuleb meeles pidada, et süüdistuskokkuvõte sugugi ei vabasta kohut ja pooli vajadusest tutvuda uurimise algaktidega. Asjast osavõtvad kohtunikud ja pooled peavad igal juhul üksikasjaliselt tutvuma kõigi asjasse puutuvate materjalidega, kõigi algsete uurimisaktide ja dokumentidega. Selles mõnikord väga raskes töös on neile abiks süüdistuskokkuvõte.

Kuid süüdistuskokkuvõtte peamine ja põhimine tähtsus ei ole tehniline, vaid juriidiline, protsessiõiguslik.

Süüdistuskokkuvõtte *protsessiõiguslik tähtsus* seisneb selles, et see: a) määrab kindlaks eelseisva kohtuliku asjaarutamise ulatuse ning raamid ja b) on kohtualusele (s. t. kohtu alla antud süüaluse) kaitsevahendiks.

Süüdistuskokkuvõte määrab *nende faktide* kogumi, mis kuuluvad uurimisele asja kohtulikul arutamisel, ja *need isikud,* kelle teod kujunevad kohtuliku arutamise esemeks. See tähendab, et

kohus mõistab asja kohtulikul arutamisel kohut üksnes nende isikute üle, keda süüdistatakse süüdistuskokkuvõtte põhjal, ja et tähendatud isikute üle mõistetakse kohut ainult nendes kuritegudes, mis on neile süüdistuskokkuvõttes süüks arvatud. Tõsi küll, kohus võib oma otsusega süüdistuskokkuvõttes formuleeritud süüdistust muuta, kuid ainult seaduses täpselt sätitud juhtumeil (VNFSV KrPK § 312 ja 313), milliseid allpool käsitleme eraldi. Põhimiselt on kohtulik uurimine piiratud süüdistuskokkuvõtte raamidega.

Edasi tuleb süüdistuskokkuvõte kohtualusele ärakirjana kätte anda tavaliselt vähemalt kolm ööd-päeva, terroristlike aktide, kahjurluse ja diversiooniaktide asjus (1. detsembri 1934. a. ja 14. septembri 1937. a. seadused, VNFSV KrPK § 467 ja 471) ja sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades tegutsevaile sõjatribunalidele alluvais asjus aga (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 22. juuni 1941. a. seadlus) — *üks öö-päev* enne kohtuistungit. Saanud süüdistuskokkuvõtte, kus on esitatud kõik see, milles kohtualust süüdistatakse, ja kus on näidatud kõik andmed, millele ta süüdistus on rajatud, avaneb kohtualusel võimalus end kohtulikust arutamisest osavõtule ette valmistada, oma sealset käitumist läbi mõtelda ja oma kaitset kohtus korraldada.

Süüdistuskokkuvõte avaldatakse asja kohtulikul arutamisel, otse kohtuliku uurimise algul. Säärase avaldamisega märgib kohus ametlikult, kes nimelt on kohtu alla antud ja milles kohtualust süüdistatakse. Selle avaldamisega ühtlasi tutvustatakse kohtus viibivaid kodanikke asja tehioludega ja neil avaneb võimalus jälgida kohtuprotsessi käiku.

§ 117. Süüdistuskokkuvõtte ehitus.

Süüdistuskokkuvõte koosneb kahest osast — kirjeldavast ja resolutiivsest. Kirjeldavas osas esitatakse eeluurimisel tuvastatud faktiline asja olustik, resolutiivses osas tehakse esitatud faktilistest tehioludest juriidilised järeldused.

Süüdistuskokkuvõtte *kirjeldav osa* algab kriminaalasja algatamist põhjustanud sündmuse sisu lühikese kokkuvõttega. Näiteks algab tapmise asi sageli vägivaldse surma jälgi kandva laiba avastamisega. Raiskamise asjad algavad tavaliselt revideerimisel puudujääkide avastamisega majandusorganisatsioonides, laos jne. Need asjaolud tulebki esitada süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa algul, et oleks selge, milline sündmus osutus eeluurimise alusta-

mise ajendiks. See asjaolu peab olema kokku võetud lühidalt, sest süüaluse kohtu alla andmiseks ei ole oluline tähtsus sellel, millega eeluurimine algas, vaid sellel, millega ta lõppes, s. t. sellel, mis nimelt eeluurimisel tuvastati. Süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa algus võib olla näiteks järgmine: „11. septembril 1943. a. kell 23 ilmus N. linna 12. miilitsajaoskonda kod. J. P. Aleksandrov ja teatas, et samal päeval kell 22 tungis Vabaduse ja Oktoobri tänava nurgal temale kallale rühm isikuid, kes revolvriga ähvardades võtsid talt pealisriided seljast ja 781 rubla raha ning passi. Asjas toimetatud eeluurimisel tuvastati järgmist." Esitades andmed kriminaalasja aluseks oleva sündmuse kohta, kujuneb juba algusest peale kindlaks asja perspektiiv ja selgub edaspidise uurimise käik.

Süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa *esimeseks elemendiks* on seega kriminaalasja algatamise alusena esineva sündmuse märkimine.

Seejärel esitatakse süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas kõik asja faktilised tehiolud, mis eeluurimisel tuvastati.

Tuleb esitada toimepandud kuriteosse puutuvad asjaolud: nimelt mis, s. t. milline kuritegu on toime pandud, millal, kus ja kelle poolt millisel viisil ning millistel motiividel on see toime pandud. Kui süüalusele süüks arvatav kuritegu seisneb mingi üheainsa teo sooritamises (näiteks röövimine, vargus), siis kirjeldavas osas esitatakse see sündmus ise ja selle olustik (koht, aeg jne.). Kui aga kuriteo toimepanemine läbis mitmed staadiumid (esiteks seati valmis kuriteo toimepanemise vahendid, siis viidi täide kuritegu ise, seejärel kadusid ta jäljed, näiteks sotsialistliku omandi riisumise puhul ametiisikute poolt, kahjurluse puhul jne.), siis tuleb süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas esitada kogu kuriteolise tegevuse areng, kõik kuriteo toimepaneku staadiumid, ühtlasi ka see, mis kuriteole eelnes, ja see, mis talle järgnes. Kui kriminaalasja aineks on mitte üks, vaid mitu kuritegu, siis tuleb need esitada järjekorras üksteise järel. Kui asjas on vastutusele võetud mitu isikut, keda süüdistatakse ühest või mitmest kuriteost osavõtus, siis tuleb faktilise olustiku esitamist toimetada nõnda, et iga üksiku süüaluse süü oleks eraldi selgesti nähtav ja et oleks selgesti ära näidatud, mida iga süüalune isiklikult toime on pannud.

Säärane on süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa *teine element* — süüalusele süüks arvatava kuriteo faktiliste tehiolude esitamine.

Asja faktilise olustiku esitamisel tuleb süüdistuskokkuvõtte

kirjeldavas osas tuua tõendid, mille põhjal uurija selle olustiku tuvastas. Iga uurija poolt süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas püstitatud väide, iga seal esitatud fakt peab olema kinnitatud viitega asjas leiduvale tõendile. Mitte ükski kirjeldava osa väide ei või olla tõendamata. Asja faktiliste tehiolude esitamisel peab uurija tegema viited tõenditele nõnda, et iga üksiku fakti esitus oleks kinnitatud viitega sellele tõendile, mis käib vastava fakti kohta. Tuleb hoiatada uurimispraktikas esineva ebaõige teguviisi eest, mille puhul uurija esitab rea sündmusi ja fakte, ilma et ta tooks tõendeid, kuna pärast esitab kõigi nende sündmuste ja faktide kohta käivad tõendid korraga.

Viide tõenditele tehakse järgmiselt: esitatakse tõendi olulisim sisu ja nimetatakse toimiku leht, millel tõend eeluurimise materjalides on fikseeritud. Toimiku lehtede nimetamisest üksi ei piisa, kuna lehtede ümbernummerdamise korral või vea korral lehekülje äramärkimises on väga raske leida toimikus tõendit, mille põhjal uurija vastava fakti tuvastas.

Viide tõendile tuleb süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas teha umbes järgmiselt: „... rajooni toidukaubastu kaupluse nr. 1 revideerimisel 24. oktoobril 1942. a. avastati toiduainete puudujääk 7819 rbl. 80 kop. suuruses summas, mis tekkis ajavahemikus alates 1. augustist 1942. a. kuni revisjoni päevani (revideerimisakt, t. l. 5). Kaupluse endise juhataja J. P. Panovi seletusel tegelikult puudujääki olla ei võinud ja puudujääki järeldati seoses raamatupidamise vigadega (süüaluse Panovi ütlus, t. l. 48). Seoses sellega toimetatud raamatupidamise ekspertiis tuvastas, et kõiki süüaluse Panovi poolt esitatud dokumente arvesse võttes tuleb puudujäägiks lugeda 7081 rbl. 86 kop. suurust summat (ekspertide arvamus, t. l. 63)" jne.

Süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa säärase esitamise korral on prokuröril, kohtul ja pooltel kergesti võimalik kontrollida iga asja tehiolu ja selgitada süüdistuskokkuvõtte väidete põhistatust.

Kui asjas on toimunud ekspertiis, siis on vajalik seda süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas eraldi märkida. Peale tavalise viite ekspertiisile kui tõendile (vt. ülalpool) tuleb nimetada, milline ekspertiis (kohtumeditsiiniline, tehniline jms.) toimus ja millise arvamuse ta andis. Seejuures tuleb lühidalt kokku võtta eksperdi arvamuse sisu. Viide ekspertiisile tehakse tavaliselt pärast süüalusele süüks arvatava kuriteo faktilise olustiku esitamist.

Vajadus eraldada süüdistuskokkuvõtte koostamisel ekspertiis teiste tõendite hulgast on tingitud ekspertiisi kui teaduslikel andmeil põhineva tõendi erilisest tähtsusest. Otsust langetades peab kohus ekspertide arvamust eriliselt kaaluma, sest VNFSV KrPK § 298 kohaselt „ekspertide arvamus ei ole kohtule siduv, kuid ekspertiisiga mittenõustumist peab kohus otsuses või erilises määruses üksikasjaliselt põhistama".

Säärane on süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa *kolmas element* — tõendite esitamine, millede alusel uurija tuvastab kõik asja tehiolud.

Edasi esitatakse süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas süüalust iseloomustavad andmed: ühiskondlike organisatsioonide hinnangud, tunnistajate seletused süüaluse isiku kohta, ta käitumise kohta teenistuses ja igapäevases elus, kõigest, mis iseloomustab teda eitavast või jaatavast küljest, üldse kõik teated, mis kohtule süüküsimuse lahendamisel ja karistuse määramisel võivad oluliseks osutuda.

Olenevalt asjast võib süüaluse iseloomustuse anda koos asja faktilise olustiku esitamisega või ka pärast seda, eraldi lõikena.

Süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa *neljandaks elemendiks* on seega süüaluse iseloomustus, mis antakse uurimisel tuvastatud faktide põhjal ja kinnitatakse asjas leiduvate tõenditega (hinnangutega ja teiste dokumentidega, tunnistajate seletustega jne.).

Lõppeks tuuakse süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas ära süüaluse seletused temale esitatud süüdistuse sisu kohta. Süüaluse ülekuulamise protokollis esitatud seletustest peab ilmnema, kas süüalune tunnistas end süüdi või mitte. Kui süüalune tunnistas end süüdi, siis tuleb märkida, millega ta seletab oma teguviisi. Kui aga süüalune end süüdi ei tunnistanud, siis näidatakse, milliseid vaideid ja tõendeid ta enda kaitseks esitas. Kui süüalune tunnistas end süüdi osaliselt, teatavat osa oma süüst aga eitas, siis tuleb süüdistuskokkuvõttes täpselt ära tähendada, milles nimelt süüalune end süüdi tunnistas ja milles ei tunnistanud.

Kui süüalune end süüdi ei tunnistanud ja andis omapoolseid seletusi, siis tuleb süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas esitada nende seletuste sisu ja nende suhtes uurimisel toimetatud kontrolli tulemused. Tuleb esitada faktid ja tõendid, mille najal uurimine süüaluse seletused ümber lükkab ja süüdistuse õigeks tunnistab. Seda võib teha umbes nõnda: „Süüalusena vastutusele võetud kod. K. P. Nikolajev ei tunnistanud end süüdi ja seletas,

et tunnistajad Ivanov ja Petrov, kelle tunnistustel põhineb tema süüdistus, tunnistasid tema vastu valet, õiendades temaga isiklikke vahekordi (t. l. 41). Kuid süüalune ise ei suutnud esitada ühtki fakti oma kokkupõrkeist nende tunnistajatega. Ülekuulatud tunnistaja Sidorov seletas, et viimase kahe aasta jooksul olid Nikolajevi, Ivanovi ja Petrovi vahelised suhted täiesti normaalsed ning tema pole märganud nende vahel mingeid arusaamatusi (t. l. 58)."

Süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa *viiendaks elemendiks* on seega süüaluse seletused temale esitatud süüdistuse kohta ja nende suhtes uurimisel toimetatud kontrolli tulemused.

Säärane on süüdistuskokkuvõtte kirjeldava osa sisu. *Süüdistuskokkuvõtte kirjeldav osa tuleb esitada objektiivselt:* kui asjas leidub tehiolusid, mis tõendavad süüaluse süütust või tema süüd kergendavad, siis peab uurija kirjeldama neid süüdistuskokkuvõttes ega või neist vaikides mööduda.

Süüdistuskokkuvõtte *resolutiivne osa* sisaldab juriidilisi järeldusi kirjeldavast osast, s. o. süüaluse kohtu alla andmise juriidilise põhjenduse. Resolutiivse osa peamiseks sisuks on *süüdistuse formuleering,* mille põhjal süüalune kuulub kohtu alla andmisele. Asja faktiline olustik, mis on esitatud süüdistuskokkuvõtte kirjeldavas osas, tuleb süüdistuskokkuvõtte resolutiivses osas kokku võtta lühikesse formelisse, milles näidatakse, nimelt milline kuritegu arvatakse süüalusele süüks, millise kuriteo koosseisu moodustab tema käitumine ja *millise kriminaalkoodeksis ettenähtud paragrahvi järgi seda kuritegu kvalifitseeritakse.* Seejuures esitatakse *süüaluse kohta käivad ankeetandmed,* millega algabki resolutiivne osa.

On vajalik märkida, et süüdistuskokkuvõtte resolutiivne osa:

a) peab täielikult põhinema kirjeldaval osal;

b) ei korda kõiki kirjeldavas osas esitatud asjaolusid, vaid peab andma neile ainult juriidilise formuleeringu (mõnikord „süüdistusformeliks" nimetatud);

c) peab sisaldama individualiseeritud süüdistuse iga süüaluse kohta eraldi.

Süüdistuskokkuvõtte resolutiivse osa elementideks on seega: 1) süüaluse kohta käivad ankeetandmed, 2) süüdistuse formuleering ja 3) kuriteo juriidiline kvalifikatsioon (viide kriminaalkoodeksi eriosa paragrahvile).

§ 118. Lisad ja teated.

Uurija peab süüdistuskokkuvõttele lisama kohtuistungile kutsutavate isikute — süüaluste, tunnistajate, ekspertide — nimestiku. Süüalune (või süüalused) märgitakse eraldi (perekonnanimi, nimi ja isanimi, aadress või vahi all pidamise koht, väljakutsumise moodus). Siis tähendatakse üles tunnistajad ja eksperdid samasuguste andmetega. Iga (süüaluse, tunnistaja, eksperdi) perekonnanime järele asetatakse sulgudes toimiku lehe number; see leht sisaldab vastava isiku tunnistusi (või arvamusi).

Peale kohtuistungile kutsutavate isikute nimestiku koostab uurija järgmised teated:

1. Süüaluse suhtes valitud tõkkeabinõu kohta; kui oli kohaldatud vahistamine, siis tuleb täpselt tähendada, mis ajast mis ajani peeti süüalust vahi all; see on tarvilik selleks, et süüaluse mõistmise korral vabaduskaotusele või paranduslikele töödele võiks kohus arvesse võtta tema eeluurimisvangistuse aega.
2. Eeluurimismenetlusel tekkinud kohtukulude kohta: ekspertide tasu, tunnistajaile makstud summade ja teiste VNFSV KrPK § 88 ettenähtud kulude kohta.
3. Asja juurde kuuluvate asitõendite kohta (nende täpne loetelu, hoiukoht).
4. Võimaliku tsiviilhagi või vara konfiskeerimise tagamiseks tarvitusele võetud abinõude kohta (süüaluse varale pandud arest).

Kõik need teated tuleb siduda viidetega vastavaile toimiku lehtedele.

§ 119. Süüdistuskokkuvõtte koostamise viisid.

Eespool esitasime süüdistuskokkuvõtte peamised elemendid ta mõlema — kirjeldava ja resolutiivse — osana. Need elemendid peavad esinema igas süüdistuskokkuvõttes. Kuid süüdistuskokkuvõtte koostamise viis võib olla mitmesugune ja muutuda sõltuvalt asja eri omadustest.

Uurimise praktika tunneb kahte peamist süüdistuskokkuvõtte koostamise viisi, mida võib tingimisi nimetada kronoloogiliseks ja süstemaatiliseks.

Kronoloogiline viis seisneb selles, et uurija esitab asja tehiolud selles järjekorras, milles uurimine nad avastas ja tuvastas, s. o. kronoloogilises järjekorras, mis vastab uurimistoimingute teostamise järjekorrale.

Sellel võib olla umbes järgmine kuju: „15. septembril 1943. a. pandi toime N. linna lihakombinaadi lao revideerimine. Revisjon tuvastas, et laos on toiduainete puudujääk 6541 rbl. 87 kop. suuruses summas, selle hulgas 40 kg liha, 15 kg suhkrut ja rida teisi toiduaineid. Revideerimisakti kohaselt tekkis see puudujääk ajavahemikus alates 1. augustist 1943. a. kuni revideerimise päevani (revideerimisakt, t. l. 3). Lao juhataja kod. J. S. Vassiljev seletas, et laos faktiliselt puudujääki ei ole, vaid seda on revisjon järeldanud seetõttu, et ei ole vastu võetud ega arvestatud tema käes olevaid tõendavaid dokumente (süüaluse Vassiljevi seletused, t. l. 18). Vassiljev esitas uurijale 20 tõendavat dokumenti 6200 rbl. suuruse summa peale (protokoll 1. oktoobrist 1943. a., t. l. 21 ja toimiku lisa). Asjas toimepandud raamatupidamise ekspertiis tegi kindlaks, et ajavahemikku, milles avastati lao puudujääk, kuulub süüaluse Vassiljevi poolt esitatud dokumentidest 1251 rbl. suuruses summas dokumente (ekspertide arvamus, t. l. 46)“ jne.

Süüdistuskokkuvõtte koostamise kronoloogilise viisi puhul uurija just kui juhib lugejat uurimisradu mööda ega esita fakte selles järjekorras, nagu need tõeliselt toimusid, vaid selles, nagu need uurimisel avastati ja tuvastati.

Süstemaatiline viis seisneb selles, et uurija ei esita süüdistuskokkuvõttes seda teed, mille uurimine läbis, vaid esitab otsekohe uurimise tulemused, s. o. uurimisega tuvastatud faktid, kinnitades neid tõenditega, kuid mitte esitades seda, kuidas uurimine nendeni jõudis.

Esitamine toimub umbes järgmiselt: „18. augustil 1943. a. tuli kod. K. J. Sobolev linna tervishoiuosakonna polikliinikusse, kurtes ägedaid valusid kõhus. Sobolevi võttis vastu arst J. N. Kožin, kes pärast tema pealiskaudset vaatlust konstateeris alaväärtusliku toidu tarvitamisest tekkinud seedehäiret ja kirjutas haigele välja lahtistit (haigekaart, t. l. 14). 20. augustil 1943. a. halvenes Sobolevi tervis kodus ja kutsuti välja kiire arstiabi (tunnistaja N. V. Soboleva ütlus, t. l. 20)“ jne. Siin esitatakse uurimisel tuvastatud faktid selles järjekorras, nagu need tõeliselt toimusid.

Kummalgi neist kahest viisist on oma eelised. Kronoloogilise viisi kohaldamisel annab süüdistuskokkuvõte selge kujutluse sellest, millisel teel jõudis uurimine järeldusele süüdistuse tõendatuse kohta, kuidas ja millises järjekorras uuriti asja tehiolusid. Süstemaatilise viisi kasutamisel avaneb asja faktilistest tehioludest, kuriteost enesest ja ta toimepaneku olustikust otsekohe selge ja näitlik pilt.

Kronoloogilist viisi kasutatakse kõige sagedamini keerukate asjade puhul, kus faktilised tehiolud on vasturääkivad, süüdistus põhineb kaudsetel süütõenditel, süüalune vaidleb esitatud süüdistuse vastu jne. Selleks et süüdistust veenvalt formuleerida, ei tohi neis asjus uurimise tulemusi esitada otsekohe, s. o. kirjeldada seda, mis on tuvastatud, vaid tuleb näidata, kuidas uurimine are-

nes, kuidas ta tõendeid kontrollis, ühed kõrvale heitis ja teistel peatus. Neil juhtudel tuleb süütõendeid analüüsida selles järjekorras, milles uurimine neid kogus.

Süüdistuskokkuvõtte koostamise süstemaatilist viisi kasutatakse enamasti asjades, kus tehiolud on selged ja faktid otseste tõenditega kinnitatud. Siin ei tarvitse esitada asja uurimise käiku, vaid võib otseselt kirjeldada uurimisel tuvastatud faktilisi asjaolusid.

Praktikas rakendatakse sageli mõlemate koostamisviiside kombinatsiooni: ühed faktid esitatakse süstemaatilisel viisil, s. t. sel kujul, nagu nad uurimisel tuvastati, kuna aga teised, keerukad ja vaieldavad, esitatakse kronoloogiliselt, ära näidates, kuidas uurimine nende tuvastamiseni jõudis, millisel teel ja millises järjekorras ta nad avastas.

Põhjalikult erinev on süüdistuskokkuvõtte koostamine nende keerukate asjade puhul, mille uurimisesemeks ei ole üks, vaid mitu kuritegu. Neil juhtudel koostatakse süüdistuskokkuvõte *episoodide järgi:* esiteks esitatakse üks kuriteo fakt ühes isikute märkimisega, kellele see fakt on süüks arvatud, ja viidetega kõigile selle fakti kohta käivaile tõendeile, seejärel asub uurija järgmise fakti (episoodi) esitamisele, siis kolmanda juurde jne. Sel korral tuleb süüdistuskokkuvõtte resolutiivses osas formuleerida süüdistus iga kuriteofakti kohta eraldi.

§ 120. Süüdistuskokkuvõte ja esitatud süüdistus.

Asja faktilise olustiku esitamisel ja kuriteo kvalifitseerimisel on süüdistuskokkuvõte seotud VNFSV KrPK § 128 ja 129 korras süüalusele esitatud süüdistuse piiridega. See tähendab, et süüdistuskokkuvõttes võib süüalusele süüks arvata ainult neid kuritegude fakte, milles temale süüdistus oli esitatud eeluurimisel. Ühtlasi tuleb kohaldada ka sama kuriteo juriidilist kvalifikatsiooni.

Kui pärast süüdistuse esitamist süüalusele eeluurimine tuvastas uue kuriteo fakti, siis tuleb esialgse süüdistuse täienduseks esitada süüalusele süüdistus selles uues kuriteos.

Kui pärast süüdistuse esitamist uurimine tuvastas uued asjaolud, mis kuriteo kvalifikatsiooni muudavad (raskemaks või kergemaks), siis peab süüalusele endise süüdistuse formuleeringu asemele esitatama uus formuleering. Kui pärast süüdistuse esitamist üksikud süüalusele süüks arvatavad kuriteo faktid ei leid-

nud uurimisel kinnitust ning jäeti kõrvale, siis tuleb asi nende faktide osas lõpetada ja süüdistuskokkuvõte koostada ülejäänud kuriteo faktide kohta, milledes süüdistus uurimisel kinnitust leidis.

Süüdistuskokkuvõttes võivad esineda seega üksnes need süüdistused ja see kvalifikatsioon, mida sisaldas süüaluse vastutusele võtmise korraldus.

§ 121. Süüdistuskokkuvõtte kinnitamine prokuröri poolt.

Selleks et jõustuda aktina, mis väljendab prokuratuuri otsust süüaluse süüdistamise kohta kohtu ees, peab uurija poolt koostatud süüdistuskokkuvõte olema prokuröri poolt kinnitatud.

Pärast asjas süüdistuskokkuvõtte koostamist saadab uurija kogu asjatoimetuse koos süüdistuskokkuvõttega prokuröri kätte. Prokurör peab tutvuma kõigi uurimismaterjalidega ja süüdistuskokkuvõttega ning kontrollima neid järgmiste küsimuste seisukohalt:

1) kas eeluurimist on toimetatud täielikult ja õigesti, kas kõik asja olulise tähtsusega tehiolud on uurimisel vajaliku täiusega selgitatud;

2) kas asjas leidub küllaldasi tõendeid, mille põhjal süüalune kuulub kohtu alla andmisele;

3) kas asjas on eeluurimise toimetamisel järgitud kriminaalasja uurimist korraldavaid protsessinorme, eriti neid, mis käsitlevad süüdistuse esitamist süüalusele (VNFSV KrPK § 128 ja 129), süüalust süüdistavate ja kaitsvate ning süüaluse süüd raskendavate ja kergendavate asjaolude selgitamist (VNFSV KrPK § 111 ja 112), süüaluse tutvustamist kõigi uurimismaterjalidega (VNFSV KrPK § 206) jt.;

4) kas süüdistuskokkuvõte on koostatud õigesti, kas ta on uurimismaterjalidega kooskõlas, kas resolutiivne osa tuleneb kirjeldavast osast;

5) kas süüalusele süüks arvatava kuriteo kvalifikatsioon on määratud õigesti, s. t. kas on kohaldatud kriminaalkoodeksi õige paragrahv.

Neile küsimustele võib prokurör vastuse anda ainult pärast kõigi uurimismaterjalide, kõigi uurimise algaktide hoolikat tundmaõppimist, lugedes kogu toimiku algusest lõpuni läbi ja võrreldes kõiki süüdistuskokkuvõtte väiteid uurimisaktidega. Kui proku-

rör annab kõigele viiele küsimusele jaatava vastuse, siis ta kinnitab süüdistuskokkuvõtte ja saadab asjatoimetuse süüaluse kohtu alla andmiseks kohtusse. Kui aga prokurör leiab toimetatud eeluurimises puudusi, ebatäielikkusi ja protsessinormide rikkumisi, siis tagastab ta asja uurijale (samale, kes toimetas uurimist, või teisele) täiendavaks uurimiseks. Kui aga prokurör leiab, et kriminaaljälitamise algatamist kõrvaldavate asjaolude tõttu või süütõendite puudulikkuse tõttu (VNFSV KrPK § 4 ja 204) süüalune üldse ei kuulu kohtu alla andmisele, siis ta lõpetab asja oma põhistatud korraldusega.

Asja tagastamine uurijale täiendavaks eeluurimiseks toimub prokuröri poolt kirjaliku esitise kujul, kusjuures selles esitises peab olema täpselt tähendatud, milles seisneb eeluurimise ebatäielikkus ja ebaõigsus ning millisel viisil, milliste uurimistoimingute kaudu peab uurija neid parandama.

Kui prokurör nõustub süüdistuskokkuvõttega, siis kinnitab ta selle oma korraldusega. Praktikas tehakse see korraldus sageli süüdistuskokkuvõttele kantava resolutsiooni kujul. Õigem on teha eraldi korraldus.

Pärast süüdistuskokkuvõtte kinnitamist peab prokurör kontrollima kohtuistungile kutsutavate isikute nimestikku, mis on uurija poolt koostatud. Prokurör võib seda nimestikku muuta — kärpida, laiendada või teatava tunnistaja asendada teise tunnistajaga.

Seejärel saadab prokurör asja koos oma esitisega süüaluse kohtu alla andmiseks kohtusse. Selles esitises avaldab prokurör ühtlasi oma arvamuse süüdistava poole esindaja kohtulikust arutamisest osavõtu küsimuses ja tõkkeabinõu kohta, mis tuleb tarvitusele võtta enne asja kohtulikku arutamist ja sisulist otsustamist kohtu poolt.

Võib esineda juhtumeid, kus prokurör leiab, et eeluurimist on asjas toimetatud õigesti ja täielikult, kuid süüdistuskokkuvõte on koostatud ebaõigesti, kuna see ei kajasta uurimismaterjale, sisaldab põhjendamatuid väiteid või on koostatud segaselt, vasturääkivalt jne. Sel juhtumil prokurör ei tagasta asja uurijale, vaid teeb ise süüdistuskokkuvõtte ümber, s. t. koostab uue süüdistuskokkuvõtte, millele ise ka alla kirjutab ja koos asjatoimetusega kohtusse saadab. Uurija poolt koostatud endise süüdistuskokkuvõtte aga kõrvaldab prokurör asjast ja tagastab uurijale ühes vigade märkimisega (VNFSV KrPK § 224). Süüdistuskokkuvõtet ümber teha ei või prokurör ületada süüalusele VNFSV KrPK § 128 ja 129

korras esitatud süüdistuse raame. Kui eeluurimise materjalid annaksid prokurörile põhjust ületada esitatud süüdistuse piire, s. o. arvata süüalusele süüks uusi fakte või muuta kuriteo kvalifikatsiooni, siis peab ta asja uurijale tagasi saatma süüdistuse täiendavaks esitamiseks.

XX peatükk.

KOHTU ALLA ANDMINE.

§ 122. Üldmõisted. § 123. Kohtu alla andmise protsessuaalne kord. § 124. Kohtu alla andmise alused. § 125. Ettevalmistaval istungil lahendatavad küsimused. § 126. Eeluurimis- või juurdlusmaterjalide kontrollimisega seotud küsimused. § 127. Asja kohtuistungil arutamiseks ettevalmistamisega seotud küsimused. § 128. Ettevalmistaval istungil tehtavate määruste liigid. § 129. Süüaluse kohtu alla andmise määrus. § 130. Süüdistuskokkuvõtte muutmine kohtu poolt. § 131. Asja täiendavaks eeluurimiseks saatmise määrus. § 132. Asja lõpetamise määrus. § 133. Ettevalmistava istungi määruste protsessuaalne vormistamine. § 134. Ettevalmistava istungi määrustele protestide esitamine. § 135. Ettevalmistava istungi määruste muutmine.

§ 122. Üldmõisted.

Pärast eeluurimise (asjades, mis seda ei vaja, — juurdluse) lõpuleviimist jõuab asi kohtu alla andmise staadiumi. *Protsessi selle staadiumi olemus seisneb selles, et kohus otsustab, kas temale esitatud andmed on küllaldased vastutusele võetud isikute süü küsimuse lahendamiseks asja kohtulikul arutamisel.* Kohus hindab eeluurimise (või juurdluse) lõpptulemusi ja süüdistusorgani järeldusi (süüdistuskokkuvõtet) esitatud süüdistuste põhjendatuse seisukohalt, kuivõrd see on vajalik selleks, et asja kohtulikul arutamisel kohus võiks lahendada sisuliselt süüaluse süü küsimuse.

Õige toimimine kohtu alla andmisel kindlustab seda, et kohtulikule arutamisele antakse üksnes küllaldaselt uuritud asjad, millede suhtes on olemas küllaldased tõendid ja mille puhul on täidetud kõik protsessiseaduse nõuded. Kui kohtulikule arutamisele jõuab asi, milles eeluurimine või juurdlus on teostatud ebakorrapäraselt ja puudulikult, siis põhjustab see tavaliselt asja kohtuliku arutamise edasilükkamise, asja tagastamise täiendavaks uurimiseks, s. o. menetluse nurjumise ja viivituse. Talitab aga kohus tei-

siti ning otsustab asja sisuliselt, siis on tõsine põhjus karta, et kohtuotsus kujuneb ebaõigeks ja põhjendamatuks. Õigesti teostatud kohtu alla andmine on süüalustena vastutusele võetud isikuile ühtlasi garantiiks, et nad antakse kohtu alla ning asetatakse kohtualuste seisundisse üksnes kõigi selleks vajalike seaduslike aluste esinemisel.

Kohtu alla andmise protsessuaalne tähtsus seisneb niisiis selles, et:

1) kindlustatakse säärane olukord, et kohtulikule arutamisele jõuavad ainult need asjad, milledes on küllaldased tõendid süüaluse süü kohta ja mille puhul on täidetud kõik seaduse nõuded;

2) garanteeritakse süüalustena vastutusele võetud isikuile, et ilma küllaldaste tõenditeta, mis kinnitavad nende süüdistust, ja ilma seaduses sätitud alusteta neid ei asetata kohtualuste seisundisse ega anta kohtu alla.

Kohtuinstantsi, kes lahendab süüaluste kohtu alla andmise küsimusi, nimetatakse *kohtu alla andmise kojaks*. Sellest momendist alates, kui see koda annab süüaluse kohtu alla andmise määruse, nimetatakse süüalust *kohtualuseks*.

§ 123. Kohtu alla andmise protsessuaalne kord.

NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 27 kohaselt arutab rahvakohus enne kohtuistungit kohtu alla andmise korras asju, mille kohta on olemas prokuröri poolt kinnitatud süüdistuskokkuvõte. Neid asju aga, milles uurimine ei toimunud (väikeste varguste asju ettevõtetest, huligaansuse asju kurjategija kuriteolt tabamise korral, töölt puudumise ja töölt omavolilise lahkumise asju), ettevalmistaval istungil ei arutata ja nende kohtu alla andmise küsimuse otsustab kohtunik ainuisikuliselt. Need asjad esitatakse sellele istungile ainult siis, kui kohus leiab, et asi kuulub lõpetamisele või tuleb saata uurimisele (vt. NSVL RKN 13. septembri 1940. a. määrus nr. 1679, NSVL KohtuRK, Siseasjade RK ja NSVL Prokuröri 6. septembri 1940. a. käskkiri nr. 111-786-2001 ja NSVL Ülemkohtu Pleenumi 15. juuli 1940. a. määrus).

Seega tuleb rahvakohtu ettevalmistaval istungil arutada kõiki asju, mille kohta on olemas prokuröri poolt kinnitatud süüdistuskokkuvõte.

Oblasti- ja kraikohtutele, autonoomsete vabariikide ja liiduvabariikide ülemkohtutele ning erikohtutele (sõjatribunalidele)

alluvaid asju tuleb tingimata arutada kohtu alla andmise korras selle kohtu ettevalmistaval istungil, kellele asi allub.

Üldkohtute (rahvakohtute, oblastikohtute jne.) ettevalmistava istungi koosseisu kuuluvad: alaline kohtunik eesistujana ja kaks rahvakaasistujat. Sõjatribunalide ettevalmistava istungi koosseisu moodustavad eesistuja ja kaks tribunali liiget; viimaste (mõlema või ühe) asemel võivad istungist osa võtta kaasistujad, kes on määratud sõjatribunali istungitest osa võtma sõjaväe juhtkonna ja poliitiliste organite poolt.

Kõik asjad, mis prokurörilt on saabunud kohtusse prokuröri poolt kinnitatud süüdistuskokkuvõttega, vaatab läbi alaline kohtunik — rahvakohtunik või oblastikohtu liige. Pärast seda arutatakse asja ettevalmistaval istungil.

Asja kannab ettevalmistaval istungil ette prokurör. Ta peab lühidalt ja selgelt esitama asja sisu: milline süüdistus on süüalusele esitatud, millistel tõenditel süüdistus põhineb, kuidas ja millistel alustel süüalusele omistatavad teod on kvalifitseeritud. Pärast prokuröri ettekannet avaldab oma arvamuse kohtu alla andmise aluste küsimuses kohtunik, kes tutvus asjaga. See kohtunik avaldab oma kaalutlused selle kohta, kas prokuröri nõue süüaluse kohtu alla andmiseks on põhjendatud, kas asja on küllaldaselt uuritud, kas ei leidu selles puudusi, mis kohtu alla andmist takistavad. Kui kohtunik prokuröri ettepanekuga kohtu alla andmise kohta ei nõustu, siis peab ta oma mittenõustumist põhjendama, ära näitama, milles prokurör eksib, milliseid vigu esineb asja uurimisel.

Praktikas on paljudes ettevalmistavate istungite protokollides hakatud asja uurinud ja pärast prokuröri esinevat kohtunikku nimetama kaasaruandjaks. See pole õige. Ettevalmistav istung on kohtuistung ja kohtuistungil ei või kohtunik esineda prokuröri kaasaruandjana. Kohtunik ei esita seega mitte kaasaruannet, vaid avaldab kui ettevalmistavast istungist osavõttev kohtunik asja arutamisel oma arvamuse.

Siis toimub kõigi tekkinud küsimuste läbikaalumine, mille järel kohus otsustab, kas süüaluse kohtu alla andmiseks on alust või mitte. Ettevalmistavast istungist võtab osa kohtusekretär, kes peab istungi protokolli.

Kui kohus otsustab ettevalmistaval istungil süüaluse kohtu alla anda, siis muutub süüalune sellest hetkest alates kohtualuseks. Seega *kohtualune on süüalune, kelle suhtes on tehtud kohtu alla andmise määrus.*

Ettevalmistav istung on kinnine istung, mis toimub kõrvaliste isikute juuresolekuta. Ettevalmistaval istungil viibivad vaid selle osalised: kolm kohtu liiget, prokurör ja sekretär.

Kui tekivad tõsised kahtlused süüaluse taotluste suhtes, siis võib eesistuja kutsuda ettevalmistavale istungile ka süüaluse. Sel juhul ei või süüalust üle kuulata ega või ta anda seletusi asja sisu kohta, sest kõik see peab toimuma järgneval kriminaalprotsessi staadiumil — asja kohtulikul arutamisel. Ettevalmistaval istungil võib süüalune vaid avaldada ja põhjendada oma taotlusi uute tunnistajate väljakutsumiseks, täiendava uurimise teostamiseks, ekspertiisi määramiseks, s. o. eeluurimisel kogumata jäänud uute tõendite väljanõudmiseks ja kontrollimiseks.

Muude isikute kutsumine ettevalmistavale istungile ei ole lubatud. Nii ei ole lubatav kutsuda ettevalmistavale istungile tunnistajaid või ka eksperte [1].

§ 124. Kohtu alla andmise alused.

Asja arutamisel ettevalmistaval istungil otsustab kohus küsimuse, kas süüaluse kohtu alla andmiseks on aluseid, kas asjas on kogutud materjali, mille põhjal kohtulikul arutamisel võib kohtualuse süü küsimust lahendada õigesti. Ettevalmistaval istungil arutab kohus seega küsimust, kas asjas leidub süüalust süüstavaid tõendeid, mille põhjal tuleb süüalune kohtu alla anda, ja kas on võimalik kohtuistungil otsustada küsimust, kas süüalune temale süüks arvatavais tegudes on süüdi. *Kuid ettevalmistaval istungil ei otsusta kohus nende tõendite usaldusväärsuse küsimust ja, järelikult, otsustades süüaluse kohtu alla anda, ei otsusta ta sellega veel sugugi, et süüalune on süüdi.*

Asja materjalid võivad muidugi olla mõnikord niivõrd selged, et süüaluse süü ei tekita mingit kahtlust (süüalune on tabatud

[1] NSVL Ülemkohtu 54. Pleenumi 1936. a. määruses on otseselt märgitud: „Tunnistajate ja ekspertide kutsumine ettevalmistavale istungile ära keelata“ (VNFSV KrPK 1944. a. eestikeelne väljaanne, lk. 119). Ilmse arusaamatuse tõttu on selle VNFSV KrPK väljaande lisasse paigutatud ka VNFSV Ülemkohtu Presiidiumi 23. novembri 1936. a. määrus (lk. 121), mis lubab, tõsi küll, erandlikel juhtudel ekspertide kutsumist ettevalmistavale istungile. On selge, et see viimane määrus on kaotanud kehtivuse esiteks seepärast, et ta on NSVL Ülemkohtu juhendiga vastuolus, ja teiseks seepärast, et 1938. a. Kohtukorralduse seaduse kohaselt ei ole liiduvabariigi ülemkohtul praegu enam õigust anda juhendeid kohtupraktika küsimustes; see õigus kuulub ainult NSVL Ülemkohtule.

kuriteolt, ta süü on pealtnägijate poolt tõendatud ja ta tunnistas oma süü üles), kuid ka sel korral tuleb silmas pidada, et kohtulik uurimine võib alati esile tuua midagi uut, võib väga oluliselt muuta seda kuriteo pilti, mille esitavad eeluurimise materjalid. Kui seega kohus leiab, et on alust anda süüalune kohtu alla, siis ei seo see kohtulikul arutamisel ja kohtuotsuse langetamisel kohtunikke vähimalgi määral. Kohus võib kohtuliku uurimise andmete põhjal süüdistust alati muuta ja koguni tagasi lükata. Ettevalmistava kohtuistungi poolt antud määrus ei tekita kohtunikes mingisuguseid eelarvamusi asja edaspidise arutamise suhtes kohtuistungil.

§ 125. Ettevalmistaval istungil lahendatavad küsimused.

Ettevalmistaval istungil peab kohus läbi vaatama asja tehiolud, et selgitada, kas leidub asjas aluseid süüaluse kohtu alla andmiseks. Kuulanud ära prokuröri ettekande, asja uurinud kohtuniku arvamuse ja tutvunud tarbe korral vahenditult uurimise algmaterjaliga, peab ettevalmistav istung selleks lahendama rea küsimusi.

Need küsimused jagunevad kahte rühma.

Esimene küsimuste rühm käsitleb asjas toimetatud eeluurimise kontrollimist ja selle lahendusest sõltub süüaluse kohtu alla andmise põhiküsimuse otsustamine.

Teine küsimuste rühm on seotud asja kohtuistungil arutamiseks ettevalmistamisega, pärast seda kui ettevalmistav istung jõudis järeldusele, et on alust süüaluse kohtu alla andmiseks.

Vaatleme neid mõlemaid küsimuste rühmi.

§ 126. Eeluurimis- või juurdlusmaterjalide kontrollimisega seotud küsimused.

Need küsimused on järgmised:

1) Kas on süüalusele süüdistuskokkuvõtte põhjal süüks arvatavais tegudes antud kuriteo koosseis ja kas ei leidu asjas tegureid, mis kõrvaldavad kriminaaljälitamise võimaluse?

Kriminaalprotsessi koodeks näeb ette rea asjaolusid, milledest kas või ühe esinemisel ei või kriminaaljälitamist algatada ja algatatud kriminaaljälitamine kuulub lõpetamisele igas protsessi astmes. Need asjaolud on loetletud VNFSV KrPK § 3 ja 4. Neid käsitlesime eespool üksikasjalisemalt.

2) Kas eeluurimist (või juurdlust) teostati küllalt täielikult? Ettevalmistaval istungil peab kohus tutvuma eeluurimise materjalidega ja kontrollima asja uurimise täielikkust. Asjas teostatud eeluurimise täielikkuse ja õigsuse kontrollimine peab olema hoolikas ja üksikasjaline, et vältida puudulikult uuritud asjade andmist kohtulikule arutamisele. Seejuures tuleb tähelepanu pöörata sellele, et uurimise ebatäielikkus võib olla kahesugune. Asjas võivad olla tuvastamata jäänud säärased tehiolud, mille selgitamisest sõltub süüaluse kohtu alla andmise põhjendatus; sel korral tuleb asi täiendavaks uurimiseks prokuratuurile tagasi saata. Kuid asjas võib selgitamata või puudulikult selgitatud olla ka sääraseid asjaolusid, mis asja suhtes nii otsustava tähtsusega ei ole ja mida suudetakse selgitada ka kohtulikul uurimisel. Niisugusel korral võib kohtu alla andmine toimuda tingimusel, et vastavad tõendid nõutaks välja asja kohtulikule arutamisele.

3) Kas eeluurimise teostamisel on täidetud kõik protsessiseaduse nõuded? [1]

Kohtu alla andmise küsimust lahendades peab ettevalmistav istung kontrollima, kas eeluurimise teostamisel ei esinenud protsessuaalseid vigu: kas süüdistus on esitatud seatud korras (VNFSV KrPK § 128 ja 129), kas süüalune on temale esitatud süüdistuses üle kuulatud (VNFSV KrPK § 134), kas süüaluse taotlused on uurimisel läbi vaadatud ja õigesti lahendatud (VNFSV KrPK § 112, 113 ja 114), kas süüalust on lõpuleviidud uurimismenetluse materjalidega tutvustatud (VNFSV KrPK § 206) jne. Eriti tähtis on, et eeluurimisel oleks kinni peetud VNFSV KrPK § 111 nõuetest uurimise objektiivsuse suhtes: uurija peab selgitama nii süüalust süüdistavaid kui ka teda kaitsvaid tehiolusid, nii tema vastutust raskendavaid kui ka seda kergendavaid asjaolusid. Ilmne on, et uurija poolt eeluurimisel tehtkida lastud protsessikorra rikkumised toovad üldreeglina kaasa ka eeluurimise ebatäielikkuse, millest oli juttu ülalpool. See kehtib eriti VNFSV KrPK § 111 rikkumise kohta. Kuid eeluurimise teostamisel võib esineda ka ebaolulisi või juba uurimisel kõrvaldatud või üldse sääraseid protsessuaalseid vigu, mis ei mõjutanud asja uurimise sisulist õigsust (näiteks väär tõkkeabinõu valik). Säärased vead kohtu alla andmist ei takista, kuid kohus peab juhtima neile prokuröri tähelepanu.

[1] Kõikjal, kus on juttu eeluurimisest, peetakse silmas ka juurdlust neis asjus, milledes VNFSV KrPK § 108 kohaselt eeluurimist ei toimetata ja seda asendab juurdlus.

4) Kas süüalusele esitatud süüdistus on eeluurimise materjalidega küllaldaselt põhjendatud? Kui asjas teostati eeluurimist võõriti ja puudulikult, siis kujuneb esitatud süüdistus tavaliselt mitteküllaldaselt põhjendatuks. Võimalik on aga ka, et eeluurimine teostati õigesti ja täielikult, kuid ikkagi ei ole seejuures muretsetud küllaldasi süüalust süüdistavaid tõendeid, nii et nende alusel ei saa eelseisval kohtulikul arutlusel lugeda süüdistust täie teadlikkusega tõendatuks. See võib esineda juhul, kui olemasolevad tõendid on sedavõrd segased, kõikuvad ja alaväärtuslikud, et neile ei saa süüdistust rajada, teisi tõendeid aga ei ole ja neid leida on võimatu. Kohtu alla andmine säärasel korral toimuda ei või.

5) Kas süüalusele süüks arvatavat kuritegu on kvalifitseeritud õigesti?

Ettevalmistav istung peab kontrollima kuriteo kvalifikatsiooni õigsust, s. t. peab veenduma, et süüaluse tegudele on vastav kriminaalkoodeksi eriosa paragrahv kohaldatud õigesti. Kui kuriteo kvalifitseerimine on toimunud valesti, siis võidakse ettevalmistaval istungil kvalifikatsiooni parandada üksnes siis, kui see toimub paragrahvi põhjal, mis sanktsioonina ei näe ette raskemat karistust, kui see on ette nähtud tolles paragrahvis, mille järgi kuritegu kvalifitseeriti eeluurimisel. Ettevalmistaval istungil võib näiteks kohus muuta kvalifikatsiooni 7. augusti 1932. a. seaduse asemel VNFSV KrK § 162 vastavale punktile, kuid ei või esialgset süüdistust KrK § 162 alusel ümber kvalifitseerida 7. augusti 1932. a. seadusele. Viimasel juhtumil tuleb asi täiendavaks uurimiseks tagastada. Kvalifikatsiooni muutmine ettevalmistaval istungil on seega võimalik kergema, mitte aga raskema sanktsiooniga paragrahvile. Iga kord aga ei ole kvalifikatsiooni muutmine ka kergema sanktsiooniga paragrahvile võimalik. Kvalifikatsiooni muutmine, olgugi et kriminaalkoodeksi kergemale paragrahvile, ei tohi ilma asja täiendavaks uurimiseks tagastamiseta toimuda ettevalmistaval istungil neil juhtumeil, kui kvalifikatsiooni muutmine ei tähenda mitte üksnes võõriti kohaldatud kriminaalkoodeksi paragrahvi asendamist, vaid ka süüdistuse sisu muutmist. Kohus ei või süüalust kohtu alla anda näiteks VNFSV KrK § 58^7 (kahjurlus) asemel VNFSV KrK § 109 (võimukuritarvitus) põhjal. Kuigi KrK § 109 näeb ette kergema karistuse kui KrK § 58^7, kuid uue süüdistuse iseloom nõuab süüaluse ülekuulamist just süüdistuse selle formuleeringu põhjal, kuna eeluurimisel kuulati ta üle kahjurluses, mitte aga võimukuritarvituses,

milles temale süüdistust esitatud ei olnud. Sel juhtumil tuleb asi saata täiendavaks uurimiseks.

6) Kas süüdistuskokkuvõte on koostatud õigesti? Süüdistuskokkuvõtte koostamine toimub teatud reeglite järgi, mis ta põhjendamiseks ja vormiks on vajalikud. Kohtu alla andmine võib toimuda üksnes siis, kui süüdistuskokkuvõte on koostatud õigesti, kui selles puuduvad vead. Vastupidisel korral tuleb ta ümber teha.

§ 127. Asja kohtuistungil arutamiseks ettevalmistamisega seotud küsimused.

Need küsimused on järgmised:

1. Kohtuistungile kutsutavate isikute nimestiku kinnitamine. Kohtuistungile tuleb kutsuda kohtualune. Kuna kohtualuse kutsumine on seaduse põhjal kohustuslik, siis ei ole vaja selle küsimuse erilist otsustamist ettevalmistaval istungil.

Märksa keerulisem on asi isikute kindlaksmääramisega, kes kuuluvad kohtuistungile kutsumisele tunnistajatena.

Kohtuistungile ei kutsuta mitte kõiki tunnistajaid, kes eeluurimisel üle kuulati, sest mõne seletused võisid olla ebaolulised, asja õigeks lahendamiseks tähtsusetud; neid tunnistajaid pole muidugi vaja kohtusse kutsuda.

Kõik need tunnistajad, kelle ütlused on asja suhtes tähtsad ja võivad otsuse tegemisel mõjutada kohtuniku veendumuste kujunemist, tuleb vastavalt protsessi suulisuse ja vahenduse põhimõtteile tingimata kohtuistungile kutsuda. Teatavat kõrvalekaldumist sellest eeskirjast lubab seadus neis asjus, mida arutavad oblasti- ja erikohtud (sõjatribunalid).

VNFSV KrPK § 391 kohaselt võidakse oblastikohtu või sõjatribunali istungile kutsumata jätta neid tunnistajaid, kelle ütlused juurdlusel või eeluurimisel ei tekita oma usaldusväärsuses kahtlust, s. t. on vastuvaidlematud, kui kellegi (selle hulgas ka süüaluse enese) poolt ei vaielda neile ütlustele vastu ja kui need ütlused leiavad kinnitust asja muude andmetega. Ümberpöördult kuuluvad VNFSV KrPK § 391 kohaselt tingimata kutsumisele need tunnistajad, „kellede ütlused on asjale tähtsad, kuid mis samal ajal kannatavad olulise puudulikkuse all, mis on vastuolus teiste tunnistajate ütlustega või mis osutuvad segaseks". Kui seega näiteks tunnistaja ütlused süüdistavad süüalust, kuid süüalune vaidleb neile vastu või kui need ütlused on teiste tõenditega vastuolus, siis tuleb tunnistaja tingimata kohtusse kutsuda, et

kohus võiks tema ütlusi vahenditult kontrollida ja hinnata.

Asja arutamisel ettevalmistaval istungil võib kohus omal algatusel või prokuröri või süüaluse taotlusel tunnistajatena kohtuistungile kutsuda neid isikuid, keda eeluurimisel üle ei kuulatud, kui on andmeid, et nende isikute ütlused võivad asja õigeks lahendamiseks kaasa aidata.

Tuleb silmas pidada, et sellest, kas tarvilikke tunnistajaid kohtuistungile kutsutakse, sõltub kohtuliku uurimise täielikkus. Tunnistajad, kelle ütlused puudutavad asja olulisi tehiolusid ja kelle ütlusi võidakse kontrollida vaid nende tunnistajate suulise ülekuulamise varal kohtuistungil süüaluse (kohtualuse) juuresolekul ja osavõtul, tuleb igal tingimusel kohtuistungile kutsuda.

Eelnevalt tunnistajate kutsumise kohta esitatu kehtib ka ekspertide kutsumise suhtes. Kui ekspertide arvamus eeluurimisel tuvastab asja lahendamiseks tähtsad asjaolud, siis tuleb eksperte kutsuda kohtuistungile, et kohus poolte osavõtul võiks kontrollida nende arvamust.

2. Kas asja arutatakse süüdistaja ja kaitsja osavõtul või ilma nendeta. NSVL Konstitutsiooni § 111 kindlustab süüalusele kaitse õiguse. Kohtualusel on järelikult õigus kasutada kohtus kaitsja abi. Kohus peab lubama kohtualuse poolt valitud kaitsja osavõttu või nimetama kohtualuse palvel temale kaitsja advokatuuri vastava organisatsiooni kaudu. Kaitsja osavõtt oleneb seega kohtualuse enese soovist.

Seadus püstitab kaks kaitsja *kohustusliku* osavõtu tingimust, milledel kohus peab määrama kaitsja ise, ootamata kohtualuse palvet. VNFSV KrPK § 55 kohaselt *on kaitsja osavõtt kohustuslik esiteks, kui asja arutamisest võtab osa süüdistaja, kusjuures, kohtualuse loobumine kaitsjast ei kõrvalda süüdistaja osavõtu võimalust, ja teiseks, kui kohtualune kannatab kehaliste puuduste all, mis võtavad temalt võimaluse õigesti tajuda mõningaid asjaolusid ja seega end kohtus kaitsta.*

Süüdistaja — prokuröri osavõtt kohtust oleneb prokurörist enesest ja kohtust. Kui prokurör teatab kohtule, et ta peab tarvilikuks toetada kohtus süüdistust, siis peab kohus lubama prokuröri osavõttu ega või sellest keelduda. Kui kohus vastupidi peab tarvilikuks, et prokurör asjast süüdistajana osa võtab, siis on prokurör kohustatud võtma enda peale süüdistuse esitamise. Oblastikohtu ja sõjatribunalide suhtes sisaldab kriminaalprotsessi koodeks normi, mille kohaselt need kohtud otsustavad süüdistaja ja kaitsja lubamise või mittelubamise küsimuse oma ära-

nägemise järgi ise, „olenevalt asja keerulisusest, kuriteo tõendatusest või asja erilisest poliitilisest või ühiskondlikust huvist" (VNFSV KrPK § 381). Õieti on see juhis oblastikohtute kui üldkohtute suhtes NSVL Konstitutsiooni § 111 kohaselt oma kehtivuse kaotanud. Ainult sõjatribunalides, kes sõjaajal tegutsevad rindeolukorras, võidakse seda juhist kohaldada, kui seda nõuavad sõjaolukorra tingimused.

3. Kas arutada asja avalikul või kinnisel istungil. VNFSV KrPK § 19 kohaselt võidakse asja arutada kinnisel kohtuistungil neil juhtudel, kui on vajalik hoida avaldamise eest riiklikku, diplomaatilist või sõjasaladust või kui arutatakse seksuaalkuriteo asja. Selle küsimuse (asja arutamine avalikul või kinnisel kohtuistungil) peabki lahendama ettevalmistav istung.

4. Süüalusele (kohtualusele) kohaldatav tõkkeabinõu kuni asja sisulise otsustamiseni kohtus. Ettevalmistav istung peab kaaluma tõkkeabinõu küsimust ja kinnitama, muutma või tühistama süüaluse suhtes eeluurimisel valitud tõkkeabinõu. Ettevalmistav istung lähtub seejuures kohtualusele süüks arvatava kuriteo raskusest ja teistest alustest, mille põhjal tõkkeabinõu valitakse (VNFSV KrPK § 147 ja 158).

5. Poolte taotlused. Kui asi jõuab kohtusse, siis kõik poolte (süüdistaja ja süüaluse) taotlused uute tõendite väljanõudmise, uute tunnistajate kohtuistungile kutsumise, dokumentide asja juurde võtmise jne. kohta adresseeritakse kohtusse ja vaadatakse läbi ettevalmistaval istungil. Kui kohus lisab ettevalmistaval istungil toimikusse uusi materjale, siis peab ta enne kohtulikku arutamist tutvustama neid pooltele, nende hulgas kohtualusele. Kui kohus ettevalmistaval istungil poole taotluse tagasi lükkab, siis peab ta seda põhistama, s. o. esitama põhjendused, millistel ta loeb poole argumendid alusetuks.

Seejuures tuleb silmas pidada, et pool, kelle taotlus jäeti ettevalmistaval istungil rahuldamata, võib alati korrata oma taotlust kohtuistungil. Taotluse tagasilükkamine ettevalmistaval istungil võib seepärast toimuda ainult tõelise ja kaheldamatu põhjendamatuse korral.

Sellised on põhiküsimused, mis lahendatakse ettevalmistava istungi poolt kohtu alla andmisel ja mis puudutavad asja kohtuliku arutamise ettevalmistust. Olenevalt asjaoludest võib tekkida teisigi küsimusi, näiteks keele kohta, millises tuleb asja arutada, tõlgi kutsumise kohta, poolte taotluste suhtes juba tehtud otsuse uuesti läbivaatamise kohta uute andmete saamise tõttu jne. Kõik

need küsimused lahendatakse samuti ettevalmistaval istungil. Kõik toimingud aga, mille otstarbeks on asja otsene ettevalmistamine kohtulikuks arutamiseks, nagu asja arutamise aja ja koha määramine, kohtualuse ja tunnistajate väljakutsumise korraldamine jne., teostatakse ainuisikuliselt kohtu eesistuja või rahvakohtuniku poolt pärast seda, kui ettevalmistav istung on teinud süüaluse kohtu alla andmise määruse.

§ 128. Ettevalmistaval istungil tehtavate määruste liigid.

Olenevalt sellest, kuidas ettevalmistav istung lahendab kohtu alla andmise aluste esinemise või puudumise küsimuse, võib ta teha ühe järgmistest määrustest: 1) süüaluse kohtu alla andmise, 2) asja täiendavaks eeluurimiseks saatmise või 3) asja lõpetamise määruse.

Üksikuil juhtudel võidakse ettevalmistaval istungil teha asja peatamise määrust. See võib esineda siis, kui pärast prokuröri poolt asja kohtusse saatmist selgub asjaolusid, mis VNFSV KrPK § 202 kohaselt tingivad eeluurimise peatamise, nimelt: 1) kui on teadmata, kus süüalune viibib (varjab end kohtu eest), või 2) kui süüalusel on vaimuhaigus või mõni muu raske haigus.

§ 129. Süüaluse kohtu alla andmise määrus.

Kui asjas leidub süüaluse kohtu alla andmiseks küllaldasi andmeid ega esine seda takistavaid asjaolusid, siis ettevalmistav istung teeb süüaluse kohtu alla andmise määruse. Süüalune muutub kohtualuseks, temale antakse süüdistuskokkuvõtte ärakiri kätte ja asi määratakse arutamisele.

Nagu eespool märgitud, ei tähenda kohtu alla andmise määrus seda, et kohus on ettevalmistaval istungil süüaluse süü kohta juba arvamuse kujundanud. Kui see oleks nõnda, siis ettevalmistava istungi määrus seoks kohut asja kohtulikul arutamisel ja kohtuotsuse tegemisel. Kuid seda ei saa olla ja kohtuistungil asja arutav kohtu koosseis (kas või seesama, kes ettevalmistaval istungil tegi kohtu alla andmise määruse) otsustab asja vabalt, lähtudes selles leiduvaist andmeist, seaduse nõudeist ja kohtunike sisemisest veendumusest, ning võib otsuse tegemisel esitatud süüdistust muuta või selle hoopis tagasi lükata. See põhimõte tuleneb sellest, et ettevalmistava istungi ja kohtuistungi ülesanded on eri-

nevad: ettevalmistav istung lahendab küsimuse, kas asjas leidub küllaldasi andmeid selleks, et süüaluse üle kohut mõista, kuna aga kohtuistungil otsustab kohus küsimuse, kas süüalune (kohtualune) on süüdi temale süüks arvatavas kuriteos.

§ 130. Süüdistuskokkuvõtte muutmine kohtu poolt.

Kui ettevalmistav istung nõustub prokuröri ettepanekuga süüaluse kohtu alla andmise kohta, siis toimub kohtu alla andmine ja järgnev kohtulik arutamine tavaliselt prokuröri poolt esitatud ja kinnitatud süüdistuskokkuvõtte alusel. Kuid võib esineda juhtumeid, mil kohus konstateerib süüdistuskokkuvõttes puudusi, ebatäpsust ja vigu. Kui süüdistuskokkuvõtte puudulikkus on tingitud eeluurimise vigadest ja ebatäielikkusest, siis ei või toimuda kohtu alla andmine ja asi tuleb saata täiendavaks uurimiseks. Kui aga eeluurimine on teostatud õigesti ja täielikult ja vead esinevad vaid süüdistuskokkuvõttes, siis võidakse viimast parandada, ilma et asja tarvitseb prokuratuurile tagastada.

Süüdistuskokkuvõttes esinevad vead, mida võidakse parandada ettevalmistaval istungil, on kahte liiki: 1) kuriteo kvalifikatsiooni ebaõigsus ja 2) asja faktilise olustiku esitamise vildakus.

Kui süüdistuskokkuvõte on faktilisest küljest koostatud õigesti, kuid valesti on märgitud vaid kriminaalkoodeksi paragrahv, mille järgi kuritegu kvalifitseeritakse, siis võidakse viga parandada ilma süüdistuskokkuvõtte ümberkoostamiseta, muutes lihtsalt väära kvalifikatsiooni õigeks kvalifikatsiooniks. Säärane on näiteks järgmine ettevalmistava istungi määrus: „Prokuröri poolt esitatud süüdistuskokkuvõte kinnitada, muutes kuriteo kvalifikatsiooni KrK § 116 lg. 2 asemel vastavaks KrK § 116 lg. 1". Sel korral ei kanta parandust süüdistuskokkuvõtte teksti, kuna ettevalmistava istungi määrus koos süüdistuskokkuvõttega antakse kohtualuse kätte ja avaldatakse kohtulikul uurimisel.

Ettevalmistav istung ei või sellist kuriteo kvalifikatsiooni muutmist teha süüdistuse raskendamise suunas, s. t. kriminaalkoodeksi uus paragrahv ei tohi ette näha raskemat karistust kui see, mis oli kohaldatud süüdistuskokkuvõttes. Kui aga ettevalmistav istung leiab, et süüdistuskokkuvõttes on ekslikult kohaldatud kriminaalkoodeksi kergema sanktsiooniga paragrahv, kuna kohaldamisele kuulub raskema sanktsiooniga paragrahv, siis peab ettevalmistav istung asja tagastama täiendava eeluurimise

toimetamiseks, kus siis süüalusele tulebki esitada uus, raskem süüdistus.

Ülalpool tähendasime, et ettevalmistav istung ei tohi kvalifikatsiooni muuta ka kergema sanktsiooniga paragrahvile, kui kvalifikatsiooni muutmine ei tähenda mitte üksnes kohaldatava kriminaalkoodeksi paragrahvi asendamist, vaid ka süüdistuse sisu muutmist. Sel juhtumil tuleb asi saata täiendavaks uurimiseks, et täiendaval eeluurimisel esitada süüalusele uus süüdistus, teda selles süüdistuses üle kuulata ja teostada muid tarvilikke uurimistoiminguid.

Edasi võib süüdistuskokkuvõte olla koostatud ebaõigelt ka faktilisest küljest, s. o. asja faktiline olustik võib olla valgustatud valesti, süüdistuskokkuvõte ei vasta asjas leiduvaile uurimismaterjalidele või on kirjutatud mitte küllalt selgelt, sisaldab vasturäägivusi jne. Sel juhtumil tuleb süüdistuskokkuvõte koostada uuesti. Süüdistuskokkuvõtte koostab siis kohtu eesistuja või tema ülesandel kohtu liige, kes kirjutab uuesti süüdistuskokkuvõtte oma allkirja all.

Siin tekib kaks küsimust, mis seaduse tekstis pole otseselt lahendatud.

1) Kui ettevalmistav istung peab süüdistuskokkuvõtte uuesti koostamise tarvilikuks ja kohtu liige koostab uue süüdistuskokkuvõtte, kas siis süüdistuskokkuvõte kuulub arutamisele ja kinnitamisele teiskordsel ettevalmistaval istungil?

Sellele küsimusele tuleb vastata eitavalt. Ettevalmistav istung vaatas asja juba läbi, nõustus prokuröri ettepanekuga kohtu alla andmise kohta ja näitas, mille poolest on süüdistuskokkuvõte väär ja kuidas teda tuleb parandada. Uut süüdistuskokkuvõtet ei tule seega ettevalmistaval istungil teiskordselt arutada, vaid tuleb otseselt kohtualusele kätte anda ja asi määrata arutamisele. Küsimust teisiti lahendades kujuneks teiskordse ettevalmistava istungi ülesanne eesistuja või kohtu liikme poolt koostatud süüdistuskokkuvõtte redigeerimiseks, mis sugugi ei kuulu ettevalmistava istungi funktsioonide hulka.

2) Kui eesistuja või kohtu liige koostab süüdistuskokkuvõtte uuesti, kas siis prokuröri poolt esitatud endine süüdistuskokkuvõte jääb toimikusse edasi või ta kõrvaldatakse sealt?

See küsimus otsustatakse nõnda, et endine süüdistuskokkuvõte jääb edasi toimikusse. Siin esineb teissugune olukord kui see, mis kujuneb siis, kui uurija poolt koostatud süüdistuskokkuvõtte koostab uuesti prokurör.

VNFSV KrPK § 224 kohaselt, kui prokurör, saanud uurijalt asjatoimetuse koos süüdistuskokkuvõttega, ei nõustu selle süüdistuskokkuvõttega, siis võib ta koostada uue süüdistuskokkuvõtte, kuna endise ta kõrvaldab toimikust ja tagastab uurijale, ära tähendades viimase poolt tehtud vead. See tuleneb asjaolust, et uurija süüdistuskokkuvõttel, mis pole prokuröri poolt kinnitatud, puudub igasugune juriidiline jõud. Süüdistuskokkuvõte omandab kohtu alla andmise alusena juriidilise jõu alles siis, kui ta on kinnitatud prokuröri poolt ja väljendab nii süüdistaja seisukohti. Kui seega prokurör ei nõustu süüdistuskokkuvõttega ja koostab uue, siis endist süüdistuskokkuvõtet toimikusse jätta ei tule. Teisiti on lugu siis, kui kohus ei nõustu süüdistuskokkuvõttega, mis on kinnitatud ja esitatud prokuröri poolt. Selles süüdistuskokkuvõttes on ametlikult väljendatud prokuratuuri seisukoht, see on prokuratuuri koostatud juriidiline dokument. Ettevalmistav istung võib süüdistuskokkuvõttega mitte nõustuda ja selle ümber teha, kuid prokuratuuri poolt kohtule tehtud ettepanek jääb loomulikult edasi toimikusse, seda enam, et prokurör võib ettevalmistava istungi määruse peale protestida (vt. sellest allpool).

Süüdistuskokkuvõtte uuesti koostamisel ei tohi ettevalmistav istung ületada süüalusele VNFSV KrPK § 128 ja 129 korras esitatud süüdistuse piire, s. o. ei tohi kuriteo kvalifikatsiooni muuta raskemaks või süüalusele süüks arvata neid fakte, milledes eeluurimisel temale süüdistust ei ole esitatud. Kui selline süüdistuse muutmine on vajalik, siis tuleb asi tagastada täiendavaks uurimiseks.

§ 131. Asja täiendavaks eeluurimiseks saatmise määrus.

Kui ettevalmistav istung leiab, et asjas on eeluurimist toimetatud ebaõigelt või puudulikult, et olulisi tehiolusid ei ole tuvastatud, et tõendeid on kogutud ja kontrollitud puudulikult või et uurija poolt on eeluurimisel toimunud olulisi protsessuaalseid vigu, siis teeb ta asja täiendavaks eeluurimiseks tagastamise määruse. Asja täiendavaks uurimiseks tagastamine kohtu poolt võib toimuda siis, kui eeluurimise lünki ei saa täita asja kohtuistungil arutamisel.

Asja täiendavaks uurimiseks suunamise korral tuleb ettevalmistava istungi määruses märkida: 1) millised vead on uurimisel toimunud, 2) mida on vaja uurida täiendavalt ja 3) kuidas just tuleb uurimist täiendada, s. o. nimelt milliseid uurimistoiminguid peab uurija teostama.

§ 132. Asja lõpetamise määrus.

Prokuröri ettepanekuga kohtu alla andmises mitte nõustudes lõpetab ettevalmistav istung asja, kui on selleks olemas VNFSV KrPK § 3, 4 ja 204 nimetatud alused. Neid asja lõpetamise aluseid käsitlesime ülalpool lähemalt. Kui asi oleks tulnud lõpetada eeluurimisel, ent seda ei tehtud ja asi saadeti kohtusse, siis tuleb neilsamul aluseil asi lõpetada ettevalmistaval istungil.

Ettevalmistava istungi määrused on seega järgmised: kohtu alla andmise (kaasa arvatud ka süüdistuskokkuvõtte uuesti koostamise) määrus, asja täiendavaks eeluurimiseks saatmise määrus ja asja lõpetamise määrus. Kuid erijuhtudel võidakse ettevalmistaval istungil teha ka nii-öelda kombineeritud laadi määrusi, mille puhul ühes määruses liituvad mitut liiki elemendid.

Siinkohal üks näide. Süüalust süüdistatakse varguses (VNFSV KrK § 162 p. „b") ja kelmuses (VNFSV KrK § 169 lg. 1). Ettevalmistav istung jõudis järeldusele, et süüaluse kohtu alla andmiseks varguses tõstetud süüdistuse põhjal on asjas küllaldasi andmeid, kuid süüdistus kelmuses osutub põhjendamatuks ja lükatakse asjas leiduvate kindlate andmete põhjal ümber. Sel korral teeb kohus ettevalmistaval istungil määruse asja lõpetamise kohta VNFSV KrK § 169 lg. 1 ettenähtud süüdistuse osas ja süüaluse kohtu alla andmise kohta VNFSV KrK § 162 p. „b" põhjal. Seejuures tuleb süüdistuskokkuvõte uuesti koostada.

Tuleb tähele panna seda, et käesoleval korral ei ole tegemist lihtsalt kvalifikatsiooni muutmisega ega ühe kriminaalkoodeksi paragrahvi kõrvaldamisega süüdistuskokkuvõttest, vaid just asja lõpetamisega ühes süüdistuses (kelmuses), sest süü langeb ära, heidetakse kõrvale teatav fakt, teatav sündmus, mis süüalusele süüks arvati, kuid mida uurimismaterjalid ei kinnitanud. Selles süüdistuse osas tuleb seepärast teha asja lõpetamise määrus ja teises süüdistuse osas kohtu alla andmise määrus. Pikematagi on ilmne, et antud korral tuleb süüdistuskokkuvõte kirjutada uuesti.

Teine näide. Uurija ühendas üheks toimikuks ja ühte süüdistuskokkuvõttesse kahe süüaluse süüdistused, mis omavahel ei olnud seoses: ühte süüalust süüdistati ametialases raiskamises, teist aga altkäemaksu võtmises, kusjuures kumbki süüalune pani need teod toime iseseisvalt, teisest süüalusest sõltumatult ja temaga ühenduses olemata. Antud korral on uurimisel ilmselt rikutud VNFSV KrPK § 117 eeskirju, kuna kaks erinevat asja on liidetud ebaõigelt üheks uurimistoimikuks. Selles asjas selgub, et rais-

kamises süüdistatu suhtes on kohtu alla andmiseks küllaldasi andmeid, kuid altkäemaksu võtmises süüdistatu osas ei ole uurimine lõpule jõudnud. Sel juhul teeb ettevalmistav istung määruse lahutada menetlus antud asjas kahte iseseisvasse toimikusse, üks asi saata täiendavaks uurimiseks prokuratuurile, teises asjas aga anda süüalune kohtu alla. Endastmõistetavalt tuleb viimase asja süüdistuskokkuvõte vastavalt ümber teha, et sellest tervenisti oleks kõrvaldatud teise süüaluse kohta käiv süüdistus.

§ 133. Ettevalmistava istungi määruste protsessuaalne vormistamine.

Asja arutamine vormistatakse ettevalmistaval istungil kahe protsessuaalse dokumendina — *ettevalmistava istungi protokollina ja ettevalmistava istungi määrusena.* Protokolli kantakse arutatav asi ja lahendatud küsimused; protokollile kirjutavad alla eesistuja ja sekretär. Ettevalmistava istungi otsus ise aga tehakse eraldi määruse kujul, millele kirjutavad alla kõik istungist osavõtvad kohtunikud. See kord on sätitud NSVL Ülemkohtu Pleenumi 15. aprilli 1943. a. määruses „Kohtute poolt määruste tegemise korra kohta ettevalmistavail (korraldavail) istungeil ja kohtuistungeil".

Ettevalmistava istungi protokolli märgitakse järgmised andmed: kohtu nimetus, kohtunike koosseis, prokurör, sekretär, ettevalmistava istungi koht ja aeg, arutatava asja nimetus. Seejärel märgitakse prokuröri ettepanek ja asjaga tutvunud kohtuliikme arvamus. Kui seejuures vaadati läbi poolte taotlusi, siis esitatakse nende taotluste sisu ja nende puhul vastuvõetud otsused.

Ettevalmistava istungi määruses formuleeritakse kohtu seisukohad, mis puudutavad kohtu alla andmise küsimust ja asja kohtulikuks arutamiseks ettevalmistamise küsimusi.

Ärakiri ettevalmistava istungi määrusest asja lõpetamise kohta antakse süüalusele.

§ 134. Ettevalmistava istungi määrustele protestide esitamine.

VNFSV KrPK § 237 kohaselt ei kuulu ettevalmistava istungi määrused edasikaebamisele, kuid nende peale võib prokuratuur esitada proteste kõrgemale kohtule. Süüalune ei või järelikult kohtu alla andmise asjas ettevalmistava istungi poolt tehtud määrusele edasi kaevata, küll võib aga ettevalmistava istungi määrusele proteste esitada prokurör, kui ettevalmistav istung tema ettepanekuga ei nõustunud. Sääraseid proteste nimetatakse

eriprotestideks, s. o. protestideks kohtu määrustele, erinevalt kassatsiooniprotestidest, mis esitatakse kohtu otsuste peale. Eriproteste võib prokurör esitada sama tähtajaga nagu kassatsiooniprotestegi, s. o. viie öö-päeva jooksul rahvakohtu ettevalmistava istungi määruse või 72 tunni jooksul oblasti- ja erikohtute määruste tegemise ajast arvates. Eriprotestide kõrval, mis üldreeglina esitab see prokurör, kes kinnitas süüdistuskokkuvõtte, saatis asja kohtusse ja võttis osa ettevalmistavast istungist, võidakse ettevalmistava istungi määrustele proteste esitada ka kohtuliku järelevalve korras nende isikute poolt, kes on järelevalve korras õigustatud esitama proteste jõustunud kohtuotsustele.

Kohtuliku järelevalve korda käsitleme allpool eraldi.

Prokurör võib ettevalmistava istungi määrusele esitada eriprotesti iga kord, kui ta arvab, et ettevalmistav istung tegi ebaõige määruse, mis rikub seadust või mis ei vasta arutatava asja tehioludele. Eriprotestis tuleb näidata, milles seisneb ettevalmistava istungi poolt teostatud viga ja miks prokuröri arvates on see oluline. Seejuures tuleb silmas pidada järgmist. Üldreeglina tuleb eriproteste esitada üksnes sääraste ettevalmistava istungi määruste peale, mis kas tõkestavad asja edaspidist liikumist (asja lõpetamise määrus), või mis ei võimalda asja õiget lahendamist kohtuistungil (kvalifikatsiooni muutmise määrus). Neile ettevalmistava istungi määrustele aga, mis puudutavad asja tagastamist täiendavaks uurimiseks, ei tule üldreeglina protestida, isegi kui sellised määrused on prokuröri arvates ebaõiged.

See põhimõte on tingitud järgmistest kaalutlustest. Kui kohus peab asja puudulikult selgitatuks ja nõuab täiendavate uurimistoimingute teostamist, siis pole prokuröril põhjust kohtu nõude vastu vaielda, olgugi et prokurör ise on arvamusel, et asi on küllaldaselt selgitatud: lõplikult tuleb asi otsustada ikkagi kohtul (kohtuotsuse tegemisel). Edasi tuleb silmas pidada, et asja täiendavaks uurimiseks saatmise määruse peale protesti esitamine kõrgemale kohtule võib nõuda (ja tavaliselt nõuabki) rohkem aega kui see, mis kulub ettevalmistava istungi poolt nõutud täiendavate uurimistoimingute täitmiseks. Sageli võib lihtsamalt ja kiiremalt teostada neid uurimistoiminguid, mida peab vajalikuks kohus, kui avaldada protesti ja viia asi kõrgemasse kohtusse. Asja täiendavaks uurimiseks tagastamise kohta ettevalmistava istungi poolt tehtud määrusele võib prokurör seega protesti esitada üksnes erandjuhtudel, näiteks kui ettevalmistava istungi määrus on mitteteostatav, kui ta protsessi suunab valeteele.

§ 135. Ettevalmistava istungi määruste muutmine.

Kui ettevalmistava istungi määrus kohtu alla andmise küsimuses on koostatud, siis ei või teda muuta sama kohus, kes määruse tegi. Eksliku määruse võib tühistada vaid kõrgem kohus kas eriprotesti põhjal või kohtuliku järelevalve korras.

See kehtib ettevalmistava istungi määruste kohta neis põhiküsimustes, mis on seoses kohtu alla andmisega. Kui ettevalmistav istung tegi süüaluse kohtu alla andmise määruse või asja lõpetamise või täiendavaks uurimiseks tagastamise või kuriteo kvalifikatsiooni muutmise määruse, siis ei või sama kohus seda määrust muuta, isegi kui selle ebaõigsus selgub täielikult samale kohtule endalegi. Tehtud vea ainus parandamise tee on eriprotest või kohtuliku järelevalve kord. Selles osas aga, mis puudutab asja arutamiseks ettevalmistamisega seotud küsimusi, võib ettevalmistav istung oma määrusi muuta, kui uued andmed tingivad sellise vajaduse. Ettevalmistav istung näiteks määras jätta mõni tunnistaja kohtuistungile kutsumata. Kui aga prokurör või süüalune esitab edaspidi põhjendused nende tunnistajate kohtusse kutsumise vajalikkuse kohta, siis võib ettevalmistav istung teha uue määruse ja tunnistajad kutsutakse kohtusse. Sama kehtib ka süüaluse ja kaitsja osavõtu küsimuse kohta, asja arutamise kohta avalikul või kinnisel istungil, tõkkeabinõu kohta jne. Järgnev (täiendav) määrus vormistatakse samal viisil nagu esimenegi ning tehakse uuel ettevalmistaval istungil tavaliselt samas kohtunike koosseisus, kuid teda võidakse teha ka muutunud kohtukoosseisu poolt.

XXI peatükk.

KOHTULIK ARUTAMINE.

§ 136. Üldpõhimõtted. § 137. Kohus ja pooled. § 138. Kohus. § 139. Süüdistaja. § 140. Kohtualune. § 141. Kaitsja. § 142. Kannatanu.

§ 136. Üldpõhimõtted.

Kohtulik arutamine moodustab kriminaalprotsessi põhimise ja tähtsaima staadiumi. Selles staadiumis arutab ja lahendab kohus asja sisuliselt, s. o. uurib lõplikult kõiki asja tehiolusid, kontrollib tõendeid ja teeb kohtu alla antud isikute kohta otsuse. Kõik eelnevad kriminaalasja menetluse staadiumid on vaid ettevalmistava ja abistava iseloomuga: neis uuritakse asja kuni koh-

tuni ja kohtu jaoks; selles protsessi staadiumis aga otsustab kohus asja lõplikult sisuliselt.

Just kohtuliku arutamise staadiumis asub kogu kriminaalprotsessi raskuspunkt, just selles staadiumis toimub õigusemõistmine ta otseses ning vahenditus mõttes ja tähenduses. 1938. a. NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 4 rõhutab, et kohus teostab oma sotsialistliku tähtsusega ülesandeid kriminaal- (ja tsiviil-) asjade *kohtuliku arutamisega.*

Kohtuliku arutamise suhtes on eeluurimine subsidiaarse (abistava) iseloomuga. Eeluurimise hiiglasuure tähtsuse juures, millest kõnelesime omal kohal, on eeluurimise peaülesanne siiski kohtu jaoks *ette valmistada* kõiki andmeid, mis kohtule on asja õigeks lahendamiseks vajalikud. Eeluurimine kogub ja uurib tõendeid, mis tuvastavad asja olulise tähtsusega tehiolud, *kuid eeluurimisel kogutud tõendeid võidakse kohtuotsuse tegemisel arvestada alles pärast seda, kui kohus on neid uurinud ja kontrollinud asja kohtulikul arutamisel.*

Pärast süüaluse kohtu alla andmist muutub asi kohtuliku arutamise esemeks. Kohtuistungile eelnevad mõningad kohtuniku ainuisikulised toimingud, mille otstarbeks on kohtuistungi ettevalmistamine. Nii määrab rahvakohtunik või (teistes kohtutes) eesistuja asja arutamisele ja teeb korralduse süüaluste, tunnistajate ja ekspertide kohtusse kutsumiseks (NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 28, 37, 44, 52, 62).

Kohtuliku arutamise protsessuaalseid põhimõtteid iseloomustab see asjaolu, et kohtulikul arutamisel leiavad kõige täielikumat teostamist järgmised kriminaalprotsessi põhiprintsiibid: a) avalikkus, b) suulisus, c) vahenditus ja d) võistkondlikkus.

Kohtuistung, kus toimub asja kohtulik arutamine, peab kestma *katkestamatult,* peale aja, mis on määratud puhkuseks. Teiste asjade arutamine vahepeal, enne alustatud asja arutamise lõpetamist, ei ole lubatav.

Neid põhimõtteid kui kogu nõukogude kriminaalprotsessi süsteemi iseloomustavaid printsiipe käsitlesime juba eespool.

§ 137. Kohus ja pooled.

Kohtulikku arutamist iseloomustab nõukogude kriminaalprotsessis see, et ta ühendab: a) kohtu võimutäiuse ja aktiivsuse ning b) poolte vabaduse ja isetegevuse. Kohus on kohtuliku aru-

tamise läbiviimisel täievõimuline ning kitsendatud vaid seadusega ja poolte seaduslike garantiidega. Kohus uurib asja tehiolusid aktiivselt ning otsib tõde. Kõik kohtuliku arutamise osalised alluvad kohtule. Kuid kohtu võimutäius ei too kaasa ega võigi tuua poolte protsessuaalsete õiguste kitsendamist. Pooled kasutavad vabalt oma protsessuaalseid õigusi, mis seadus on andnud neile selleks, et nad saaksid kaitsta omi väiteid ja vastu vaielda vastaspoole väidetele.

Kohtuliku arutamise võistkondlik ehitus moodustab kohtu ja poolte kooskõlastatud ja koordineeritud tegevuse ning sisaldab ühtlasi *poolte protsessuaalse võitluse.* Pooled võitlevad, võistlevad ja vaidlevad ning ilma säärase võitluseta kaotab kriminaalprotsess üldse oma õigusliku ilme. Kuid poolte võitlus toimub seaduslikes raamides ja vormides ning tema põhieesmärgiks on kohtule kaasa aidata tõe leidmiseks ja asja õigeks lahendamiseks

Kohtuliku arutamise peamisteks osalisteks on: a) kohtu koosseis, b) süüdistaja, c) kohtualune, d) kaitsja ja e) kannatanu kui tsiviilhageja.

Asume vaatlema iga protsessiosalise protsessuaalset seisundit, õigusi ja funktsioone (vt. ühtlasi III ptk.).

§ 138. Kohus.

Kohtuliku arutamise menetluses on kohus asja juhtijaks. Kohus ei ole pool. Kohus mitte üksnes ei otsusta asja, vaid ta suunab ka asja arutamist, määrab kindlaks uurimise raamid ja võib omal algatusel, olenemata poolte taotlustest, tarvitusele võtta iga abinõu ja teostada iga toimingut, mis kindlustab asja lahendamise täielikkust ja õigsust. Pooled — süüdistaja ja kaitsja — võivad asja arutamisest kõige aktiivsemalt osa võtta, kuid kõik nende toimingud teostuvad kohtu poolt seatud raamides ja igas küsimuses, mis asja arutamisel tekib, avaldavad nad ainult oma arvamusi ja teevad järeldusi, kuna kohus on kõigis küsimustes otsustajaks.

Kohtu seisundi iseloomulikuks eriomaduseks kohtulikul arutamisel on see, et kohus ei ole seotud poolte arvamusega: just nõukogude kriminaalprotsessi põhialustele oleks vastukäiv, kui kohus jätaks mõne tehiolu uurimata üksnes sel põhjusel, et pooled ei ole seda palunud. Kui mõni asjaolu on asja suhtes

oluline, siis peab kohus uurima seda omal algatusel; kui ta aga on ebaoluline, siis võib kohus jätta ta uurimata, kuigi pooled palusid kohut seda uurida.

Edasi on kohtu seisundi omapärasuseks kohtuliku arutamise staadiumis tema objektiivsus selles mõttes, et kohus peab kohtulikul arutamisel uurima kõiki asjaolusid, mis kõnelevad niihästi kohtualuse kahjuks kui ka tema kasuks, ja kindlustama kohtualusele reaalse võimaluse kasutada oma protsessuaalseid õigusi. See kohustus lasub kohtul niihästi siis, kui kohtulikust arutamisest võtavad osa süüdistaja ja kaitsja, kes aitavad kohtul selgitada ja valgustada kõiki asja tehiolusid nii süüdistaja kui ka kaitsja seisukohalt, kui ka sel korral, kui asja arutatakse süüdistaja ja kaitsja osavõtuta.

Kui pooled lähtuvad kohtulikul arutamisel oma protsessuaalse seisundi tõttu (süüdistav ja kaitsev pool) teatavaist seisukohtadest, toetavad oma nõudeid, kaitsevad oma arvamusi jne., siis kohus säilitab alati oma objektiivsuse, erapooletuse, eelarvamusteta asendi, kuulab ära poolte kaalutlused ning kontrollib kõiki asja andmeid selleks, et ütelda oma sõna vaid kohtuotsuses, mille kohus langetab oma vaba, kogu asja olustiku läbiuurimise tagajärjel kujunenud sisemise veendumuse põhjal.

Kõik kohtulikul arutamisel tekkivad küsimused, nagu ülalpool tähendatud, otsustab kohus, s. o. kolmest isikust koosnev kohtu kolleegium. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 10. augusti 1940. a. seadluses on sätitud erand üksnes mõjuva põhjuseta töölt puudumise ja ettevõtetest ning asutistest omavolilise lahkumise asjade suhtes (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 26. juuni 1940. a. seadlus), mida arutab rahvakohtunik ainuisikuliselt.

§ 139. Süüdistaja.

Süüdistajana esinevad kohtus prokurör ja ka ühiskondlike organisatsioonide ning ametkondlike inspektsioonide esindajad nende pädevusse kuuluvais asjus. Muud isikud võivad süüdistajaiks olla kohtu erimääruse põhjal. Kannatanu võib süüdistajana esineda erasüüdistuse asjades (VNFSV KrPK § 50).

Prokuröri poolt esitatavat süüdistust nimetatakse *riiklikuks süüdistuseks*, kohtus esinevat prokuröri aga *riiklikuks süüdistajaks*.

Süüdistuse esitamine kohtus on prokuratuuri tähtsaim funktsioon ja seisab tihedaimas ühenduses prokuratuuri teiste töö-

ülesannetega. Sotsialistliku seaduslikkuse järgimise järelevalve teostamine, mis moodustab prokuratuuri peaülesande, on seotud võitlusega nõukogude seaduste rikkujate vastu, nende kriminaaljälitamisega ja nende paljastamisega kohtu ees neil juhtudel, kui seaduse rikkumine osutub kriminaalkuriteoks. Sellest siis prokuröri õigus kriminaalasjade algatamiseks, kuritegude uurimise järelevalveks ja riikliku süüdistuse esitamiseks kohtus. Just sel viimasel teel — riikliku süüdistuse esitamise kujul kohtus — saavutab prokuröri konkreetne tegevus võitluses sotsialistliku seaduslikkuse eest oma haripunkti. Pärast seda kui kriminaalasi on algatatud ja prokuröri kontrolli all toimunud uurimine on kinnitanud süüdistuse põhjendatust, esitab prokurör riikliku süüdistajana avalikult tribüünilt avalikul kohtuprotsessil avara auditooriumi ees kohtus süüdistuse ja paljastab kohtu ning avalikkuse ees kurjategija, rahvavaenlase või sotsialistliku ühiselu desorganiseerija. Prokurör on *riiklik* süüdistaja, kes esitab *riikliku* süüdistuse. See tähendab, et prokuratuur on riiklik organ, kes teostab oma süüdistustegevust riigi nimel.

Prokuröri kui riikliku süüdistaja seisund kohtus erineb ta seisundist enne kohut. Enne kohut on prokurör eeluurimise ainuisikuline korraldaja. Kohtuliku arutamise staadiumis aga on ta protsessi pooleks ning on kohtule alluv ja tema kontrolli all.

Riikliku süüdistaja peafunktsiooniks on süüdistuse esitamine kohtu ees. Süüdistuse esitamisena käsitatakse kohtualuse vastu tõstetud süüdistuse põhjendatuse tõendamist kohtule, osavõttu kohtulikust uurimisest ja kõigi kohtule esitatavate tõendite kontrollimisest, kõigi andmete analüüsi ja karistusvahendi rakendamise nõudmist poolte vaidluste ajal peetavas süüdistuskõnes. Riikliku süüdistaja funktsioon on süüdistav ja teissugune ei saa see ollagi, sest kui riiklik süüdistaja ei peaks süüdistust õigeks ja põhjendatuks, ta ei annakski asja kohtu kätte. Teiste sõnadega — süüdistaja tuleb kohtusse selleks, et süüdistada, ja igasugused katsed kujutada riiklikku süüdistajat mingisuguse erapooletu uurijana, kes võrdse innuga esitab kohtule põhjendusi nii kohtualuse vastu kui ka tema kaitseks, on täielikus vastuolus prokuröri tõeliste funktsioonidega kohtus. Prokuratuur on esmajoones huvitatud nõukogude õiguskorra kaitsest ja tõeliste kurjategijate kahjutuks tegemisest; kõiki süüaluse kahjuks kui ka tema kasuks kõnelevaid asjaolusid peab prokuratuur uurima (uurija kaudu) eeluurimisel, nii et prokurör annab asja kohtusse ja esineb kohtus ainult siis, kui kõigi asja tehiolude analüüs viib järeldusele

süüdistuse küllaldase põhjendatuse kohta. Selles mõttes tuleb käsitada prokuröri kui süüdistajat.

Kuid nõukogude prokuröri süüdistustegevus — süüdistuse esitamine kohtus — ei ole mingisugune prokuratuuri erifunktsioon, mis on teostatav tema teistest funktsioonidest lahutatuna. Kõik prokuratuuri funktsioonid on, vastupidi, lahutamatus ning orgaanilises ühenduses. Prokuröri poolt süüdistuse esitamine kohtus on üks prokuröri tegevuse mooduseid sotsialistliku seaduslikkuse kaitsel ja seda prokuratuuri funktsiooni ei saa eraldada prokuratuuri kui sotsialistliku seaduslikkuse kaitseorgani üldülesandeist. See kõigi funktsioonide, kõigi tegevusalade ja kõigi töömeetodite orgaaniline side on nõukogude prokuröri iseloomustavaks jooneks ja omistab talle sotsialistliku seaduslikkuse eest valvel oleva tegeva ja tugeva võitleja ilme, kelle kasutada on oma ülesannete teostamisel laialdased õigused ja kes kogu oma tegevuse eest kannab suurt vastutust. Sama asjaolu annab teatava ilme ka prokuröri kui riikliku süüdistaja esinemisele kohtus.

Sellest lähtudes kujuneb kindlaks ka nõukogude prokuratuuri süüdistustegevuse osa ja sisu; see tegevus ei tohi iialgi seisneda ühekülgses süüdistavas käsitluses.

Nõukogude prokuratuuri süüdistustegevusele on orgaaniliselt võõras see ultra-süüdistav hoiak, mis on iseloomulik näiteks prantsuse prokuratuurile, kes oli eeskujuks teiste kodanlike maade prokuratuuri organiseerimisel. A. J. Herzen andis prantsuse prokuratuuri süüdistustegevusest tõepoolest klassikalise kujutuse, mis on säilitanud oma tähtsuse tänini. Herzen kirjutas: „Liialeminev armastus avastada tõde, püüda kriminaalasjades saavutada peensusi, jälitada süüdlasi ägedusega, neid segi ajada, — kõik need on puhtprantsuse puudused; kohtupidamine on neile verejanuline mäng, nagu hispaanlastele härjavõitlus. Prokurör kui osav toreadoor on alandatud, kui elajas jääb terveks“ [1].

Nõukogude prokurör on kohtus süüdistajaks ja nimelt süüdistajaks, kes peab kogu oma töös ilmutama suurimat valvsust, suurimat visadust rahvavaenlaste ja sotsialistliku õiguskorra desorganiseerijate paljastamisel ja süüdistamisel. Nõukogude prokuratuur on võitlemise organiks igasuguste rünnetega, mis on suunatud proletariaadi diktatuuri, tööliste ja talupoegade sotsialistliku riigi võimsuse ning tugevuse vastu. Nõukogude prokuratuur on proletariaadi diktatuuri vahe ja tõsine relv ning muud ta ei

[1] Herzen, Bõloje i dumõ, II j., 1932, lk. 119.

võigi olla. Ent nõukogude prokurör on kõigepealt *sotsialistliku seaduslikkuse valvur ja just see asjaolu määrab kõigi ta tegevusalade suuna ja sisu.*

Siit tulenevad ka järgmised põhimõtted, mis iseloomustavad nõukogude prokuröri kui riikliku süüdistaja esinemist kohtus. Esitades kohtus riiklikku süüdistust kohtu alla antud isikute vastu, nõuab prokurör visalt nende isikute süüdimõistmist ja karistamist, kelle süü on vaieldamatult tõendatud, ja suunab kogu oma tegevuse selleks, et aidata kohtul teha õiget ning õiglast otsust.

Nõukogude prokuröri osale ja ülesannetele ei vasta mitte mingil kujul selliste võtete kasutamine, nagu kunstlik tõendite valik, nende ühekülgne valgustamine jms. Need võtted on vastuolus prokuröri kui kohtu abilise osaga kohtuliku arutamise staadiumis ja üldse nõukogude prokuratuuri funktsioonidega, kes on huvitatud tõeliste kuritegude tõkestamisest ning survevahendite kohaldamisest üksnes tõelistele kurjategijatele. See aga määrab ka prokuröri seisundi kohtus: esitades kohtu ees süüdistust, välja otsides ja põhjendades süüdistavat laadi tõendeid ning osa võttes kohtulikul uurimisel kõigi tõendite kontrollimisest süüdistuse seisukohalt, esitab prokurör kohtule kogu asja faktilise olustiku tõelise sisu ja avab kohtu ning menetlust jälgivate kodanikkude ees kogu arutatava asja tõelise ühiskondliku tähtsuse, moonutamata seejuures fakte ega mitte valides asjasse puutuvaid andmeid välja ühekülgselt ja eelarvamuslikult. Seetõttu ei või prokurör juhul, kui kohtuliku uurimise materjalid lükkavad süüdistuse ümber, vaielda ilmsete tõsiasjade vastu ja peab süüdistamisest loobuma. Samuti ei või prokurör kangekaelselt püsida süüdistuskokkuvõtte sõnastuse juures, kui kohtuliku uurimise andmed seda mingil viisil muudavad.

Üks kultuurseimaid revolutsioonieelseid vene juriste A. F. Koni nimetas prokuröri, kes esitab kohtus süüdistust, „kõnelevaks avalikuks kohtunikuks“ [1]. Koni seletas, et prokurör „ei tohi esitada asja ühekülgselt, ammutades sellest vaid tehiolusid, mis tõendavad kohtualuse süüd, ei tohi liialdada tõendite ja süütõendite tähtsust või kuriteo kaalu“. Koni pidi resigneerunult konstateerima, et tegelikult leidus äärmiselt harva neid prokuröre, kes oleksid vastanud sellele „kõneleva avaliku kohtuniku“ tüübile. Teisiti ei saanud see tsaristlikus kohtus ollagi. Kuid Koni

[1] A. F. Koni, Eluteel, I k., lk. 103—104, ptk. „Süüdistuse võtted ja ülesanded“.

mõte ise oli õige ja väärtuslik. Prokurör (nõukogude prokurör) kui riiklik süüdistaja on kahtlemata aktiivne osaline õigusemõistmises, mille korrapärasest toimumisest ei ole tema vähem huvitatud kui kohus. Selles suhtes on temal kohtuga ühised ülesanded.

Tuleb silmas pidada, et prokuröri osavõtt asjast süüdistajana ei abista kohut mitte üksnes asja õigel lahendamisel, vaid tõstab ka kohtuotsuse veenvust kodanikkude silmis ja tugevdab ülimal määral kohtuprotsessi ühiskondlik-kasvatuslikke tulemusi.

Prokuröri süüdistuskõnet käsitleme allpool eraldi.

§ 140. Kohtualune.

Kohtualuseks nimetatakse süüalust sellest hetkest peale, mil on toimunud tema kohtu alla andmine. Kohtulikul arutamisel on kohtualune keskseks kujuks, kellele koondub kogu kohtu ja poolte tähelepanu.

Süüaluse seisund kohtus erineb oluliselt tema seisundist eeluurimisel. Kohtus on süüalune (kohtualune) *pooleks* ja võtab sellena osa kogu kohtuliku uurimise käigust, iga tõendi uurimisest ja kontrollimisest. Eeluurimisel võtab süüalune tõendite kontrollimisest osa vaid osaliselt, nimelt sel määral, nagu seda peab otstarbekohaseks uurija. Alles uurimise lõpul saab süüalune õiguse tutvuda asjas kogutud tõendusmaterjaliga. Kohtulikul arutamisel aga vaadeldakse ja kontrollitakse iga tõendit süüaluse juuresolekul ja tema osavõtul. Süüalune (kohtualune) võib esitada küsimusi niihästi kõigile kohtus esinevaile tunnistajaile ja ekspertidele kui ka teistele kohtualustele, võib osa võtta asitõendite vaatlusest ja anda kohtule seletusi tunnistajate, ekspertide ja teiste kohtualuste avalduste kohta. Sellega kujuneb kohtualune aktiivseks kohtuliku arutamise osaliseks. Kohtu kohustuseks on selgitada kohtualusele tema protsessuaalsed õigused ja kindlustada nende kasutamise võimalused.

Süüaluse protsessuaalsed õigused teostuvad asja kohtuliku arutamise staadiumis kõige täielikumalt. Kohtuliku uurimise raamid ja plaani, kohtulikul arutamisel uurimisele kuuluva tõendusmaterjali ulatuse määrab kohus sõltuvalt iga konkreetse asja tehioludest, kuid nende raamide püstitamine peab toimuma tingimata selle arvestusega, et kohtualusel oleks võimalus osa võtta kõigi asja tehiolude uurimisest ja anda nende kohta seletusi.

Kohtupraktikas veelgi esinev protsessi lihtlabastamine seis-

neb kohtulikul arutamisel selles, et kohtualuse taotlused tunnistajate kohtusse kutsumise ja täiendavate tõendite väljanõudmise kohta lükatakse mõnikord põhjendamatult tagasi, kohtuliku uurimise raamid tõmmatakse liiga kitsalt, tunnistajad, kelle ütlustel on asja suhtes tähtsust, jäetakse kohtus üle kuulamata, kohtualuse seletused kuulatakse ära pealiskaudselt ja summaarselt jne. Nagu ülalkirjeldatust järeldub, tuleb selliseid veel mitte täiesti kadunud protsessi lihtlabastamise juhtumeid käsitada sotsialistliku seaduslikkuse rikkumistena ja need meie kohtupraktikast kõige kindlakujulisemalt kõrvaldada.

Kuid sellega ei ole kohtualuse osa kohtulikul arutamisel veel lõppenud. Kohtualuse seisund kohtus on märksa keerulisem. Kohtualuse protsessuaalsed õigused moodustavad vaid küsimuse ühe külje. Kohtus on kohtualune pooleks, kuid just tema on ka isikuks, kelle käitumise asja arutatakse ja kelle süü küsimust otsustatakse. Kohtualune on isik, kelle üle „mõistetakse kohut". Kohtulikul uurimisel kuulub seepärast oluline koht kohtualuse ülekuulamisele kui asja oluliste tehiolude tuvastamise vahendile. Kriminaalprotsessi koodeks ei kohusta kohtualust kohtus (samuti nagu ka süüalust eeluurimisel) andma seletusi ega näe ette tema vastutavust seletuste andmisest keeldumise või valetunnistuse andmise eest. Kohtualuse keeldumist seletuste andmisest peaaegu ei esinegi meie kohtupraktikas. Mitte üksnes töörahva liikmed kohtualustena, vaid ka rahvavaenlastest kohtualused annavad tavaliselt kohtule seletusi küllalt ulatuslikult ja vabalt.

Rõhutades meie kohtuprotsessis kohtualuse seisundi komplitseeritust kohtus, tuleb niisama kindlakujuliselt konstateerida, et sellest järeldub kohtule esitatav nõue: kindlustada ühelt poolt kohtualuse käitumise üksikasjaline ja hoolikas uurimine kõigi kohtu käsutuses olevate protsessuaalsete vahenditega (nende hulgas ka kohtualuse ülekuulamise abil) ja anda samal ajal kohtualusele kui protsessi poolele reaalne võimalus kasutada temale määratud protsessuaalseid kaitsevahendeid.

Protsessi poolena on kohtualusel järgmised õigused: 1) õigus esitada kohtule taotlusi tunnistajate ja ekspertide kutsumise ja uute tõendite väljanõudmise kohta (VNFSV KrPK § 272); seda õigust kasutab süüalune ka eeluurimisel; 2) õigus anda kohtule seletusi iga asja tehiolu kohta kogu kohtuliku uurimise kestel (VNFSV KrPK § 277); analoogilist õigust kasutab süüalune ka eeluurimisel, kuid kohtulikul arutamisel on see õigus märksa avaram ja olulisem, sest siin tunneb kohtualune juba kõiki asja

materjale ja kõik asjas leiduvad tõendid (tunnistajad, eksperdid jm.) alluvad tema käsitlusele võrdselt kohtu ja süüdistajaga; 3) õigus osa võtta tunnistajate, ekspertide ja teiste kohtualuste ülekuulamisest ja üldse kõigi asjas kogutud tõendite kontrollimisest (VNFSV KrPK § 277); 4) õigus osa võtta poolte vaidlustest (kui protsessis kaitsjat ei esine ning kohtualune kaitseb end ise); 5) õigus kasutada viimast sõna enne kohtu nõupidamist otsuse tegemiseks.

§ 141. Kaitsja.

Kaitsja õiguste ja funktsioonide suhtes kohtus tuleb püstitada järgmised reeglid. Kaitsja põhimine funktsioon nõukogude kriminaalprotsessis seisneb ülesandes aidata kohut uurida asja tehiolusid kohtualuse õiguste ja huvide kaitse seisukohalt. Kaitsja on kohtu abiline tõendite kogumisel ja kontrollimisel kohtualuse kasuks, mille ülesandeks on kindlustada asja sisulise lahendamise igakülgsust ja õigsust. Sellised on kaitsja ja kohtu suhted. Kaitsja ja kohtualuse vastastikused suhted aga seisnevad kõigepealt selles, et kaitsja on teatud mõttes kohtualuse konsultandiks, „nõuandjaks", kes aitab temale kõige täielikumalt kasutada tema protsessuaalseid õigusi. Selles mõttes on kaitsja ülesandeks kohtualuse suhtes anda kohtualusele juriidilist abi kohtus.

Kaitsja on kohtualuse esindajaks kohtus. Kaitsja kui kohtualuse esindaja esineb kohtu ees kohtualuse volitusel, kaitseb tema huvisid ja teostab teatavaid toiminguid kohtualuse nimel. Kuid sellega ei ammutu kaugeltki kaitsja funktsioonid kohtus.

Kaitse funktsioon on avalik, ühiskondlik: sõltumatult sellest, kas kaitsja esineb kohtu määramisel või kohtualuse valikul, jäävad kaitsja õigused ja kohustused nii kohtu kui ka kohtualuse suhtes ühesuguseks. Kohtualust kaitstes abistab kaitsja seega kohut, selleks et vältida võimalikke vigu asja menetlusel. See on nõukogude kaitsja ülesanne ja kohustus. Oma toimingute puhul kohtus ei ole kaitsja seega absoluutselt seotud oma kaitsealuse tahtega, vaid määrab oma kaitse nõnda, nagu ta seda peab kohaseks nõukogude kaitse ülesannetele.

Tuleb täpselt määrata, milline sisu paigutub neisse mõisteisse: a) kaitsja kui kohtu abiline ja b) kaitsja kui kohtualuse esindaja.

Kaitsja on kohtu abiliseks selles mõttes, et ta abistab kohut õigusemõistmise korrapärasel teostamisel. See abi võib järelikult väljenduda nii selles, et kaitsja esitab kohtule asja seadusepära-

seks lahendamiseks vajalikke põhjendusi ja andmeid, kui ka selles, et ta hoiatab kohut seadusevastaste toimingute eest, vaidleb kohtu ja süüdistaja nende toimingute vastu, mis rikuvad seadust ja kitsendavad süüaluse õigusi. Kaitsja kui kohtu abilise osa ei tohi lihtlabaselt mõista sellisena, et kaitsja aitab kohtul teostada kõike, mis kohus tahab, kuigi kohus talitaks ekslikult. Kaitsja on protsessi pooleks ning on kohtu suhtes seega iseseisvas ja sõltumatus seisundis, teostades kaitset oma südametunnistuse ja oma veendumuse kohaselt. Kaitsja allub kohtule üksnes kohtuliku menetluse korra suhtes, mitte aga oma väidete sisu ega oma käitumise põhiolu poolest kohtus. Seejuures *kaitsja abi kohtule ei ole mitte abi üldse, vaid on abi teatavas suunas — kohtualuse õiguste ja huvide kaitsmise suunas.* Kaitsja ei aita kohtul vältida mitte väärsamme üldiselt, vaid just neid vääratusi, mille tõttu võiks kannatada kohtualune (kohtu abistamine muude eksimuste vältimisel lasub prokuröril kui süüdistajal). Kaitsja ei ole seega mitte mingil viisil kohustatud aitama kohut kohtualuse paljastamisel — see ei ole tema, vaid süüdistaja ülesanne.

Kaitsja on kohtualuse esindajaks selles mõttes, et ta tegutseb tema huvides ja kaitseb kohtualust kas kohtualuse enda ülesandel (volitusel) või tema nõusolekul (kui kaitsja on määratud kohtu poolt). Kohtualuse vaieldamatuks õiguseks on loobuda kaitsjast üldse või ka teatavast kaitsjast. Protsessiseadus ei luba kaitsjat määrata kohtualusele sundkorras, vastu tema tahtmist. Kuid kohtualuse esindajana asub kaitsja, nagu eelnevalt märkisime, ka kohtualuse suhtes iseseisvas seisundis. Seda kaitsja iseseisvust kohtualuse suhtes ei tule mõista nii, nagu oleks kaitsjale oma kaitsealuse positsioon üldse ebaoluline. Kaitsja ja tema kaitsealuse seisukohtade kollisioon (kokkupõrge) võib tegelikult viia selleni, et kohtualune jääb kohtus kaitsjata. See ei ole igatahes lubatav. Kaitsja iseseisvus ja vastutus kohtus peab kaasa aitama selleks, et kaitse oleks vastavas asjas korraldatud õigesti, ta ei või ega tohi aga tähendada kaitsja otsest või kaudset, avalikku või maskeeritud loobumist kaitsmisest.

Väga suur ja põhimõtteline tähtsus on küsimusel, kas kaitsjal on õigus loobuda kaitsmisest. Kaitsja (advokaadi) loobumine kaitsmisest on mõeldav kahel kujul: 1) advokaat keeldub enne kohut võtmast endale vastavas asjas kaitsja funktsioone ja 2) asja arutamisest osavõttev kaitsja loobub kohtualuse kaitsmise jätkamisest.

Esimese loobumisvõimaluse suhtes tuleb arvestada järgmist. See küsimus, kas advokaat võib keelduda endale võtmast tema

poole pöördunud süüaluse kaitsmist, lahendatakse advokaatide kolleegiumide kohta kehtivate eeskirjade ja tavade kohaselt. See küsimus ei ole protsessuaalne probleem ja meie seda käsitlema ei hakka. Kui aga advokaat on advokaatide kolleegiumi või õigusnõuandla poolt juba välja valitud ja kohtu poolt lubatud, siis ei või ta keelduda esinemast kaitsjana põhjusel, et „asjas ei leidu kaitsmiseks materjale". Kaitsja ülesanne ei piirdu sellega, et kaitsta ainult ekslikult kohtu alla antud süütuid kodanikke; kaitsja on kohustatud kaitsma ka säärast süüalust, kelle süü on kaheldamatu. Kindlustab ju NSVL Konstitutsiooni § 111 igale süüalusele, kaasa arvatud ka tegelikult süüdlasele süüalusele, kaitse õiguse. Ausale kaitsjale leidub seega asjas alati materjali kaitseks: süüdistuse sisu vastu vaidlemine, süüdistuse nõrkade punktide ümberlükkamine, süüd vabandavate või kergendavate asjaolude selgitamine jne.

Kaitsmisest loobumine teisel kujul, s. o. teadaandena kohtus (poolte vaidlustel), et kaitsja ei leia põhjust kaitsta kohtualust selle süü tõendatuse tõttu, on mitte üksnes lubamatu, vaid see moodustab juba nõukogude kaitse põhimõtete kõige jõhkrama rikkumise. Kui kaitsja ei tohi keelduda kohtus esinemisest põhjusel, et „asjas ei leidu kaitsmiseks materjale", siis seda enam ei või ta loobuda poolte vaidlustel ka kaitsekõnest põhjendusega, et süüdistus on tõendatud ning kergendavad asjaolud puuduvad. Säärane kaitsja „ülejooksmine" süüdistaja poolele ei osuta kohtule abi, vaid ainult diskrediteerib nõukogude kaitset ja loob äärmiselt eitava efekti. Ausa kaitsja taotlusteks ei ole loobuda kaitsmisest, vaid leida kaitse õige korraldus ning kindlustada, et mitte ükski kohtualuse kasuks kõnelev asjaolu ei jääks kohtu ees selgitamata. Reas kõige raskemates protsessides toimunud kaitse on näidanud, et aus kaitsja leiab kaitsmiseks alati materjali, jättes seejuures asja tehiolud moonutamata ja osutades kohtule tõelist abi. Seepärast ei saa kuidagi õigeks pidada Uzbeki NSV 1929. a. Kriminaalprotsessi koodeksi eeskirja, et kui kaitsja jõuab kohtuliku uurimise alusel veendumusele kaitsmiseks vajalike andmete puudumises, siis peab ta kaitsmisest loobuma (§ 126). Siin ei leidu mingit analoogiat süüdistaja kohustusega loobuda süüdistamisest, kui ta jõuab veendumusele süüdistuse põhjendamatuses.

Kaitsja protsessuaalsed õigused ühtivad mitmeti kohtualuse õigustega: õigus asja materjalidega tutvuda, taotlusi algatada, osa võtta ülekuulamistest ja kõigi tõendite kontrollimisest. Kuid kohtualuselt ei ole võetud võimalust kasutada neid õigusi iseseis-

valt ja kaitsjast sõltumatult. Mõnda kohtualuse õigust aga võidakse kasutada ainult tema enese poolt, mitte aga kaitsja vahendusel: sellisteks on õigus anda kohtule seletusi ja viimase sõna õigus. Poolte vaidlustest võtab kohtualune osa, kui asjas puudub kaitsja ja kohtualune kaitseb end ise; kaitsja esinemisel aga võtab vaidlustest osa ainult kaitsja.

Nagu kirjeldatust näha, on kaitse osa nõukogude protsessis väga oluline ja hiiglasuure tähtsusega.

Stalinlik Konstitutsioon püstitas süüaluse kaitse õiguse konstitutsioonilise põhimõttena (Konstitutsiooni § 111). Vastavalt sellele seab NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus süüaluse kaitse õiguse sotsialistliku õigusemõistmise teostamise juhtivaks põhimõtteks.

§ 142. Kannatanu.

Kannatanu osavõtt asja kohtulikust arutamisest võib toimuda kolmel kujul: 1) süüdistajana erasüüdistuse asjades; 2) tsiviilhagejana, kui temale kohtualuse kuritegudest on tekkinud ainelist kahju; 3) tunnistajana kõigil muil juhtumeil.

Süüdistajana erasüüdistuse asjades ja tsiviilhagejana kasutab kannatanu kõiki poole õigusi, s. o. võtab osa kohtuliku uurimise teostamisest, kohtualuste ja tunnistajate ülekuulamisest ja poolte vaidlustest.

Kui kannatanu ise esineb kohtus isiklikult tsiviilhagejana või süüdistajana erasüüdistuse asjas, siis peale poole õiguste kasutamise (viibimine kohtulikul arutamisel kogu selle ulatuses, küsimuste esitamine kohtualustele ja tunnistajaile, osavõtt poolte vaidlustest jne.) kuulatakse ta kohtulikul uurimisel üle ka tunnistajana (VNFSV KrPK § 284 märkus). Kui aga kannatanu kui tsiviilhageja või süüdistaja erasüüdistuse asjas esineb kohtus oma esindaja kaudu, siis avaldub tema otsene osavõtt kohtulikust arutamisest selles, et ta annab seletusi tunnistajana. Kannatanu kui süüdistaja erasüüdistuse asjas toetab asja kohtulikul arutamisel süüdistust kõigi nende protsessuaalsete vahenditega, mida kriminaalprotsessi koodeks annab süüdistajale. Kannatanu kui tsiviilhageja, kes esineb kohtus isiklikult või oma esindaja kaudu, võtab aga osa nende asjaolude uurimisest, mis on seotud tsiviilhagi alustega, ega või järelikult niihästi kohtulikul uurimisel kui ka poolte vaidlustes ületada tsiviilhagi raame või endale võtta süüdistaja funktsioone (ei või näiteks nõuda karis-

tuse kohaldamist kohtualusele). Kõigil muil juhtudel on kannatanu ainult tunnistajaks ja tema ülesanded protsessis ei erine sisult ega vormilt tunnistaja funktsioonidest.

XXII peatükk.

KOHTULIKU ARUTAMISE EHITUS JA TOIMETAMINE.

§ 143. Kohtuliku arutamise struktuur. § 144. Ettevalmistav osa. § 145. Kohtulik uurimine. § 146. Kohtuliku uurimise juhtimine. § 147. Kohtuliku uurimise lühendamine. § 148. Süüdistuse muutmine kohtulikul uurimisel ja uute isikute kriminaalvastutusele võtmine. § 149. Kohtuliku uurimise lõpetamine. § 150. Poolte vaidlused. § 151. Prokuröri süüdistuskõne. § 152. Kaitsja kaitsekõne. § 153. Repliigid. § 154. Kohtualuse viimane sõna. § 155. Kohtuotsuse tegemine. § 156. Kohtuistungi protokoll.

§ 143. Kohtuliku arutamise struktuur.

Kohtulik arutamine on kohtu ja poolte protsessuaalsete toimingute keerukas süsteem. Vastavalt teda moodustavate protsessuaalsete toimingute sisule jaguneb kohtulik arutamine järgmisteks osadeks: 1) kohtuistungi ettevalmistav osa, 2) kohtulik uurimine, 3) poolte vaidlused, 4) kohtualuse viimane sõna ja 5) kohtuotsuse tegemine.

§ 144. Ettevalmistav osa.

See kohtuliku arutamise osa seisneb teatud protsessuaalsete toimingute täitmises kohtu ja poolte poolt, mille eesmärgiks on kindlustada kohtuliku uurimise täielikku ja korrapärast teostamist. Need toimingud teostatakse kindlas protsessikorras, nad asetsevad kindlas süsteemis ja on seotud rea protsessuaalsete küsimuste läbivaatamise ja lahendamisega, millised on protsessuaalseiks eeltingimusteks järgmisele kohtuliku arutamise osale — kohtulikule uurimisele, s. t. kõigi asjas kogutud tõendite läbivaatamisele kohtu poolt.

Vaatleme eraldi kõiki kohtuistungi ettevalmistavat osa moodustavaid protsessuaalseid toiminguid nende järjekorras.

1. Kohtuistungi avamine kohtu eesistuja poolt. Seejuures eesistuja kuulutab, milline asi, s. t. nimelt milliste isikute ja millistes kuritegudes süüdistamise asi tuleb arutamisele (VNFSV KrPK § 262).

2. Poolte ja nende esindajate kindlakstegemine. Kohtu eesistuja selgitab, kas kohtualune, tema kaitsja, süüdistaja ja tsiviilhageja on ilmunud.

Kohtualuse mitteilmumine toob kaasa asja arutamise edasilükkamise, kusjuures kohus võib teha korralduse kohtualuse sundtoomiseks (s. o. tema sundkorras kohtusse toimetamiseks) või ka määruse tõkkeabinõu raskendamise kohta, kui seda varem ei olnud tarvitusele võetud. Kohus võib asja arutada *tagaselja*, s. o. kohtualuse puudumisel, ainult siis: a) kui kohtualune on selleks otseselt oma nõusoleku avaldanud; b) kui on tõendatud, et kohtualune hoidus kõrvale kohtukutse kätteandmisest või kui ta end kohtu eest varjab (VNFSV KrPK § 265).

Oblasti- ja teistes kõrgemates kohtutes ning sõjatribunalides on peale nende juhtude võimalik asja arutada tagaselja, s. o. kohtualuse äraolekul ka siis, kui kohtualune viibib väljaspool NSVL piire. Tema tagasitulekul NSV Liitu tuleb talle kassatsioonitähtaeg, s. o. kohtuotsuse peale edasikaebamise tähtaeg ennistada. Kui aga asi oli arutusel sõjatribunalis, kus kassatsioonikaebuse esitamine ei ole lubatud, siis kuulub asi uuesti läbivaatamisele järelevalve korras (VNFSV KrPK § 393).

Need on kolm asja tagaselja arutamise alust. Käsitleme igaüht neist eraldi.

Kohtualuse nõusolek tema asja tagaselja arutamiseks peab olema vabatahtlik ja väljenduma vormis, mis ei tekita kahtlust selle nõusoleku usaldusväärsuses (kohtualuse isiklik avaldus kohtunikule, kirjalik avaldus kohtualuse tõestatud allkirjaga jne.).

Nõusolek, mis ei ole avaldatud otseselt, mis on kahemõtteline, segane, pealesunnitud või mis on tingitud võimatusest mõnesugusel põhjusel (ainelistel põhjustel jm.) kohtusse ilmuda, ei või olla asja tagaselja arutamise aluseks.

Nõusolek asja tagaselja arutamiseks peab tulema kohtualuselt eneselt isiklikult, tema enda algatusel, vastasel korral ei või see samuti esineda asja tagaselja arutamise alusena.

NSVL Ülemkohtu Kohtukolleegium tühistas ühes asjas kohtuotsuse järgmisel motiivil: „Kohtuistungi protokollist nähtub, et kohus pidas võimalikuks asja arutada tagaselja ainult sel alusel, et advokaat Guštšin ei vaielnud säärasele arutamise korrale vastu... Asjas on kindlaks tehtud, et kohtualused ei saanud end kohtu eest varjata, sest nad viibisid vahi all; ühtlasi ei leidu asjas mingeid andmeid selle kohta, et kohtualused avaldasid ise selleks nõusolekut, et nende asja arutataks tagaselja. Advokaat, kes põhjendas oma nõusolekut tagaselja arutamiseks üksnes sellega, et kohtualuseid ei olnud toimetatud kohtusse, rikkus

jämedalt kohtualuste kaitse õigusi ja ületas oma volitused, sest mitte omades kohtualustelt otsest ülesannet teha sellist avaldust, ei olnud tal õigus viimasega ka esineda“ [1].

Kohtualuse kõrvalehoidumine kohtust võib avalduda kas keeldumises ilmuda kohtusse, kohtukutse mittevastuvõtmises või ka selles, et kohtualune varjab end kohtu eest, varjab oma asukohta, põgeneb kinnipidamiskohast. Kohtualuse kõrvalehoidumist kohtust tuleb samuti tõendada ja kinnitada (näiteks kinnipidamisasutise administratsiooni ametlik teade kohtualuse põgenemise kohta). Real juhtumeil on selle tõendiks, et kohtualune end kohtu eest varjab, mittelahkumise allkirjana antud kohustuse rikkumine, kui kohtualune ilma uurija või kohtu loata lahkub sellest kohast, millest mittelahkumise kohta ta andis allkirja (tõkkeabinõuna). *Kuid mitte igasugune mittelahkumise kohustuse rikkumine kohtualuse poolt ei ole küllaldane selleks, et lugeda teda kohtu eest end hoidujaks ja arutada tema asja tagaselja.* Kui kohtualune, olles rikkunud mittelahkumise allkirjana antud kohustust, lahkus oma elukohast isiklikel või teenistuslikel põhjustel teise kohta ja see koht on teada, siis, olgugi et ta rikkuski endale võetud kohustust, lahkudes uurija või kohtu loata, see rikkumine toob kaasa ainult mittelahkumise allkirja asendamise teise, raskema tõkkeabinõuga (VNFSV KrPK § 149), mitte aga asja arutamise tagaselja.

Mittelahkumise allkirjana antud kohustuse rikkumine on asja tagaselja arutamise aluseks ainult neil juhtumeil, kui see rikkumine on kohtualuse poolt toime pandud sellistel tingimustel, mis kaheldamatult tuvastavad kohtualuse kavatsuse hoiduda kohtust (kui näiteks kohtualune, sõitnud ära, varjas oma uut asukohta).

Tuleb silmas pidada, et isegi ülalnimetatud seaduslike tingimuste esinemisel võib asja arutamine kohtualuse tagaselja toimuda *ainult kõige erandlikumail juhtumeil.* Selle isiku puudumine kohtust, kelle teod kuuluvad arutamisele, tingib kohtuliku uurimise puudulikkuse ega võimalda kohtul omandada täpset pilti kohtualuse isikust. Kohtualuse kõrvalehoidumise korral kohtust tuleb seepärast üldreeglina kasutada sundtoomist ja tõkkeabinõu kõvendamist, mitte aga asja arutamist tagaselja.

VNFSV KrPK § 265 kohaselt neis asjus, milles karistusena ei saa kohaldada vabaduskaotust, ei ole kohtualuse ilmumine kohustuslik ja kohtualuse mitteilmumine, kui temale on kohtu-

[1] „NSVL Ülemkohtu kohtupraktika“, 1942, II v., lk. 21, 22.

istungist õigeaegselt teatatud, moodustab asja tagaselja arutamise aluse.

See põhimõte oli seotud VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi esialgses redaktsioonis esinenud ja nüüd muudetud korraga, mis käsitles tagaseljaotsuste erimenetlust (§ 351—359).

Esialgses redaktsioonis nägid KrPK § 351—359 ette sellise menetluse. Kui asjas, milles kriminaalkoodeksi kohaselt ei saa kohaldada vabaduskaotust, kohtualune kohtusse ei ilmunud, siis arutas kohus asja tagaselja ja teatas otsuse tegemisest kohtualusele. Viimane võis mitteilmumise põhjuste kohta esitada kohtule seletusi. Kui kohus luges need põhjused mõjuvaks, siis arutas ta kohtuistungil asja uuesti kohtualuse osavõtul, esialgne (tagaselja tehtud) otsus aga kaotas oma jõu. Kuna see kord praegu ei kehti, sest KrPK § 351—359 on tühistatud ja tagaselja tehtud otsuse peale edasikaebamine on võimalik vaid kassatsioonikorras, siis peab tunnistama, et asjade tagaselja arutamise tingimuste suhtes ei ole mingit erinevust nende kuritegude asjade vahel, mille eest võidakse kohaldada vabaduskaotust, ja kuriteoasjade vahel, mille puhul vabaduskaotust kohaldada ei saa.

Järelikult *peab kõigis asjus, sõltumatult kohtualust ähvardava karistuse raskusest, asja kohtulik arutamine toimuma kohtualuse juuresolekul, kuna aga kohtualuse puudumisel võidakse seda lubada vaid ühel järgmistest tingimustest: a) kohtualuse otseselt avaldatud nõusolekul asja tagaselja arutamiseks, b) kohtualuse kõrvalehoidumise korral kohtust või c) kohtualuse viibimisel väljaspool NSVL piire (oblastikohtute ja sõjatribunalide asjades).* Seaduses (VNFSV KrPK § 393) on öeldud — „väljaspool VNFSV piire". See on seletatav sellega, et VNFSV KrPK avaldati enne Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamist. Mõistagi on nüüd tegemist kohtualuse viibimisega väljaspool Nõukogude riigi piire, mitte aga väljaspool ühe liiduvabariigi piire, kuid teise liiduvabariigi piirides. Asja tagaselja arutamise aluseks ei ole mitte üksnes kohtualuse viibimine väljaspool NSVL piire, vaid ühtlasi kas tema keeldumine tagasi pöörduda NSV Liitu või pagemine välismaale.

Üldreeglina võib asja arutamine tagaselja toimuda vaid siis, kui süüalusele oli esitatud süüdistus ja ta oli eeluurimisel üle kuulatud ning lõppenud uurimismenetlusega tutvustatud (s. o. pärast seda, kui tema suhtes on VNFSV KrPK § 128, 134 ja 206 nõuded täidetud).

Nii lahendatakse asja arutamise küsimus kohtualuse mitteilmumise korral.

Kaitsja mitteilmumise korral võidakse teda kohtualuse nõusolekul asendada teise kaitsjaga; kui säärane asendamine on võimatu, siis lükatakse asja arutamine edasi. Asja arutamine lükatakse edasi ka süüdistaja mitteilmumise korral. Tsiviilhageja või tema esindaja mitteilmumisel kõrvaldatakse tsiviilhagi läbivaatamisest, kuid kannatanule on jäetud õigus esitada oma hagi tsiviilkohtupidamise korras. Kannatanu mitteilmumisel erasüüdistuse asjus, kus kannatanu on süüdistajaks, lõpetatakse asi, kuid kohtualune on õigustatud paluma asja sisulist arutamist; sel juhul on asja arutamine kohtule kohustuslik (VNFSV KrPK § 268—270).

3. Kohtualuse isiku samasuse ja süüdistuskokkuvõtte ärakirja temale ajaldi kätteandmise kontrollimine eesistuja poolt. Eesistuja küsitleb kohtualust ja selgitab tema perekonnanime, nime, isanime, vanuse, töö, senise karistatuse ja muud andmed, võrreldes neid toimikus leiduvate ankeetandmetega kohtualuse kohta (süüdistuskokkuvõtte või eeluurimisel koostatud ülekuulamisprotokolli põhjal). Sel teel veendub eesistuja, et kohtusse ilmunud või toimetatud isik on sama kohtualune, kes käesolevas asjas on kohtu alla antud. Kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja ajaldi kätteandmises veendub eesistuja samuti kohtualuse küsitlemise teel, tehes seejuures täpselt kindlaks kätteandmise aja (kuupäeva ja kellaaja) ning võrreldes kohtualuse vastust toimikus leiduvate andmetega kätteandmise kohta (kohtualuse allkiri). Kohtualuse vastus küsimustele, kas süüdistuskokkuvõtte ärakiri on temale kätte antud ja millal nimelt, tuleb tingimata kanda kohtuistungi protokolli. Kui kohtualusele ei ole süüdistuskokkuvõtte ärakirja üldse kätte antud või see on kätte antud mitteajaldi, siis lükatakse asja arutamine tingimata vastava tähtajani edasi.

Süüdistuskokkuvõtte ärakiri peab kohtualusele kätte antama hiljemalt kolm päeva enne asja kohtuliku arutamise algust (VNFSV KrPK § 235 ja 392).

Sellest üldreeglist on lubatud teha järgmised erandid: 1) terroristlike organisatsioonide ja terroristlike aktide asjades (1. detsembri 1934. a. seadus) ning kontrrevolutsioonilise kahjurluse ja diversioonide asjades (14. septembri 1937. a. seadus) antakse süüdistuskokkuvõte süüalustele kätte üks öö-päev enne asja arutamist kohtus (VNFSV KrPK § 467 ja 471); 2) asjades, mida arutavad sõjatribunalid sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja

sõjategevuse rajoonides, antakse süüdistuskokkuvõte süüalusele kätte 24 tundi enne asja arutamist; 3) reameeste ja nooremasse juhtivasse koosseisu kuuluvate isikute omavolilise äraoleku asju võidakse sõjatribunalide poolt arutada kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja kätteandmise ajast olenemata.

Juhised kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja kätteandmise tähtaegade kohta on kategoorilist laadi; süüdistuskokkuvõtte ärakirja mittekätteandmise või mitteajaldi kätteandmise korral tuleb asja arutamine edasi lükata, isegi kui kohtualune ei vaidle asja arutamise vastu. Praktikas tuleb mõnikord ette, et kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja mittekätteandmise ja mitteajaldi kätteandmise korral küsib kohtuistungi eesistuja kohtualuselt, kas ta siiski nõuab asja edasilükkamist. Kui seejuures kohtualune nõustub asja arutamisega ilma, et süüdistuskokkuvõtet temale oleks kätte antud või ajaldi kätte antud, siis jätkatakse asja arutamist. Säärast praktikat tuleb põhimõtteliselt täiesti ekslikuks pidada. Süüdistuskokkuvõtte ärakirja mittekätteandmine või mitteajaldi kätteandmine kohtualusele on oluline seaduse rikkumine (VNFSV KrPK § 235 ja 392) ning kohtu ja kohtualuse vahel ei või olla mingeid kokkuleppeid selle kohta, et seda rikkumist mitte lugeda protsessuaalseks veaks. Sel põhjusel ei saa kuidagi õigeks pidada korda, mille on kehtestanud Ukraina NSV KrPK § 245 ja Valge-Vene NSV KrPK § 264, millede kohaselt kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja mitteajaldi kätteandmine ei takista asja arutamist, kui kohtualune sellega nõustub.

Seadus püstitab kindlad tähtajad süüdistuskokkuvõtte ärakirja kätteandmiseks kohtualusele ja neist tähtaegadest tuleb igal tingimusel kinni pidada. Nende tähtaegade piiramine võib toimuda ainult seaduse või seadluse põhjal, mitte aga kohtu suval või tema ja kohtualuse vahelisel kokkuleppel.

Kui asjas on kohtu alla antud mitu kohtualust, siis antakse igaühele neist ärakiri kogu süüdistuskokkuvõttest, s. t. süüdistuskokkuvõttest täies ulatuses, tervikuna. Väljavõtteid süüdistuskokkuvõttest, s. t. vastavasse kohtualusesse otseselt puutuvaid süüdistuskokkuvõtte osi kohtualusele kätte anda ei ole lubatud ja tuleb pidada seadusevastaseks. Süüdistuskokkuvõtte kätteandmine tähendab seda, et süüdistuskokkuvõte on kohtualusel kohtuliku arutamise ajal ärakirjana käes. Seepärast ei ole lubatud piirduda vaid sellega, et kohtualust tutvustatakse süüdistuskokkuvõttega, ilma et seda temale üle antaks, või mitme kohtualusega

asjades antaks üks eksemplar süüdistuskokkuvõttest kahe kuni kolme kohtualuse peale.

4. Kohtu koosseisu teatamine ja taandamisavalduste läbivaatamine. Eesistuja teeb kohtu ja poolte koosseisu teatavaks, seletab ära taandamise õiguse ja küsitleb pooli, kas nad esitavad taandusi [1].

Kohtunik ei või asja arutamisest osa võtta ja kuulub taandamisele järgmistel alustel:

1) kui ta on pooleks või mõne poole sugulane;

2) kui ta ise või ta sugulased on huvitatud asja tulemusest;

3) kui ta on asjast osa võtnud tunnistajana, eksperdina, juurdluse teostajana, uurijana, süüdistajana, kaitsjana või kannatanu või tsiviilhageja esindajana (VNFSV KrPK § 43);

4) kui on olemas asjaolusid, mis tekitavad kahtlust kohtuniku erapooletuses (VNFSV KrPK § 45).

Mainitud alustel võib pool esitada kohtuniku vastu taanduse. Taandamisavalduse põhjendatuse korral tuleb kohtunik taandada. Edasi ei või kohtunik, kes on osa võtnud otsuse tegemisest esimeses kohtuastmes, osa võtta selle asja teiskordsest arutamisest esimeses kohtuastmes, kui esimene otsus on tühistatud, samuti ei või ta osa võtta sama asja arutamisest kassatsiooni- või järelevalveastmes (VNFSV KrPK § 44). Asja arutamisest ja otsuse tegemisest osavõtnud kohtunik on antud asjas juba teatavale veendumusele jõudnud, mistõttu tema seisukoht paratamatult on asja korduval arutamisel juba ette määratud.

Kohtunikeks võivad olla ainult need isikud, kes on valitud või määratud seaduslikus korras. Asja arutavasse kohtu koosseisu ei või kuuluda kohtunikud, kes omavahel on sugulased (VNFSV KrPK § 41). Selliste asjaolude esinemise korral kuuluvad kohtunikud samuti taandamisele.

Kui kohtuniku taandamiseks on olemas alus, siis peab kohtunik ise asja arutamisest taanduma. Kui ta ise seda ei tee, siis taandatakse ta poolte taotlusel.

---

[1] VNFSV KrPK § 278 kohaselt esitatakse ja lahendatakse kohtunike taandamise küsimus kohtuistungi ettevalmistava osa lõpul otse enne kohtuliku uurimise algust. Kuid kohtupraktika on selle momendi nihutanud ettevalmistava osa algusse, nimelt selle järele, kui kohus jõuab selgusele poolte ilmumises ja kohtualuse isiku samasuses. See kord on kahtlemata otstarbekohane: kõik muud ettevalmistava osa küsimused (poolte taotluste läbivaatamine jm.) tuleb lahendada pärast seda, kui antud asjas on kohtu seaduslik koosseis lõplikult selgitatud.

Kohtuniku vastu esitatud taanduse lahendavad teised asjast osavõtvad kohtunikud taandatava kohtuniku äraolekul. See tähendab, et ühe kohtuniku vastu esitatud taanduse korral lahendavad taandamise küsimuse kaks ülejäänud kohtunikku. Kui nende hääled jagunevad (üks on taanduse poolt, teine aga vastu), siis loetakse kohtunik taandatuks. Kui taandus on esitatud korraga kahe kohtuniku vastu, siis lahendatakse see samas menetluses järjekorras iga taandatava kohtuniku suhtes tema äraolekul: kaks kohtunikku otsustavad kolmanda taanduse küsimuse. Kui taandus lükati tagasi, siis otsustab mittetaandatud kohtunik koos sellega, kelle vastu taandust ei esitatud, teise kohtuniku taandamise küsimuse.

Kogu kohtukoosseisu vastu esitatud taanduse lahendamise korda seadus ei säti. Selles küsimuses on VNFSV Ülemkohtu 1923. a. ringkiri nr. 43, mille kohaselt sel korral taandamise küsimuse otsustab sama kohtukoosseis kogu koosseisu lihthäälteenamusega; taanduse ebaõige tagasilükkamine kohtu poolt võib olla edasikaebamise aluseks üldkorras, s. o. kassatsioonikaebuse esitamise korras. Kuigi see ringkiri praegu formaalselt ei kehti, on temas püstitatud juhised sisuliselt õiged. Seepärast on see ringkiri avaldatud ka VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi ametliku väljaande lisas (1944. a. eestikeelses väljaandes lk. 94).

Pärast kohtu koosseisu teatavaks tegemist ja taanduse küsimuste lahendamist (kui neid on esitatud) teatab eesistuja, kes on kohtuistungi sekretäriks. Sekretäri võidakse taandada samadel alustel kui kohtunikkegi. Sekretär võib aga täita oma funktsioone ka asja teiskordsel arutamisel, pärast esimese kohtuotsuse tühistamist. Sekretäri vastu esitatud taanduse lahendab kohus.

Seejärel teatab eesistuja, kes on asjas süüdistajaks. Prokurör kui süüdistaja kuulub taandamisele samadel alustel kui kohtunik. Kui aga prokurör võttis osa asja juurdluse või eeluurimise toimetamisest või esineb süüdistajana asja esimesel kohtulikul arutamisel, siis ei saa need asjaolud olla prokuröri taandamise aluseks. Prokuröri kui süüdistaja taanduse lahendab kohus, kes antud asja arutab.

Kaitsja taandamist ei näe kriminaalprotsessi koodeks ette, sest kohtuniku ja prokuröri taandamise motiivid kaitsja suhtes ei kehti.

5. Kutsutud tunnistajate ja ekspertide kohalviibimise kontrollimine ja neile nende kohustuste selgitamine eesistuja poolt. Kohtusse kutsutud tunnistajate ja ekspertide kohalviibimise kontrol-

limine toimub järgmiselt. Sekretär kannab kohtule ette, kes on tunnistajatena ja ekspertidena kohtuistungile kutsutud, kes on ilmunud, kes ei ole ilmunud, mitteilmumise põhjused (kas kohtukutsed on kätte antud, kas on teadaandeid ilmumise mittevõimalikkuse kohta jne.). Seejärel eesistuja seletab ilmunud tunnistajaile nende kohustuse tunnistada kõik, mis nad asjast teavad, ja kõnelda ainult tõtt, hoiatab neid valetunnistusega seotud vastutuse eest, võttes selle kohta neilt allkirja, ja teeb korralduse tunnistajate eemaldamiseks kohtuistungisaalist eri ruumi (VNFSV KrPK § 274).

Eesistuja selgitab tunnistajaile nende kohustused ja vastutuse suuliselt, mille järel tunnistajad kirjutavad alla valmis allkirjatekstile. Tunnistajate kohtuistungisaalis viibimise keeld taotleb kõrvaldada kõige selle mõju tunnistajate ütlustele, mis toimub kohtulikul uurimisel, selleks et tunnistaja seletaks ainult seda, mis tal on asja kohta teada. Analoogiline kohustuste ja vastutuse selgitamine ja allkirja võtmine toimub ka ekspertide suhtes, kes erinevalt tunnistajaist ei lahku kohtusaalist ja jäävad kohtuistungile.

6. Asja arutamise võimalikkuse küsimuse lahendamine kohtu poolt mõne väljakutsutud tunnistaja või eksperdi mitteilmumise korral. Eesistuja küsitleb pooli (süüdistajat, tsiviilhagejat, kohtualust, kaitsjat), kas nad peavad võimalikuks arutada asja mitteilmunud tunnistajate või ekspertideta või nõuavad kindlasti asja edasilükkamist. Kuulnud poolte arvamuse, otsustab kohus asja arutamise võimalikkuse küsimuse. Selle küsimuse otsustamine sõltub mitteilmunud tunnistajate ütluste või mitteilmunud ekspertide arvamuse tähtsusest ja olulisusest asja kohta ja võimalusest (või võimatusest) valgustada ilmunud tunnistajate või ekspertide seletuste varal neid asjaolusid, millede tuvastamiseks olid kutsutud mitteilmunud tunnistajad või eksperdid. Tuleb silmas pidada, et asja arutamine oluliste tunnistajate puudumisel või nende ekspertide puudumisel, kelle arvamus käsitleb asja tähtsaid tehiolusid, toob tavaliselt kaasa kohtuliku uurimise poolikuks jäämise ja võib eitavalt mõjutada kohtuotsuse õigsust.

Kohtu otsus asja arutamise võimalikkuse (või võimatuse) kohta tehakse põhistatud määruse kujul, mis kantakse kohtuistungi protokolli või formuleeritakse kohtuistungi protokollile lisandatava eridokumendina, millele kirjutab alla kogu kohtukoosseis.

7. Poolte taotluste esitamine ja nende lahendamine kohtu poolt. Eesistuja küsitleb pooli, kas neil on taotlusi uute tunnistajate ja ekspertide väljakutsumise või uute tõendite väljanõudmise ning asja juurde võtmise kohta. Taotlust algatav pool peab näitama, milliste asjaolude selgitamiseks ta palub kutsuda uut tunnistajat või eksperti. Iga poole taotluse puhul kuulab kohus ära vastaspoole arvamuse ja teeb oma määruse. Kohtu määrus taotluse tagasilükkamise kohta peab olema põhistatud, s. t. peab sisaldama motiive, milledel kohus loeb taotluse rahuldamist mittepälvivaks (VNFSV KrPK § 272).

Poolte taotlused lahendatakse kohtu poolt vastavalt nende tähtsusele ja põhjendatusele. Poole taotluse rahuldamine või tagasilükkamine ei ole sõltuv mõnest formaalsest tähtajast: taotlusi võib esitada mitte üksnes kohtuistungi ettevalmistamisel, vaid ka kogu kohtuliku uurimise kestel, erandjuhtudel aga ka hiljem, enne kohtu lahkumist nõupidamistuppa otsuse tegemiseks.

Kui kohus jättis poole taotluse rahuldamata, siis ei võta see talt õigust esitada sama või mõnda muud taotlust kogu kohtuliku uurimise kestel, olenevalt selle käigust (VNFSV KrPK § 272).

8. Kannatanule tema tsiviilhagi esitamise õiguse selgitamine. Kui kannatanu ei olnud tsiviilhagi esitanud varem, siis selgitab eesistuja temale ta õiguse selleks. Kui kannatanu esitab kohtualuse vastu hagi, siis kantakse see kohtuistungi protokolli ja kohus kas otsustab kannatanu tunnistada tsiviilhagejaks, andes temale loa võtta asjast osa protsessi poolena, või jätab selle rahuldamata, kui hagi ei tulene kuriteo faktist, vaid teistest alustest.

9. Kohtulikul uurimisel kohtualusele kuuluvate õiguste selgitamine eesistuja poolt. Kohtulikul uurimisel (s. t. kohtuliku arutamise järgmises, teises osas) on kohtualusel õigus: a) esitada küsimusi tunnistajaile, ekspertidele ja teistele kohtualustele ja b) anda seletusi nii kogu asja sisu kui ka üksikute tehiolude kohta igas kohtuliku uurimise järgus. Need õigused kuuluvad kohtualusele hoolimata sellest, kas tal on kaitsja või arutatakse asja kaitsja osavõtuta.

See on kohtuliku arutamise ettevalmistava osa väga oluline moment. Kohtualuse õiguste selgitamine peab kohtualusele tegelikult kindlustama võimaluse kasutada neid õigusi. Selgitus peab seepärast olema mitte lihtsalt formaalsuse täitmiseks, vaid kohtualusele vastavalt tema kultuurilisele tasemele täiesti arusaadavaks.

seletuseks selle kohta, mida ta kohtulikul uurimisel võib teha ja millisel viisil tal on võimalik end kaitsta.

Säärane on asja kohtuliku arutamise ettevalmistava osa teostamise kord.

Ettevalmistavas osas arutatavate küsimuste kohta tehtud otsused formuleerib kohus oma *määrustes*. Need määrused on kahte liiki: 1) kohtu poolt suuliselt, ilma nõupidamistuppa lahkumata tehtavad määrused ja 2) kohtu poolt nõupidamistoas kirjalike eridokumentidena tehtavad määrused. Esimest liiki, s. o. suulised määrused teeb kohus selgetes, vaieldamatuis küsimustes pärast nõupidamist koha peal, s. o. kohtuistungisaalis. Eesistuja formuleerib need määrused suuliselt ja nende sisu kantakse kohtuistungi protokolli. Teist liiki (kirjalikud) määrused teeb kohus keerulistes, vaieldavais küsimustes, kui näiteks pooled avaldavad üksteisele vastukäivaid arvamusi, kui kohtul on vajalik eriliselt nõu pidada vaidlusaluste küsimuste üle (näiteks kohtuniku vastu esitatud taanduse, poolte taotluste jne. kohta). Vastavalt NSVL Ülemkohtu Pleenumi 15. aprilli 1943. a. määrusele „Kohtute poolt määruste tegemise korra kohta ettevalmistavail (korraldavail) istungeil ja kohtuistungeil" teeb kohus sellised määrused nõupidamistoas eridokumentidena, millele kirjutab alla kogu kohtukoosseis ja mis seaduse kohaselt (VNFSV KrPK § 253, 263, 272 ja 298) või lahendamisele kuuluva küsimuse laadist tingitult peavad olema üksikasjaliselt põhistatud.

Neil juhtudel lahkub kohus nõupidamistuppa ja koostab pärast nõupidamist kirjaliku määruse, millele kirjutab alla kogu kohtukoosseis. Selle määruse teeb eesistuja teatavaks suuliselt, mis märgitakse kohtuistungi protokolli; määrus ise aga lisatakse kohtuistungi protokollile. Seesuguseid määrusi, nagu määrused kohtuniku vastu esitatud taanduse või poolte taotluste tagasilükkamise kohta, tuleb teha erilise, kohtu koosseisu poolt allakirjutatava määruse kujul kirjalikult.

§ 145. Kohtulik uurimine.

Kohtuliku asjaarutamise järgmine osa — kohtulik uurimine — seisneb selles, et kohus ja pooled uurivad asja sisuliselt, s. o. kuulavad üle kohtualuseid, tunnistajaid ja eksperte ning kontrollivad asitõendeid ja dokumente.

Kohtulik uurimine on kohtuliku arutamise tähtsaim põhiosa, ta peamine sisu. Kohtu ja poolte peamised jõupingutused tõe

selgitamiseks on koondatud just kohtulikule uurimisele. Kohtuliku uurimise algmomentideks on: a) süüdistuskokkuvõtte avaldamine, b) selle süüdistuse sisu selgitamine kohtualusele, mille põhjal ta on kohtu alla antud, c) kohtualuse küsitlus selle kohta, kas ta ennast süüdi tunnistab, d) kohtuliku uurimise toimetamise korra kindlaksmääramine.

Süüdistuskokkuvõtte avaldamisel on see tähtsus, et kohus teeb sel teel avalikult teatavaks ja kinnitab süüdistuse, mille põhjal süüalune on kohtu alla antud ja milles algab kohtulik uurimine. Kohtu auditoorium, protsessil viibivad kodanikud tutvuvad nii arutatava asja tehioludega, saavad süüdistuse sisu ja alused teada ning neile avaneb võimalus jälgida kohtulikku uurimist.

Süüdistuskokkuvõtte avaldamine on protsessi avalikkuse seisukohalt paratamatult tarvilik tingimus. Seepärast tuleb kindlalt vaielda igasuguste katsete vastu protsessi lihtsustamiseks süüdistuskokkuvõtet mitte avaldada (mida lubab Uzbeki NSV KrPK, § 113 ja 114) või piirduda vaid süüdistuskokkuvõtte resolutiivse osa avaldamisega.

Kuna seadus ei säti, kes nimelt avaldab süüdistuskokkuvõtte, siis võib seda teha nii sekretär kui ka eesistuja. Sisuliselt aga on õigem, kui süüdistuskokkuvõtte avaldab just sekretär, mitte aga eesistuja. Süüdistuskokkuvõtte avaldamine eesistuja poolt võib kohtus viibivais kodanikes, kes kriminaalprotsessi ei tunne, tekitada eksliku mulje, nagu väljendaks kohtu eesistuja süüdistuskokkuvõtte avaldamisega oma seisukoha kohtualuse süü küsimuses ning loeks õigeks kõike süüdistuskokkuvõttes esitatut. Süüdistuskokkuvõte väljendab tegelikult hoopis prokuratuuri, mitte aga kohtu seisukohti, sest kohus avaldab oma arvamuse alles kohtuotsuses.

Pärast süüdistuskokkuvõtte avaldamist küsib eesistuja kohtualuselt, kas esitatud süüdistus on temale arusaadav, ja vajaduse korral selgitab seda kohtualusele arusaadavas väljenduses. Seejärel küsib eesistuja kohtualuselt, kas ta tunnistab temale esitatud süüdistuse õigeks, s. o. kas ta tunnistab ennast süüdi (VNFSV KrPK § 280).

Kui on mitu kohtualust, siis esitatakse need mõlemad küsimused igale kohtualusele eraldi.

Pärast seda kui kohtualune on vastanud küsimusele, kas ta tunnistab temale esitatud süüdistuse õigeks, kuulab kohus ära poolte arvamused kohtuliku uurimise toimetamise korra kohta, s. t. selle järjekorra kohta, millises hakatakse uurima üksikuid

asja tehiolusid ja üle kuulama kohtualuseid, tunnistajaid ning eksperte. Kohtuliku uurimise teostamise korra määramine toimub kohtu poolt olenevalt iga üksiku asja tehioludest. Kohus võib alata uurimist kohtualuse seletustega kogu asja kohta või ainult süüdistuse üksikute punktide kohta või aga alata tunnistajate ja kannatanute jms. ülekuulamisega.

Kui kohtualune tunnistab ennast süüdi, siis algab kohtulik uurimine üldiselt kohtualuse seletuste andmisega ning tema ülekuulamisega kohtu ja poolte poolt, mille järel kuulatakse üle tunnistajad ja eksperdid. Kui aga kohtualune eitab oma süüd, siis on otstarbekohane alata kohtulikku uurimist nende tunnistajate ülekuulamisega, kelle ütlustel süüdistus põhineb, ja pärast seda asuda kohtualuse ülekuulamisele. Selle kohtuliku uurimise järjekorra otstarbekus tuleneb sellest, et oma süüd eitava kohtualuse ülekuulamine enne seda, kui kohtus on läbi vaadatud tõendid, millistele süüdistus on rajatud, ei anna tavaliselt mingit tulemust.

Kui asi ei käsitle mitte ühte, vaid mitut süüdistust, kui asja faktiline olustik koosneb mitmest episoodist (näiteks vargus ja tapmine, või riisumine, lohakus ja altkäemaksu võtmine), siis toimub kohtulik uurimine üldreeglina nende episoodide kaupa: kohtualused ja tunnistajad kuulatakse üle ühe episoodi suhtes ja seejärel, kui sellesse episoodi kuuluvad tõendid on uuritud, asub kohus arutama järgmist episoodi, jne.

Pärast kohtuliku uurimise korra määramist asub kohus kontrollima ja uurima tõendeid.

Kohtuliku uurimise peamise sisu moodustab kohtualuste, tunnistajate ja ekspertide ülekuulamine, mida toimetavad kohus ja pooled.

Kui kohtualune tunnistab süüdistuse õigeks, siis võimaldatakse temal VNFSV KrPK § 280 ja Valge-Vene NSV KrPK § 280 kohaselt anda seletusi esitatud süüdistuse sisu kohta ja seejärel kuulavad ta üle kohus ja pooled. Seda eeskirja teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid (Ukraina NSV KrPK § 280, Gruusia NSV KrPK § 280) ei sisalda ja kohtualuse seletuste andmise moment oleneb järelikult kohtu poolt määratud kohtuliku uurimise korrast.

Kui edasi VNFSV KrPK § 282 kohaselt kohtualune ei tunnista temale esitatud süüdistust õigeks ja soovib anda seletusi süüdistuse sisu kohta, siis toimub nende seletuste andmine kohtualuse poolt ajal, mil kohus teda üle kuulab. Seejuures jääb kohtualu-

sele õigus anda seletusi iga üksiku tunnistaja ütluste puhul selle tunnistaja ülekuulamise ajal nende asjaolude kohta, mida tunnistaja oma ütlustes käsitles.

Neist sätetest tulenevad järgmised asjaolud: 1) kui kohtualune tunnistab ennast süüdi, siis algab kohtulik uurimine tema seletuste (ütluste) andmisega; 2) kui ta ennast süüdi ei tunnista, siis võib ta süüdistuse sisu kohta seletusi anda ajal, mil kohus teda üle kuulab ja millise aja määrab kohus; kuni selle ajani võib ta aga seletusi anda ainult üksikute asjaolude kohta iga tunnistaja ülekuulamisel. See VNFSV KrPK § 282 poolt püstitatud põhimõte on kahtlemata vastuolus VNFSV KrPK § 277 sätitud põhimõttega, mille kohaselt on kohtualusel, sõltumatult sellest, kas ta ennast süüdi tunnistab või mitte, õigus alati anda seletusi nii kogu asja sisu kui ka üksikute asjaolude kohta *igas kohtuliku uurimise järgus.*

See vastuolu kõrvaldatakse järgmiselt.

Kui kohtualune tunnistab ennast süüdi, siis annab ta ütlusi ja kohus ning pooled kuulavad ta üle kohtuliku uurimise algul, enne kohtusse kutsutud tunnistajate ülekuulamist. Kui kohtualune ennast süüdi ei tunnista, siis toimub tema ütluste (seletuste) andmine kogu asja sisu kohta siis, kui kohus otsustas toimetada kohtualuse ülekuulamist. Kui aga kohtualune soovib ja seda kohtult palub, siis võib ta ka viimasel juhul seletusi anda otsekohe, kohtuliku uurimise algul või igal muul kohtuliku uurimise momendil. Kohus ei tohi temalt seda võimalust võtta, lükates tema seletuste andmise teisele ajale, näiteks tunnistajate ülekuulamise või kohtuliku uurimise lõppu jne.

Ainult selline küsimuse lahendus vastab nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtetele ja seaduse poolt kohtualusele antud protsessuaalseile õigustele. Küsimust teisiti otsustades saaks oma süüd eitav kohtualune anda kogu kohtuliku uurimise kestel seletusi vaid jaokaupa, vastavalt üksikute tunnistajate ütlustele, mitte aga kogu süüdistuse sisu puhul. Viimase kohta ta saaks seletusi anda ainult kohtuliku uurimise lõpul, milline asjaolu tähendaks tema protsessuaalsete õiguste kitsendamist. Ükskõik millist kohtuliku uurimise korda ka kohaldataks — kas kohtulik uurimine algab kohtualuse seletustega või tunnistajate ülekuulamisega ja muude tõendite uurimisega —, kohtualusele jääb ikkagi õigus anda seletusi niihästi kogu asja sisu kohta kui ka üksikute asjaolude kohta igas kohtuliku uurimise järgus (VNFSV KrPK § 277).

§ 146. Kohtuliku uurimise juhtimine.

VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi järgi toimetavad kohtualuse küsitlemist kohtulikul uurimisel eelkõige eesistuja ja teised kohtunikud, seejärel süüdistaja, tsiviilhageja, kaitsja ja teised kohtualused samas asjas (§ 283). Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks sätib teissuguse järjekorra: kõigepealt küsitleb kohtualust süüdistaja, seejärel tsiviilhageja, kaitsja, teised kohtualused, pärast kõiki neid aga eesistuja ja kohtu liikmed (§ 269).

Tunnistaja ülekuulamine toimub järgmiselt. Esiotsa antakse talle võimalus jutustada kõik, mis ta isiklikult asja kohta teab, kusjuures ta peab hoiduma nende andmete esitamisest, mille allikat ta (tunnistaja) ei saa nimetada (VNFSV KrPK § 285). Selle järel esitatakse temale küsimusi. Küsimusi esitab kõigepealt see pool, kelle taotlusel tunnistaja on kohtusse kutsutud, ja seejärel teised pooled. Selle eeskirja mõte seisneb selles, et kuna tunnistaja on vastava poole algatusel kutsutud kinnitama mõningaid viimase poolt esiletõstetud asjaolusid, siis peab sellele poolele olema ka antud võimalus toimetada tunnistaja küsitlemist esijärjekorras. See põhimõte on üks poolte õiguste protsessuaalseid garantiisid protsessis. Peale selle on iga pool õigustatud esitama tunnistajale täiendavaid küsimusi nende vastuste selgitamiseks ja täiendamiseks, mis tunnistaja andis teise poole küsimustele (VNFSV KrPK § 285—289, UNSV KrPK § 264—268).

Mis puutub kohtu osavõtusse tunnistajate ülekuulamisest, siis püstitavad VNFSV ja Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks selles suhtes erinevaid juhiseid. VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi järgi võivad eesistuja ja kohtu liikmed tunnistajale küsimusi esitada niihästi *sel ajal,* kui pooled küsitlevad tunnistajat, kui ka pärast küsitlemise lõpetamist nende poolt (§ 289). Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeksi järgi võivad eesistuja ja kohtu liikmed tunnistajale küsimusi esitada *ainult siis, kui on lõpetanud* tunnistaja küsitlemise iga pool, ja siis, kui on lõpetanud tunnistaja küsitlemise kõik pooled (§ 269).

VNFSV ja Ukraina NSV kehtivas seadusandluses valitseb seega teatav erinevus kohtulikul uurimisel toimetatava kohtualuste ja tunnistajate ülekuulamise korra suhtes. VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks nihutab rohkem esiplaanile kohtu eesistuja osavõtu ülekuulamistest kui Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks, mille kohaselt õigus esimesena üle kuulata kuulub prokurörile (välja arvatud kaitsja taotlusel kutsutud tunnistajate

ülekuulamine). Endastmõistetavalt ei kõrvalda ka VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks kohtuliku uurimise säärase läbiviimise võimalust, kus kohtuliku uurimise toimetamist teostaks prokurör, kuid VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks jätab selle küsimuse kohtu eesistuja suva lahendada, kuna aga Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks määrab otseselt kindlaks, et esimesena esitab kohtualustele ja tunnistajaile küsimusi prokurör, millega ta omistab kohtuliku uurimise juhtimise seaduslikult prokurörile.

Erinevus VNFSV ja UNSV Kriminaalprotsessi koodeksis sätitud menetluste vahel seisneb peamiselt selles, et VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi järgi juhib kohtulikku uurimist peamiselt eesistuja, Ukraina NSV koodeksi järgi aga prokurör.

Milline kord on põhimõtteliselt õigem? Peame õigemaks Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeksis sätitud menetlust, s. t. säärast korda, kus asja tehiolude uurimise ja ülekuulamise juhtimise peakohustus lasub prokuröril, mitte aga eesistujal. See seisukoht tuleneb esmajoones just kohtu ja prokuröri protsessuaalsest seisundist asja kohtulikul arutamisel. Prokurör andis asja kohtusse ja esitab kohtus süüdistuse; see tähendab, et tema on ka kohustatud seda süüdistust kohtu ees põhjendama ja tõendama. Vastavalt sellele peab prokurörile võimaldatama kohtu ette tuua kõik võimalikud tõendid, milledele on süüdistus rajatud. Seda saavutatakse sel teel, et prokurör küsitleb kohtualust ja tunnistajaid esimesena (välja arvatud kaitsja ja kohtualuse poolt kutsutud tunnistajad), kusjuures seda esimest ülekuulamist teostab prokurör täies ulatuses. Edasi on kohtuliku uurimise toimetamise säärase korra otstarbekus tingitud veel sellest, et kohtuistungi eesistuja, säilitades protsessis oma juhtiva osa, ei asu süüdistava poole asendisse, vaid toimib kogu aeg objektiivse ning erapooletu kohtunikuna. Kui kohtualuseid ja nende süüd tõendavaid tunnistajaid kuulaks esimesena üle eesistuja, siis tekiks tunduv oht, et eesistuja tahtmatult omandab süüdistava hoiaku. Säärane oht tekib eriti siis, kui asja arutatakse süüdistaja osavõtuta ja eesistujal endal tuleb toimetada ülekuulamist. Sellistel puhkudel on eesistuja ülesanne väga raske ja temalt nõutakse erilist peenetundelisust, et ülekuulamisel mitte süüdistavasse kallakusse sattuda. Eesistujale ja kohtu liikmeile jääb igal tingimusel õigus esitada kohtualusele ja tunnistajaile täiendavaid küsimusi pärast ühe poole või kõigi poolte poolt küsitlemise lõpetamist, kui pooled küsitlemisel mõningaid asjaolusid küllaldaselt ei selgitanud.

Kohtualuse, tunnistajate ja ekspertide ülekuulamise protsessuaalset korda ja metoodikat ning asitõendite ja kirjalike dokumentide kontrollimist vaatlesime vastavais tõendeid käsitlevais peatükkides (käesoleva õpperaamatu II osa).

§ 147. Kohtuliku uurimise lühendamine.

Asja arutamisel kohtus võib mõnikord kerkida kohtuliku uurimise lühendamise küsimusi. VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks püstitab järgmise juhise. Kui kohtualune nõustub süüdistus-

kokkuvõttes esitatud asjaoludega, tunnistab esitatud süüdistuse õigeks ja annab omapoolseid seletusi, siis võib kohus jätta edaspidise kohtuliku uurimise toimetamata ja otsekohe üle minna poolte vaidlustele (§ 282).

Samasuguse sätte sisaldavad Ukraina NSV (§ 262) ja Valge-Vene NSV (§ 282) Kriminaalprotsessi koodeks. Analoogilise juhise püstitab ka Uzbeki NSV Kriminaalprotsessi koodeks, kuid selle erinevusega, et pärast kohtualuse seletuste kuulamist ei asu kohus poolte vaidlustele, vaid otsekohe kohtualuse viimase sõna juurde, jättes seega kõrvale poolte vaidlused (§ 113). Vastupidiselt sellele Tadžiki NSV Kriminaalprotsessi koodeksis puudub seesugune kohtuliku uurimise lühendamise võimalus.

Nagu süüaluse seletuste kui kohtuliku tõendi analüüsist juba eespool nägime, moodustavad süüaluse seletused olulise tõendi, kuid ei ole formaalseks või kõiki teisi tõendeid valitsevaks tõendiks. Seepärast ei tule kriminaalprotsessi koodeksi ülalmärgitud paragrahve mõista niiviisi, nagu käsitaksid nad süüaluse ülestunnistust parima tõendina, mis tunnistajate seletuste kuulamise ja teiste tõendite uurimise teeb üleliigseks. Neid paragrahve tuleb mõista protsessi võistkondlikust ehitusest tehtud järeldustena: kui kohtualune võtab kohtus süüdistuse omaks ja valgustab põhjalikult kõiki asja tehiolusid, siis langeb ära kohtuliku võistluse vajadus muude tõendite uurimisel. Kuid just see annab aluse väita, et VNFSV KrPK § 282 ja vastavad teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite paragrahvid ei või tegelikult leida kuigi laialdast rakendamist. Peaasi on selgitada kohtuliku asjaarutamise tulemusena materiaalne tõde, kuid just sellelt seisukohalt ei ole kohtualuse ütlused üksi kaugeltki mitte alati küllaldaseks tõendusvahendiks. KrPK § 282 peaaegu ei kohaldatagi praktikas ja kohtusse kutsutud tunnistajad kuulatakse ikkagi üle.

Edasi võib kohtuliku uurimise käigus, olenevalt tõendite läbivaatamisest, mõne kohtusse kutsutud tunnistaja ülekuulamise vajadus ära langeda, kui juba ülekuulatud tunnistajate ütluste varal on asja olustik küllaldaselt selgitatud.

Kehtiva VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi järgi ei või rahvakohus loobuda kutsutud tunnistajate kohtulikul uurimisel ülekuulamisest; krai- (oblasti-) kohtul on õigus lõpetada tunnistaja ülekuulamist või loobuda kutsutud ja veel mitte ülekuulatud tunnistajate ülekuulamisest, kui ülekuulatud tunnistajate ütlustega on kindlaks tehtud need asjaolud, millede tuvastamiseks olid kutsutud veel mitte ülekuulatud tunnistajad (§ 394).

Teisiti otsustab selle küsimuse Tadžiki Kriminaalprotsessi koodeks, mille § 91 annab kohtule õiguse loobuda kutsutud tunnistajate ülekuulamisest, kui pooled annavad selleks nõusoleku.

Real juhtumeil võib tõesti kaduda vajadus üle kuulata mõnd kutsutud tunnistajat. Kuid tuleb pidada ebaõigeks praktikas mõnikord esinevat tunnistajate ülekuulamise lõpetamist põhjendusega, et asi on kohtule selge. Asja selgus ei ole küllalt kindel kriteerium. Võimalik, et pärast teatavate tunnistajate ülekuulamist näib asi kohtule täiesti selge olevat, kuid pärast järgmise tunnistaja ülekuulamist muutub asi vähem selgeks, ning pärast ülejäänud tunnistajate ülekuulamist on asi tõesti selge hoopis teisest küljest, kui see kohtule varem paistis.

Selles küsimuses tuleb seepärast kehtestada järgmine kord. Kohus võib kutsutud tunnistajate ülekuulamise kohtulikul uurimisel lõpetada, kui *üheaegselt* esinevad mõlemad järgmised tingimused: 1) kui need asjaolud, mille tuvastamiseks olid kutsutud veel ülekuulamata tunnistajad, osutusid kohtulikul uurimisel kas asja suhtes tähtsusetuks või muutusid vastuvaidlematuks (s. t. nende vastu ei vaielda, vaid neid peetakse poolte, kaasa arvatud ka kohtualuse, poolt õigeks) ja 2) kui pooled, kaasa arvatud ka kohtualune, on nõus nende tunnistajate küsitlemisest loobuma. Selle küsimuse teissugusel lahendusel võib kutsutud tunnistajate ülekuulamise lõpetamine kaasa tuua kohtuliku uurimise ebatäielikkuse ja poolte õiguste alusetu kitsendamise.

§ 148. Süüdistuse muutmine kohtulikul uurimisel ja uute isikute kriminaalvastutusele võtmine.

Kohtulik arutamine toimub ainult isikute suhtes, kes olid kohtu alla antud enne kohtuistungi avamist ning seejuures ainult neile algselt esitatud süüdistuses (VNFSV KrPK § 311). Kuid kohtulikul uurimisel võivad mõnikord ilmneda andmed, mis tingivad süüdistuskokkuvõttes esitatud süüdistuse muutmist. See süüdistuse muutmine võib toimuda kahel põhjusel: 1) kui kohtus avastatakse, et kohtualune on peale arutatava asja aineks oleva kuriteo toime pannud veel teise kuriteo, milles süüdistust kohtualusele ei ole esitatud (KrPK § 312), või 2) kui kohtus avastatakse asjaolusid, mis tingivad süüdistuse esialgse formulatsiooni muutmist (KrPK § 313).

Vaatleme järgnevalt mõlemaid süüdistuse muutmise aluseid eraldi.

1) Kui kohus avastab kohtulikul uurimisel, et kohtualune on peale temale süüks arvatava kuriteo, mille eest ta kohtu alla anti, toime pannud veel teise kuriteo, siis üldreeglina eraldab ta uue

süüdistusasja ja saadab selle täiendavaks uurimiseks, tehes selle kohta põhistatud määruse. Endise süüdistuse suhtes aga jätkatakse asja arutamist. Kui uus süüdistus on tihedas seoses endisega, nii et nende lahus arutamine on võimatu, siis lükkab kohus asja arutamise edasi ja saadab kogu asja tervikuna täiendavaks uurimiseks.

Kui uus süüdistus on kohtulikul uurimisel põhjalikult selgitatud ja ühegi kahtluseta tõendatud ning ei too kohtualusele raskemat karistust, siis võib kohus oma määrusega kohtualuse vastutusele võtta uue süüdistuse põhjal, seejärel aga jätkata asja arutamist ja teha mõlema — enne esitatud ja uue — süüdistuse alusel ühise koostatud otsuse.

See viimane juhtum, s. o. uue süüdistuse põhjal asja arutamine koos endisega, on võimalik *ainult sel tingimusel,* et uus süüdistus ei too raskemat karistust kui see, mida võidakse kohaldada endise süüdistuse põhjal. See esineb sel korral, kui kohtulikul uurimisel avastatud uus kohtualuse kuritegu osutub tühiseks võrreldes selle kuriteoga, mille eest ta oli kohtu alla antud (näiteks avastati banditismis süüdistamise korral, et peale bandiitliku kallaletungi pani kohtualune toime veel varguse).

2) Kui kuritegu, milles kohtualune oli kohtu alla antud, leiab küll kohtulikul uurimisel kinnitust, kuid tuvastatakse uusi asjaolusid, mis tingivad selle kuriteo teissuguse kvalifikatsiooni kui süüdistuskokkuvõttes, siis võib kohus kvalifikatsiooni kohtulikul uurimisel ja otsuses muuta üksnes siis, kui uus kvalifikatsioon ei ole endisest kvalifikatsioonist raskem. Kui aga kvalifikatsioon muutub raskemaks, s. o. kui kohaldatakse kriminaalkoodeksi paragrahvi, mis sisaldab raskemat sanktsiooni, siis peab kohus oma määrusega asja arutamise peatama ja saatma asja süüdistuse uue formuleeringu järgi uurimiseks. Näiteks arvati süüdistuskokkuvõttes süüalusele süüks teatud rahasumma omastamine ja kohtus leidis tähendatud summa kadumine ka kinnitust, kuid selgus, et see kaotsiminek ei olnud omastamise (s. o. omakasu sihiga toimepandud kuriteo, süüaluse poolt raha enda kasuks tarvitamise) tulemus, vaid süüaluse poolt oma kohustesse lohaka suhtumise tagajärg, mille tõttu kuriteo kvalifikatsioon muutub (VNFSV KrK § 116 lg. 1 asemel § 111). Sel juhtumil võib kohus, asja arutamist edasi lükkamata, muuta süüdistuse formuleeringut. Kui aga süüdistuse formuleering muutub karistuse raskendamise suunas, näiteks tapmise asemel bandiitlik kallaletung, lohakuse asemel võimukuritarvitus jne., siis peab kohus asja arutamise pea-

tama ja saatma asja täiendavaks uurimiseks, et esitada süüalusele uus süüdistus ja teostada kõik sellega seoses olevad edaspidised toimingud.

VNFSV KrPK § 313 ja Ukraina NSV KrPK § 291 seavad asja peatamise sõltuvusse mõne poole taotlusest: kui pooled ei vaidle asja arutamise vastu süüdistuse uue, raskema formuleeringu järgi, siis kohus võib asja arutamist jätkata. Süüdistuse formuleeringu muutmine raskendamise suunas toob tegelikult ikka kaasa asja arutamise peatamise ja tema saatmise täiendavaks uurimiseks, mida tuleb pidada ka täiesti õigeks, sest kohtualuse nõusoleku nõutamist asja arutamise jätkamiseks tema raskema süüdistuse järgi ei saa tunnistada lubatavaks protsessuaalseks võtteks.

Mainitud eeskirjad puudutavad süüdistuse muutmist kohtualuse, s. t. kohtu alla antud isiku suhtes. Kuid kohtulikul uurimisel võidakse kriminaalvastutusele võtta uusi, kohtu alla veel mitte antud isikuid.

Uute isikute kriminaalvastutusele võtmine kohtus peale nende isikute, kes olid kohtu alla antud, võib toimuda kahel juhtumil: 1) kui kohtus avastatakse, et tunnistaja on andnud valetunnistuse, ja 2) kui avastatakse, et kuriteo on toime pannud mõni kohtu alla mitte antud isik.

Kui kohus avastab kohtulikul uurimisel tunnistaja valetunnistuse, siis kannab ta selle tunnistaja ütlused võimalikult sõnasõnalt kohtuistungi protokolli ja teeb pärast prokuröri arvamuse ärakuulamist (kui viimane kohtulikust arutamisest osa võtab) põhistatud määruse tunnistaja kriminaalvastutusele võtmiseks VNFSV KrK § 95 põhjal. Sellesse asjasse puutuvad materjalid saadetakse uurimiseks ja kohtulikuks arutamiseks üldises korras eraldi käesolevast asjast; seejuures võib kohus valetunnistuse eest vastutusele võetud isiku suhtes valida vastava tõkkeabinõu üldeeskirjade kohaselt.

Tunnistajat võidakse kriminaalvastutusele võtta mitte igasuguse väära, eksliku või ebatäpse ütluse eest, vaid ainult teadlikult valetunnistuse andmise eest, s. t. kohtule tahtlikult valetamise eest. Tunnistaja kriminaalvastutusele võtmine ei ole seega võimalik lihtsalt sel põhjusel, et ta mõnd fakti valgustas vääriti või muutis varem antud ütlusi, vaid üksnes siis, kui kohtus tuvastati, et tunnistaja meelega ütleb ebatõtt, et ta tahtlikult püüab kohut eksiteele viia.

Edasi on tunnistaja kriminaalvastutusele võtmisel valetunnistuse eest väga tõsised protsessuaalsed tagajärjed algsele kohtu-

asjale, millega seoses tunnistaja vastutusele võeti: tunnistaja kriminaalvastutusele võtmine valetunnistuse eest toob kaasa *antud tunnistaja ütluste kõrvaldamise selles asjas esinevate tõendite hulgast.* Seepärast ei tule tunnistaja valetunnistuse andmise eest vastutusele võtmise määrust teha mitte kohtulikul uurimisel, vaid pärast selle lõppu koos kohtuotsuse tegemisega, mil kohus võib selle tunnistaja ütlusi hinnata mitte eraldatult, vaid seoses kõigi teiste tõenditega. Ainult üksikuil juhtumeil, nimelt ilmse, silmanähtava, mitte mingit kahtlust tekitava valetunnistuse korral võib vastutusele võtmine toimuda ka kohtulikul uurimisel, tunnistaja ülekuulamise ajal. Seejuures tuleb ühtlasi arvestada, et tunnistaja kriminaalvastutusele võtmine tema ülekuulamise ajal võib ebasoovitavat mõju avaldada veel mitte ülekuulatud tunnistajaile.

Kohtu alla antud isikute süüdistuse arutamisel kohtus võib ilmneda, et kuriteost võttis osa mõni isik, kes eeluurimisel ei olnud vastutusele võetud ega kohtu alla antud. Sel juhtumil kuulab kohus ära prokuröri arvamuse (kui prokurör asja arutamisest osa võtab) ja teeb antud isiku kriminaalvastutusele võtmise kohta põhistatud määruse, eraldab sellesse uude isikusse puutuvad asja materjalid ja saadab need uurimiseks üldises korras. Kui aga äsja vastutusele võetud isiku süüdistus on tihedas seoses kohtu alla antud kohtualuste süüdistusega ja kui nende süüdistuste eraldi arutamine on võimatu, siis peatatakse kogu asja arutamine terves ulatuses — nii kohtu alla antud isikute suhtes kui ka äsja vastutusele võetud isikute suhtes — ja saadetakse täiendavaks uurimiseks. Kui seega kohtus näiteks ilmneb, et mõni vastutusele mitte võetud isik varjas arutatava kuriteo jälgi või osutas kuriteo toimepannud isikule kaasabi, siis ei ole veel põhjust kogu asja peatada ja täiendavaks uurimiseks saata. Uurimiseks võidakse saata vaid kaasaaitaja või varjaja suhtes eraldatud asi. Kui aga kohus võtab uue isiku kriminaalvastutusele süüdistusega, et ta oli kuriteo organiseerijaks või võttis selle toimepanemisest vahenditult osa, siis loomulikult tuleb täiendavalt uurida kogu asja, sest sel korral muudab uue isiku vastutusele võtmine kuriteo enda ilmet, muudab iga kuriteo osalise osatähtsust ja vastutuse raskust.

Äsja vastutusele võetud isikute suhtes on kohus õigustatud tõkkeabinõude valiku üldeeskirjade kohaselt valima tõkkeabinõu (VNFSV KrPK § 315 ja 316).

Uute isikute kriminaalvastutusele võtmise korras tuleb märkida kahte olulist momenti: 1) kohtulikul uurimisel vastutusele

võetud uue isiku üle ei või kohut mõista ega teda süüdi mõista samal kohtuistungil, vaid tema asi tuleb saata uurimiseks ja ta ise kohtu alla andmiseks üldises korras; 2) uue isiku vastutusele võtmise küsimuse lahendamisel kuulab kohus ära ainult prokuröri arvamuse, mitte aga kaitsja arvamuse, sest kaitsja funktsioonidesse ei kuulu arvamuse avaldamine küsimuses, kas leidub aluseid võtta kedagi kriminaalvastutusele. Kui aga kaitsja leiab, et tunnistaja või mõne muu isiku kriminaalvastutusele võtmisega kitsendatakse põhjendamatult kohtualuse kaitse õigusi, siis teatab ta sellest kohtule ja tema avaldus kantakse kohtuistungi protokolli.

§ 149. Kohtuliku uurimise lõpetamine.

Pärast kõigi kohtuistungile kutsutud isikute (kohtualuste, tunnistajate, ekspertide) ülekuulamise ja kõigi muude tõendite (dokumentide, asitõendite) kontrollimise lõppemist küsib kohtu eesistuja pooltelt, kas neil on veel millegagi kohtulikku uurimist täiendada, ja annab neile sääraseks täiendamiseks võimaluse (täiendavad seletused, täiendavad küsimused kohtualustele, tunnistajaile ja ekspertidele, asja materjalide avaldamine, dokumentide lisandamine asjatoimetusse jne.). Pärast nende protsessuaalsete toimingute teostamist kuulutab eesistuja kohtuliku uurimise lõpetatuks ja kohus asub poolte vaidluste kuulamisele.

§ 150. Poolte vaidlused.

Poolte vaidlustel võtavad süüdistaja ja kaitsja kohtuliku uurimise andmed kokku ja esitavad kohtule oma kaalutlused süüdistuse tõendatuse või tõendamatuse suhtes, kohtualuse vastutuse suhtes ja teevad ettepanekuid karistusmäära kohta.

Poolte kõned peetakse järgmises järjekorras: süüdistaja, tsiviilhageja ning kaitsja või (kui kaitsja puudub) kohtualune. Pärast vaidluste lõppu võivad pooled vahetada vastastikku repliike (s. t. korduvalt sõna võtta), kusjuures viimase sõnavõtu õigus kuulub alati kaitsjale või kaitsja puudumisel kohtualusele.

Kui asjast võtab osa kaitsja, siis esineb poolte vaidlustel tema, mitte aga kohtualune. Kui aga kaitsjat ei ole, siis kuulub kaitse-

kõne õigus kohtualusele enesele olenemata sellest, kas süüdistaja protsessist osa võtab või mitte. Mõlemal juhul kuulub viimase sõna õigus pärast poolte vaidlusi kohtualusele.

Kehtiv protsessiseadusandlus püstitab normi, mida praktikas peaaegu üldse ei kasutata: pooltel on pärast vaidluste lõppu, kuid enne kohtu lahkumist nõupidamistuppa, õigus esitada kohtule kirjalikult süüdistuse formulatsioon, mida nad käsitavad tulenevana kohtulikust uurimisest ja mille kohus nende arvates peaks võtma oma otsuse aluseks; see formulatsioon ei ole kohtule siduv (VNFSV KrPK § 310, UNSV KrPK § 288, Valge-Vene NSV KrPK § 310).

See eeskiri on kahtlemata väga otstarbekohane ja kasulik ning peaks kohtupraktikas kasutamist leidma. Kirjalike formuleeringute esitamine kohtule, mis fikseerivad iga poole seisukoha vastavas asjas ja määravad need küsimused, mille kohta pooled ootavad kohtu otsust, osutab ühelt poolt kohtule olulist abi otsuse tegemisel, teiselt poolt aga suurendab ka poolte esindajate (süüdistaja ja kaitsja) vastutustunnet nende väidete eest, mida nad vaidlustel esitavad.

VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks annab kohtule õiguse krai- (oblasti-) kohtutes ja sõjatribunalides arutatavais asjus loobuda poolte vaidlustest, kui kohus leiab, et asi on kohtulikul uurimisel küllaldaselt selgitatud (§ 397). Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks annab selle õiguse kõigile kohtuile, s. t. ka rahvakohtuile. Peale selle annab Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks kohtule õiguse sättida poolte vaidluste korda, s. o. määrata iga poole kõne kestus (§ 282), kuna aga VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks otseselt keelab kohtul piirata poolte kõnede kestust kindlaksmääratud ajaga (§ 308).

Tuleb rõhutada, et kohtule antud võimalus mitte lubada poolte vaidlusi või määrata vaidluste kestust on säärased poolte protsessuaalsete õiguste piiramised, mis ei tohi edasi püsida. Kui poolte esindajad võtsid osa kohtulikust arutamisest, siis ei ole mingit alust võtta neilt võimalus esitada kohtule oma järeldusi, millele nad on kohtuliku uurimise andmetel jõudnud, põhjendada oma seisukohti ja tõstatada kohtus kohtulikust uurimisest tulenevaid küsimusi.

Mis puutub sellesse, et UNSV Kriminaalprotsessi koodeks lubab kohtul sättida poolte vaidluste korda, siis võeti see norm koodeksisse 1929. a. ning see iseloomustab seda protsessi lihtlabastamist, mille lubamatusele oleme juba korduvalt osutanud.

Seoses sellega, et NSVL Konstitutsiooni § 111 ja NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 8 kindlustavad süüalusele kaitse õiguse, tuleb ülalkäsitletud kitsendusi (s. o. vaidluste mittelubamist või nende korra sättimist) lugeda kehtetuks.

§ 151. Prokuröri süüdistuskõne.

Prokuröri süüdistuskõne peab põhinema teostatud kohtuliku uurimise andmetel ning tulenema kõigest sellest, mida prokurör kohtulikul uurimisel tuvastas, neist ülekuulamistest, mida ta kohtulikul uurimisel teostas. Süüdistuskõne tuleb prokuröril hoolikalt ette valmistada, läbi mõelda ja kohtuliku uurimise andmetega kinnitada. Ühelgi juhul ei ole lubatav, et prokurör esitab süüdistuskõne ekspromptt ettevalmistamata, lootuses oma leidlikkusele ja „inspiratsioonile". Samuti on lubamatu ka see, et prokurör valmistab oma süüdistuskõne täielikult ette juba enne kohtulikku asjaarutamist, toetudes eeluurimise materjalidele, seejärel aga peab kõne kohtus, ilma et ta arvestaks kohtuliku uurimise andmeid, ning täielikult ignoreerides neid muudatusi, mida kohtulik uurimine tõi eeluurimisel tuvastatud asjaoludesse.

Süüdistuskõne peab kohut veenma. Ta peab veenma ka kohtuistungi auditooriumi, kohtus viibivaid kodanikke, peab tekitama neis täieliku veendumuse kohtualuse süüs ja tema karistamise vajalikkuses. Kuid ta peab looma ka täieliku arusaamise selle käitumise lubamatusest ja ohtlikkusest, mille kohtualune teostas. Selleks aga peab prokuröri süüdistuskõne olema rangelt põhjendatud ning ilma asja faktilise olustiku moonutusteta, ilma liialduste ja väänamisteta.

Süüdistava poole ülesandeks kohtus on valgustada asja tehiolusid mitte üksnes kohtule, vaid ka protsessi käiku jälgivale avalikkusele. Seepärast on süüdistaja kõne kohtus prokuröri kohtuliku esinemise äärmiselt oluliseks osaks. Tal on hiiglasuur mobiliseeriv tähtsus, ta koondab laialdaste töötava rahva hulkade tähelepanu ja aktiivsuse kuritegude vastu võitlemisele ja nende tingimuste kõrvaldamisele, mis soodustavad kuritegude tekkimist. Selles peamiselt seisnebki prokuröri poolt kohtus peetava kõne ühiskondlik-poliitiline tähtsus. Selleks aga peabki ta alati olema põhjendatud arutatava asja faktiliste tehioludega ega või muutuda üldiseks, asjaga seondamatuks sõnadetegemiseks.

Prokuröri poolt kohtus peetava kõne sisu koosneb peamiselt järgmistest momentidest: 1) asja faktiliste andmete analüüs, nagu need andmed kohtulikul uurimisel tuvastati, kohtulikul uurimisel kontrollitud tõendite vaatlus ja järeldused neist kuriteo sündmust, olustikku ja kohtualuse süüd käsitlevate asjaolude tuvastamiseks; 2) asja ühiskondlik-poliitiline iseloomustus, kuriteo ühiskonnaohtlikkuse hinnang ja kohtualuse isiku karakte-

ristika; 3) kriminaalõiguslikud järeldused asja tuvastatud faktilisest olustikust, s. o. kuriteo kvalifikatsioon ja kohaldamisele kuuluva karistusvahendi määramine.

Esitatud süüdistuskõnes käsitletavate momentide järjestus on muidugi suuresti tingimuslikku, ligikaudset laadi. Kord võib süüdistaja kõne alata asja ühiskondlik-poliitilise iseloomustamisega, teinekord aga sellega lõppeda, kõige sagedamini aga põimuvad süüdistuskõnes kõik kolm momenti üksteisega. Kindlat skeemi siin anda ei saa; selles küsimuses etendavad otsustavat osa peamiselt iga asja erilised omadused, iga süüdistaja isiklikud harjumused jne. Kohustuslik on aga põhimõte, et kõik süüdistuskõne kolm momenti oleksid lahutamatus, orgaanilises seoses, kinnitades üksteist ja tulenedes üksteisest. Seepärast tuleb täiesti lubamatuks pidada praktikas mõnikord esinevaid juhtumeid, kus süüdistaja kõne jaguneb „poliitiliseks" ja „faktiliseks" osaks. Sellises kõnes esitatakse küll üldisi poliitilisi kaalutlusi ja väiteid, mis sellistena võivad olla õigedki, kuid mis kuidagi ei seondu antud asja konkreetse, faktilise olustikuga, ei tulene sellest ega leia selle poolt kinnitust. Süüdistuskõnes tuleb seepärast peatähelepanu pühendada kohtulikul uurimisel kontrollitud tõendite põhjalikule analüüsile ja faktiliste tehiolude selgitamisele, et täie selguse ja kindlusega tuvastada kuriteo tõeline pilt ja kohtualuse süü.

Mis puutub prokuröri poolt oma kõnes esitatud juriidilistesse järeldustesse, siis tuleb nendega näidata ja põhjendada kuriteo täpne kvalifikatsioon (kriminaalkoodeksi paragrahv) ja märkida karistusvahend, mis prokuröri arvates kuulub kohaldamisele süüaluse suhtes, kelle süüditunnistamist ta nii visalt nõuab. Tuleb üldse ebasoovitavaks pidada, et prokurör esitaks üksikute karistusvahendite (vabaduskaotuse, paranduslike tööde) täpsed tähtajad. Meie arvates on õigem, kui prokurör esitab vaid *karistusvahendi liigi ning raskuse või ülem- ja alammäära*, selleks et karistuse täpse suuruse määraks kohus ise. Muidu prokurör nagu dikteeriks kohtule otsuse, vähematki kõrvalekaldumist aga prokuröri poolt esitatud kindlatest tähtaegadest käsitavad protsessi jälgivad kodanikud sageli kohtu ja prokuröri vahelise lahkhelina isegi siis, kui neid lahkarvamusi sisuliselt ei ole.

Kui aga prokurör peab vajalikuks kohaldada karistuse ülemmäära, siis tuleb tal seda otseselt märkida ja oma nõuet põhjendada. Samuti tuleb prokuröril, kui ta ei pea vajalikuks kohaldada kohtualusele isoleerimist, seda oma kõnes esitada ja põhjendada, samuti vajadust kohaldada tingimisi süüdimõistmist või

karistuse kergendamist alla kriminaalkoodeksi vastavas paragrahvis ettenähtud alammäära (VNFSV KrK § 51), või kohtuotsuse täitmise edasilükkamist sõjaväelase suhtes tingimusel, et süüdimõistetu saadetaks tegevväkke, kus ta võiks kodumaa vapra kaitsjana oma süü lunastada (VNFSV KrK § 28 märkus 2).

Prokurör esineb süüdistuskõnega siis, kui ta kohtulikul uurimisel jõuab veendumusele kohtualusele esitatud süüdistuse õigsuses ja täielikus tõendatuses. Kui kohtuliku uurimise andmed esitatud süüdistust ei kinnita, siis on süüdistaja kohustatud süüdistusest loobuma. VNFSV KrPK § 306 märgib, et süüdistajal „on õigus loobuda süüdistusest". Kui aga süüdistus ei leia kohtus kinnitust, siis ei ole süüdistajal mitte ainult õigus süüdistusest loobuda, vaid ta on ka *kohustatud* seda tegema. Ta ei ole õigustatud süüdistama hoolimata faktidest ja vastu oma veendumust.

Süüdistaja loobumine süüdistusest ei vabasta kohut kohustusest jätkata asja arutamist ja lahendada üldistel alustel esitatud süüdistuse õigsuse ja kohtualuse vastutuse küsimus (KrPK § 306). Prokuröri loobumine süüdistusest ei või seepärast väljenduda lihtsas prokuröri teadaandes, et ta süüdistust ei toeta; prokurör peab süüdistusest loobumist põhjendama, s. t. ta peab näitama, mida uuena tuvastas kohtulik uurimine ja millega nimelt on kohtualusele esitatud süüdistus ümber lükatud. Seejuures tuleb prokuröril kohtule selgitada, miks ta varem nõudis süüaluse kohtu alla andmist ja miks tema seisukoht on kohtuliku uurimise tulemustega seoses muutunud [1].

§ 152. Kaitsja kaitsekõne.

Kaitsja kõnele esitatavad põhinõuded ja ta põhielemendid on samad mis süüdistajagi kõnel. Nende kõnede erinevus seisneb sisus, selles seisukohas, millest lähtudes tõendeid analüüsitakse ja asja tehiolusid selgitatakse. Kõiki fakte ja tõendeid vaadeldakse kaitsja kõnes kohtualuse huvidest lähtuvalt ja kogu asja olustikust ammutatakse kõik, mis kõneleb kohtualuse kasuks, mis süüdistust ümber lükkab või kohtualuse süüd vähendab. Süüdistaja mittetõestatud väited, süüdistuse nõrgad kohad, ebakindlad süütõendid, kergendavad asjaolud, kvalifikatsiooni vead jne. — kõik need asjaolud peavad köitma kaitsja erilist tähelepanu ja neid tuleb tema kõnes valgustada üksikasjaliselt ning hoolikalt.

[1] Suurepäraseid nõukogude prokuröri süüdistuskõnede näiteid leidub A. J. Võšinski raamatus „Kohtukõned" (1938. a.).

Kaitsja seisukoht võib asja tehioludest ja kohtuliku uurimise andmeist tingituna olla kaitsekõnes mitmesugune. Kaitsja võib: a) vaielda kogu süüdistuse vastu ja kinnitada kohtualuse süütust, nõudes tema õigeksmõistmist; b) vaielda süüdistuse üksikute punktide vastu; c) mitte vaieldes süüdistuse vastu sisuliselt, valgustada ja seletada kohtualuse tegusid teisiti kui prokurör; d) vaielda kuriteo kvalifikatsiooni vastu, esitades teissuguse, kergema kvalifikatsiooni; e) esitada kergendavaid asjaolusid ja nõuda karistuse vähendamist. Nagu prokurörigi kõne, peab kaitsja kõne põhinema kohtuliku uurimise andmeil ega või sisaldada faktide moonutamist ja tühisõnalisi väiteid.

Erinevalt prokurörist, kes on kohustatud süüdistusest loobuma, kui see pole kinnitust leidnud, *ei või kaitsja loobuda kaitsmisest ja on igal tingimusel kohustatud pidama kaitsekõne.* Nagu juba tähendasime, leiab ausameelne kaitsja igas asjas tehiolusid, mis tunnistavad kohtualuse kasuks, kuivõrd selgeks viimase süü osutuksi.

Kaitsja kaitsekõne konstruktsioonis on veel üks erinevus võrreldes prokuröri süüdistuskõnega. Vastavalt süüdistajal lasuvale kohtualuse süü tõendamise koormisele on prokurör kohustatud tõendama süüdistuse põhjendatust, s. t. ta peab tõendama, et tema poolt kinnitatud faktid tõesti aset leidsid. Kaitsja olukord on pisut teissugune. Kuna süütuse presumtsiooni kohaselt loetakse kohtualune seni süütuks, kuni tema süü ei ole tõendatud, võib kaitsja oma kõnes süüdistuse vastu vaieldes ning süüdistaja seisukohti ümber lükates püsida selle juures, et süüdistaja ei ole oma väiteid tõendanud. Säärane kaitsja kõne arvustav hoiak süüdistaja väidete suhtes on täiesti seadusepärane. Kaitsekõne seisneb peamiselt vastuväidetes süüdistusele, kuna aga prokurör võib kaitsjale vastu vaielda vaid repliigi vormis, oma süüdistuskõnes aga ta ei vaidle, vaid väidab, ei lükka ümber, vaid tõendab. Ka kaitsja peab muidugi tema poolt esitatud seisukohti kohtuliku uurimise andmetega põhjendama ja tõendama, kuid ta on samal ajal õigustatud tegema kõiki vajalikke järeldusi sellest põhimõttest, et kui ei ole tõendatud kohtualuse süü, siis sellega on tõendatud tema süütus ning igasugust kahtlust tuleb tõlgendada kohtualuse kasuks.

§ 153. Repliigid.

Pärast kaitsja kõnet võib prokurör esineda repliigiga ja selles kaitsjale vastu vaielda, tema väiteid ümber lükata. Sellisel juhul

kuulub repliigi õigus pärast prokuröri ka kaitsjale, kes kõneleb ikka viimasena. Kas repliigiga esineda, see oleneb prokurörist. Prokurör ei tohi kasutada oma repliigi õigust järjest. Tavalised normaalsed poolte vaidlused peavad koosnema vaid põhikõnedest — prokuröri süüdistuskõnest ja kaitsja kaitsekõnest, sest kohus, kuulanud mõlemaid seisukohti, teeb oma otsuses tarvilikud järeldused kohtulikust uurimisest ja poolte vaidlustest. Repliike ei tohi seepärast kunagi kasutada ülearuseks väitlemiseks ja liialeminevaks poleemikaks, mille puhul võib kaduma minna asja sisu. Prokurör peab repliigiga esinema ainult siis, kui kaitsja kõne tema arvates sisaldab faktide moonutamist või põhimõtteliselt ebaõigeid väiteid.

§ 154. Kohtualuse viimane sõna.

Kohtualusele on antud viimase sõna õigus, s. o. õigus anda kohtule seletusi pärast kõiki asjast osavõtnud isikuid otse enne kohtu lahkumist nõupidamistuppa otsuse tegemiseks.

See kohtualuse õigus kõnelda kohtu ees viimasena evib tõsist tähtsust. Pärast kohtuliku uurimise menetlust ja poolte vaidlusi, pärast ositi keerukate ja erisuguste tehiolude analüüsi ja vaatlust avaneb kohtul võimalus vahetult otsuse tegemise eel selgitada, kuidas reageerib kohtualune kohtuliku uurimise ja poolte vaidluste tulemustele, kuidas ta hindab kogu asja olustikku ja kõiki neid tõendeid, mida kohtus uuriti.

Viimase sõna õigus on kohtualusele väga tähtsaks protsessuaalseks garantiiks. Kuna kohtu otsus peab määrama kohtualuse saatuse, siis on just kohtualusel õigus kõnelda pärast kõiki teisi protsessiosalisi otse enne seda, kui kohus asub otsuse tegemisele.

Kohtualuse viimase sõna sisu ei ole seadusega korraldatud ega või seda määrata ka kohus. Kohtualune võib viimases sõnas kõnelda täiesti vabalt kõigest, mida ta enda kaitseks peab tarvilikuks kohtule teatada. Eesistuja võib kohtualust peatada ainult siis, kui see tarvitab lubamatuid väljendeid, mis on kohtule või pooltele solvavad, või kui ta püüab oma viimase sõna õigust kasutada õigusemõistmisele sobimatul eesmärgil.

§ 155. Kohtuotsuse tegemine.

Pärast kohtualuse viimast sõna läheb kohus nõupidamistuppa otsust tegema.

Otsuse tegemise järel kuulutab kohtu eesistuja otsuse avali-

kult välja. Kohtuotsust kuulavad kõik kohtuistungil viibijad seistes. Kohtuotsust käsitleme lähemalt järgmises, XXIII peatükis.

§ 156. Kohtuistungi protokoll.

Kohtuistungi protokollimist toimetab kohtu sekretär alates kohtuistungi avamisest kuni kohtuotsuse väljakuulutamise lõpuni. Protokolli märgitakse kõik kohtu ja poolte toimingud. Protokollis kajastub kogu kohtuliku arutamise käik, kõik poolte avaldused ja taotlused, kõik kohtu määrused, kõik asjaolud, mille protokollimist pooled taotlevad. Selles esitatakse kohtualuste, tunnistajate ja ekspertide seletuste sisu, märgitakse poolte vaidlused ja kohtualuse viimane sõna. Kohtu poolt tehtavad määrused formuleeritakse protokollis siis, kui kohus teeb määruse samas kohtuistungil, nõupidamisele lahkumata; kui aga kohus teeb erilise kirjaliku määruse eriakti näol, siis selle formulatsiooni protokolli ei kanta, vaid ainult viidatakse tehtud määrusele.

Protokollile kirjutavad alla eesistuja ja sekretär (VNFSV KrPK § 80). Kolme öö-päeva kestel pärast protokolli valmimist ja allakirjutamist võivad pooled tutvuda kohtuistungi protokolliga ja esitada märkusi protokolli kohta, juhtides tähelepanu selle ebaõigsusele ja ebatäielikkusele. Need märkused vaatab läbi kohtunik, kes oli vastavas asjas kohtuistungi eesistujaks; kui ta märkustega nõustub, siis tõestab ta nende õigsust. Kui aga eesistuja ei nõustu esitatud märkustega, siis annab ta need arutamiseks kogu kohtukoosseisule, millest tingimata võtab osa tema isiklikult ja võimaluste kohaselt vähemalt üks asja arutamisest osavõtnud rahvakaasistuja. Poolte märkused ja kohtu määrus nende kohta võetakse asja juurde (VNFSV KrPK § 81).

Kohtuistungi protokolli tähtsus seisneb selles, et ta fikseerib kogu kohtuliku arutamise käigu. Kohtuistungi protokoll kajastab, esiteks, kõiki kohtu ja poolte protsessuaalseid toiminguid ja, teiseks, kõigi kohtualuse ja tunnistaja poolt kohtus antud seletuste sisu. Just kohtuistungi protokolli põhjal kontrollib kassatsiooni- või järelevalveaste kõigi seaduse nõuete täitmist esimese astme kohtu poolt ja kohtuotsuse vastavust tõenditele, mida kasutati kohtulikul uurimisel.

Kohtuistungi protokoll vormistatakse pärast kohtuotsuse tegemist ja esimese astme kohus ei raja otsuse tegemisel otsust mitte kohtuistungi protokolli sissekannetele (sel juhul protsess lakkaks olemast vahenditu), vaid oma vahenditule, kõigi tõendite isikli-

kule tajumisele kohtulikul uurimisel. Kohtuistungi protokoll ei ole seega oluline mitte esimese astme kohtule, kes asja arutab, vaid kassatsiooniastmele või sellele astmele, kes kontrollib asja kohtuliku järelevalve korras.

Kohtuistungi protokoll peab olema korralikult koostatud ja põhjalik. Ta koostamisel tuleb erilist tähelepanu pöörata sellele, et oleks täpselt esitatud kohtualuse ja tunnistajate ütluste sisu ja kõik protsessuaalsed toimingud, mida kohus ja pooled kohtulikul arutamisel teostasid.

Poolte vaidluste osas märgitakse kohtuistungi protokolli, kes vaidlustel esines, millises järjekorras ja mida nimelt kohtule esitasid süüdistaja, tsiviilhageja, kaitsja ja kohtualune, s. o. mida nad kohtus taotlesid, kuidas kvalifitseerisid kohtualuse käitumist ja millist lahendust nõudsid. Poolte vaidluste sisu, s. t. nende väiteid ja argumente, ei tarvitse protokollis kirjeldada.

XXIII peatükk.

KOHTUOTSUS.

§ 157. Üldmõisted. § 158. Nõupidamistoa saladus. § 159. Kohtuotsusele esitatavad nõuded. § 160. Kohtuotsuse tegemise kord ja selles lahendatavad küsimused. § 161. Kohtuotsuse põhjendamine. § 162. Kohtuotsuse liigid. § 163. Süüdimõistev otsus. § 164. Õigeksmõistev otsus. § 165. Tsiviilhagi otsustamine. § 166. Kohtuotsuse formuleerimine. § 167. Esitatud süüdistuse muutmine otsuses. § 168. Erimäärused.

§ 157. Üldmõisted.

Kohtuotsuseks nimetatakse kohtu poolt kohtuistungil tehtud otsust kohtualuse süü või süütuse küsimuses ja temale karistuse kohaldamise kohta juhul, kui kohus tema süü tunnistas tõendatuks.

Kohtu- ja uurimisaktide süsteemis kuulub kohtuotsusele tähtsuselt eriline koht: ta otsustab kriminaalasja sisuliselt ja annab vastuse küsimusele, kas kohtualune on süüdi selles kuriteos, mille eest ta kohtu alla anti, ja kui suur on tema vastutus. Sellele vastavalt on kohtuotsuse tegemine seotud rea protsessuaalsete tingimustega, mis ei esine (või esinevad väiksemas ulatuses) teiste kohtu- ja uurimisaktide puhul.

Kohtuotsus on kohtu tähtsamaid akte. Kohtuotsus on *õigusemõistmise akt;* ta otsustab kriminaalasja ja määrab sellega kohtu alla antud isikute saatuse.

Nii tingib kohtuotsuse tähtsuse kõigepealt see asjaolu, et üksnes tema võib lõplikult lahendada kohtualuse süü ja karistuse kohaldamise küsimusi. Tõsi küll, süü küsimust võidakse otsustada ka uurija korralduses või kohtu ettevalmistava istungi määruses asja lõpetamise kohta, kuid ainult *eitavas mõttes,* s. t. süüdistuseks vajalike andmete puudumise tõttu. Otsustada aga süü küsimust jaatavalt, s. o. kinnitada süüaluse süüd lõplikul kujul, tõestada seda ametlikult, tunnistada süüalune süüdlaseks ja kohaldada tema suhtes karistust on võimalik ainult ühes protsessuaalses aktis, nimelt kohtuotsuses. Kõik teised, eelnevad protsessuaalsed aktid (protokollid, korraldused, määrused), nagu kogu uurimise ja kohtu enese tegevuski, on suunatud selleks, et luua vajalikke tingimusi kohtu õige ja õiglase otsuse tegemiseks.

Kohtu poolt tehtud *otsus jõustub* pärast edasikaebuse tähtaja möödumist (kui kaebust või protesti ei esitatud), tema jõussejätmise korral kassatsiooniastmes või pärast kuulutamist, kui kassatsioonimenetlust ei ole. Kohtuotsuse jõustumine tähendab, et ta *omandab seaduse jõu,* s. o. ta on vastavas asjas niisama kohustuslik nagu seaduski.

Seega võrdub jõustunud kohtuotsus oma kohustuslikkuses seadusega, s. o. riikliku tahte kõrgeima avaldusega ning eraisikud, asutised või riigivõimu organid peavad kohtuotsusele alistuma, kui see neid puudutab. Jõustunud kohtuotsus on antud asjas seaduseks ja erineb teistest seadustest oma individuaalsuselt: seadus on kohustuslik kõigile temas sätitud suhetele, kohtuotsus aga on seaduseks vaid selles konkreetses asjas, mille kohta ta tehti, korraldades lõplikult vaid need suhted (kriminaalõigusliku suhted), mis olid selle asja sisuks.

See kohtuotsuse seadusliku jõu põhimõte avaldub selles, et kohtuotsus tehakse riigi nimel: vastava liiduvabariigi nimel, kui asja arutas liiduvabariiklikku kohtusüsteemi kuuluv kohus, ja NSVL nimel, kui asja arutas NSVL Ülemkohus või erikohus.

See kohtuotsuse tähtsus toob kaasa rea protsessuaalseid tingimusi, millistesse kohtuotsuse tähtsust arvesse võttes asetatakse otsuse tegemine.

§ 158. Nõupidamistoa saladus.

Üks protsessuaalseid eritingimusi, mis kehtib kohtuotsuse tegemisel, on nõue, et kohus teeks otsuse omaette eraldatud toas, kuhu on kõrvalistele isikutele pääsemine suletud ja kus viibib

ainult asja arutav kohtu koosseis. See kohtu isoleerimine otsuse tegemisel kõrvalistest mõjudest väljendub erilises protsessuaalses instituudis, mida nimetatakse „nõupidamistoa saladuseks".

Nõupidamistoa saladusel on hiiglasuur tähtsus ja teda tuleb hinnata väga kaaluka protsessuaalse instituudina, mille tähendus on seotud põhimõttega, et kohtunikud on sõltumatud ja alluvad ainult seadusele (NSVL Konstitutsiooni § 112).

Nõupidamistoa saladusel on järgmine tähtsus:

1) Kohtuotsus kui kohtu kõige tähtsamaid akte tehakse kohtunike poolt oma südametunnistuse, oma vaba sisemise veendumuse põhjal; kohtuotsust tuleb seepärast kaitsta ükskõik kelle, kas üksikute isikute, valitsusvõimude jne. vahelesegamise ja mõjustuse eest.

2) Kohtuotsuse tegemisel on kohtunikele kindlustatud, et arupidamisel avaldatud arvamused ei saa väljapoole teatavaks ja et avalikkusele kuulub teadmiseks vaid lõpptulemus, millele kohtunikud jõudsid oma veendumuse ning südametunnistuse põhjal ja mille nad esitasid otsuses. Kahtlemata soodustab see asjaolu samuti kohtu sõltumatust asja otsustamisel.

3) Elanikkonna, töötava rahva veendumus, et otsus tehakse kohtus ilma kõrvaliste mõjudeta, ainult kohtu enese poolt ja selleks kohastes tingimustes, kindlustab kohtu ja ta otsuste autoriteeti.

4) Otsuse tegemine on tavaliselt väga keerukas toiming ja nõuab kõigi asja tehiolude ning kohtuliku uurimise andmete hoolikat kaalumist. Kohtule tuleb seepärast kindlustada võimalus otsuse tegemisel arutada ja läbi mõtelda kõik kohtuliku uurimise andmed ja lahendada kõik sellest tulenevad küsimused takistamatult ja segamatult, rahulikult ja süvenenult.

§ 159. Kohtuotsusele esitatavad nõuded.

Nõukogude kohtu otsus on sotsialistliku õigusemõistmise akt. Kohtuotsus on akt, millega nõukogude riik väljendab nõukogude kohtu kaudu oma suhtumist sellesse teosse, mis oli kohtuasja esemeks, ja sellesse isikusse, kellele see tegu süüks arvatakse. Kohtuotsusega tunnistatakse kodanik kas kurjategijaks ja ta kannab karistuse, või tunnistatakse süütuks ja kuulutatakse kohtu poolt õigeksmõistetuks. Kohtu otsuse kohaselt karistatakse kodumaa reetjaid, äraandjaid ja riisujaid, sotsialistliku õiguskorra desorga-

niseerijaid. Sõjatribunali otsuse põhjal karistati seda, kes raskete katsumuste ajastul, mille tõi fašistlike barbarite röövkallaletung meie kodumaale, reetis nõukogude rahva, asetas oma isiklikud huvid isamaa kaitsmise ja vaenlase võitmise ülesannetest kõrgemale, kes rikkus distsipliini, nõrgestas rinnet ja desorganiseeris tagalat.

Kohtuotsus peab olema: a) seaduslik, b) põhjendatud, c) õiglane ja d) veenev.

Kohtuotsus peab olema seaduslik — see tähendab, et ta peab olema tehtud seaduse alusel ja seadust täpselt järgides.

Kohtuotsus peab olema põhjendatud — see tähendab, et ta peab fakte tuvastama õigesti, ta peab asja faktilist olustikku käsitlema vastavalt tõelikkusele.

Kohtuotsus peab olema õiglane — see tähendab, et ta peab määrama kohtualuse tõelise süü või süütuse ja karistama teda vastavalt ta süüle.

Kohtuotsus peab olema veenev — see tähendab, et kodanikud, elanikkond, ühiskond peab käsitama teda õigena ja õiglasena, ta peab neid veenma nende järelduste õigsuses, milledele kohus jõudis. Muidugi mõista ei või neid nõudeid üksteisest eraldada, vaid nad on lahutamatus seoses ja moodustavad ühtse terviku.

Kohtuotsuse aluseks peab olema materiaalne tõde, kohtuotsus peab väljendama kohtualuse tõelist süüd või süütust. Kuid kohtuotsuse sisulisest õigsusest üksi ei piisa: on vajalik, et ka kodanikud käsitaksid seda otsust õigena. Otsus peab olema õige ja õiglane ning ühtlasi avaldama kasvatavat mõju kodanikele, sisendades neile vastavat suhtumist kuriteosse ja kurjategijasse.

NSVL Ülemkohtu Pleenum seletas, et „kohtuotsus peab olema võimalikult lühike ja selge, omades seejuures tarvilikku täielikkust ja tõendatust". Otsuses ei tohi olla igasuguseid abstraktseid ja laialaatuslikke arutlusi üldpoliitilistel teemadel, sest otsuse poliitiline tähtsus seisneb just asja õiges lahendamises kohtulikul uurimisel tuvastatud asjaolude kohaselt. Tuleb kindlustada nende järelduste konkreetsus ja põhjendatus, mis kohus teeb nii kogu asja sisu kui ka eraldi iga isiku kohta, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud. Ja lõppeks, kohtuotsuses tuleb anda selged ja täpsed vastused kõigile neile küsimustele, mis kohtul on kõigi asja tehiolude läbiarutamisel lahendada (NSVL Ülemkohtu 47. Pleenumi 7. juuni 1934. a. määrus).

§ 160. Kohtuotsuse tegemise kord ja selles lahendatavad küsimused.

Kohus teeb otsuse kohtuliku uurimise andmete põhjal kõigi nende faktide kohta, mis esitati süüdistuskokkuvõttes ja mida kohus kas kinnitab või tagasi lükkab, või milles ta teeb mõningaid muudatusi.

Igas asjas peab kohus lahendama teatavad küsimused, mis seaduses on ette nähtud. Neile küsimustele tuleb vastused anda kohtuotsuse tekstis, esitades seal need asjaolud, mis kohus luges tuvastatuks.

Need küsimused on järgmised (VNFSV KrPK § 320):

1) kas on aset leidnud kohtualusele süüdistuskokkuvõttes omistatud tegu;

2) kas see tegu sisaldab kuriteo koosseisu;

3) kas selle teo on toime pannud kohtualune;

4) kas kohtualust tuleb toimepandud teo eest karistada;

5) nimelt missugune karistus tuleb kohtualusele määrata ja kas kohtualusel tuleb seda kanda;

6) kas esitatud tsiviilhagi kuulub rahuldamisele; kui aga hagi esitatud ei olnud, kas on tarvis abinõusid tarvitusele võtta esitada võidava tsiviilhagi kindlustamiseks;

7) kuidas toimida asitõenditega;

8) kelle peale tuleb panna kohtukulud.

See loetelu haarab kõik küsimused, mis kohtul tuleb püstitada ja millele ta peab vastuse andma kohtuotsuses.

Kohus ei anna otsuses üksikuid vastuseid igale ülesseatud küsimusele, vaid koostades otsuse kirjeldavat ja resolutiivset osa (vt. allpool) ta peab silmas, et otsus sisaldaks vastuseid kõigile küsimustele, et nad kõik leiaksid seal lahenduse.

Loetletud kaheksa küsimust jagunevad kahte rühma: viis esimest küsimust käsitlevad arutatava asja sisu ja nende lahendamisest oleneb ka kohtuotsuse sisu; kolm viimast küsimust aga puudutavad kõrvalisi asjaolusid ja nende lahendus ei mõjuta otsust.

Käsitleme neid küsimusi järjekorras üksikult:

1) Kas on aset leidnud kohtualusele süüdistuskokkuvõttes omistatud tegu?

Kohus peab kõigepealt lahendama küsimuse, kas leidis tegelikult aset see sündmus, mille puhul toimus uurimine ja kohtulik arutamine. Näiteks tuleb sotsialistliku omandi riisumise asjas

kõigepealt tuvastada, kas vastav vara on tõesti riisutud, tapmise asjas tuleb kõigepealt selgitada, kas esines tapmise fakt, kas kannatanu on tapetud. Üksikuil juhtudel võib osutuda, et antud sündmus tõeliselt ei toimunudki ja vastav väide süüdistuskokkuvõttes on rajatud eksitusele; näiteks kõik väärtused, mille riisumises kohtualust süüdistatakse, on alles ja riisumises süüdistamine oli tingitud revideerimisel toimetatud ekslikust arvestusest; või väide, et kannatanu on tapetud, osutus tapmise asjas ebaõigeks, kuna kannatanu suri haigusse.

2) Kas see tegu sisaldab kuriteo koosseisu?

Kui kohtualusele omistatav tegu on tõesti toimunud, siis peab kohus lahendama küsimuse, kas see tegu on kuritegu, s. t. kriminaalkoodeksis ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu (või tegevusetus).

Võimalik on, et vastav tegu on küll toimunud, kuid ta ei osutu kuriteoks, temas ei ole kuriteo koosseisu. Näiteks süüdistuse puhul võimuliialduses (VNFSV KrK § 110) võib osutuda, et kohtualusele süüks arvatavad teod on tõesti toime pandud, kuid need on teostatud vastava isiku teenistuslike õiguste piirides ja tingitud teenistuslikest kaalutlusist. Samuti võib osutuda, et kuigi vastavad teod on kriminaalkoodeksi teatavas paragrahvis ette nähtud, nad ei ole oma vähese tähtsuse ja kahjulike tagajärgede puudumise tõttu ühiskonnaohtlikud (VNFSV KrK § 6 märkus). Neil juhtumeil ei ole kohtualusele omistatavais tegudes kuriteo koosseisu.

3) Kas selle teo on toime pannud kohtualune?

Kui tuvastati, et sündmus või tegu on toimunud ja sisaldab kuriteo koosseisu, siis peab kohus lahendama küsimuse, kas on tõendatud, et selle kuriteo pani toime just kohtualune. On võimalik, et kuritegu on toime pandud, kuid ei ole küllaldasi tõendeid selleks, et kuriteo teostas just kohtualune, aga mitte mõni teine isik, keda uurimine ei ole avastanud ega kohtu alla andnud.

4) Kas kohtualust tuleb toimepandud teo eest karistada?

Kui on toime pandud tegu, mida kriminaalkoodeks käsitab kuriteona, ja on tõendatud, et selle pani toime just kohtualune, siis peab kohus lahendama küsimuse, kas on võimalik seda tegu kohtualusele süüks arvata. Nõukogude kriminaalõigus ei luba nõndanimetatud objektiivset süüksarvamist, s. o. kriminaalvastutust üksnes teo fakti eest, vaid lähtub süüst kui kriminaalvastutuse alusest. Järelikult selleks, et kohtualune võiks oma tegude eest kanda kriminaalvastutust, on vaja, et ta: a) tegutseks kas tahtlikult või ettevaatamatult (VNFSV KrK § 10) ja b) suudaks

endale oma tegudest aru anda ja neid juhtida (VNFSV KrK § 11). Selle küsimuse peabki kohus lahendama, sest karistust võidakse kohaldada üksnes tingimusel, et kohtualusele on võimalik tema poolt toimepandud tegusid süüks arvata.

5) Nimelt missugune karistus tuleb kohtualusele määrata ja kas kohtualusel tuleb seda kanda?

Kui kohus on kohtualuse süü küsimuse otsustanud jaatavalt, siis peab ta süüdi tunnistatud kohtualusele määrama karistuse. Ühtlasi peab kohus lahendama küsimuse, kas kohtualusel tuleb määratud karistust kanda. Määratud karistust võidakse ka mitte kanda tingimisi süüdimõistmise korral (VNFSV KrK § 53), sõjaväelase kohta käiva kohtuotsuse täitmise edasilükkamise tõttu (VNFSV KrK § 28 märkus 2) või määratud karistuse kattumise tõttu selle ajaga, mille kestel kohtualune viibis eelvangistuses (VNFSV KrK § 29). Samuti võib kohus kohtualust karistusest vabastada amnestia või aegumise põhjal või kui kuritegu või süüdimõistetud isikut ei peeta enam ühiskonnaohtlikuks (VNFSV KrK § 8).

Kõiki neid küsimusi arutab ja lahendab kohus eraldi. Küsimuse jaatava otsustamise korral asub kohus järgmise küsimuse juurde. Mõne küsimuse eitava vastuse puhul aga kaob vajadus lahendada teisi küsimusi, sest eitav vastus ühele neist küsimustest (peale viienda küsimuse) toob kaasa õigeksmõistva kohtuotsuse, mida käsitleme allpool.

Süüdlaseks tunnistatud sõjaväelasest kohtualuse suhtes peab sõjatribunal kaaluma ja otsustama ka veel tema sõjaväelise auastme kaotamise küsimust.

Ülejäänud küsimused on täiendavat laadi.

6) Kas esitatud tsiviilhagi kuulub rahuldamisele; kui aga hagi esitatud ei olnud, kas on tarvis abinõusid tarvitusele võtta esitada võidava tsiviilhagi tagamiseks?

Kui asjas oli esitatud tsiviilhagi ja seda arutati koos kriminaalasjaga, siis peab kohus lahendama tsiviilhagi küsimuse. Kui hagi esitatud ei olnud, kuid kohus leiab, et kohtualuse tegu on kannatanule (isikule, asutisele või organisatsioonile) tekitanud ainelist kahju, siis võib ta tarvitusele võtta abinõusid tulevase tsiviilhagi tagamiseks.

7) Kuidas toimida asitõenditega?

Kui asjas esineb asitõendeid, siis peab kohus lahendama nende saatuse. Selle kohta vt. XI ptk.

8) Kelle peale tuleb panna kohtukulud?

Kohtukulud koosnevad: a) tunnistajaile, ekspertidele ja tõlkidele makstud summadest, b) asitõendite hoidmiseks, saatmiseks ja uurimiseks kulutatud summadest ja c) muudest kohtu poolt vastava asja menetlusel kantud ettenägemata kuludest (VNFSV KrPK § 88).

Kohtualuse süüdimõistmise korral otsustab kohus temalt sisse nõuda kohtukulud. Kui asjas mõistetakse süüdi mitu kohtualust, siis otsustab kohus, milline osa kohtukuludest langeb igaühele neist, arvestades seejuures süüdimõistetute varalist seisundit (VNFSV KrPK § 89). Kohtualuse õigeksmõistmise, samuti ka asja lõpetamise korral võetakse kohtukulud riigi kanda. Kohtualuse süüdimõistmise korral võib kohus kohtukulud kanda riigi arvele ka siis, kui kohtualune on varanduseta. Kohtukulusid ei ole lubatud panna mõnele muule isikule peale kohtu poolt süüdimõistetud kohtualuse. Nii ei ole lubatud panna raamatupidamise ekspertiisi kulusid ametkondadele või organisatsioonidele, kelle teadaandel algatati kriminaalasju raiskamiste ja riisumiste kohta (NSVL Ülemkohtu 8. augusti 1935. a. direktiivkiri nr. 38, „Kehtivate NSVL Ülemkohtu Pleenumi määruste ja Ülemkohtu direktiivkirjade kogu", 1941, lk. 80).

Erasüüdistuses asja lõpetamise korral poolte leppimise tõttu võib kohus panna kohtukulud ühe või mõlema poole peale (VNFSV KrPK § 90).

Kõigi VNFSV KrPK § 320 esitatud kaheksa küsimuse lahendamine kohtuotsuses loob kõik vajalikud kohtuotsuse *elemendid. Kohtuotsuse elementideks on seega vastused, mis kohus annab küsimustele, mida ta peab lahendama otsuse tegemisel.*

Kõik ülaltähendatud kaheksa küsimust võetakse nõupidamisel järjekorras kohtunike poolt arutlemisele, kusjuures küsimused seatakse säärasel kujul, et neile saab anda ainult kas jaatava või eitava vastuse. Iga küsimuse puhul peavad kohtunikud nõu. Iga üksiku küsimuse kohta otsuse tegemisel ei ole ükski kohtunik õigustatud häält andmata jätma. Eesistuja annab oma hääle viimasena. Kõik küsimused otsustatakse lihthäälteenamusega. Vähemusse jäänud kohtunikul on õigus kirjalikult esitada oma eriarvamust, mis lisatakse otsusele, kuid mis avaldamisele ei kuulu (§ 325). Kohtuniku eriarvamus ei avalda tegelikult mõju asja edasisele käigule ega too kaasa asja uuesti läbivaatamist. Ta on aga esiteks tarvilik vähemusse jäänud kohtuniku jaoks, kes peab alla kirjutama otsusele, mis ei ole kooskõlas tema veendumusega, teiseks aga võidakse seda eriarvamust arvestada asja kas-

satsiooni- või kohtuliku järelevalve korras kontrollimisel kõrgema astme kohtu poolt.

Kui kohus nõupidamistoas arutlemise ajal tunnistab tarvilikuks selgitada mõnd asjaolu tunnistaja või kohtualuse täiendava küsitlemise või muu kohtuliku toimingu teel, siis uuendab ta enne otsuse tegemise kohtuliku uurimise, kus teostab vastavad toimingud ja võimaldab pooltel ja kohtualusel anda täiendavaid seletusi nende toimingute puhul, millele järgnevad poolte täiendavad vaidlused ja kohtualuse viimane sõna.

§ 161. Kohtuotsuse põhjendamine.

„NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise põhialuste" § 23 (samuti VNFSV KrPK § 319) kohaselt tuleb kohtuotsus rajada üksnes neile asjas leiduvaile andmetele, mis on läbi vaadatud kohtuistungil. See tähendab, et otsuse aluseks võetakse need asjas kogutud tõendid, mida kohus poolte osavõtul on kontrollinud kohtulikul uurimisel. See norm on lahutamatult seotud protsessi suulisuse ja vahendituse põhimõttega, mida juba käsitlesime (II ptk.). See tähendab, et kohus ei tohi oma otsust rajada neile andmetele, mis küll leiduvad toimikus (eeluurimise materjalides), kuid mida asja kohtulikul arutamisel ei ole uuritud ega kaalutud.

Sellest üldreeglist teeb üksikute liiduvabariikide protsessiseadusandlus mõningaid erandeid. Nii võimaldab VNFSV KrPK § 396 oblasti- ja kraikohtul ning sõjatribunalil otsuse tegemisel arvesse võtta asjas leiduvaid dokumente ja ütlusi olenemata sellest, kas neid kohtuistungil avaldati, s. t. kas nad olid kohtulikul uurimisel arutamise aineks. Rahvakohus aga võib VNFSV KrPK § 319 kohaselt otsuse rajada üksnes neile andmetele, mis olid arutamisel kohtulikul uurimisel. VNFSV-s oblasti- ja kraikohtule antud õigust laiendab Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks kõigile kohtutele; § 296 kohaselt rajab kohus (iga kohus) otsuse kohtuliku uurimise andmetele ja „võtab arvesse" asjas leiduvaid dokumente, nii neid, mis on kohtulikul uurimisel avaldatud, kui ka neid, mis ei ole avaldatud.

Uzbeki NSV Kriminaalprotsessi koodeks (§ 128) ja Turkmeeni NSV Kriminaalprotsessi koodeks (§ 139) piirduvad eeskirjaga, et kohus rajab oma otsuse asjas leiduvaile materjalidele, ning ei püstita üldse nõuet, et neid materjale tuleb avaldada ja arutada kohtulikul uurimisel. Valge-Vene NSV Kriminaalprotsessi koodeks (§ 396) lahendab antud küsimuse samuti kui VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks.

Need kriminaalprotsessi koodeksite formuleeringuis esinevad erinevused otsuse põhjendamise küsimuses ei kõrvalda veel ühtse lahenduse võimalust ja vajadust. See küsimus lahendatakse üleliidulise seaduse kohaselt, s. o. „Kriminaalkohtupidamise põhialuste" § 23 alusel, mis kõige täielikumalt kehtestab kriminaalprotsessi suulisuse ja vahenduse põhimõtted kui tähtsaimad juhtivad protsessuaalsed printsiibid. Järelikult *peab kohtuotsus rajanema üksnes neile asja andmetele, mida kohus ja pooled kohtulikul arutamisel läbi vaatasid ja kaalusid.*

See ei tähenda seda, et kohus ei tohi otsuse tegemisel kasutada kõiki uurimismaterjale. Kuid selleks, et eeluurimismaterjalid esineksid kohtuotsuse alusena, tuleb neid kontrollida kohtulikul uurimisel, pooltel peab olema võimalus anda nende kohta selgitusi ja kohtualune tuleb üle kuulata nende asjas leiduvate andmete kohta, mis on olulised kohtuotsuse tegemisel.

§ 162. Kohtuotsuse liigid.

Kohtuotsused võivad olla kahte liiki — süüdimõistvad ja õigeksmõistvad. Kohtualune kas mõistetakse süüdi või õigeks. Mõnd kolmandat kohtuotsuse vormi peale süüdimõistva või õigeksmõistva ei saa esineda. Keskaegne inkvisitsiooniprotsess tundis kolmandat liiki otsuseid — niinimetatud kahtluse alla jätmist, milles kohus süü küsimust ei lahendanud, vaid jättis selle lahtiseks. Seda kohtuotsuse vormi kasutasid fašistlikud seadusandlused.

Nõukogude kriminaalprotsessis on absoluutselt võimatu mingisuguste vahepealsete kohtuotsuse vormide esinemine.

Kohtuotsuse põhiomaduseks on tema kindlus ja kategoorilisus. Selles erineb ta teistest kohtu ja uurimise aktidest, mis võivad tuvastada vaid mingi fakti tõenäolisust, mitte aga kinnitada seda kategoorilisel kujul (näiteks süüalusena kriminaalvastutusele võtmise korraldus). See tähendab, et kohtuotsus peab süüdistuse küsimustes andma kategoorilise vastuse, kas vastavaid fakte kinnitama või tagasi lükkama, kas süüdistuse tõendatuks või mittetõendatuks tunnistama. Nagu juba eespool märkisime, ei ole kohus täielikult seotud süüdistuse selle formulatsiooniga, mille põhjal süüalune kohtu alla anti, ja võib kohtuliku uurimise andmete kohaselt formulatsiooni muuta (VNFSV KrPK § 312 ja 313 määratud piirides). See tähendab, et kohus võib teatavaid fakte hüljata, teisi aga tunnustada või vastavaile faktidele anda teise

hinnangu kui see oli süüdistuskokkuvõttes. Kuid kohtuotsuses tuleb eraldi iga fakti kohtą ja kõigi esitatud süüdistuse alusena esinevate faktide kogumi kohta anda kategooriline jaatav või eitav vastus.

Kui kohus annab otsuses kohtualuse süü küsimuse kohta põikleva, ebamäärase vastuse (ei tunnista mõnd fakti tuvastatuks, kuid ei lükka seda ka tagasi, oletab mõne fakti tõenäolisust, kuid ei kinnita ega ka eita seda), ja kui kohtualuse süü küsimust ei lahendata täie selguse ja kindlusega, siis rikub kohus sellega täielikult kriminaalprotsessi põhimõtteid. Süüdistus on kas tõendatud, ja kohtualune on süüdi, või süüdistus pole tõendatud, ja kohtualune ei ole süüdi, on õigeks mõistetud. Mingit keskteed selle kahe ainuvõimaliku lahenduse vahel ei ole ega saagi olla. Nõukogude kohtu otsuses ei või esineda kõige kaudsemaidki vihjeid kahtluse alla jätmisele.

Asja kohtulikul arutamisel läbivaatamise tulemusena kohus lõpetab selle kas süüdimõistva või õigeksmõistva otsuse tegemisega. Ainult üksikuil juhtudel võib kohus asja saata täiendavaks uurimiseks, kui ta leiab, et eeluurimine oli niivõrd puudulik, et selle lünkasid kohtulikul uurimisel täita ei suudeta.

§ 163. Süüdimõistev otsus.

Süüdimõistev kohtuotsus tehakse siis, kui kohus jõuab veendumusele, et kohtualune on temale süüks arvatavais kuritegudes süüdi, kui kohus vastab jaatavalt neljale esimesele küsimusele ülaltoodud küsimuste loetelust, mis on VNFSV KrPK § 320 ette nähtud.

Kohus teeb seega süüdimõistva otsuse siis, kui ta kohtuliku uurimise andmete alusel on tuvastanud, et tegu, mis kriminaalkoodeksi kohaselt osutub kuriteoks, on tõeliselt aset leidnud, on kohtualuse poolt toime pandud ja tuleb temale süüks arvata.

Süüdistuse kaheldamatu tõendatus, kohtualuse süü kohta tehtud järelduste täielik usaldusväärsus ja kohtunikkude absoluutne veendumus selles, et kohtualune on tõesti süüdi ja peab kandma kriminaalvastutust, on süüdimõistva kohtuotsuse kohustuslikud tingimused.

Süüdimõistvat otsust võidakse teha: a) kohtualusele karistuse määramisega ja b) süüdi tunnistatud kohtualuse vabastamisega karistusest aegumise tõttu, amnestia põhjal või kui tegu või kohtualuse isik on kaotanud oma ühiskonnaohtliku iseloomu, s. o. VNFSV KrK § 8 ettenähtud alustel.

Kui kohus ka nende tingimuste puudumise korral peab süüdi tunnistatud kohtualusele karistuse kohaldamist otstarbetuks, võib ta esitada NSVL Ülemnõukogu Presiidiumile või vastavate liiduvabariikide Ülemnõukogu Presiidiumile põhistatud taotluse süüdimõistetu vabastamiseks karistusest (VNFSV KrPK § 326).

Karistuse kohaldamisel kohtu poolt tuleb see karistus fikseerida nõnda, et kohtuotsuse täitmisel ei tekiks kahtlusi kohtu poolt määratud karistuse liigi ja suuruse kohta.

Kui kohus peab tarvilikuks kohaldada karistust alla kriminaalkoodeksi vastava paragrahvi sanktsioonis ettenähtud alammäära, s. t. kohaldada VNFSV KrK § 51, peab ta enne esitama algkaristuse (s. o. kriminaalkoodeksi paragrahvi sanktsiooni piirides), märkima karistuse kergendamise alused ja määrama siis lõpliku karistuse. See ei kehti nende juhtude suhtes, kui kohus peab mittevajalikuks karistuse ülemmäära (mahalaskmise) kohaldamist; neil juhtudel määrab kohus kohe lõpliku karistuse, nimetamata karistuse ülemmäära, mis kohtuotsuses esitatakse üksnes siis, kui see on kohtu lõplikuks järelduseks ning kuulub kohtu veendumusel tegelikult kohaldamisele.

Kui kohtualune on süüdi mõistetud mitme kuriteo eest, siis tuleb kohtuotsuses näidata karistus iga kuriteo eest eraldi, seejärel aga see karistus, mis määratakse lõpptulemusena VNFSV KrK § 49 kohaselt kuritegude konkurentsi põhjal. Selline kord kehtib, kui need kuriteod on ette nähtud kriminaalkoodeksi erinevais paragrahvides. Kui aga kohtualune on toime pannud mitu kuritegu, kuid kõik need alluvad kriminaalkoodeksi ühele paragrahvile ning moodustavad sama kuriteolise käitumise üksikud momendid (näiteks mitu riisumise fakti), siis määratakse karistus otsekohe tervikuna kõigi kuritegude eest.

Kui kohtualusele on esitatud mitu süüdistust ja ainult osa neist on tunnistatud tõendatuks, siis tuleb otsuses täpselt näidata, missuguses süüdistuses kohtualune on õigeks ja missuguses süüdi mõistetud (VNFSV KrPK § 335).

§ 164. Õigeksmõistev otsus.

Õigeksmõistvat otsust võidakse teha järgmistel alustel: a) kui kuriteo toimumine ei ole kindlaks tehtud, b) kui kohtualuse tegudes puudub kuriteo koosseis ja c) kui süütõendid kohtualuse süüdistamiseks on puudulikud (VNFSV KrPK § 326).

Esimesel juhul leiab kohus, et kuriteo sündmus ise, mis moodustab arutatava asja eseme, ei ole tuvastatud, ei ole toimunud. Teisel juhul tunnistab kohus, et need teod, mille toimepanekus kohtualust süüdistatakse, on tema poolt tõesti toime pandud, kuid neid ei saa antud asja tehiolude põhjal käsitada kuriteona, nad ei ole ühiskonnaohtlikud. Kolmandal juhul tunnistab kohus, et kuritegu on aset leidnud, on toime pandud, kuid ei ole tõendatud, et selle pani toime just kohtualune. Kõigil neil puhkudel teeb kohus õigeksmõistva otsuse ja selle juriidiline jõud, juriidiline tähendus on kohtualuse suhtes ühesugune, sõltumatult õigeksmõistmise alustest. Õigeksmõistmise aluste erinevusel on tähtsust ainult tsiviilhagi lahendamise suhtes (vt. allpool).

Järelikult tunnistab kohus ka kohtualuse õigeksmõistmise korral süütõendite puudulikkuse tõttu kohtualuse süütuks ja süüdistus langeb temalt ära täies ulatuses.

Õigeksmõistev kohtuotsus tähendab nõukogude kriminaalprotsessis seda, et kohus lükkas süüdistuse tagasi ja kohtualune on seega tunnistatud süütuks. See põhimõte kehtib sõltumatult õigeksmõistmise motiividest: *kohtualuse süü mittekindlakstegemine on ühtlasi tema süütuse kindlakstegemine, s. t. rehabiliteerimine.*

Õigeksmõistva kohtuotsuse aluste hulgas, nagu ülalpool tähendatud, esineb kuriteo koosseisu puudumine kohtualuse tegudes. Süüalusele omistatud tegudes kuriteo koosseisu puudumine toob VNFSV KrPK § 4 p. 5 kohaselt kaasa kriminaaljälitamise lõpetamise igasuguses protsessi astmes. Kui aga vastavat asja arutatakse kohtus, s. t. kui kohtulik arutamine juba avati, siis ei kuulu kuriteo koosseisu puudumise selgumise korral asi lõpetamisele, vaid tema kohta tehakse õigeksmõistev otsus.

Asja lõpetamine kohtulikul arutamisel (s. t. kohtuotsust tegemata) on võimalik ainult:

1) kohtualuse surma korral (VNFSV KrPK § 4 p. 1);

2) kui on kindlaks tehtud, et vastava kohtualuse suhtes tõstetud süüdistuse kohta on juba kohtuotsus jõustunud (VNFSV KrPK § 3);

3) poolte leppimise korral erasüüdistuse asjas (VNFSV KrPK § 10);

4) kui süüalune jäi kohtuliku arutamise ajaks vaimuhaigeks (VNFSV KrK § 11); kui aga süüalune oli sellise haiguse, s. o. süüdimatuse seisundis kuriteo toimepaneku ajal, siis asja ei lõpetata, vaid tehakse õigeksmõistev otsus.

§ 165. Tsiviilhagi otsustamine.

Süüdimõistva otsuse tegemise korral rahuldab kohus esitatud tsiviilhagi, kui on tuvastatud, et kannatanule on kohtualuse kuritegudega ainelist kahju tekitatud; kui seda ei tuvastata, siis jätab kohus hagi tagajärjeta. Kui oli esitatud tsiviilhagi ja tsiviilhageja või ta esindaja toetas seda hagi kriminaalasja kohtulikul arutamisel, siis kohus süüdimõistva otsuse tegemisel kas rahuldab hagi või jätab selle tagajärjeta, kuid ei või kõrvaldada hagi läbivaatamiselt (välja arvatud siis, kui tsiviilhageja või ta esindaja kohtusse ei ilmunud).

Ainult neil juhtudel, kui kohtul ei ole kriminaalasja arutamisel võimalik teha üksikasjalist tsiviilhagi suuruse arvestust ilma kriminaalasja arutamist edasi lükkamata või ilma täiendavate materjalideta, võib kohus tunnistada, et kannatanul kui tsiviilhagejal on õigus hagi rahuldamisele, ja selle üle anda vastavale kohtule rahuldamise ulatuse kindlakstegemiseks tsiviilkohtupidamise korras (VNFSV KrPK § 329). Sel juhtumil tunnistab kohus hagi aluse tõendatuks, kuid ei lahenda hagi suuruse küsimust; hagi üleandmist toimetab niisugusel korral kohus ise ja kannatanu vabastatakse tsiviilkohtus kohtulõivust.

Õigeksmõistva otsuse tegemise korral jätab kohus hagi tagajärjeta, kui kohtualune on õigeks mõistetud kuriteo sündmuse mittekindlakstegemise või tema süüdistamiseks vajalike süütõendite puudulikkuse tõttu (sest neil juhtumeil langeb ära hagi alus — kohtualuse kuritegudega ainelise kahju tekitamine kannatanule). Kui aga kohtualune on õigeks mõistetud seetõttu, et tema tegudes puudus kuriteo koosseis, siis jäetakse hagi läbi vaatamata ja kannatanul on õigus uuesti esitada oma hagi tsiviilkohtupidamise korras. Kohus ei loe säärasel korral kohtualuse tegusid kuritegelikeks, kuid kohtualune pani need teod toime ja nendega võidi kannatanule ainelist kahju tekitada. Hagi esitamise õigus püsib kannatanul seega edasi, kuid esitades hagi tsiviilkohtupidamise korras peab kannatanu käesoleval korral tasuma ka vastava kohtulõivu.

Kui tsiviilhagi ei olnud esitatud, kuid kohus otsuse tegemisel leiab, et kannatanule on kahju tekitatud, siis on kohus süüdimõistva otsuse korral õigustatud tarvitusele võtma abinõusid tulevase tsiviilhagi tagamiseks (VNFSV KrPK § 330).

§ 166. Kohtuotsuse formuleerimine.

Kohtuotsus koosneb kolmest osast: a) sissejuhatavast, b) kirjeldavast ja c) resolutiivsest.

Sissejuhatav osa algab obligatoorselt formeliga: „Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu nimel" või (vastava) „Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimel". Liiduvabariigi nimel teevad otsuse kohtud, kes kuuluvad selle vabariigi kohtusüsteemi, s. o. rahvakohus, krai-, oblasti-, ringkonna- ja autonoomse oblasti kohus, autonoomse vabariigi ülemkohus ja liiduvabariigi ülemkohus. NSVL nimel tehakse NSVL erikohtute (kaasa arvatud ka sõjatribunalid) ja NSVL Ülemkohtu otsused. See formel väljendab õigusemõistmise tähtsust, mille aktid (kohtuotsused) tehakse Nõukogude riigi nimel ja on tema tahteavaldusena kohustuslikud.

Edasi märgitakse otsuse sissejuhatavas osas järgmised andmed: a) asja arutanud kohtu nimetus; b) otsuse tegemise aeg; c) asja arutamise koht; d) avalik või kinnine kohtuistung; e) asja arutanud kohtunike koosseis ja sekretär, kes kohtuistungit protokollis; f) poolte esindajad (süüdistaja ja kaitsja); g) arutamisel olnud asja nimetus, s. o. kohtualuste nimed ja kriminaalkoodeksi paragrahvid, mille põhjal nad on kohtu alla antud.

Asja arutamise korral sõjatribunalis märgitakse kohtunike, sekretäri ja prokuröri auaste. Kui kohtualune on sõjaväelane, siis nimetatakse ka tema auaste.

Kohtuotsuse formuleerimist käsitledes ei nimeta VNFSV KrPK § 334 otsuse sissejuhatavat osa. Ometi on otsuse sissejuhatuse vajadus täiesti ilmne, sest ülaltähendatud andmed tuleb otsuses tingimata esitada.

Kohtuotsuse *kirjeldav osa* peab sisaldama tõendatuks tunnistatud süüdistuse formulatsiooni, kusjuures tuleb esitada kohtualuse perekonnanimi, nimi ja isanimi (või kohtualuse hüüdnimi), tema vanus ja ühiskondlik seisund, kannatanu isik, kuriteo toimepanemise koht, aeg ja viis ning vastavalt asjaoludele ka võimalikud muud erilised tunnused.

Õigeksmõistva otsuse tegemise korral tuleb märkida süüdistuse formulatsioon, milles kohtualust süüdistati, kohtu poolt tuvastatud tehiolud ja õigeksmõistmise alused.

Nii süüdimõistva kui ka õigeksmõistva kohtuotsuse kirjeldavas osas esitatakse seega asja faktiline olustik, nagu selle kohus on asja kohtuliku arutamise tulemusena tuvastanud.

Süüdimõistva otsuse tegemise korral kohus fikseerib, missugune kuritegu oli toime pandud, mida nimelt pani toime kohtualune, märkides kuriteo toimepaneku koha, aja, viisi ja muud tunnused. See kirjeldus peab olema rangelt individualiseeritud: esitatakse mitte fakte üldse, vaid just need teod (või tegevusetus), mis kohtualune toime pani ja mis temale süüks arvati.

Kui on mitu kohtualust, siis tuleb otsuse kirjeldav osa esitada nõnda, et selles oleks selgesti näidatud, mida pani toime iga kohtualune eraldi ja milles seisneb tema süü isiklikult. Isegi siis, kui mitu kohtualust on kaasosalistena või kaassüüdlastena toime pannud ühe kuriteo, tuleb kohtuotsuse kirjeldavas osas esitada iga kohtualuse teod eraldi.

Õigeksmõistva otsuse tegemise korral esitatakse samuti kohtu poolt tuvastatud faktid, milledest tuleneb kohtualuse süütus. Õigeksmõistva otsuse iseärasusena tuleb kohustuslikult märkida süüdistus, mis kohtualusele oli esitatud ja mille kohus tagasi lükkas.

Eriti tähtis on *kohtuotsuse motiveerimise* küsimus, s. o. kohus peab otsuses (kirjeldavas osas) tähendama need andmed, mis kohus on võtnud otsuse aluseks. Kehtiv VNFSV KrPK (§ 334) ei nõua seesugust otsuse motiveerimist, vaid piirdub kohtu poolt tuvastatuks tunnistatud faktide esitamise nõudega, ilma et tuleks esitada tõendeid, milledest kohus lähtus.

Tuleb konstateerida, et otsuse motiveerimine on tingimus, mis tagab kohtuotsuse põhjendatuse, mis tõstab ta veenvust ja kergendab ta kontrollimist kassatsiooni või kohtuliku järelevalve korras. Sellele juhtis tähelepanu NSVL Ülemkohtu 47. Pleenum (1934. a.), kes nimetas kohtuotsuste sagedase puudusena asjaolu, et kohtud ei esita otsustes tõendeid, mille alusel on kohtualuse kuritegu tunnistatud tuvastatuks.

Motivatsioon kuulub otsuse kirjeldavasse ossa ja sisaldab: a) kohtulikul uurimisel läbivaadatud tõendite käsitluse, millele kohus rajas oma järeldused kohtualuse süü või süütuse kohta, ja b) nende tõendite analüüsi, s. t. põhjendused, millistel kohus pidas või ei pidanud oluliseks tõendeid, mis olid süüdistuse aluseks või mille varal selle süüdistuse vastu vaieldi.

Õigeksmõistva otsuse tegemise korral on motivatsioon igal juhul kohustuslik, sest selleta ei selgu otsusest, miks kohus kohtualusele esitatud süüdistuse tagasi lükkas.

Kui otsuse tegemisel kohus ei nõustu ekspertide arvamusega,

siis tuleb otsuse kirjeldavas osas tingimata esitada selle mittenõustumise motiivid (VNFSV KrPK § 298).

Kui arutatav asi on suure riikliku tähtsusega ja ühiskondlikult oluline, siis võidakse otsuse kirjeldavas osas esitada toimepandud kuriteo, tema ohtlikkuse ja temasse Nõukogude riigi ning seaduse suhtumise ühiskondlik-poliitiline iseloomustus. Nagu eespool märkisime, ei tohi see iseloomustus muutuda üldpoliitiliste teemade arutlemiseks, vaid ta tuleb anda üksnes konkreetse asja tehiolude kohta ja seoses viimastega.

Kohtualuse poolt toimepandud ja temale süüks arvatud kuritegude esitamisel tuleb otsuse kirjeldavas osas iseloomustada kohtualuse isikut niiviisi, et nähtuks tema ühiskondlik ilme. Väär on säärane otsuse kirjeldava osa esitamine, kus kohtualune esineb mingisuguse abstraktse kujuna, kes on küll mõningaid tegusid toime pannud, aga mitte elava inimesena, kes oma toimepandud kuriteo eest vastutab.

Süüdimõistva kohtuotsuse *resolutiivses osas* märgitakse, et kohtualune on antud kuriteos süüdi tunnistatud, esitatakse kuriteo juriidiline kvalifikatsioon (kriminaalkoodeksi paragrahv) ning määratakse karistus. Õigeksmõistva otsuse korral tunnistatakse, et süüdistus ei ole kinnitust leidnud ja et kohtualune on kohtulikult õigeks mõistetud. Kohtualuse süüdi või süütuks tunnistamine esitatakse selle süüdistuse lühikese formulatsiooni kujul, mille kohus tunnistas tõendatuks või mille ta tagasi lükkas (näiteks: „tunnistada Nikolai Vassili poeg Ivanov süüdi tahtlikus tapmises omakasu motiividel, s. o. kuriteos, mis on ette nähtud KrK § 136 lg. 1“).

Nagu otsuse kirjeldava osa suhtes, nii kerkib ka resolutiivse osa puhul üles motiveerimise küsimus. Resolutiivse osa motivatsioonis märgitakse: a) kohtu poolt kuriteole kohaldatud kvalifikatsiooni alus, s. o. kriminaalkoodeksi eriosa paragrahv, ja b) kohtu poolt määratud karistuse alus. Säärane motivatsioon on vajalik sel korral, kui kvalifikatsiooni küsimus on vaieldav või kui karistuse valikul tuleb esitada asjaolud (raskendavad või kergendavad), mis sundisid kohut just antud karistuse juurde jääma. Kui asi on selge ja kohtu järeldused vaieldamatud, võib motivatsioon resolutiivses osas puududa. Motiveeritud võib olla süüdimõistva otsuse resolutiivne osa. Õigeksmõistva otsuse resolutiivses osas motivatsiooni ei tooda, sest õigeksmõistmise alused esitatakse kirjeldavas osas.

Peale nimetatud andmete märgitakse resolutiivses osas:

a) tsiviilhagi, asitõendite saatuse ja kohtukulude lahendamine kohtu poolt ja b) otsuse edasikaebamise tähtaeg ja kord või see, et otsus on lõplik ning ei kuulu edasikaebamisele.

Otsusele kirjutab alla kogu kohtukoosseis, kes asja arutas. Kohtuotsusega mittenõustunud kohtuniku eriarvamust käsitlesime juba varem.

§ 167. Esitatud süüdistuse muutmine otsuses.

Kohtuotsuses võib kohtualusele esitatud süüdistust muuta, nimelt võidakse tagasi lükata üksikuid süüdistuspunkte teiste tõendatuks tunnistamisel või muuta kuriteo kvalifikatsiooni. Kui kohus leiab, et üksikud süüdistuspunktid, s. o. üksikud kohtualusele süüks arvatavad faktid ei ole tuvastatud, siis ta tunnistab kohtualuse süüdistuse ühes osas õigeks- ja teises süüdimõistetuks. Kohtualust süüdistati näiteks kahe varguse toimepanekus; üks neist leidis kohtus kinnitust, teine ei osutunud tõeks. Sel juhtumil kohus tunnistab kohtualuse ühes varguses süüdi, teises aga mõistab tema õigeks.

Kui kohus tunnistab kohtualusele esitatud süüdistuse tõendatuks, kuid peab tarvilikuks muuta kuriteo kvalifikatsiooni, siis märgib ta otsuses kuriteo kvalifikatsiooni muutmise ühelt kriminaalkoodeksi paragrahvilt, mille järgi süüalune oli kohtu alla antud, teisele (kergemale) paragrahvile, tehes seejuures viite VNFSV KrPK § 313.

Kvalifikatsiooni muutmine on võimalik üksnes siis, kui kohtualuse teod on leidnud kinnitust, kuid muutunud on nende juriidiline kvalifikatsioon. Kui aga on ära langenud selle kuriteo toimepaneku fakt, mille eest kohtualune oli kohtu alla antud, kuid tuvastati tema mõni teine kuritegu, milles süüdistust ei olnud esitatud, siis ei või viimase kuriteo eest süüdimõistmine toimuda, ilma et asja uues kuriteos süüdistamiseks ei saadetaks üldises korras uurimiseks ja kohtu alla andmiseks. Kohus võib otsuses eeluurimisel formuleeritud süüdistust piirata, kuid ei või seda avardada ega asendada teise, hoopis uue süüdistusega.

§ 168. Erimäärused.

Nagu teame, võib kohus kohtuliku arutamise ajal teha mitmesuguste küsimuste puhul määrusi: poolte taotluste kohta, uute isikute kriminaalvastutusele võtmise kohta jm. Peale selle võib kohus, kui ta asja arutamisel tuvastab asjaolusid, mis soodustavad teatava kuriteo tekkimist (näiteks halb arvestamise ja aruand-

mise korraldus, mis soodustab riisumisi ja raiskamist), ühtaegu otsusega teha erimääruse, milles ta juhib vastavate organite tähelepanu neile asjaoludele selleks, et nende kõrvaldamiseks võetaks tarvitusele abinõusid.

XXIV peatükk.

KOHTUOTSUSTELE KASSATSIOONI KORRAS EDASIKAEBAMINE.

§ 169. Üldmõisted. § 170. Nõukogude kassatsiooni põhijooned. § 171. Revisjonimenetlus. § 172. Kassatsiooni korras edasikaebamise menetlus. § 173. Kassatsiooni ajendid. § 174. Kassatsiooni piirid. § 175. Kassatsioonikaebus ja kassatsiooniprotest. § 176. Kassatsioonimäärus. § 177. Otsuse tühistamine. § 178. Kohtualuse seisundi halvenemise küsimus. § 179. Otsuse muutmine. § 180. Kassatsiooni korras arutamise menetlus. § 181. Erikaebused ja -protestid.

§ 169. Üldmõisted.

Esimese astme kohtute poolt tehtavaile otsustele võivad pooled edasi kaevata kõrgema astme kohtusse, peale seaduses ettenähtud juhtude, mida käsitleme allpool. Kaebuse esitamise korral kohtuotsusele kandub asi teise astme kohtusse, kes selle läbi vaatab ja otsuse õigsust kontrollib. Säärast esimese astme kohtute poolt lahendatud asjade kontrollimist poolte kaebusel nimetatakse *kassatsioonimenetluseks,* poolte kaebusi aga *kassatsioonikaebusteks.* Prokuröri kui riikliku süüdistaja kaebust nimetatakse *kassatsiooniprotestiks.*

Kassatsioonikaebuse esitamine seaduses ettenähtud tähtajal peatab kohtuotsuse täitmise.

Kassatsiooni instituut on kogu kriminaalprotsessi süsteemi oluline osa. Lähtudes kohtu alla antud isikute süü küsimuse otsustanud kohtuotsuse erilisest tähtsusest on kujunenud poolte algatusel teostatav kohtuotsuste kontrollimise vorm. Kassatsioonikaebuse esitamine protsessuaalsetes normides püstitatud tingimuste kohaselt (tähtajaliselt esitamine selleks õigustatud isiku poolt) toob kaasa asja kohustusliku kandumise teise, kassatsiooniastmesse ja kassatsiooniastme otsuse (määruse) selle kaebuse kohta.

Kassatsiooni korras edasikaebamise instituudi tähtsus seisneb järgmises:

1) Ta kindlustab poolte õigusi ja seaduslikke huvisid, kellele antakse võimalus kohtuotsuse peale edasi kaevata ja kanda asi kontrollimiseks kassatsiooniastmesse, kusjuures enne kassatsiooniastme määrust edasikaevatud kohtuotsus ei jõustu ega viida seda ka täide.

2) Seeläbi kõrgem kohus süstemaatiliselt kontrollib esimese astme kohtute otsuste seaduslikkust ja põhjendatust, kõrvaldab ja parandab nende kohtute poolt tehtud vigu ja eksimusi.

Prokuratuurile on kassatsioon vahendiks õigeaegselt reageerida kohtute võimalikele eksimustele, seaduserikkumistele ja sisuliselt ebaõigetele otsustele.

§ 170. Nõukogude kassatsiooni põhijooned.

1938. a. NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus püstitab järgmised kriminaal- ja tsiviilprotsessile ühised kassatsiooni korras edasikaebamise põhimõtted (seejuures aga mitte tarvitades väljendit „kassatsioon" või „kassatsiooniline"):

„Kõigi kohtute, välja arvatud NSVL Ülemkohus ja liiduvabariikide ülemkohtud, otsuste ja määruste peale võivad süüdimõistetud, nende kaitsjad, hagejad, kostjad ja nende huvide esindajad seadusega seatud korras edasi kaevata või prokurör proteste esitada kõrgemale kohtule.

Kaebuste ja protestide läbivaatamisel kontrollib kõrgem kohus alama kohtu otsuse seaduslikkust ja põhjendatust asjas olevate ja poolte poolt esitatud materjalide põhjal" (§ 15).

Olulised on seejuures järgmised põhimõtted:

a) *edasikaebamise vabaduse määramine pooltele* — edasikaebamisele ei kuulu ainult NSVL Ülemkohtu ja liiduvabariikide ülemkohtute otsused ja määrused, kuna aga kõigi teiste kohtute otsuste ja määruste peale võivad pooled edasi kaevata igas asjas (sõjatribunalide kohta vt. allpool);

b) kassatsiooniaste kontrollib kaebuse või protesti põhjal esitatud asju otsuse põhjendatuse ja seaduslikkuse seisukohalt, järelikult on asja kassatsiooni korras läbivaatamisel probleemiks küsimus, kas otsus vastab asja faktilisele olustikule ja kas asja lahendamisel on järgitud kõiki seaduse nõudeid;

c) asja kassatsiooni korras läbivaatamisel lahendab kassatsiooniaste tähendatud küsimused nende materjalide põhjal, mis leiduvad kohtuasjas eneses, *ühtlasi ka nende materjalide põhjal, mis pooled kassatsiooniastmele esitasid.*

Need NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduses kehtestatud eeskirjad iseloomustavad väga hästi ja ilmekalt nõukogude kassatsiooni ja viimasele eriomaseid jooni: kassatsioonimenetluses on orgaaniliselt ühendatud niihästi asja sisu kui ka asja lahendamise seaduslikkuse kontrolli küsimused; seaduse järgimine ja sisuline otsuse õigsus on teineteisega lahutamatult seotud ja neid ei või irrata. Pooltele avanevad avarad võimalused niihästi otsuse või määruse vastu vaielda kui ka esitada kassatsiooniastmele uusi materjale, mis esimese astme kohtu käsutuses puudusid. Kuna seega kassatsiooniaste kontrollib mitte üksnes kohtuotsuse seaduslikkust, vaid ka põhjendatust, s. o. tema vastavust asja faktilisele olustikule, siis on kassatsioonimenetluse aineks peale protsessuaalse ja materiaalse õiguse normide järgimise küsimuse ka kogu läbivaadatava asja sisu, kõik ta faktilised tehiolud ja kõik asjas kogutud tõendusmaterjal. *Kuid see ei tähenda seda, et kassatsiooniaste asetuks esimese astme kohtu asemele ja otsustaks asja uuesti.*

Kassatsiooniaste tavaliselt ei kohtu elavate inimestega, ei korralda kohtulikku uurimist ja temal puudub seega võimalus kontrollida kõiki tõendeid nõnda, nagu seda saab teha esimese astme kohus, kes menetleb suuliselt ja vahenditult. See asjaolu määrabki kassatsiooni korras läbivaatamise piirid. Asjasse puutuvate materjalide analüüsi ja järeldusi sellest teeb kassatsiooniaste vaid niivõrd, kui seda on võimalik teha asjas kogutud materjalide (ja poolte esitatud materjalide) alusel ilma nende erilise kontrollimiseta kohtulikul uurimisel. *Kassatsiooniaste ei lahenda asja sisuliselt, kuid ta on kohustatud arutama küsimust, kas esimese astme kohtu käsutuses oli küllaldasi andmeid otsuse tegemiseks, kas esimese astme kohus on neid andmeid kontrollinud ja kas otsus vastab asjas leiduvaile tõendeile.*

Kassatsiooni korras läbivaatamise tähtsaimaid momente on kohtuotsuse *seaduslikkuse* kontrollimine. *Kassatsiooni korras läbivaatamise lähtepunktiks on kontrollida seda, kuivõrd eeluurimisel ja asja kohtulikul arutamisel on teostatud protsessuaalsete ja materiaalsete seaduste täpne täitmine,* kuivõrd kohtuotsus ise kui tähtsaim kohtulik akt, mis peab antud asjas evima seaduse jõudu, on tehtud kõigi seaduse nõuete kohaselt. See asjaolu on eriti tähtis Stalinliku Konstitutsiooni poolt püstitatud põhimõtte tõttu, et „kohtunikud on sõltumatud ja alluvad ainult seadusele" (NSVL Konstitutsiooni § 112, NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse § 6).

Kuid asja kassatsiooni korras läbivaatamisel kontrollitakse mitte üksnes formaalset seaduse järgimist, vaid ka kohtuotsuse enese seaduslikkust, ta vastavust seaduse mõttele ning sisule. See aga juhib kassatsiooniastme tingimata asja sisulisele arutamisele, sest meie arusaamise kohaselt seaduslikkusest kui sotsialistlikust seaduslikkusest on otsus, mis sisult osutub ebaõigeks, ühtlasi ka ebaseaduslik (meenutagem V. I. Lenini silmapaistvat väljendust: „formaalselt õige, kuid sisuliselt irvitus").

§ 171. Revisjonimenetlus.

Nõukogude kriminaalprotsessis sisaldab asja kassatsiooni korras läbivaatamine ka nõndanimetatud revisjonimenetluse (VNFSV KrPK § 412).

Revisjonimenetlusena käsitatakse esimese astme kohtu poolt lahendatud asja läbivaatamist kassatsiooniastmes väljaspool kassatsioonikaebuse piire. Revisjoni korras läbivaatamisel kontrollib kohus asja olenemata kassatsioonikaebuses esitatud põhjendustest, kusjuures ka kaebuses mittetähendatud puuduste avastamisel asjas kohus peab tegema vastavad järeldused (otsuse muutma või tühistama).

Revisjoni korras läbivaatamise protsessuaalne tähtsus on kahesugune: 1) kindlustatakse sel teel kõige täielikum kontrolli teostamine esimese astme kohtute tegevuse üle, mida oleks raske läbi viia, kui kassatsiooni korras läbivaatamine piirduks kassatsioonikaebuse põhjendustega; 2) poolte tõeline, reaalne kindlustamine nende õiguste rikkumise ja võimalike vigade vastu esimese astme kohtutes. Kassatsiooni korras läbivaatamise kitsendamine kassatsioonikaebuse põhjendustega tähendaks ilmselt ebasoodsasse seisundisse asetada neid kodanikke, kes ei oska kassatsioonikaebust õigesti koostada ega põhjendada.

Revisjonimenetlus ehk lihtsalt revisjon tähendab kriminaalprotsessis seega *poole kaebuse (või protesti) põhjal kassatsiooniastmesse antud asja läbivaatamist, kuid väljaspool kassatsioonikaebuses leiduvate põhjenduste piire.* Revisjoni selle sõna protsessuaalses tähenduses ei tohi vahetada tavalise revisjoniga, s. t. mõne asutise revideerimisega, selle tegevuse kontrollimisega. Revisjon kui revisjoni kord VNFSV KrPK § 412 mõttes ei tähenda esimese astme kohtu töö revideerimist, vaid poole kassatsioonikaebuse põhjal esitatud asja läbivaatamist kassatsiooniastme

poolt väljaspool kassatsioonikaebuse piire, s. o. sõltumatult kaebuses esinenud põhjendustest.

Seega *ei ole revisjoni kord nõukogude kriminaalprotsessis mingi erimenetlus, mis on kassatsiooni korrast erinev, vaid ta moodustab kassatsiooni korras läbivaatamise osa, selle elemendi.* Asi antakse kassatsiooniastmesse kassatsioonikaebuse või kassatsiooniprotesti põhjal ja vaadatakse läbi kassatsiooni korras; asja kontrollimisel ei piirdu kassatsiooniaste seejuures mitte üksnes nende asjaolude kontrollimisega, millele juhiti kassatsioonikaebuses või -protestis tähelepanu, vaid peab ise asja kogu ulatuses kontrollima, kas ei leidu asjas vigu, millele kaebuses või protestis ei tähendatud, ning sellele vastavalt tegema oma otsuse (määruse). Seda nimetataksegi revisjonimenetluseks.

§ 172. Kassatsiooni korras edasikaebamise menetlus.

Kassatsiooni korras edasikaebamisele võivad kuuluda kõigi kohtute otsused, välja arvatud järgmised:

1) NSVL Ülemkohtu ja liiduvabariikide ülemkohtute otsused, mis need tegid esimese astme kohtuna (Kohtukorralduse seaduse § 15), 2) otsused terroristlike aktide kohta (1. detsembri 1934. a. seadus) ning diversioonide ja kahjurluse kohta (14. septembri 1937. a. seadus), 3) sõjatribunalide otsused sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades ja sõjategevuse rajoonides (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 22. juuli 1941. a. seadlus). Kõigi teiste otsuste peale võivad pooled kassatsiooni korras edasi kaevata.

Kassatsioonikaebusi on õigustatud esitama pooled ja nende esindajad: a) kohtualune ja tema kaitsja, b) riiklik süüdistaja, c) tsiviilhageja ja tema esindajad, d) kannatanu ja tema esindaja erasüüdistuse asjus. Üksnes nende isikute kaebused toovad kohustuslikult asja kandumise kassatsiooniastmesse; kõigi teiste isikute kaebusi võidakse läbi vaadata vaid kohtuliku järelevalve korras (vt. allpool).

Iga pool võib esitada kaebust oma õiguste ja huvide rikkumise korral. Prokurör, kes esitab kassatsiooniprotesti, võib seda teha mitte üksnes süüdistava poole huvides, vaid ka kõigi protsessi osaliste, nende hulgas ka kohtualuse huvides, vaieldes viimase ebaõige süüdimõistmise või karistuse liigse raskuse vastu.

Omaette probleem on nende isikute küsimus, kes võivad edasi kaevata õigeksmõistvale kohtuotsusele. Kahtlemata võib õigeksmõistva kohtuotsuse peale protesti avaldada prokurör, erasüüdis-

tuse asjas aga edasi kaevata süüdistajana esinev kannatanu. Vaieldav on see küsimus, kas õigeksmõistva kohtuotsuse peale võib kassatsioonikaebust esitada tsiviilhageja. Kehtiv protsessiseadusandlus otsest vastust sellele küsimusele ei anna, kuid sellele tuleb vastata eitavalt.

NSVL Ülemkohtu Pleenum oma 22. mai 1941. a. määruses seletas, et „õigeksmõistva otsuse peale võib edasi kaevata ainult see, kellele kuulub süüdistuse esitamise õigus, s. o. õigus, mida tsiviilhageja ei oma," ja tegi kohtutele ettepaneku arvestada järgmist: „1. Tsiviilhagejal ei ole õigust esitada õigeksmõistva otsuse peale kassatsioonikaebust, välja arvatud, kui temale kannatanuna on antud õigus süüdistada kohtus juhul, kui asjas ei esinenud prokurör. 2. Õigeksmõistva otsuse tegemise korral võib tsiviilhageja esitada kaebuse ainult kohtuotsuse selle osa peale, mis puudutab kohtu otsust tsiviilhagi saatuse kohta, mitte riivates õigeksmõistva kohtuotsuse tühistamise küsimust. Eriti võib säärane kaebus puudutada õigeksmõistva otsuse neid motiive, mis mõjutavad hagi saatust, samuti ka hagi mitterahuldamist, kui seaduse järgi kohus peab jätma hagi läbi vaatamata" (VNFSV KrPK § 327 ja teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite vastavad paragrahvid).

Rahvakohtu otsuse peale võidakse kaebust ja protesti esitada viie päeva jooksul, arvates otsuse tegemise päevast. Kui asja arutati tagaselja, s. o. kohtualuse äraolekul, siis võib kohtualune esitada kassatsioonikaebuse viie päeva jooksul, arvates otsuse ärakirja kätteandmisest (VNFSV KrPK § 346).

Krai-, oblasti-, ringkonna- ja autonoomse oblasti kohtu, autonoomse vabariigi ülemkohtu ja sõjatribunali otsuse peale (paikkondades, mis ei ole kuulutatud sõjaseisukorda) võib kohtualune esitada kassatsioonikaebuse 72 tunni jooksul, arvates otsuse ärakirja kätteandmise hetkest, prokurör kassatsiooniprotesti aga 72 tunni jooksul, arvates otsuse kuulutamisest (VNFSV KrPK § 400).

Kui pool on kassatsioonitähtaja mööda lasknud, siis võib ta kohtult paluda selle ennistamist. Mõjuvail põhjusil võib kohus tähtaja ennistada.

Kassatsioonikaebuse (või -protesti) esitamine peatab kohtuotsuse täitmise. Erandi moodustavad otsused, mis on tehtud töölt mõjuva põhjuseta puudumise ja ettevõtetest ning asutistest omavolilise töölt lahkumise asjades (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 26. juuni 1940. a. seadlus), tootluses toimepandud varguste asjades ja huligaansuse asjades (10. augusti 1940. a. seadlus) ning kolhoosnike poolt tööpäevade kohustusliku miinimumi mittetäitmise asjades (15. aprilli 1942. a. seadlus). Neis asjus täidetakse otsused viivitamata pärast nende tegemist, enne nende jõustumist.

§ 173. Kassatsiooni ajendid.

Kassatsiooni ajenditeks nimetatakse neid esimese astme kohtus esinenud vigu, mis võivad olla kohtuotsuse kassatsiooni korras tühistamise aluseks.

Kehtiv VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks nimetab nelja kassatsiooni ajendit: 1) toimetatud uurimise puudulikkus ja ebaõigsus, 2) kohtupidamise vorminõuete oluline rikkumine (s. t. protsessuaalsed vead), 3) (materiaalse) seaduse rikkumine või ebaõige kohaldamine ja 4) otsuse ilmne ebaõiglus (VNFSV KrPK § 413 p. 1, 2, 3 ja 4).

Käsitleme neid ajendeid eraldi.

1. Toimetatud uurimise puudulikkus ja ebaõigsus tähendab seda, et asjas on jäänud selgitamata tehiolud, mille selgitamine oleks võinud mõjutada esimese astme kohtu otsust (VNFSV KrPK § 414). Peatähtsus on *kohtuliku uurimise* ebatäielikkusel, sest protsessi suulisuse ja vahenduse põhimõtte kohaselt rajaneb kohtuotsus just kohtuliku uurimise, mitte aga eeluurimise materjalidele. Eeluurimise ebatäielikkus tingib tavaliselt ka kohtuliku uurimise puudulikkuse, kuna kohtulik uurimine ei suuda iga kord täita eeluurimise lünki. Seega esineb eeluurimise puudulikkus, mida kohtulikul uurimisel ei ole kõrvaldatud, samuti kassatsiooni ajendina ja toob kaasa otsuse tühistamise.

2. Kohtupidamise vorminõuete oluline rikkumine, s. o. kriminaalprotsessi koodeksi eeskirjade oluline rikkumine, moodustab esmajärgulise tähtsusega kassatsiooni ajendi, sest sääraste rikkumiste esinemisel löövadki kõikuma kohtuotsuse seaduslikud alused.

Oluliseks protsessuaalseks rikkumiseks, mis toob kaasa kohtuotsuse tühistamise, on seesugune protsessuaalsete normide rikkumine, mis pooltele seadusega tagatud õiguste äravõtmise või kitsendamise või mõnel muul teel mõjutas või võis mõjutada otsuse õigsust (VNFSV KrPK § 415). Sellisena esineb igasugune protsessinõuete rikkumine, mis arutatava asja tehiolude kohaselt osutub oluliseks. Kuivõrd antud rikkumine on oluline, selle määrab kassatsiooniaste igal üksikul juhul vastavalt antud asja erisustele. Seda protsessuaalsete rikkumiste kategooriat nimetatakse seepärast *tingimuslikeks kassatsiooni ajenditeks;* tingimuslikeks mitte nende ebaolulisuse mõttes, vaid seetõttu, et nende rikkumiste tähtsus oleneb iga üksiku asja tingimustest.

Selle kõrval esinevad *tingimatud kassatsiooni ajendid,* s. o.

säärased protsessuaalsed rikkumised, mis tingimata igal juhul toovad kaasa otsuse tühistamise, olenemata asja sisust ning sellest, kas need rikkumised mõjutasid või võisid mõjutada antud otsuse õigsust. Kui säärane rikkumine on aset leidnud, siis kuulub kohtuotsus igal juhul tühistamisele ja kassatsiooniaste ei või seda jõusse jätta ka põhjendusel, et antud konkreetses asjas see rikkumine oli ebaoluline, et ta ei avaldanud mõju otsusele (KrPK § 415).

Tingimatute kassatsiooni ajendite kategooriasse kuuluvad järgmised seaduserikkumised:

1) kohtu ebaõige koosseis, s. o. kui asja esimeses astmes arutanud kohtu koosseisust võtavad osa isikud, kes ei ole kohtunikeks ja kaasistujaiks seaduslikus korras valitud, või kohtunikud, kes kuuluvad taandamisele, kuid keda ei ole taandatud, või kui kohus on arutanud asja mitte selle arvu kohtunike juures ja mitte selles kohtunike koosseisus, mis on ette nähtud seaduses (VNFSV KrPK § 41, 43, 44 ja 45);

2) otsuse (süüdimõistva kohtuotsuse) tegemine juhul, kui oli olemas tingimus, mille esinemise korral ei või algatada kriminaaljälitamist ja algatatud kriminaaljälitamine kuulub lõpetamisele igas protsessi astmes (VNFSV KrPK § 3 ja 4);

3) asja arutamine kohtualuse puudumisel, kui ei ole seaduslikke tingimusi asja tagaselja arutamiseks (VNFSV KrPK § 265). Sellisteks tingimusteks on: a) kohtualuse otseselt avaldatud nõusolek arutada asja tema puudumisel ja b) kohtualuse kohtusse ilmumisest tõendatud kõrvalehoidumine;

4) asja arutamine kaitsja osavõtuta juhul, kui kaitsja osavõtt on kohustuslik, s. t. kas süüdistaja esinemise korral või kui süüalune kannatab kehaliste puuduste all, mis on võtnud temalt võime õigesti tajuda teatavaid nähtusi ja järelikult kaitsta end ise (VNFSV KrPK § 55).

Kõigi nimetatud seaduserikkumiste korral kuulub otsus kohustuslikult tühistamisele, hoolimata sellest, kas antud juhul on põhjust kahelda tehtud otsuse õigsuses.

See kassatsiooni ajendite jaotus tingimuslikeks ja tingimatuiks ei tähenda sugugi seda, et kui esineb ükskõik milline muu protsessinõuete rikkumine peale ülalnimetatud nelja liigi, siis võib kohtuotsuse jõusse jätta. Rida teisigi protsessuaalseid rikkumisi võib tuua ja peab tooma kohtuotsuse tühistamise. Süüalusele asja materjalidega tutvuda mittevõimaldamine, kohtualusele süüdistuskokkuvõtte ärakirja mittekätteandmine, temalt õiguse

võtmine esitada küsimusi tunnistajaile ja teistele kohtualustele ja anda omi seletusi kohtulikul uurimisel, nõupidamistoa saladuse rikkumine — kõik see ja rida teisigi eksimusi teeb võimatuks kohtuotsuse jõusse jätmise ja toob kaasa ta tühistamise.

3. Materiaalse seaduse rikkumine või ebaõige kohaldamine, s. o. kriminaalkoodeksi ja teiste seaduste rikkumine või ebaõige kohaldamine (VNFSV KrPK § 416), tähendab kõigepealt kuriteo ebaõiget kvalifikatsiooni ja kohaldatud kriminaalkoodeksi paragrahvi sanktsioonile mittevastava karistuse määramist. Sellise vea puhul otsust iga kord ei tühistata: kui muid vigu asjas ei esine ja asja faktiline külg on otsuses lahendatud ja väljendatud õigesti, siis võib kassatsiooniaste teha otsuses muudatusi, mis annavad teissuguse kvalifikatsiooni kuriteole, mille toimepanekus kohtualune süüdi tunnistati, kergendades või mitte kergendades seejuures määratud karistust (otsuse muutmise tingimustest vt. allpool). Seaduse ebaõige kohaldamine võib avalduda kohaldamisele mittekuuluva seaduse kohaldamises või vastupidi ka kohaldamisele kuulunud seaduse mittekohaldamises ning seaduse mõtte ebaõiges tõlgendamises. Seaduse ebaõigeks kohaldamiseks loetakse ka mitmesuguste normatiivsete aktide kohaldamist, mis on seadusega vastuolus või mille avaldamisel on rikutud seadust (näiteks kohalike valitsusvõimude seadusevastased määrused ja korraldused).

4. Otsuse ilmne ebaõiglus (VNFSV KrPK § 417). Otsuse ebaõigluse all mõistetakse karistuse määramist, milline küll ei ületa kohaldatud kriminaalkoodeksi paragrahvi sanktsiooni piire, kuid mis oma suuruselt ilmselt ei vasta kohtualuse poolt toimepandud teole, s. o. sellele kuriteole, mille toimepanekus kohtualune tunnistati süüdi.

Võib tekkida küsimus, kas kohtuotsuse ebaõiglust tuleb mõista ainult karistuse liigse raskusena või samuti ka ta liigse kerguse mõttes. Otsuse ebaõiglust tuleb mõista mõlemas tähenduses — nii karistuse liigse raskuse kui ka ta liigse kerguse mõttes. Seda kohtuotsuse ebaõigluse käsitust kinnitab ka see asjaolu, et prokuröril on õigus proteste avaldada ka kohaldatud karistuse kerguse vastu. Kohtuotsuse tühistamine toimub säärasel juhul seetõttu, et kassatsiooni ajendiks loetakse kohtuotsuse ebaõiglust kohtu poolt liiga kerge karistuse kohaldamise kujul.

Ülalkäsitletud kassatsiooni ajendid määravad kriminaalasja kassatsiooni korras läbivaatamise laadi ja ulatuse. Peab ühtlasi märkima, et loetletud kassatsiooni ajendite kõrval on kassatsi-

oonipraktikas alati kassatsiooniastmete tähelepanu keskuseks kahe järgmise asjaolu arutamine: 1) kohtuotsuse vastavus asjas leiduvaile andmeile; sellelt seisukohalt kassatsiooniaste kontrollib, kas otsus põhineb andmetel, mis asjas on antud ja mida on arutatud kohtulikul uurimisel; 2) süüdistamiseks küllaldaste tõendite esinemine; sellelt seisukohalt kassatsiooniaste kontrollib, kas asja kohta on kogutud tõendusmaterjal, millele võidakse rajada süüdistust (süüdimõistva otsuse tegemise korral). Need küsimused on täiesti selgelt ja kindlalt väljendatud eespool esitatud 1938. a. NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide korralduse seaduses § 15.

§ 174. Kassatsiooni piirid.

Kassatsiooniaste arutab kohtuotsuse tühistamise või muutmise küsimust ainult siis, kui on esitatud kassatsioonikaebus või -protest, ja üksnes nende kohtualuste kohta, kelle suhtes on kohtuotsuse peale edasi kaevatud või protestitud. Kui asjas esineb mitu kohtualust ja otsuse peale on kaebus või protest esitatud ainult mõne kohtualuse kohta, siis arutab kassatsiooniaste asja ainult nende kohtualuste suhtes (VNFSV KrPK § 411). Viimaste kohtualuste suhtes arutab kassatsiooniaste asja niihästi nende endi kaebuse või prokuröri poolt esitatud protesti põhjenduste alusel kui ka revisjoni korras, s. o. väljaspool kaebuse või protesti piire. Teiste süüdimõistetud kui ka õigeksmõistetud kohtualuste suhtes aga, kelle osas ei ole otsuse peale edasi kaevatud ega protestitud, otsus jõustub ja seda järelikult kassatsiooni korras ei arutata (selle tühistamine või muutmine võib toimuda kohtuliku järelevalve korras, millest vt. allpool). Sellest reeglist teeb VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks erandi ainult siis, kui asjas on järgmised vead: 1) kohtu ebaõige koosseis, 2) nõupidamistoa saladuse mittesilmaspidamine ja 3) süüdimõistva otsuse tegemine, kui esinevad kriminaaljälitamise algatamist kõrvaldavad asjaolud, mis toovad kaasa juba algatatud kriminaaljälitamise kohustusliku lõpetamise (KrPK § 422). Neil juhtudel kassatsiooniaste tühistab kohtuotsuse täies ulatuses, tervikuna, s. o. ka nende kohtualuste suhtes, kes kassatsioonikaebusi ei esitanud või kelle suhtes prokuratuur ei avaldanud otsuse peale protesti. Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks lahendab selle küsimuse teisiti. Selle koodeksi § 345 kohaselt arutab kassatsiooniaste asja ja võib kohtuotsust tühistada kõigi

kohtualuste suhtes, ka nende suhtes, kelle osas otsuse peale edasikaebust ega protesti ei olnud esitatud.

Kassatsioonipraktikas tavaliselt lepitakse karistuse kergendamisega ja asja lõpetamisega ka nende kohtualuste suhtes, kelle osas ei olnud kaebust ega protesti.

Kui mõni kohtualustest on süüdi mõistetud tagaselja ja ta ei esitanud kaebust selleks ajaks, kui kassatsiooniaste arutas teiste kohtualuste asja, siis kohtuotsus tema suhtes ei jõustu ja ta võib otsuse peale edasi kaevata seaduses ettenähtud kassatsioonitähtaja jooksul pärast kohtuotsuse ärakirja kättesaamist (VNFSV KrPK § 346 ja 393), kuigi teiste kohtualuste suhtes oli asi juba kassatsiooni korras läbi vaadatud. Samuti kuulub asi arutamisele selle süüdimõistetu kassatsioonikaebuse põhjal, kes mõjuval põhjusel hilines kaebuse esitamisega, mis saabus kassatsiooniastmesse pärast seda, kui teiste kohtualuste asi oli juba läbi arutatud (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 22. augusti 1940. a. määrus).

§ 175. Kassatsioonikaebus ja kassatsiooniprotest.

Meie kriminaalprotsess ei näe ette kohustuslikku kassatsioonikaebuse vormi; kaebaja võib selle kirjutada, nagu ta oskab, ja põhjendada oma tahtmise järgi või ka üldse mitte mingisuguseid põhjendusi esitada, vaid paluda ainult asja uuesti läbi vaadata. Kuidas ka kaebus on kirjutatud, asi antakse kaebuse esitamise korral kassatsiooniastmesse, kes kontrollib asja kogu ulatuses ja teeb siis oma määruse. Ainsaks formaalseks tingimuseks on, et selle kaebuse esitaks vastav isik (pool või ta esindaja) ja määratud tähtaja jooksul (VNFSV KrPK § 346, 349 ja 400).

Kuidas ka kaebus oli kirjutatud, tal on see juriidiline tulemus, et asi antakse kassatsiooniastmesse, kes on kohustatud asja läbi vaatama ja tema kohta oma määruse tegema. Kuid kassatsioonikaebuse vormi käsitlevate tingimuste puudumine seaduses ei tähenda seda, et vormile tuleb üldse käega heita. Põhistatud, argumentidega varustatud kaebus, mis sisaldab kohtu poolt tehtud eksimuste jne. üksikasjalise käsitluse ja analüüsi, on kahtlemata väga tõsine protsessuaalne vahend kohtu vigade parandamiseks ja ebaseaduslike ning põhjendamatute kohtuotsuste tühistamiseks. Seejuures on eriti suur osa advokaatidel, kelle kohustuseks on koostada juriidiliselt ja faktiliselt põhistatud ning argumen-

tidega varustatud kassatsioonikaebusi, mis ei aita üksnes esimese astme kohtu vigu parandada, vaid mis väldivad ka kassatsiooniastmete vigade võimaluse.

Ka prokuröri kassatsiooniprotesti vormi suhtes ei sisalda seadus juhiseid, kuidas see protest tuleb koostada, kuid selle küsimuse kohta on olemas NSVL Prokuratuuri metoodiline kiri „Prokuratuuri kassatsiooniprotestid“ [1]. Prokuröri kassatsiooniprotesti kohustuslikud elemendid on: 1) selle kohtuastme nimetus, kellele protest adresseeritakse; 2) selle asja täpne märkimine, mille puhul protest esitatakse, ja kohtuotsus, mille peale protest esitatakse; 3) protesti aluste ja nende motiivide üksikasjaline esitamine, mille põhjal prokurör loeb kohtuotsuse ebaõigeks; 4) prokuröri nõuded ühes nende seaduste tähistamisega, millele need nõuded rajanevad; 5) protesti esitanud prokuröri allkiri ühes ta ametikoha täpse nimetusega (sõjaprokuröril ühtlasi ka ta sõjaväeline auaste).

Protesti aluste ja motiivide esitus algab protestitud kohtuotsuse sisu käsitlemisega, s. t. märgitakse, kes ja milles on süüdi või millises süüdistuses õigeks mõistetud. Edasi esitatakse andmed, millel protest põhineb, s. o. need rikkumised, mille puhul protest esitatakse.

Protesti motiivid on faktilised ja juriidilised. Faktilisteks motiivideks on sellised asjaolud nagu uurimise ebatäielikkus, kohtuotsuse põhjendamatus või süütõendite puudulikkus. Juriidilisteks motiivideks on asjaolud nagu protsessuaalsed vead ja seaduse ebaõige kohaldamine. Rida motiive võib olla segaiseloomuga, s. o. sisaldab nii faktilisi kui ka juriidilisi momente (näiteks karistuse mittevastavus kuriteo raskusele). Kõiki faktilisi motiive tuleb põhjendada viidetega asja (eeluurimise ja kohtuliku uurimise) materjalidele, märkides toimiku lehed, millel need materjalid leiduvad. Kõiki juriidilisi motiive tuleb põhjendada viidetega vastavaile seadustele. Kui protestis toetutakse asjas esinenud protsessuaalseile vigadele, siis tuleb näidata need kriminaalprotsessi koodeksi paragrahvid, mida on rikutud, ja protsessuaalsed aktid, milledes need rikkumised esinesid, viidates samuti toimiku lehtedele.

Kui asjas oli toimunud mitu seaduserikkumist, siis tuleb näidata nad erandita kõik, kusjuures iga viga tuleb esitada eraldi.

---

[1] NSVL Prokuratuuri metoodiline kiri, koostanud S. A. Golunski ja M. S. Strogovitš, toimetanud A. J. Võšinski, „Sotsialistitšeskaja zakonnost“, 1939, nr. 5 ja eraldi brošüürina.

Teatava rikkumise käsitlemisel tuleb märkida, milles see avaldus ja mis tähtsust ta evib asja suhtes, s. o. mil määral ta mõjus või võis mõjuda kohtuotsusele. Protest peab seega olema põhjalik ja märkima kõik asjas esinenud seaduserikkumised; iga vea analüüsimisel aga tuleb näidata, mil määral viga on oluline.

Kohtuotsuse protestimise ajendite kirjeldus tuleb protestis anda vastavalt sellele kassatsiooni ajendite loetelule, mis esineb seaduses, s. o. VNFSV KrPK § 413 neljas punktis.

Käsitlenud põhjalikult kõiki protesti ajenditesse puutuvaid kaalutlusi, peab prokurör esitama oma taotluse kassatsiooniastmele, nimelt kas kohtuotsus tühistada või muuta, viidates seejuures vastavale VNFSV KrPK § 413 punktile. Taotlus peab tulenema kohtuotsuse protestimise alustest, mis on protestis esitatud.

Prokuröri protest võib olla niihästi kohtualuse vastu (näiteks otsuse tühistamiseks määratud karistuse kerguse tõttu) kui ka kohtualuse kasuks, viimase huvides (näiteks otsuse tühistamiseks seetõttu, et on rikutud kohtualuse protsessuaalseid õigusi või et kergendada liiga rasket karistust).

Kõik ülalesitatud andmed, mis puudutavad kassatsiooniprotesti koostamist, on täies ulatuses kasutatavad ka kassatsioonikaebuse koostamisel advokaadi poolt. Kaebuse ja protesti vorm on ühesugune; nende erinevus on sisus, põhjendustes, sest advokaadi kaebus on alati sihitud kohtualuse kaitsmisele ja esitatakse ainult tema huvides.

Mis puutub kohtualuste eneste, s. o. nende poolt isiklikult koostatud kassatsioonikaebustesse, siis, nagu eespool märkisime, ei saa siin kaebuse vormi ja koostamise suhtes esitada mingeid nõudeid.

§ 176. Kassatsioonimäärus.

Kassatsiooni korras läbivaatamise tulemusena teeb kassatsiooniaste asjas kassatsioonimääruse.

Kassatsioonimäärus võib olla kolme liiki: 1) kohtuotsuse jõusse jätmise kohta, 2) kohtuotsuse muutmise kohta ja 3) kohtuotsuse tühistamise kohta.

Kohtuotsuse jõusse jätmine toimub sel korral, kui asja menetlusel esimese astme kohtus või eeluurimisel ei ole esinenud seaduserikkumisi või kui esinenud seaduserikkumistel ei olnud olulist tähtsust, s. o. kui nad ei mõjutanud otsuse õigsust.

Kohtuotsuse tühistamine võib esineda kahel kujul: 1) otsuse

tühistamine ühes asja saatmisega teiskordseks arutamiseks või 2) otsuse tühistamine ühes asja lõpetamisega kassatsiooniastme poolt.

Kohtuotsuse muutmine toimub siis, kui otsuse ebaõigsust võib otsust tühistamata parandada kassatsiooniaste ise. Sel juhul jääb otsus jõusse nende muudatustega, mis temas tegi kassatsiooniaste.

Kassatsioonimäärus peab tingimata olema motiveeritud. Kohtuotsuse tühistamise korral tuleb kassatsioonimääruses näidata asjas toimunud seaduserikkumised ja nende tähtsus asja suhtes, otsuse muutmise korral aga muutmise motiivid. Otsuse jõusse jätmise ning kassatsioonikaebuse (või -protesti) tagajärjeta jätmise korral tuleb anda kassaatori (kassatsioonikaebuse või -protesti avaldanud isiku) poolt esitatud argumentide analüüs ja näidata, miks kassatsiooniaste peab neid argumente alusetuks.

Kassatsioonimäärusele kirjutab alla kogu kohtukoosseis (kolm kohtunikku), kes asja kassatsiooni korras arutasid.

§ 177. Otsuse tühistamine.

Kassatsiooniaste tühistab kohtuotsuse, kui esines sääraseid seaduserikkumisi eeluurimise või kohtuliku arutamise astmes, mis mõjutasid või võisid mõjutada kohtuotsuse õigsust ja kõigutasid sellega esimese astme kohtu otsust. Asja sisust ja rikkumiste laadist olenevalt määrab kassatsiooniaste protsessi selle staadiumi, millisest tuleb uuesti alustada asja menetlust: täiendava eeluurimise, kohtu alla andmise või uue kohtuliku arutamise staadiumist.

Tühistanud otsuse, annab kassatsiooniaste asja uuesti arutamiseks kas teisele esimese astme kohtule või samale kohtule, kuid teissuguses kohtunike koosseisus. Asja esimeses astmes uuesti arutamisel ei või kohtu koosseisust osa võtta kohtunikud, kes võtsid osa esimese (tühistatud) otsuse tegemisest (VNFSV KrPK § 44). See nõue tuleneb sellest, et kohtunik, kes otsuse tegemisest osa võttis, on omandanud käesolevas asjas juba oma veendumuse; kuna aga otsus on tühistatud, peavad asja uuesti arutamisest osa võtma ka uued kohtunikud, kellel antud asjas ei ole eelarvamusi. Eelmisest asja arutamisest osavõtnud kohtuniku (kohtu liikme või kaasistuja) osavõtt asja uuesti arutamisest on tingimatuks kassatsiooni ajendiks ja toob kaasa selle uue otsuse kohustusliku tühistamise, sest tegemist on ebaõige kohtukoosseisuga. Esimese astme kohtu uue otsuse peale, mis on tehtud

pärast esimese otsuse tühistamist, võidakse edasi kaevata üldises korras (s. o. kassatsiooni korras).

Kui asjas leidub tehiolusid, mis kõrvaldavad kriminaaljälitamise, siis kassatsiooniaste otsuse tühistamisel lõpetab asja ise, ilma et ta seda esimese astme kohtusse annaks.

VNFSV KrPK § 418 kohaselt kassatsiooniaste lõpetab asja otsuse tühistamisel ise ainult KrPK § 4 alusel, s. o. juhul, kui kohtualune on süüdi mõistetud teo eest, mis ei sisalda kuriteo koosseisu või kui on antud muud asjaolud, millistel kriminaaljälitamist ei või algatada ja algatatud jälitamine kuulub lõpetamisele igas protsessi astmes.

Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeks annab kassatsiooniastmele avarama võimaluse lõpetada asi iseseisvalt, ilma et seda tarvitseks saata uuesti arutamiseks esimese astme kohtusse. Nimelt annab § 347 kassatsiooniastmele õiguse lõpetada asi juhul, kui esimese astme kohtu otsus ei ole asja materjalidega kinnitust leidnud ja ka asja uuesti arutamine ei suuda otsuse tegemiseks küllaldasi tõendeid anda.

Kahtlemata väljendab Ukraina NSV KrPK § 347 kassatsiooniastme menetluse tingimusi kõige täielikumalt. Analoogilist põhimõtet rakendatakse faktiliselt kohtupraktikas kõikjal, kõigis liiduvabariikides, nende hulgas ka VNFSV-s. Kui kohtuotsus on põhjendamatuna tühistatud ja asjast on näha, et ei leidu vajalikke andmeid mitte üksnes süüdimõistva otsuse tegemiseks, vaid neid ei ole ka süüaluse kohtu alla andmiseks, siis pole kassatsiooniastmel küll mingit põhjust asja tagastada uuesti arutamiseks, juba ette kindlasti teades, et asi kuulub lõpetamisele. Sellisel korral peab kassatsiooniaste ise asja lõpetama. Järelikult võib asja lõpetamine kassatsiooniastme poolt toimuda VNFSV KrPK § 4 ja 204 tähendatud alustel, s. o. süütõendite puudulikkuse tõttu süüaluse kohtu alla andmiseks.

Oluline tähtsus on kohtuotsuse tühistamise tagajärgede küsimusel, kui asi antakse üle esimese astme kohtusse uuesti arutamiseks. Üldpõhimõte on järgmine. Esimese astme kohus on uuesti arutamisel seotud kassatsiooniastme poolt antud juhatustega, mis on temale kohustuslikud (VNFSV KrPK § 423). *Kassatsiooniastme poolt antud juhiste kohustuslikkus esimese astme kohtule seisneb kohtu (ja uurimisorganite) kohustuses teostada need toimingud ja kaaluda neid küsimusi, mis kassatsiooniastme poolt on näidatud, kuid seda ei või mõista kui kohtuotsuse sisu määramist kassatsiooniastme poolt, kui juhist kohtule teha just*

teatav otsus. See tähendaks põhimõtte rikkumist, et kohtunikud on sõltumatud ja alluvad ainult seadusele. Kohtunikud, kes arutavad asja teiskordselt, hindavad seega otsuse tühistamise järel asja tehiolusid ja teevad otsuse oma vaba veendumuse põhjal, olles selles suhtes sõltumatud kassatsioonimääruses antud juhistest. Kui kassatsiooniaste tühistab prokuröri protesti põhjal õigeksmõistva kohtuotsuse, siis ei ole uus kohtu koosseis sugugi kohustatud tegema asja teiskordsel arutamisel süüdimõistvat otsust, vaid otsustab asja vabalt oma veendumuse järgi. Kui otsus on tühistatud karistuse kerguse tõttu, ei ole samuti esimese astme kohus sugugi kohustatud karistust kõrgendama, vaid võib vastavaid motiive esitades määrata sama või isegi kergema karistuse. Kassatsiooniastme juhised aga asja uurimise täiendamise, uute tunnistajate kutsumise ja muude protsessuaalsete toimingute teostamise kohta on asja uuesti arutamisel esimese astme kohtule tingimata kohustuslikud ja neid tuleb igal tingimusel täita.

§ 178. Kohtualuse seisundi halvenemise küsimus.

Vaatleme tingimusi, millistel asi võib kassatsiooniastmes laheneda kohtualuse seisundi halvenemise suunas. See halvenemine on mõeldav kolmel kujul: 1) otsene karistuse raskendamine kassatsiooniastme poolt; 2) kohtuotsuse tühistamine kerge karistuse tõttu tingimusega, et esimese astme kohus kõrgendaks karistust asja uuesti arutamisel; 3) esimese astme kohtu poolt asja uuesti arutamisel kõrgema karistuse kohaldamine, kui see oli määratud kohtualuse kassatsioonikaebuse põhjal tühistatud esimeses kohtuotsuses.

Otsene karistuse raskendamine kassatsiooniastme poolt on meie kriminaalprotsessis kategooriliselt keelatud ja seda tuleb pidada täiesti lubamatuks. Esimese astme kohus teeb oma otsuse kohtuliku uurimise ja kõigi asja tehiolude otsese arutamise tulemusena poolte ja kohtualuse enese osavõtul. Kassatsiooniastmel need võimalused puuduvad ja asja arutamise aluseks on seal esimese astme kohtu menetluse kirjeldus. Karistuse raskendamine tema poolt võrreldes sellega, mille oli määranud esimese astme kohus, tähendaks seega kohtualuse kaitse õiguse (materiaalses tähenduses) täiesti lubamatut kitsendamist ja vastab sisuliselt karistuse raskuse meelevaldsele määramisele. Vahetu karistuse raskendamine kassatsiooniastme poolt ei ole lubatud mitte mingil kujul. Nii ei ole kassatsiooniaste õigustatud ise tühistama

tingimisi süüdimõistmist või karistuse kergendamist alla KrK vastava paragrahvi sanktsioonis tähendatud alammäära (VNFSV KrK § 51), samuti ka ei või tühistada amnestia kohaldamist, raskendades vastupidisel juhul sellega kohtu poolt kohaldatud faktilist karistust (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 25. detsembri 1934. a. ja 28. juuli 1936. a. määrused).

Keerukam on küsimus esimese astme kohtu õigusest raskendada uuesti arutamisel karistust sellega võrreldes, mis oli määratud esimeses (tühistatud) otsuses. 1924. a. „Kriminaalkohtupidamise alused" püstitavad põhimõtte, et *karistuse raskendamine võib asja uuesti arutamisel toimuda ainult siis, kui esialgse kohtuotsuse peale on esitanud protesti prokurör (§ 26).* VNFSV Kriminaalprotsessi koodeks piirab karistuse raskendamist teissugusel kujul: asja teiskordsel arutamisel ei või esimese astme kohus karistust raskendada, kui otsus on tühistatud süüdimõistetu kaebuses tähendatud motiividel (§ 424). Kui aga kassatsiooniaste tühistas otsuse mitte kaebuse motiividel, siis võib esimese astme kohus VNFSV KrPK § 424 mõtte kohaselt raskendada karistust võrreldes sellega, mis kohtu poolt oli määratud esialgse, tühistatud otsuse põhjal (kui näiteks kassatsiooniaste jättis kaebuse tagajärjeta, kuid tühistas otsuse revisjoni korras). Teiste sõnadega, kaebuse esitanud kohtualune võib oma kaebuse tulemusena saada raskema karistuse kui see, mis oli temale määratud esialgses, tema poolt edasikaevatud kohtuotsuses.

See küsimus on põhimõtteliselt väga tähtis, sest selle lahendusest oleneb kohtualuste vabadus kohtuotsuste peale edasi kaevata ja kohtualuste õigus vaielda nende süüdimõistmise vastu, kartmata, et nende kaebuse tagajärjel muutub nende seisund halvemaks, et neile kohaldatud karistus suureneb. Säärane edasikaebamise vabadus on kahtlemata kõige tihedamas seoses nõukogude protsessi demokratismiga. Järelikult ei ole lubatud karistust raskendada mitte üksnes kassatsiooniastmel, vaid ei ole lubatav karistust raskendada ka asja teiskordsel arutamisel esimese astme kohtus, kui esimese astme kohtu otsuse peale oli edasi kaevanud ainult kohtualune ning asi anti kassatsiooniastmesse ainult kohtualuse kassatsioonikaebuse, mitte aga prokuröri protesti põhjal.

Ainuõigeks võib pidada seepärast vaid seda lahendust, mille on küsimusele andnud „NSVL ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise aluste" § 26: *karistuse raskendamine on asja korduval arutamisel võimalik vaid siis, kui kohtuotsus on tühistatud prokuröri kassatsiooniprotesti põhjal; samuti võib kassatsiooni-*

aste tühistada kohtuotsust karistuse kerguse tõttu ainult siis, kui esineb prokuröri kassatsiooniprotest; kui aga prokuratuur ei ole kohtuotsusele protesti esitanud, siis ei ole kassatsiooniaste õigustatud tühistama kohtuotsust karistuse kerguse tõttu.

Kuna VNFSV KrPK § 424 ja „Kriminaalkohtupidamise aluste" § 26 vahel esineb lahkuminek, siis on NSVL Konstitutsiooni § 20 kohaselt kehtiv „Kriminaalkohtupidamise aluste" § 26 kui üleliiduline seadus.

Antud küsimuses on „Kriminaalkohtupidamise aluste" § 26 täielikult vastav Valge-Vene NSV Kriminaalprotsessi koodeksile (§ 424).

Kuna antud põhimõtet on kohtupraktikas sageli rikutud, siis on NSVL Ülemkohtu Pleenum seda reas oma määrustes visalt rõhutanud, seletades korduvalt kõigile kohtuile, et karistuse raskendamine võib asja teiskordsel arutamisel aset leida ainult siis, kui esialgne kohtuotsus tühistati prokuröri kassatsiooniprotesti põhjal, samuti nagu ainult prokuröri kassatsiooniprotesti põhjal kassatsiooniaste võib tühistada otsust selles kohaldatud karistuse kerguse tõttu (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 3. juuni 1929. a. ja 10. veebruari 1940. a. määrused). Kui aga kassatsiooniprotesti ei olnud esitatud, ei või kassatsiooniaste tühistada kohtuotsust karistuse kerguse tõttu, isegi kui karistuse liigne kergus on ilmne. Niisugusel korral võib kassatsiooniaste, jättes kohtuotsuse jõusse, teatada sellest eri esitise teel liiduvabariigi ülemkohtu esimehele või NSVL Ülemkohtu esimehele, kes võib esitada järelevalve korras protesti (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 13. juuni 1940. a. määrus). Samuti võidakse tehtud kohtuotsust ka tingimisi süüdimõistmise ebaõige kohaldamise või karistuse KrK § 51 korras ebaõige kergendamise motiividel tühistada ainult prokuröri protesti põhjal.

§ 179. Otsuse muutmine.

Kassatsiooniaste võib kohtuotsust mitte tühistades teha selles muudatusi, kui esimese astme kohtus esines seaduserikkumisi, mida võidakse parandada ilma eeluurimise ja kohtuliku arutamise uuesti toimetamiseta. Need muudatused võivad puudutada: a) kohtuotsuse faktilist külge, s. o. otsuses esitatud kuriteo fakte, milles kohtualune on süüdi mõistetud; siin võib kassatsiooniaste üksikuid süüdistuspunkte otsusest kõrvaldada (kui need on asjas leiduvate andmetega vastuolus või kui nendega

arvatakse süüdimõistetule süüks tegusid, mis ei sisalda kuriteo koosseisu); b) süüdistuse juriidilist kvalifikatsiooni (s. o. kriminaalkoodeksi paragrahvide kohaldamist); c) esimese astme kohtu poolt valitud karistusmäära (selle alandamisena). Kohtuotsuse muutmine ei või toimuda kohtualuse seisundi halvenemise suunas. Kassatsiooniaste ei või seega mitte üksnes karistust vahetult kõrgendada (vt. eespool), vaid ei või ka vahetult muuta kuriteo kvalifikatsiooni KrK paragrahviks, mis näeb ette raskema kuriteo, olgugi kohaldatud karistust raskendamata.

§ 180. Kassatsiooni korras arutamise menetlus.

Kassatsiooniastmes toimub asja arutamine avalikul kohtuistungil. Kinniste uste taga võidakse kohtuistungit pidada samadel alustel nagu esimese astme kohtuski (VNFSV KrPK § 19). Asja arutamine toimub kassatsiooniastmes samade eeskirjade kohaselt, mis kehtivad esimese astme kohtu suhtes. Kassatsiooniistung erineb esimese astme kohtu istungist peamiselt selle poolest, et puudub kohtulik uurimine. Järelikult eeskirjad, mis käsitlevad kohtunike taandamist, kohtuistungi kinniseks kuulutamist, nõupidamistoa saladust jm., laienevad täies ulatuses asjade kassatsiooniastmes arutamisele. Pooled kutsutakse kassatsiooni-istungile, s. t. neile tuleb teatada asja arutamise päev. Nende ilmumise korral peab neid lubatama kassatsiooni-istungist osa võtta, kuid nende mitteilmumine istungist õigeaegse teatamise korral ei kõrvalda asja arutamise võimalust.

Kui ebaseaduslikult ei lubata kaitsjal osa võtta asja kassatsiooni korras arutamisest, siis rikutakse sellega süüaluse kaitse õigust; säärase seaduserikkumisega tehtud kassatsioonimäärus kuulub kohtuliku järelevalve korras tühistamisele (vt. NSVL Ülemkohtu Pleenumi 28. jaanuari 1940. a. määrus K. asjas, „NSVL Ülemkohtu Pleenumi ja kolleegiumide määruste kogu", 1940, lk. 94).

Asja kassatsiooni korras arutamine toimub vastava edasikaevatud otsuse teinud kohtust kõrgema kohtu poolt. Kassatsiooniastme koosseisust ei või osa võtta kohtunik, kes on osa võtnud otsuse tegemisest, mille peale kaebus või protest on esitatud (VNFSV KrPK § 44). NSVL Ülemkohtu Pleenumi 22. augusti 1940. a. määruse nr. 30/17/V kohaselt ei või, kui asja arutatakse kassatsiooni korras teiskordselt seetõttu, et esimene kassatsioonimäärus on kohtuliku järelevalve korras tühistatud, kassatsiooni-

astme istungist osa võtta kohtunikud, kes on osa võtnud esimese, tühistatud kassatsioonimääruse tegemisest. Kui aga kassatsiooniaste tühistas esimese astme kohtu otsuse, saates selle uuesti arutamiseks esimese astme kohtusse, siis kohtunik, kes võttis osa esimese otsuse tühistamise määruse tegemisest, kuivõrd säärane määrus ei ole tühistatud kohtuliku järelevalve korras, võib osa võtta antud asjas tehtud teiskordse otsuse peale esitatud kaebuse või protesti arutamisest kassatsiooniastmes.

Asja arutamine algab ühe kohtuniku ettekandega. Kohtunik avaldab edasikaevatud kohtuotsuse sisu, esitab seejärel kassatsioonikaebuse (või -protesti) põhjendused ja kannab ette asjasse puutuvad materjalid, mis tuleb kassatsioonikaebuse või -protesti arutamisel läbi vaadata. Seejuures ta ei avalda kaebuse või protesti põhjendatuse või alusetuse kohta mitte ühelgi juhul oma arvamust.

Pärast kohtuniku ettekannet annavad pooled (kui nad istungil viibivad) oma seletusi. Esimesena võtab sõna pool, kes on kaebuse esitanud; ta arendab oma kirjaliku kaebuse põhjendusi, kuid võib seejuures ületada ka selle piire ja esitada uusi põhjendusi ning kaalutlusi, samuti võib ta kassatsiooniastmele esitada ka uusi materjale (dokumente).

Pärast poolte seletusi annab oma arvamuse prokurör. Prokuröri seisund on kassatsiooniastmes teissugune kui esimese astme kohtus. Kassatsiooniastmes ei esine prokurör poolena, süüdistajana, vaid ta on seaduslikkuse järele valvava organi esindaja. Ta ei süüdista, vaid annab kassatsioonikaebuse kohta arvamuse seaduslikkuse seisukohalt. Pärast prokuröri arvamust antakse viimane sõna kohtualusele või ka kaitsjale. Seejärel läheb kohus nõu pidama ja teeb kassatsioonimääruse.

Selline on kassatsiooni korras arutamise kord, mis kehtib VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksis (§ 410). Erinevalt sellest korrast avaldab Ukraina NSV Kriminaalprotsessi koodeksi kohaselt prokurör arvamuse mitte enne, vaid pärast kohtualuse või kaitsja viimast sõna (§ 343).

VNFSV Kriminaalprotsessi koodeksi poolt sätitud menetlus näib otstarbekamana, sest selle korra puhul on kohtualusele või ta kaitsjale antud võimalus prokuröri arvamusele vastu vaielda.

VNFSV KrPK § 77, 80, 409 ja 410 kohaselt tuleb asja kassatsiooni korras arutamisel pidada kassatsiooniastme istungi protokolli. Sellesse protokolli tuleb kanda arutatav asi, kohtu koosseis, pooled ja prokurör, kohtu liikme ettekanne, prokuröri arvamus

ja poolte esinemised, kusjuures protokollis mitte ainult ei tähistata prokuröri arvamust ja poolte esinemisi, vaid tehakse ka nende sisu kokkuvõte, s. o. märgitakse, mida pooled ja prokurör taotlevad, mida nad nõuavad. Protokolli kantakse kõik poolte avaldused ning taotlused, uute dokumentide esitamine jne. Protokollile kirjutavad alla istungi eesistuja ja sekretär.

Tuleb märkida, et kassatsiooniastmete istungite protokolle praktikas tavaliselt ei peeta, vaid prokuröri arvamus ja poolte esinemised märgitakse kassatsioonimääruses eneses või ka prokurör esitab oma arvamuse kirjalikult.

§ 181. Erikaebused ja -protestid.

Kassatsioonikaebusi ja -proteste esitatakse kohtuotsuste peale, kohtu erimääruste ja kohtuniku korralduste peale aga esitatakse *erikaebusi ja -proteste*. Väljend „eri" ei tähenda antud juhul seda, et neid kaebusi või proteste esitatakse eraisikute poolt või erahuvides, vaid seda, et nende aineks on kohtu seisukoht mitte kriminaalasja põhiküsimuses (kohtu alla antud isikute süü küsimuses), vaid kohtuasja eriküsimuses. Erikaebus (või -protest) esitatakse mitte kohtuotsuse, vaid kohtulike eritoimingute ja määruste peale. Erikaebused esitatakse sama tähtaja jooksul kui kassatsioonikaebusedki. Erikaebused rahvakohtu määrustele või rahvakohtuniku korraldustele esitatakse krai- (oblasti-) kohtu kriminaalasjade kohtukolleegiumile, kus need vaadatakse läbi ilma kohtuistungile pooli kutsumata. Poolte ilmumisel aga lubatakse neil läbivaatamisest osa võtta (VNFSV KrPK § 431). KrPK § 405 kohaselt esitatakse erikaebused krai- (oblasti-) kohtu määrustele sama krai- (oblasti-) kohtu kassatsioonikolleegiumile ja vaadatakse selle poolt läbi korraldaval istungil poolte osavõtuta. See krai- (oblasti-) kohtu määrustele esitatavate erikaebuste ja -protestide läbivaatamise kord on kaotanud kehtivuse 1938. a. NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse kehtestamisega, kuna viimane krai- (oblasti-) kohtu koosseisus ei eralda kohtu- ja kassatsioonikolleegiume, vaid näeb ette kriminaalasjade kohtukolleegiumid, mis on nii esimese kui ka teise astme kohtuks. Järelikult tuleb erikaebused ja -protestid krai- ja oblastikohtu määrustele Kohtukorralduse seaduse § 15 ja 50 kohaselt esitada liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegiumile (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 13. juuni 1939. a. määrus).

KOHTUOTSUSE TÄITMINE.

§ 182. Protsessi selle staadiumi tähtsus. § 183. Kohtuotsuse täitmisel tekkivad protsessuaalsed küsimused. § 184. Kohtuotsuse täitmise järelevalve. § 185. Sõjatribunalide otsuste täitmine.

§ 182. Protsessi selle staadiumi tähtsus.

Kohtuotsuse täitmine on kriminaalprotsessi viimane staadium, milles toimub jõustunud kohtuotsuse teostamine, s. o. tema eeskirjade elluviimine. Otsuse täitmine viib lõpule konkreetse kriminaalasja menetluse, lõpetab asja liikumise.

Otsus pööratakse täitmisele otsuse teinud kohtu korraldusel. Kohus saadab otsuse ärakirja kinnipidamisasutisele, miilitsale või teistele organitele, kellele pannakse otsuse tegelik täitmine, ja annab korralduse otsuse täideviimiseks.

Kriminaalprotsess loetakse lõppenuks momendil, kui *kohus pöörab otsuse täitmisele,* s. o. saadab otsuse ärakirja organitele, kellele pannakse otsuse tegelik täitmine (VNFSV KrPK § 455). Nende organite tegevus, mis avaldub karistuse rakendamises, mille kandmisele kohus kohtualuse mõistis, ei kuulu enam kriminaalprotsessi süsteemi, vaid asub väljaspool protsessi piire (seega ei ole süüdimõistetu poolt vabaduskaotuse kandmine kohtu poolt määratud tähtaja jooksul mitte enam kriminaalprotsessi jätkumine, vaid viimane on juba lõpetatud).

Otsuse täitmine on protsessi viimane staadium, sest just otsuse täitmisega on jõudnud lõpule need protsessuaalsed suhted, mis moodustavad kriminaalprotsessi, ja realiseeritakse asjas esinenud lõplik kohtu lahendus.

Otsus viiakse täide pärast tema jõustumist, välja arvatud õigeksmõistvad ja kohtualust karistusest vabastavad otsused, mis täidetakse viivitamata pärast nende kuulutamist (VNFSV KrPK § 454). See tähendab, et kui õigeksmõistetud või karistusest vabastatud kohtualune viibib vahi all, siis vabastatakse ta kohtu eesistuja korraldusel viivitamata pärast otsuse kuulutamist kohtuistungil vahi alt; ühtlasi tühistatakse ka igasugune muu varem esinenud tõkkeabinõu.

Üldkohtu otsust, millega on mõistetud karistuse ülemmäär (mahalaskmine), võidakse täita ainult pärast asja läbivaatamist liiduvabariigi ülemkohtus või NSVL Ülemkohtus, kusjuures süüdimõistetu võib otsuse jõussejätmise korral 72 tunni jooksul

pärast temale sellest teatamist esitada liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumile või NSVL Ülemnõukogu Presiidiumile armuandmise taotluse. Seesuguse taotluse esitamine peatab otsuse täitmise kuni taotluse läbivaatamiseni (VNFSV KrPK § 442). 1. detsembri 1934. a. seaduse korras arutatavais terroristlike aktide ja terroristlike organisatsioonide asjades ei ole armuandmise taotlused lubatud.

Töölt põhjuseta puudumise ja ettevõtetest ning asutistest töölt omavolilise lahkumise asjad täidetakse viivitamata, s. o. enne edasikaebuse tähtaja möödumist ja enne otsuse jõustumist (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 26. juuni 1940. a. seadluse § 5).

§ 183. Kohtuotsuse täitmisel tekkivad protsessuaalsed küsimused.

Otsuse täitmisele pööramisel võib kerkida rida protsessuaalseid küsimusi, mille lahendamine toimub kohtu poolt vastavalt seaduses ettenähtud protsessuaalseile nõuetele.

Sellisteks protsessuaalseiks probleemideks on järgmised küsimused:

1. Otsuse täitmise edasilükkamine. Kohtuotsuse täitmise edasilükkamine on lubatud ainult järgmistel juhtudel:

1) süüdimõistetu haiguse korral, mis takistab karistuse kandmist, lükatakse täitmine edasi kuni süüdimõistetu tervenemiseni;

2) kui süüdimõistetu rasedus on takistuseks karistuse kandmisele, siis lükatakse viimane edasi kaheks kuuks arvates sünnitamisest;

3) kui karistuse viivitamatu kandmine võib kaasa tuua eriti raskeid tagajärgi süüdimõistetule või tema perekonnale eriliste asjaolude või tema seisundi eriliste tingimuste tõttu, nagu tulikahju või muud looduslikud õnnetused, ainsa töövõimelise perekonnaliikme raske haigus või surm jne., siis võib kohus otsuse täitmise edasi lükata omal suval määratud tähtajani (VNFSV KrPK § 456).

Otsuse täitmise edasilükkamise küsimuse lahendab kohus neil juhtudel olenevalt asja tehioludest, toimepandud kuriteo raskusest ja süüdimõistetud isikust.

2. Karistuse muutmine süüdimõistetu vaimuhaiguse või muu raske parandamatu haiguse tõttu. Kui vabaduskaotuslikku karistust kandev isik on vaimu- või muu haiguse tõttu paigutatud raviasutisse, siis aeg, mille kestel süüdimõistetu viibis raviasutises, arvatakse karistusaja hulka. Kui süüdimõistetu on haigestu-

nud vaimuhaigusse või raskesse parandamatusse haigusse, siis peab pärast tema kohta arstliku arvamuse andmist otsuse teinud kohus lahendama süüdimõistetu erilisse vaimuhaiguste haiglasse üleviimise või tema vabastamise küsimuse (VNFSV KrPK § 457).

3. Rahatrahvi tasumise pikendamine ja ajatamine. Kui süüdimõistetule määrati rahatrahv ja selle viivitamatu tasumine on süüdimõistetule üle jõu käiv, siis võib kohus rahatrahvi tasumist pikendada või ajatada tähtajaga kuni kuue kuuni (VNFSV KrPK § 460). Rahatrahvi mittetasumise korral võib kohus asendada selle vabaduskaotuseta paranduslike töödega vahekorras 100 rubla vastavana ühele kuule paranduslikele töödele (VNFSV KrK § 42).

4. Otsuse täitmisel tekkivate igasuguste kahtluste ja vaidluste selgitamine (VNFSV KrPK § 461). Kui otsuses leidub mingisuguseid ebatäpsusi või vigu, mis ei puuduta otsuse põhiolu, siis võib otsuse teinud kohus kahtluse selgitada ja vea parandada. Kui näiteks otsuses ei ole arvutatud eelvangistuse aega, kui ei ole näidatud, mis ajast tuleb arvutada otsuses määratud vabaduskaotust, või ei ole määratud asitõendite saatust jms., siis võib kohus seesuguseid vigu parandada otsusele lisatava määruse tegemisega. Kui aga selgusetused ja eksimused puudutavad juba otsuse sisu, s. o. süü ja karistuse küsimusi, siis ei ole otsuse parandamine selles korras enam lubatud ja jõustunud kohtuotsus kuulub kohtuliku järelevalve korras tühistamisele või muutmisele.

5. Karistuse määramine mitme kohtuotsuse koostusotsuses. Kui ühe süüdimõistetu kohta on olemas mitu otsust, siis teeb koostusotsuse see kohus, kes on teinud hilisema otsuse. Kui eelneva jõustunud otsusega oli määratud raskem karistus, siis loetakse hilisem otsus eelneva otsusega kaetuks (VNFSV KrPK § 465).

Kõik ülaltähendatud küsimused lahendab otsuse teinud kohus. Kui otsust ei täideta otsuse teinud kohtu asukohas, siis lahendab kõik need küsimused vastav otsuse täitmise koha kohus, s. o. rahvakohus või oblastikohus, kui otsus on tehtud rahva- või oblastikohtu poolt, ja sõjatribunal, kui otsus on tehtud sõjatribunali poolt (VNFSV KrPK § 461).

Kõik ülaltähendatud küsimused lahendab kohus kohtuistungil, teatades istungi ajast prokurörile ja süüdimõistetule. Tsiviil-

hageja kutsutakse välja neil juhtudel, kui läbivaatamisele kuulub küsimus, mis on seoses otsuse täitmisega tsiviilhagisse puutuvas osas. Kutsutud isikute mitteilmumine ei peata asja arutamist.

Asja arutamine algab ühe kohtuniku ettekandega otsuse täitmisel tekkinud küsimuse kohta. Seejärel kohus kuulab ära prokuröri arvamuse ja süüdimõistetu, tema kaitsja ning ka tsiviilhageja seletused, kui need istungist osa võtavad. Pärast prokuröri arvamuse ja poolte seletuse kuulamist teeb kohus määruse (VNFSV KrPK § 462). Selle määruse peale võidakse esitada erikaebusi ja eriproteste (VNFSV KrPK § 349).

§ 184. Kohtuotsuse täitmise järelevalve.

Kohtuotsuste täitmise järelevalve lasub prokuratuuril, kes valvab selle järele, et jõustunud otsuse täitmine toimuks täpselt vastavana otsuse sisule ja seaduse nõuetele.

Prokuratuuri kohustused otsuste täitmise järelevalve alal on määratud NSVL Prokuratuuri 29. detsembri 1934. a. ringkirjas nr. 452.

§ 185. Sõjatribunalide otsuste täitmine.

Sõjatribunalide otsuste täitmist korraldavad samuti ülalesitatud eeskirjad. Ühtlasi esineb siin aga rida iseärasusi, mida näeb ette Määrustik sõjatribunalide kohta sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja sõjategevuse rajoonides (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 22. juuni 1941. a. seadlus).

1. Sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja sõjategevuse rajoonides on sõjatribunalide otsused lõplikud, nad ei kuulu edasikaebamisele ja viiakse täide viivitamata pärast nende tegemist, välja arvatud otsused, millega on mõistetud karistuse ülemmäär (mahalaskmine), millest vt. allpool.

2. Niisuguse otsuse täitmist, millega sõjaväelane on sõja ajal mõistetud vabaduskaotusele ilma õiguste kaotusteta, võidakse otsuse teinud kohtu määruse põhjal edasi lükata kuni sõjategevuse lõpuni. Süüdimõistetu saadetakse seejuures tegevväkke. Tähendatud isikuid võib, kui nad tegevväes osutuvad vapraiks NSV Liidu kaitsjaiks, otsuse teinud kohus vastava sõjaväeülemuse taotlusel oma määrusega karistusest vabastada või neile varem määratud karistuse asendada kergema karistusega (VNFSV KrK § 28 märkus 2). Sama kohus lahendab seejuures ka karistatuse kustutamise küsimuse.

Peale selle ei kuulu täitmisele kõigi kohtute otsused, millega mõistetakse Punaarmee ridadesse kutsutud isikud paranduslikele töödele.

3. Sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja sõjategevuse rajoonides on ringkondade, rinnete ja armeede (laevastikkude, flotillide) sõjanõukogudel, samuti ka rinnete, armeede ja ringkondade (laevastikkude, flotillide) juhatajail õigus seisma panna karistuse ülemmäära (mahalaskmist) sisaldava otsuse täitmist, teatades samaaegselt telegraafi teel NSVL Ülemkohtu sõjakolleegiumi esimehele ja (kuuluvuse järgi) Punaarmee Sõjapeaprokurörile või NSVL Sõja-Merelaevastiku Sõjapeaprokurörile oma arvamusest selle kohta asja edasiseks suunamiseks (22. juuni 1941. a. Määrustik sõjatribunalide kohta sõjaseisukorda kuulutatud piirkondades ja sõjategevuse rajoonides, § 15).

4. Rinnete ja ringkondade sõjatribunalide sõjaprokurörid ja esimehed teatavad igast mahalaskmist sisaldavast (edasikaebamisele mittekuuluvast) otsusest rinde (ringkonna) sõjanõukogule ja saanud viimase arvamuse, teatavad otsusest NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegiumi esimehele ja Sõjapeaprokurörile, kelledest oleneb otsuse täitmise peatamine ja asjale edasise käigu andmine kohtuliku järelevalve korras (vt. allpool).

XXVI peatükk.

JÕUSTUNUD KOHTUOTSUSTE ERIKORRALISE LÄBIVAATAMISE VORMID.

§ 186. Kohtulik järelevalve. § 187. Üldkohtute kohtuliku järelevalve menetlus. § 188. Sõjatribunalide kohtuliku järelevalve menetlus. § 189. Asja arutamise protsessuaalne kord järelevalveastmes. § 190. Protest kohtuliku järelevalve korras. § 191. Asja uuendamine uute asjaolude avastumise tõttu.

§ 186. Kohtulik järelevalve.

Peale kohtuotsuste kassatsiooni korras läbivaatamise esineb veel eri liigina otsuse läbivaatamine *kohtuliku järelevalve korras.*

Kohtuliku järelevalve korras läbivaatamise aineks võivad olla nii jõustunud kohtuotsused kui ka kohtu jõustunud määrused.

Erinevalt normaalsest kassatsiooni korras edasikaebamisest, mis on sõltuv poolte äranägemisest, on kohtuliku järelevalve

menetlus erikordset laadi ja teostatakse vastava järelevalveorgani suva kohaselt.

Kassatsiooni korras on poole poolt seaduslikul tähtajal kaebuse esitamise fakt juba küllaldane alus asja andmiseks kassatsiooniastmesse, kes kaebuse sisu ja põhjendatust arvestamata on kohustatud kontrollima esimese astme kohtu poolt lahendatud asja ja tegema selle kohta oma määruse. Asja läbivaatamine aga kohtuliku järelevalve korras sõltub riiklike organite suvast, kellele seadus annab õiguse algatada menetlust kohtuliku järelevalve korras ja kes võivad esimese astme kohtust asja välja nõuda või ka mitte nõuda, anda asjale protesti esitamise teel käigu või lõpetada menetluse järelevalve korras, jättes sellega asja endisse seisukorda. Teiste sõnadega moodustab kassatsioonimenetlus kriminaalasja arengu loomuliku staadiumi, kuna aga kohtuliku järelevalve kord eeldab järelevalveorgani erikorralist, erilist vahelesastumist. Sellega määratakse ka järelevalvemenetluse erandlik iseloom: kriminaalasi lahendatakse tavaliselt kahes astmes — esimeses ja kassatsiooniastmes; järelevalvemenetluse algatamine võib aga toimuda ainult siis, kui vastav järelevalveks õigustatud organ leiab, et asi ei ole protsessi normaalsete staadiumide piiride õigesti lahendatud ja tema puhul on esinenud olulisi seaduserikkumisi, mis tuleb kõrvaldada, tühistades või muutes esimese astme kohtu jõustunud otsuse või ka kassatsiooniastme määruse, kui asja arutati kassatsiooni korras.

Ka õiguslikult tähenduselt on kaebused, mida pooled esitavad kassatsiooni korras, täiesti erinevad kaebustest, milledes palutakse asja läbivaatamist järelevalve korras: kassatsioonikaebuse ajaldi esitamine toob kohustuslikult kaasa asja andmise kõrgemasse astmesse, kaebuse esitamine aga asja läbivaatamiseks kohtuliku järelevalve korras säärast efekti ei loo ja järelevalveorganist oleneb, kas asi välja nõuda või mitte, asja väljanõudmise korral aga — kas esitada protest või asi endises olekus tagastada.

Seega seisneb kohtuliku järelevalve menetluse erinevus kassatsiooni korrast peamiselt järgmises: 1) kohtuliku järelevalve korras vaadatakse läbi jõustunud kohtuotsuseid, kuna aga kassatsiooni kord kehtib ainult otsuste kohta, mis veel ei ole jõustunud; 2) asja kohtuliku järelevalve korras läbivaatamiseks on nõutav selleks seaduse poolt õigustatud riikliku organi vahelesastumine (protesti kujul), kuna kassatsiooni korras läbivaatamine toimub poolte kaebuste põhjal (kaasa arvatud ka prokuröri kui samuti poole kassatsiooniprotest).

Mis puutub aga asja läbivaatamise sisusse, siis ei ole siin mingit erinevust: nii kassatsiooni kui ka järelevalve korras vaadatakse läbi kõik asja materjalid ja kontrollitakse ta õiget lahendamist asja põhjendatuse ja seaduslikkuse seisukohalt. Ajendid otsuse kassatsiooni või kohtuliku järelevalve korras tühistamiseks on samad (VNFSV KrPK § 413). See tähendab, et samad seaduserikkumised, mis VNFSV KrPK § 413—417 kohaselt on kassatsiooni korras edasikaebamise ajendeiks ja kohtuotsuse tühistamise või muutmise aluseiks, on ka kohtuliku järelevalve korras protestimise ajendeiks ja jõustunud kohtuotsuse tühistamise või muutmise alusteks.

§ 187. Üldkohtute kohtuliku järelevalve menetlus.

NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus määrab täpselt isikud, kellel on õigus esitada kohtuliku järelevalve korras proteste jõustunud kohtuotsustele: *Kohtukorralduse seaduse järgi eivad säärast õigust ainult NSVL Prokurör ja liiduvabariigi prokurör, NSVL Ülemkohtu esimees ja liiduvabariigi ülemkohtu esimees* (§ 16 ja 74). Krai- (oblasti-) prokuröridele ja krai- (oblasti-) kohtute esimeestele ei ole antud õigust esitada järelevalve korras proteste. Edasi määrab Kohtukorralduse seadus täpselt need kohtuastmed, kellele on antud õigus läbi vaadata jõustunud kohtuotsuseid ja määrusi: *asja järelevalve korras arutamine võib toimuda ainult liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegiumi, NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi ja NSVL Ülemkohtu Pleenumi poolt.*

NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse kohaselt kehtib kohtuliku järelevalve kord üldkohtute suhtes järgmisel kujul:

1. Liiduvabariigi prokurör ja liiduvabariigi ülemkohtu esimees võivad asju välja nõuda igast liiduvabariigi kohtust, nende hulgas ka vastava liiduvabariigi koosseisu kuuluvate autonoomsete vabariikide kohtutest. NSV Liidu Prokurör ja NSVL Ülemkohtu esimees võivad välja nõuda iga asja igast NSVL või liiduvabariigi kohtust.

2. Asju kohtutest väljanõudmisel võivad ülaltähendatud isikud kohtuotsuse täitmise peatada.

Kohtuotsuse täitmise peatamine tähendab seda, et karistust ja muid otsuse eeskirju (näiteks tsiviilhagi kohta) ei teostata seni,

kuni peatamine ei ole lõpetatud või kuni asja ei ole vastava kohtuastme poolt järelevalve korras lahendatud. Vabaduskaotust kandvate süüdimõistetute suhtes tähendab kohtuotsuse täitmise peatamine seda, et nad vabastatakse mittelahkumise kohustuse allkirja vastu või mõne muu tõkkeabinõu rakendamisega.

Otsuse täitmise peatamine toimub selle isiku korraldusel, kellel on õigus esitada järelevalve korras protesti (s. o. Kohtukorralduse seaduses § 16 nimetatud isikud), kui ta leiab vajaliku olevat peatada otsuse täitmist enne asja kohtuliku järelevalve korras lahendamist.

3. Kui asja väljanõudja ei leia asjas kohtuliku järelevalve menetlusel olulisi seaduserikkumisi, mis põhjustaksid otsuse või kassatsioonimääruse tühistamist või muutmist, siis teeb ta korralduse järelevalvemenetluse lõpetamise kohta ja asi tagastatakse kohtusse, kust see oli välja nõutud.

4. Kui asja väljanõudja leiab, et asja kohtulik lahendus on põhjendamatu ja ebaseaduslik, siis esitab ta järelevalve korras protesti.

Asja suunamine kohtuliku järelevalve korras esitatud protesti põhjal toimub järgmiselt:

a) asja, milles on otsuse teinud rahvakohus, vaatab läbi liiduvabariigi ülemkohtu kohtukolleegium olenemata sellest, kas seda asja oli kassatsiooni korras arutatud krai- (oblasti-) kohtus;

b) asja, milles on otsuse teinud krai- (oblasti-) kohus ja mida ei ole arutatud kassatsiooni korras, vaatab läbi liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium, kui aga seda asja on arutatud kassatsiooni korras, siis NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium;

c) asja, milles on otsuse või määruse (kassatsiooni või järelevalve korras) teinud liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium, vaatab läbi NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium;

d) asja, mida on kohtuliku järelevalve korras või esimese astme kohtuna arutanud NSVL Ülemkohtu Kohtukolleegium, vaatab läbi NSVL Ülemkohtu Pleenum (Kohtukorralduse seaduse § 75). NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumile ja NSVL Ülemkohtu Pleenumile võivad järelevalve korras proteste esitada ainult NSVL Prokurör ja NSVL Ülemkohtu esimees, liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegiumile aga liiduvabariigi prokurör ja liiduvabariigi ülemkohtu esimees.

5. Peale ülaltähendatud nelja isiku on õigus asju vastavaist kohtuist välja nõuda veel rajooni-, ringkonna-, oblasti- ja kraiprokuröridel ja autonoomse vabariigi prokuröridel, ringkonna-, oblasti- ja kraikohtute ning autonoomse vabariigi ülemkohtute esimeestel. Kuid need isikud ei või kohtuotsuste täitmist peatada ega esitada järelevalve korras proteste. Kui nad asjaga tutvumise tulemusena jõuavad järeldusele, et otsus või määrus on ebaseaduslik ja põhjendamatu, teevad nad protesti esitamise kohta ettekande kõrgemale prokurörile või kõrgema kohtu esimehele (NSVL Kohtu Rahvakomissari ja NSVL Prokuröri 19. septembri 1938. a. käskkiri nr. 77/1251).

§ 188. Sõjatribunalide kohtuliku järelevalve menetlus.

Sõjatribunalide suhtes kehtiva kohtuliku järelevalve menetluse erinevus üldkohtute järelevalve korrast seisneb isikutes, kes võivad kohtuliku järelevalve korras proteste esitada, ning kohtuastmetes, kes võivad jõustunud otsuseid nende protestide põhjal tühistada ja muuta.

Õigus sõjatribunalide poolt arutatavais asjus esitada kohtuliku järelevalve korras proteste, samuti ka peatada jõustunud otsuste täitmist, kuulub 1938. a. Kohtukorralduse seaduse järgi rahuajal NSV Liidu Prokurörile ja NSVL Ülemkohtu esimehele.

Sõjatribunalide jõustunud otsuste tühistamise ja muutmise õigus on rahuajal NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegiumil ja NSVL Ülemkohtu Pleenumil.

Sõjaajal on õigus sõjatribunalide poolt arutatavais asjus esitada kohtuliku järelevalve korras proteste peale NSVL Prokuröri ja NSVL Ülemkohtu esimehe sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades ka rinde sõjaprokuröril ja rinde sõjatribunali esimehel vastava rinde süsteemi kuuluvate alamate sõjatribunalide otsuste suhtes.

Sõjaajal on ülalnimetatud isikute protestide põhjal õigustatud tühistama ja muutma sõjatribunalide jõustunud otsuseid peale NSVL Ülemkohtu Pleenumi ja NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegiumi või (vastavalt) NSVL Ülemkohtu Raudteede ja Veetranspordi Kolleegiumi sõjaseisukorda kuulutatud paikkondades ka rinde sõjatribunal selle rinde süsteemi kuuluvate alamate sõjatribunalide otsuste osas.

§ 189. Asja arutamise protsessuaalne kord järelevalveastmes.

Kohtuliku järelevalve korras esitatud protestide läbivaatamise protsessuaalsel menetlusel vastavates kohtuastmetes on mõned erisused võrreldes kassatsioonimenetlusega.

Erinevalt kassatsioonimenetlusest on esimese astme kohtu otsuse kohtuliku järelevalve korras tühistamise puhul selle asja korduval läbivaatamisel esimese astme kohtus viimasel õigus raskendada karistust võrreldes sellega, mis oli määratud esimese (tühistatud) otsusega (NSVL Ülemkohtu 24. Pleenumi 1939. a. määrus).

Kuid see kohus, kes vaatab asja läbi kohtuliku järelevalve korras, ei või teha sellist otsust, millega süüdimõistetu seisund halveneb võrreldes kassatsiooniastme poolt asja kassatsiooni korras läbivaatamisel tehtud määrusega. Kui seega kassatsiooniaste, vaadates asja läbi süüdimõistetu kaebuse põhjal, kergendas karistust või tühistas süüdimõistva otsuse, siis võib asja kohtuliku järelevalve korras lahendav kohus küll tühistada kassatsioonimääruse ja anda asja uueks läbivaatamiseks kassatsiooni korras, kuid ei või ise määrata esimese astme kohtu otsuse jõussejätmist (NSVL Ülemkohtu 20. Pleenumi määrus 11. maist 1928. a.).

Asja kohtuliku järelevalve korras arutava kohtu istungist ei või osa võtta kohtunikud, kes on võtnud osa protestitud otsuse või määruse tegemisest. Kui aga pärast järelevalveastme poolt otsuse või määruse tühistamist ja asja uuesti arutamist esimese astme kohtus või kassatsiooniastmes see asi antakse uuesti sama järelevalveastme arutamisele, siis võib selle istungist osa võtta kohtunik, kes varem võttis osa esimese otsuse või määruse tühistamise määruse tegemisest (NSVL Ülemkohtu Pleenumi 22. augusti 1940. a. määrus nr. 30/17/u).

§ 190. Protest kohtuliku järelevalve korras.

Kohtuliku järelevalve korras esitatav protest koostatakse samuti nagu kassatsiooniprotestki ja tema suhtes kehtivad samad nõuded. Kuid järelevalve korras esitatud protesti koostamise alusena tuleb märkida kõik asjas toimunud kohtulikud aktid (kui neid on mitu, näiteks otsus ja kassatsioonimäärus), protesti lõpus, järelevalveastmele esitatud taotluste kokkuvõtmisel, tuleb näidata, missugune asjas toimunud kohtulik akt kuulub tühistamisele või muutmisele. Kui aga asjas on vaid üks

otsus, millele ei olegi kassatsiooni korras edasi kaevatud või mis edasikaebamisele ei kuulu, siis ei erine kohtuliku järelevalve korras esitatava protesti vorm milleski kassatsiooniprotesti vormist peale tema nimetuse ja kohtuastme, kellele protest adresseeritakse.

§ 191. Asja uuendamine uute asjaolude avastumise tõttu.

See kohtuotsuste läbivaatamise vorm on lähedane kohtuliku järelevalve menetlusele: nagu viimaseski, nii revideeritakse ka siin asja, milles kohtuotsus on jõustunud. Erinevus seisneb selles, et asjade uuendamise korral toimub asjade uuesti läbivaatamine seetõttu, et on ilmnenud uued asjaolud, mis esimese astme kohtu otsuse tegemisel puudusid ja milliseid tuleb nüüd uurida.

Oluline moment asjade uuendamisel uute asjaolude avastumise tõttu seisneb selles, et ainsa organina, kellel on õigus anda asjale selles korras käiku, esineb prokuratuur.

Asja uuendamise ajendid uute asjaolude avastumise tõttu on järgmised: a) tunnistajate valetunnistused või ekspertide valearvamused ja muude tõendite võltsitus, millele kohtuotsus oli rajatud; b) kohtunike kuritegelik käitumine antud asjas; c) kõik muud asjaolud, mis esimese astme kohtul ei olnud otsuse tegemisel teada ja mis tõendavad süüdimõistetu süütust või tema osavõttu kergemast või raskemast kuriteost kui see, mille eest ta süüdi mõisteti (VNFSV KrPK § 373).

Kui on olemas viiteid neile asjaoludele, siis teostab prokurör uurimise ja annab selle tulemustest olenevalt asja kas koos uurimismaterjalidega ja oma arvamusega edasi liiduvabariigi ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegiumile või NSVL Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumile (kuuluvuse järgi), sõjatribunalide asjades aga NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegiumile või vastavalt Raudteede ja Veetranspordi Kolleegiumile kohtuotsuse tühistamiseks või lõpetab menetluse, kui uurimine ei ole tuvastanud uusi asjaolusid, mis otsuse vastu vaidlevad. Kohtunike kuritegelikud toimingud, samuti ka valetunnistused ja eksperdi valearvamused ning muud võltsitud tõendid võivad asja uuendamise aluseks olla ainult juhul, kui need asjaolud on tuvastatud teise jõustunud kohtuotsusega, mis on süüdi mõistnud kohtuniku, tunnistaja või eksperdi jne. (VNFSV KrPK § 375).

Süüdimõistetu surm ei takista uuendamast tema kohta käivat asja, milles on toimunud süüdimõistev otsus, kuna otsuse tühis-

tamine võib tähendada surnu rehabiliteerimist ja surveabinõude tühistamist, milliseid seaduses ettenähtud erijuhtudel rakendatakse tema perekonnaliikmete vastu (sõjaväelase poolt toimepandud kodumaa reetmise asjad, VNFSV KrK § 58 [1]v).

Asja uuendamine uute asjaolude avastumise tõttu ei ole tähtaegadega piiratud. Erandiks on õigeksmõistvate otsuste uuesti läbivaatamine, mis võib toimuda ainult ühe aasta jooksul, arvates uute asjaolude avastumise päevast ja mitte hiljem kui viis aastat pärast õigeksmõistva otsuse jõustumist (VNFSV KrPK § 374). See eeskiri käsitleb juhtumeid, kus pärast õigeksmõistva otsuse jõustumist ilmnesid uued asjaolud, mis ei olnud kohtul varemalt teada (VNFSV KrPK § 373 p. 3). Tõendite võltsitusel ja kohtunike kuritegelikel toimingutel põhinevate (§ 373 p. 1 ja 2) õigeksmõistvate otsuste uuendamist tähtaegadega ei piirata.

Asja arutamine uute asjaolude avastumise tõttu toimub vastavas kohtuastmes (liiduvabariigi ülemkohtus või NSVL Ülemkohtus) samas menetluses kui asja arutamine kohtuliku järelevalve korras. Kuid asja arutamisel uute asjaolude avastumise tõttu võib ülemkohus kas asjas tehtud otsuse ja kõik muud kohtulikud määrused tühistada ja saata esimese astme kohtusse uuesti arutamiseks või otsuse tühistada ja asja lõpetada või otsuse jõusse jätta (prokuratuuri ettepanekuga mittenõustumise korral), kuid ta ei või otsuses muudatusi teha. See põhimõte tuleneb sellest, et asja selles korras arutav kohtuaste kasutab seejuures andmeid, mis esimese astme kohtul puudusid, milliseid temal teada ei olnud, kui ta otsuse tegi. Loomulikult ei saa otsust muuta nende asjaolude alusel, mida pole arutanud kohus, kes selle otsuse tegi. Kui on ilmnenud uued asjaolud, mis teevad kindlaks otsuse ebaõigsuse, siis ei kuulu see otsus mitte muutmisele, vaid tühistamisele.

OSUNDATUD KIRJANDUS.

Маркс, Капитал, т. I.

Маркс и Энгельс, Сочинения, т. I и VII.

Ленин, Сочинения, т. XXIX.

Вышинский, А. Я., К положению на фронте правовой теории, 1937.

Вышинский, А. Я., Судебные речи, 1938.

Вышинский, А. Я., Теория судебных доказательств в советском праве, 1941.

Герцен, Былое и думы, ч. II, 1932.

Кони, А. Ф., На жизненном пути, т. I, статья „Приемы и задачи обвинения".

Криминалистика, Техника и тактика расследования преступлений, М., 1938.

Методическое письмо Прокуратуры СССР, составленное С. А. Голунским и М. С. Строговичем, под редакцией А. Я. Вышинского, „Социалистическая законность", 1939, № 5 и отдельная брошюра.

„Судебная практика Верховного суда СССР", 1942, вып. 2.

Шавер, Б. М. и Винберг, А. И., Криминалистика, М., 1940.

SISUKORD

I osa.

KRIMINAALPROTSESSI PÕHIMÕISTED.

I peatükk. Kriminaalprotsessi ese ja üldmõisted.

Lk.

§ 1. Kriminaalprotsessiõiguse olemus 3
§ 2. Kriminaalprotsessi mõiste 5
§ 3. Kriminaalprotsess ja kriminaalprotsessiõigus 6
§ 4. Kriminaalprotsessi eesmärk 7
§ 5. Protsessuaalsed garantiid 8
§ 6. Kriminaalprotsess ja materiaalne kriminaalõigus 9
§ 7. Sõjakohtuorganite kriminaalprotsess 10

II peatükk. Kriminaalprotsessi olemus, süsteem ja põhimõtted.

§ 8. Kriminaalprotsessi klassiolemus 11
§ 9. Nõukogude kriminaalprotsess 13
§ 10. Nõukogude kriminaalprotsessi vormi tähtsus 13
§ 11. Nõukogude kriminaalprotsessi süsteem 16
§ 12. Nõukogude kriminaalprotsessi allikad 19
§ 13. Nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtted 22

III peatükk. Kriminaalprotsessuaalne menetlus ja selle subjektid.

§ 14. Kriminaalprotsessuaalse menetluse mõiste 27
§ 15. Kohus ja ta asend kriminaalprotsessuaalse menetluse süsteemis 27
§ 16. Kriminaaljälitamine 29
§ 17. Süüalune kriminaalprotsessuaalse menetluse subjektina . . . 34
§ 18. Kaitse protsessuaalse funktsioonina 24
§ 19. Kannatanu 35
§ 20. Tsiviilhagi kriminaalprotsessis 35
§ 21. Protsessuaalsed aktid ja nende liigid 38
§ 22. Protsessuaalsed tähtajad 39

IV peatükk. Alluvus. Lk.

§ 23. Alluvuse mõiste 39
§ 24. Alluvuse liigid 40
§ 25. Kriminaalasjade alluvus teatavaile kohtuile 41
§ 26. Kriminaalasjade alluvus sõjatribunalile 42

II osa.

KRIMINAALPROTSESSI TÕENDITE TEOORIA.

V peatükk. Tõendite teooria põhimõtted.

§ 27. Tõendite üldmõiste 45

VI peatükk. Tõendiõiguse süsteem.

§ 28. Üldmõisted 49
§ 29. Formaalsete tõendite teooria 49
§ 30. Vaba kohtuliku hinnangu teooria 50

VII peatükk. Nõukogulik tõendite teooria (süsteem).

§ 31. Nõukoguliku tõendite teooria põhialused 51
§ 32. Tõendid ja materiaalne tõde 53
§ 33. Tõendamise ese 55
§ 34. Tõendamiskoormis 58
§ 35. Süütuse presumtsioon 59
§ 36. Tõendamisvahendid 61
§ 37. Tõendite klassifikatsioon 61

VIII peatükk. Tunnistaja ütlused.

§ 38. Tunnistaja ütluste tähtsus tõendite süsteemis 68
§ 39. Tunnistaja ütluste hindamise põhimõtted 69
§ 40. Tunnistaja ütluste psühholoogia alused 70
§ 41. Tunnistaja protsessuaalne asend 76
§ 42. Isikud, kes ei või olla tunnistajaiks 77
§ 43. Tunnistaja ülekuulamine eeluurimisel 79
§ 44. Suunavad küsimused 82
§ 45. Tunnistajale esitatavate küsimuste liigid 82
§ 46. Lapseealiste tunnistajate ülekuulamine 85
§ 47. Tunnistaja ülekuulamine tõlgi kaudu 86
§ 48. Tummade, kurtide ja pimedate ülekuulamine 87
§ 49. Tunnistaja ülekuulamise protokoll 87
§ 50. Ülekuulamine äratundmiseks esitamisel 89
§ 51. Tunnistaja ülekuulamine kohtulikul uurimisel 90

IX peatükk. **Süüaluse ütlused.**

Lk.

§ 52. Üldmõisted 92
§ 53. Süüaluse poolt oma süü ülestunnistamine 94
§ 54. Rõõn 95
§ 55. Süüaluse ülekuulamine eeluurimisel 96
§ 56. Vastastamine 98
§ 57. Süüaluse ülekuulamine kohtulikul uurimisel 100

X peatükk. **Ekspertiis.**

§ 58. Üldmõisted 101
§ 59. Eksperdi erinevus tunnistajast 101
§ 60. Ekspertiisi määramise alused 102
§ 61. Ekspertiisi liigid 103
§ 62. Ekspertide arvamuse hindamine 104
§ 63. Ekspertide protsessuaalne asend 106
§ 64. Ekspertiisi toimetamine eeluurimisel 107
§ 65. Ekspertiisi toimetamine kohtus 113

XI peatükk. **Asitõendid ja kirjalikud dokumendid.**

§ 66. Asitõendi mõiste 116
§ 67. Asitõendite liigid 117
§ 68. Asitõendite fikseerimine 117
§ 69. Asitõendite säilitamine 118
§ 70. Asitõendite läbivaatamine kohtus 119
§ 71. Asitõendite saatus pärast asja lahendamist 119
§ 72. Kirjalikud dokumendid 120

XII peatükk. **Vaatlus ja läbivaatus.**

§ 73. Vaatluse mõiste 121
§ 74. Kuriteo koha vaatlus uurimisel 122
§ 75. Kuriteo koha kohtulik vaatlus 124
§ 76. Asitõendite vaatlus 125
§ 77. Läbivaatus 125
§ 78. Uurimiseksperiment 126

XIII peatükk. **Läbiotsimine ja väljavõtmine.**

§ 79. Üldmõisted 127
§ 80. Läbiotsimise ja väljavõtmise toimetamise alused 128
§ 81. Väljavõtmise ja läbiotsimise protsessuaalne kord 129
§ 82. Läbiotsimise toimetamise meetodid 131
§ 83. Läbiotsimise protokoll 131

KRIMINAALPROTSESSI STAADIUMID.

XIV peatükk. Kriminaalasja algatamine.

Lk.

§ 84. Kriminaalasja algatamine kriminaalprotsessi algstaadiumina . 133
§ 85. Kriminaalasja algatamine ja kriminaaljälitamise algatamine . 135
§ 86. Kriminaalasja algatamiseks õigustatud organid 136
§ 87. Kriminaalasja algatamise ajendid ja alused 136
§ 88. Protsessuaalsed suhted kriminaalasja algatamisel 138
§ 89. Kriminaalasja algatamise protsessuaalne kord 139

XV peatükk. Juurdlus.

§ 90. Juurdluse mõiste 140
§ 91. Juurdlusorganid 140
§ 92. Kaks juurdluse toimetamise korda 141
§ 93. Juurdluse toimetamine Punaarmees 142

XVI peatükk. Eeluurimine.

§ 94. Üldmõisted 143
§ 95. Eeluurimise põhimõtted 144
§ 96. Eeluurimisorganid 147
§ 97. Uurimisalluvus 149
§ 98. Erinõue 150
§ 99. Asja võtmine oma menetlusse uurija poolt 150
§ 100. Uurija toimingud temale saabunud juurdlusmaterjali käsitsemisel 151
§ 101. Eeluurimise plaanistamine 152

XVII peatükk. Kriminaalvastutusele võtmine ja süüdistuse esitamine.

§ 102. Üldmõiste 154
§ 103. Kriminaalvastutusele võtmise akti tähtsus 156
§ 104. Kriminaalvastutusele võtmise protsessuaalne kord 156
§ 105. Süüalusena vastutusele võtmise korraldus 157
§ 106. Süüdistuse esitamine 158
§ 107. Süüalune, tema õigused ja kohustused eeluurimisel 159
§ 108. Süüaluse ülekuulamine 161
§ 109. Tõkkeabinõude kohaldamine 163
§ 110. Muud eeluurimisel kohaldatavad sundvahendid peale tõkkeabinõude 167

XVIII peatükk. **Eeluurimise lõpetamine.**

Lk.

§ 111. Uurimise lõpetamise vormid 168
§ 112. Eeluurimise peatamine 168
§ 113. Asja lõpetamine 169
§ 114. Eeluurimise lõpetamine kohtu alla andmisega 173

XIX peatükk. **Süüdistuskokkuvõte.**

§ 115. Üldmõiste 175
§ 116. Süüdistuskokkuvõtte tähtsus 176
§ 117. Süüdistuskokkuvõtte ehitus 177
§ 118. Lisad ja teated 182
§ 119. Süüdistuskokkuvõtte koostamise viisid 182
§ 120. Süüdistuskokkuvõte ja esitatud süüdistus 184
§ 121. Süüdistuskokkuvõtte kinnitamine prokuröri poolt 185

XX peatükk. **Kohtu alla andmine.**

§ 122. Üldmõisted 187
§ 123. Kohtu alla andmise protsessuaalne kord 188
§ 124. Kohtu alla andmise alused 190
§ 125. Ettevalmistaval istungil lahendatavad küsimused 191
§ 126. Eeluurimis- või juurdlusmaterjalide kontrollimisega seotud küsimused 191
§ 127. Asja kohtuistungil arutamiseks ettevalmistamisega seotud küsimused 194
§ 128. Ettevalmistaval istungil tehtavate määruste liigid 197
§ 129. Süüaluse kohtu alla andmise määrus 197
§ 130. Süüdistuskokkuvõtte muutmine kohtu poolt 198
§ 131. Asja täiendavaks eeluurimiseks tagastamise määrus 200
§ 132. Asja lõpetamise määrus 201
§ 133. Ettevalmistava istungi määruste protsessuaalne vormistamine 202
§ 134. Ettevalmistava istungi määrustele protestide esitamine . . . 202
§ 135. Ettevalmistava istungi määruste muutmine 204

XXI peatükk. **Kohtulik arutamine.**

§ 136. Üldpõhimõtted 204
§ 137. Kohus ja pooled 205
§ 138. Kohus 206
§ 139. Süüdistaja 207
§ 140. Kohtualune 211
§ 141. Kaitsja 213
§ 142. Kannatanu 216

XXII peatükk. **Kohtuliku arutamise ehitus ja toimetamine.**

Lk.

§ 143. Kohtuliku arutamise struktuur 217
§ 144. Ettevalmistav osa 217
§ 145. Kohtulik uurimine 227
§ 146. Kohtuliku uurimise juhtimine 231
§ 147. Kohtuliku uurimise lühendamine 232
§ 148. Süüdistuse muutmine kohtulikul uurimisel ja uute isikute kriminaalvastutusele võtmine 234
§ 149. Kohtuliku uurimise lõpetamine 238
§ 150. Poolte vaidlused 238
§ 151. Prokuröri süüdistuskõne 240
§ 152. Kaitsja kaitsekõne 242
§ 153. Repliigid 243
§ 154. Kohtualuse viimane sõna 244
§ 155. Kohtuotsuse tegemine 244
§ 156. Kohtuistungi protokoll 245

XXIII peatükk. **Kohtuotsus.**

§ 157. Üldmõisted 246
§ 158. Nõupidamistoa saladus 247
§ 159. Kohtuotsusele esitatavad nõuded 248
§ 160. Kohtuotsuse tegemise kord ja selles lahendatavad küsimused 250
§ 161. Kohtuotsuse põhjendamine 254
§ 162. Kohtuotsuste liigid 255
§ 163. Süüdimõistev otsus 256
§ 164. Õigeksmõistev otsus 257
§ 165. Tsiviilhagi otsustamine 259
§ 166. Kohtuotsuse formuleerimine 260
§ 167. Esitatud süüdistuse muutmine otsuses 263
§ 168. Erimäärused 263

XXIV peatükk. **Kohtuotsustele kassatsiooni korras edasikaebamine.**

§ 169. Üldmõisted 264
§ 170. Nõukogude kassatsiooni põhijooned 265
§ 171. Revisjonimenetlus 267
§ 172. Kassatsioooni korras edasikaebamise menetlus 268
§ 173. Kassatsiooni ajendid 270
§ 174. Kassatsiooni piirid 273
§ 175. Kassatsioonikaebus ja kassatsiooniprotest 274
§ 176. Kassatsioonimäärus 276
§ 177. Otsuse tühistamine 277

Lk.
§ 178. Kohtualuse seisundi halvenemise küsimus 279
§ 179. Otsuse muutmine 281
§ 180. Kassatsiooni korras arutamise menetlus 282
§ 181. Erikaebused ja -protestid 284

XXV peatükk. **Kohtuotsuse täitmine.**

§ 182. Protsessi selle staadiumi tähtsus 285
§ 183. Kohtuotsuse täitmisel tekkivad protsessuaalsed küsimused . 286
§ 184. Kohtuotsuse täitmise järelevalve 288
§ 185. Sõjatribunalide otsuste täitmine 288

XXVI peatükk. **Jõustunud kohtuotsuste erikorralise läbivaatamise vormid.**

§ 186. Kohtulik järelevalve 289
§ 187. Üldkohtute kohtuliku järelevalve menetlus 291
§ 188. Sõjatribunalide kohtuliku järelevalve menetlus 293
§ 189. Asja arutamise protsessuaalne kord järelevalveastmes . . . 294
§ 190. Protest kohtuliku järelevalve korras 294
§ 191. Asja uuendamine uute asjaolude avastumise tõttu 295

Osundatud kirjandus 297

Vastutav toimetaja H. Randalu. Tehniline toimetaja A. Pill. Ladumisele antud 6. III 46. Trükkimisele antud 15. IV 46. Paberi kaust 61×86. 1/16. Trükipoognaid 19. Autoripoognaid 20,44. Arvestuspoognaid 20,82. MB 01596. Laotihedus trpg. 45 400. Tiraaž 2200. Trükikoja tellimus nr. 272. Trükikoda „Noor-Eesti", Tartu, Kastani t. 38. Hind rbl. 25.—

М. С. Строгович, Уголовный процесс.
На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература", Тарту.

Trükivigu.

Lk. 14 18. r. alt on „järgmine“, peab olema „järgimine“.
Lk. 273 11. r. ülevalt on „korralduse“, peab olema „kohtukorralduse“.